

1-2/2006

SOUČASNÉ  
DĚJINY

Předplatné na ročník XIII (2006), tj. 4 čísla:

250,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,

290,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku XI (2004).

Předplatné pro zahraničí:

45 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce,

60 euro (včetně poštovného) pro instituce.

Cena 68,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,

tel.: 257 531 122

257 533 036

fax: 257 531 121

E-mail: [dvorak@usd.cas.cz](mailto:dvorak@usd.cas.cz)

## **Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)**

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.

Obálka Aleš Lederer.

Resumé Derek Paton.

Sazba Ondřej Huleš.

Vytiskla Tiskárna Vězeňské služby Pankrác.

Vychází s podporou Ediční rady Akademie věd ČR.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2004

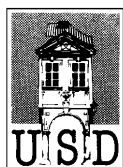
---

# SOUDOBÉ DĚJINY

## XIII / 1-2

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

---



Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBE DĚJINY  
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř,  
Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma, Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha  
Vojtech Čelko, Praha  
Jürgen Danyel, Drážďany  
Eva Hahnová, Augustfehn  
Miloš Havelka, Praha  
Peter Heumos, Mnichov  
Jozef Jablonický, Bratislava  
Ivan Kamenec, Bratislava  
Łukasz Kamiński, Varšava  
Karel Kaplan, Praha  
Zdeněk Kárník, Praha  
Jiří Knapík, Opava  
Michal Kopeček, Praha  
Pavel Kosatík, Praha  
Jan Křen, Praha  
Jiří Křestán, Praha  
Václav Kural, Praha  
Robert Kvaček, Praha  
Françoise Mayerová, Montpellier  
Martin Nodl, Praha  
Alena Nosková, Praha  
Milan Otáhal, Praha  
Derek Paton, Praha  
Jiří Pernes, Brno  
Jiří Pešek, Praha  
Vilém Prečan, Praha  
Petr Šafařík, Praha  
Jiří Vančura, Praha  
Zdeněk Vašíček, Praha  
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)  
Ela Nauschová



Ústav pro soudobé dějiny AV ČR pořádá v rámci projektu  
“History after the Fall. The Indeterminacy of the Short Twentieth  
Century”, který je součástí grantu Evropské unie “Culture 2000”,  
vědecký workshop na téma

## **Historical Revisionism after the WW II**

za účasti předních historiků a politologů z Rumunska, Maďarska,  
Německa, Velké Británie a České republiky.  
Seminář se uskuteční 19. a 20. října 2006 v budově Akademie věd ČR,  
Národní 3, Praha 1, místnost 206.  
Podrobnější program je uveřejněn na internetových stránkách  
Ústavu pro soudobé dějiny [www.usd.cas.cz](http://www.usd.cas.cz).  
Simultánní tlumočení z angličtiny zajištěno.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci  
s The Victims of Communism Memorial – Civic Academy  
Foundation Bucurest pořádá v rámci projektu  
“History after the Fall. The Indeterminacy of the Short Twentieth  
Century”, který je součástí grantu Evropské unie “Culture 2000”,  
putovní výstavu

## **A Cold War Chronology: 1949–1989.**

Výstava bude umístěna v prostorách Písecké brány  
(K Brusce 5, Praha 6 – Hradčany)  
od 6. listopadu do 4. prosince 2006.  
Vstup zdarma.

# 1968

V roce 1968 se československé a polské dějiny výrazným způsobem ovlivňovaly - stačí připomenout, že se polské jednotky podílely na srpnové okupaci Československa. Čeští a polští historikové v této knize přibližují nejdůležitější otázky vzájemných vztahů a jejich různých podob, všimají si také širšího mezinárodního kontextu. Vycházejí většinou ze studia teprve nedávno zpřístupněných archivních pramenů, které vedle jiného dokládají překvapivě široký odpor části polské veřejnosti proti násilnému potlačení Pražského jara. Základem sborníku jsou příspěvky z mezinárodní konference, kterou při příležitosti 25. výročí invaze vojsk pěti států Varšavské smlouvy připravil polský Ústav národní paměti ve spolupráci s ÚSD Av ČR a ÚDV.

**Doporučená cena 350,- Kč**

(s DPH 5 %)





**Petr Blažek  
Łukasz Kamiński  
Rudolf Vévoda (eds.)**

**Polsko a Československo v roce**

**1968**



**DOKORÁN**



## Autoři

Adrian von Arburg (1974)

švýcarský historik, působí jako jeden z hlavních zpracovatelů v mezinárodním edičním projektu „Migrace a transformace: Dokumenty k realizaci a dopadům vyhánění, nuceného vysídlování a vnitřní sídelní politiky v českých zemích, 1945–1950“. Vedle tohoto tématu se zabývá migrační a populační politikou ve středovýchodní Evropě ve 20. století a výzkumem moderního nacionalismu a národních identit.

Martin H. Geyer

profesor moderních dějin na Univerzitě Ludvíka Maxmiliána v Mnichově, zabývá se vybranými problémy z dějin Spolkové republiky Německo a výmarské republiky a globalizací standardů (čas, prostor, peníze) v 19. století. Publikoval mimo jiné monografii *Verkehrte Welt: Revolution, Inflation und Moderne. München 1914–1924* (Göttingen 1998).

Vlastimil Hála (1951)

vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR v Praze, věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Höhle, Habermas a další).

Milan Hauner (1940)

absolvent Karlovy univerzity a Cambridgeské univerzity, od roku 1968 žije v zahraničí, nyní působí jako hostující profesor na Wisconsinské univerzitě v Madisonu. V centru jeho zájmu je druhá světová válka, německé dějiny a česko-německé vztahy, mocenská politika Ruska a SSSR, vývoj střední Asie a Indie. Je autorem osmi knih, mimo jiné *What Is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today* (Boston 1990 a New York 1992) a *Czechs and Germans: Yesterday and Today* (Washington 1991), a hlavním editorem svazku *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského* (Praha 2000).

Eva Irmanová (1943)

vědecká pracovnice Historického ústavu AV ČR v Praze, zaměřuje se na dějiny Maďarska a Slovenska v 19. a 20. století v kontextu střední Evropy. Je autorkou monografie *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze* (Praha 1998).



Marek Janáč (1971)

redaktor Českého rozhlasu, jeho oborem působnosti je dokumentaristika usilující o historicky přesné a zároveň poutavé zpřístupňování moderních dějin. Je mimo jiné autorem dvoudílného pořadu o Miladě Horákové (2006), za rozhlasové dokumenty *Mámo, já fetuju* (1996), *Komunismus* (2005) a desetidílný *Válečný dekameron* (2005) obdržel ceny Prix Bohemia, Report a Dokument roku.

Zuzana Jürgensová (1975)

doktorandka Ústavu české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zabývá se českou literaturou a literární kritikou ve 20. století.

Karel Kaplan (1928)

v letech 1976–1989 v německém exilu, poté vědecký pracovník a nyní externí spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Přední odborník na poválečné dějiny Československa, jimž věnoval řadu prací publikovaných doma i v zahraničí, například *Největší politický proces: „M. Horáková a spol.“* (Praha – Brno 1995), *Pět kapitol o Únoru* (Brno 1997) nebo ve dvou dílech *Kořeny československé reformy 1968* (Brno 2000 a 2002).

Daniela Kolenovská (1976)

interní doktorandka Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v oboru moderních dějin. Specializuje se na sovětskou zahraniční politiku ve třicátých letech 20. století.

Jan Křen (1930)

profesor Univerzity Karlovy v Praze, přednáší na Fakultě sociálních věd UK a na univerzitách v Rakousku a Německu. Zabývá se především moderními dějinami střední Evropy a česko-německými vztahy. K tomuto tématu mimo jiné publikoval *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* (Praha 1991 a Mnichov 1996), naposled vydal syntetickou monografii *Dvě století střední Evropy* (Praha 2005).

Jiří Křestan (1957)

archivář a historik, vedoucí oddělení pražského Národního archivu. Zabývá se dějinami komunismu a socialismu v českých zemích, zvláště pak osobností Zdeňka Nejedlého, jemuž věnoval studii *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Praha 1996).

Robert Kvaček (1932)

profesor Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, přednáší dějiny 19. a 20. století. Publikoval řadu knih a studií, převážně k meziválečným dějinám Československé republiky v zahraničním kontextu. Společně s Dušanem Tomáškem napsal monografie *Causa Emil Hácha* (Praha 1995) a *Generál Alois Eliáš: Jeden český osud* (Praha 1996 a Třebíč 2001), naposled vydal práci *První světová válka a česká otázka* (Praha 2003).

Martina Miklová (1979)

historička, podílí se na mezinárodním výzkumném projektu „Migrace a transformace“ a zároveň studuje politologii na Fakultě sociálních věd Masarykovy univerzity v Brně. Zaměřuje se na československé dějiny v období komunismu (studentské hnutí, opozice proti „normalizačnímu“ režimu a její programy), česko-německé vztahy po druhé světové válce, vysídlení Němců a sídelní politiku v Československu v letech 1945–1950.

Pavel Mücke (1978)

odborný pracovník Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a doktorand oboru českých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Předmětem jeho zájmu jsou novodobé a soudobé dějiny, problematika dějin a paměti, metoda orální historie a druhý československý odboj.

Jana Nosková (1975)

odborná pracovníce brněnské pobočky Etnologického ústavu AV ČR, zároveň působí v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Zabývá se etnologií města, orální historií a biografickou metodou ve druhé polovině 20. století.

Tomáš Staněk (1952)

vědecký pracovník Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě a docent v Ústavu veřejné správy a regionální politiky Slezské univerzity v Opavě. Dlouhodobě se soustředí na postavení Němců v poválečném Československu a jejich vysídlení ze země, na vývoj česko-německých vztahů v širším střeoevropském kontextu a na různé aspekty veřejného násilí v poválečné české společnosti. Publikoval řadu monografií a studií, například *Odsun Němců z Československa 1945–1947* (Praha 1991), *Německá menšina v českých zemích 1948–1989* (Praha 1993), *Tábory v českých zemích 1945–1948* (Šenov u Ostravy 1996) a *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (Praha 2005).

Miroslav Vaněk (1961)

vědecký pracovník a vedoucí Centra orální historie v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Specializuje se na období takzvané normalizace se zaměřením na ekologii, politické a opoziční elity, mládež a nezávislou kulturu s využitím metody orální historie. Je autorem publikací *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989* (Praha 1996), *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (spolu s Milanem Otáhalem, Praha 1999) a připravil dvousvazkovou publikaci rozhovorů s představiteli politického režimu a disentu za „normalizace“ *Vítězové? Porážení?: Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview* (spolu s Pavlem Urbáškem, Praha 2005).

*Bibliografie českých/československých dějin 1918–2004:  
Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 2000–2004  
a doplňky za roky 1996–1999*

*Zpracovaly Věra Břeňová a Slavěna Rohlíková. Sv. 1 a 2 (Soupisy),  
sv. 3 (Rejstříky). Praha, ÚSD AV ČR 2005. 414, 466 a 426 s.*

Oborová bibliografie navazuje na dva obdobné soupisy vydané v letech 1997 a 1999. Všechny tři soupisy kontinuálně podchycují literaturu k českým/československým dějinám publikovanou v letech 1990–2004 a prezentují tak prvních 15 let nově konstituovaného oboru soudobých dějin v této zemi.

Chronologicky a tematicky členěnou bibliografii doplňují rejstříky (autorský, názvový, věcný, osobní, geografický a rejstřík pořádaných akcí) a soupisy excerpovaných a/nebo citovaných sborníků a časopisů.

K publikacím je přiložen CD-ROM.

Výběrová bibliografie je určena všem zájemcům o dějiny  
Československa/České republiky od roku 1918.

Bibliografie je k dostání v prodejně Ústavu pro soudobé dějiny  
za **250,- Kč**.

**Objednávky přijímá:**

ÚSTAV PRO SOUDOBE DĚJINY AV ČR  
Vlašská 9, 118 40 Praha 1  
dvorak@usd.cas.cz

# Obsah

## *Studie a eseje*

Tomáš Staněk – Adrian von Arburg      Organizované divoké odsuny?  
*Úloha ústředních státních orgánů při provádění  
„evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*  
(2. část: Armáda vytváří „hotové skutečnosti“,  
vláda je před cizinou legitimizuje) .....13

Daniela Kolenovská      Od ideologických šablon k pluralitě  
historických interpretací  
*Sovětská a ruská reflexe poválečných  
československých dějin na konci 20. století* ..... 50

Milan Hauner      O historii prožité a napsané .....82

## *Horizont*

Martin H. Geyer      Ve stínu nacistické epochy  
*Soudobé dějiny jako paradigma  
západoněmecké historiografie* ..... 100

## *Recenze*

Jiří Křestán      V bludišti chyb, omylů, tragédií – a nadějí .....127

Zuzana Jürgensová      Vyprávění o Bedřichu Fučíkovi .....153

Robert Kvaček      O povstání na konci války .....159

Martina Miklová      Jak po válce probíhalo  
československo-německé vyrovnání .....162

Pavel Mücke      O svůdné a klamavé Třetí říši .....167

Vlastimil Hála Rakouská identita v proměnách mýtu .....175

### *O časopisech a archivech*

Eva Irmanová Soudobé dějiny na stránkách  
dnešních maďarských časopisů .....178

### *Dokumenty*

Karel Kaplan – Poslední slova obžalovaných v procesu  
Marek Janáč s Miladou Horákovou „a spol.“ .....197

### *Diskuse*

#### *Nad archivy StB a historickou etikou*

Konjunkturální materialismus (Bořivoj Čelovský) .....240

Falzum aneb Spor o dopisy (Radek Schovánek) .....242

Historiky StB a paměť (Jan Křen) .....243

Recenzent v zajetí svých omylů (Jaroslav Bouček) .....266

### *Kronika*

Miroslav Vaněk Globalizace a digitální revoluce  
aneb Čtvrtá vývojová fáze orální historie  
*Ohlédnutí za 14. mezinárodní konferencí  
orální historie v Sydney* .....269

Jana Nosková Orální historie a (post)socialistické společnosti .....280

*Anotace* ..... 285

*Resumé* ..... 293



## **Organizované divoké odsuny?**

*Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*

Tomáš Staněk – Adrian von Arburg

### **2. část:**

**Československá armáda vytváří „hotové skutečnosti“, vláda je před cizinou legitimizuje<sup>1</sup>**

*„Nečekali jsme ani na žádné písemné pokyny...“*

Vývoj situace do konce května 1945 ukázal, že ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda a s ním někteří představitelé nejvyššího armádního velení patřili v centru rozhodování k těm, kdo nejenergičtěji požadovali zahájení rychlé „evakuace“ Němců z republiky, což se také – zčásti z iniciativy podřízených vojenských velitelů – v některých místech podařilo prosadit. Armáda byla v bezprostředně poválečném období fakticky jedinou silou, jež disponovala potřebnými prostředky k provedení takových akcí ve větším měřítku. Přibližně do prvních dnů června se však v tomto směru vedle ní, respektive v různém stupni součinnosti s ní, prosazovali leckdy i výrazněji další aktéři: postupně vznikající národní výbory (v oblastech s většinou německého obyvatelstva správní komise), složky formujícího se bezpečnostního aparátu, dobrovolnická „revoluční“ uskupení a nezřídka i všelijakými kriminálními živly prostoupe-

---

1 První část studie pod názvem „Předpoklady a vývoj do konce května 1945“ vyšla v *Soudobých dějinách*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 465–533.

né paramilitární oddíly, nebo doslova tlupy. Značnou úlohu sehrávalo veřejné mínění, jež bylo v centrech i na venkově – z hlediska společenské stratifikace či hierarchie rozhodovacích úrovní „dole“ i „nahore“ – poměrně významně ovlivňováno nástroji nacionální mobilizace včetně proklamací a výzev politiků, veřejných činitelů z civilní i vojenské sféry a obecně známých osobností. Důležité je ale zjištění, že na vysídlování starousedlého německého obyvatelstva – alespoň co do počtu vysídlenců – v žádném případě neměly převažující podíl čistě lokální iniciativy (faktory mimo rozhodovací centra). I když jejich váhu a dosah nelze podceňovat, je zřejmé, že na tehdejší dění měly dominantní vliv impulzy přicházející „shora“ a že těžiště rozhodování spočívalo v „centru“. Platilo to mimo jiné o událostech (jejich zevrubná analýza ovšem není cílem této studie), k nimž došlo na Jihlavsku, Liberecku a Jablonecku, v oblasti Broumovské vrchoviny a Orlických hor,<sup>2</sup> na Svitavsku (Hřebečsko – *Schönhengstgau*), Žatecku nebo v severozápadních Čechách od Chomutova po Ústí nad Labem. Připomenout je v této souvislosti třeba také místa a regiony (v minulé části již o nich byla řeč), odkud bylo v dané době vysídleno nejvíce osob (Brno, jižní Morava, jihovýchodní část území jižních Čech) a kde – podle aktuálního stavu poznání soudě – působily na tamní události faktory místní a ústřední povahy v určité, byť ne zcela stabilní, rovnováze.<sup>3</sup> Od začátku června 1945 se vysídlovací akce až na výjimky odehrávaly

- 
- 2 Přinejmenším ve městě Broumově ovšem iniciativa k prvním vysídlovacím akcím vyšla koncem května 1945 od lokálních autorit. Když zmocněnec Okresního národního výboru (ONV) Náchod chtěl organizovat z hospodářského hlediska „únosný“ odsun, bylo na popud velitele partyzánských jednotek rozhodnuto vypovědět Němce z Broumova hromadně ve třech dnech. Vystěhováváno bylo několik stovek osob, 22 lidí tehdy údajně spáchalo sebevraždu. Když ovšem zástupci zdejšího národního výboru poukázali na přesné znění osmé kapitoly vládního programu, byla akce zastavena, a část vyhnanců se dokonce směla vrátit nazpět. (*Archiv Ministerstva vnitra ČR – pracoviště Kanice u Brna (AMV-Ka)*, fond (f.) Zemské velitelství SNB Praha (A 14), karton (k.) 18/173, dopis státního policejního úřadu v Broumově pro prezidium Zemského úřadu v Praze z 6.6.1945; viz též *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv*, Praha (VÚA-VHA), f. 1. vojenská oblast (VO 1), k. 2, přehledná zpráva z oblasti 2. sboru, příloha č. 3 z 31.5.1945; SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, díl 4: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, sv. 2. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1957, s. 570 n.; BIMAN, Stanislav – ČÍLEK, Roman: *Poslední mrtví, první živí*. Ústí/L., Severočeské nakladatelství 1989, s. 109.) Poté co vysídlení přechodně prováděla místní správní komise (MSK) v součinnosti s policií, chopili se tohoto „úkolů“ razantně příslušníci jednotek podléhajících velitelství 14. divize.
  - 3 Tyto poznatky vycházejí mj. z chronologicky strukturovaného soupisu (rukopis o 34 stranách) všech jednotlivých odsunových akcí, který na základě prostudovaných archivních pramenů a literatury sestavil a má k dispozici Adrian von Arburg. Převahu vlivu lokálních faktorů nelze ve fázi do konce května 1945 vyloučit u celé řady co do rozsahu méně významných nucených migrací, jako např. v polovině května z Vyškovska (SCHIEDER, T. (ed.): *Dokumentation der Vertreibung...*, sv. IV/2, s. 197 n.; HRABOVEC, Emilia: *Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945–1947*. (Wiener Osteuropa-Studien, sv. 2.) Frankfurt/M., Peter Lang 1995, s. 116), 19. května z Lednice v okrese Mikulov (MARKEL, Martin: *Vysídlení Němců*



v hlavní režii armádních míst, která nejenže zajišťovala jejich realizaci po technické stránce, ale současně se až do pozdního léta významně angažovala v jejich celkové přípravě a organizaci.<sup>4</sup>

Podle nařízení velitelství první československé armády z 28. května byla souběžně s likvidací velitelství „Alex“ zřízena první vojenská oblast se sídlem velitelství (generál Karel Klapálek) v Praze (označovaná též jako Čechy-sever). V rámci oblasti vznikla velitelství prvního (Praha) a druhého (Hradec Králové) armádního sboru.<sup>5</sup> V souladu s pokyny o dislokaci československé branné moci z poloviny května byla ustavována velitelství dalších oblastí. V Táboře to bylo velitelství druhé oblasti (Čechy-jih), s velitelstvími třetího (Plzeň) a čtvrtého (Tábor) sboru.<sup>6</sup> Po kratší přechodné fázi, v níž působilo takzvané Oblastní vojenské velitelství pro Moravu se sídlem v Brně (generál Alois Fišera) a kdy se s oporou v místní posád-

z Jižní Moravy 1945–1949. Brno, Vojenská akademie 2002, s. 54), od 21. května z města Znojma (*tamtéž*, s. 30 n.; SCHIEDER, T. (ed.): *Dokumentation der Vertreibung...*, sv. IV/2, s. 351–353), 22. května z Uherského Hradiště (*Slovo národa*, 25.5.1945; HRABOVEC, E.: *Vertreibung und Abschub*, s. 95), ve dnech 28. a 29. května ze severočeské Bíliny (SCHIEDER, T. (ed.): *Dokumentation der Vertreibung...*, sv. IV/2, s. 406 n.) nebo 30. května z Větrova (Streckenwald) v okrese Ústí nad Labem (BOHMANN, Alfred: *Die Ausweisung der Sudenteutschen dargestellt am Beispiel des Stadt- und Landkreises Aussig*. Marburg, Elwert 1955, s. 50). Pokaždé však šlo v souhrnu pouze o několik stovek, případně tisícovek osob, jež byly takto postiženy. Podle dostupných pramenů stály za těmito akcemi většinou místní správní orgány, bezpečnostní složky nebo různé ozbrojené „revoluční formace“. (Srv. k tomu mj. přehled zpráv z pohraničí do 17.6.1945 od 2. oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany: VÚA-VHA, f. Ministerstvo národní obrany, hlavní štáb (MNO, HŠ), 2. odd., čj. 302 a 313/taj.1945, k. 28 (B).)

- 4 Následující výklad o podílu armády na „evakuacích“ německého obyvatelstva se do značné míry kryje s obsahem některých pasáží v první kapitole „Živelné odsuny v létě roku 1945 (přehled problematiky)“ knihy Tomáše Staňka *Poválečné „excesy“ v českých zemích a jejich vyšetřování*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 41.) Praha, ÚSD AV ČR 2005, zejména s. 22–38. Zařazení dotyčné problematiky v této studii je organické a vzhledem k její koncepci nevyhnutelné, případná komprimace textu do podoby stručného shrnutí by znamenala potlačení podstatné složky výkladu. Výklad v této stati je aktualizován s ohledem na využití dalších pramenů. Pokud k tomu není zvláštní důvod, na příslušné pasáže Staňkovy knihy zde v dalším textu neodkazujeme.
- 5 S platností od začátku června spadala pod velení 1. sboru (generál František Slunečko) 1. divize (Praha, na přelomu května a června došlo k „vysunutí“ jejího štábu do Postoloprty), u níž se formovaly a poté do nových působišť nastupovaly hlavní síly pěších pluků č. 5, 28 a 45, a 12. divize (Litoměřice), zahrnující pěší pluky č. 2, 9 a 42. Do působnosti velitelství 2. sboru (generál Jan Kratochvíl) náležela 13. divize (Mladá Boleslav) s pěšími pluky č. 22, 36, 44 a také 14. divize (Hradec Králové), již byly podřízeny pěší pluky č. 4, 19 a 30. Kromě pěších pluků se rovněž budovaly další speciální útvary podle druhů zbraní, týlové jednotky a posilové prostředky.
- 6 Plzeňskému 3. sboru podléhaly pěší pluky a další jednotky 11. a 16. divize s centry v Plzni a Písku, tábořskému 4. sboru 5. a 15. divize v Českých Budějovicích a Kolíně.



*Ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda na fotografii z roku 1951 (převzato z fotosbírky Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)*

ce a složkách takzvané Moravské brigády formovalo další velitelské centrum v Olomouci, vzniklo v moravském zemském hlavním městě velitelství třetí vojenské oblasti, jež disponovalo pravomocemi pro celou Moravskoslezskou zemi a jemuž podléhala sborová velitelství v Brně (5. sbor) a Olomouci (6. sbor).<sup>7</sup> Vedle vojenských útvarů v posádkových městech, doplňovaných mobilizovanými muži, plnila v české části Slezska zvláštní úkoly (včetně zapojení do přípravy a provádění odsunu Němců) v úseku od Vrbna po Jablunkov první československá samostatná tanková brigáda, jejíž velitelství sídlilo v Moravské Ostravě. Její velitel plukovník Vladimír Janko zastával zpočátku funkci zemského velitele pro oblast ostravské expozitury Moravskoslezského zemského národního výboru.<sup>8</sup> Pokud šlo o početní stav československé branné moci, ukázalo se, že jen personální naplně-

ní jednotek a svazků ve čtyřech vojenských oblastech – bez započtení ministerstva národní obrany, jemu přímo podléhajících útvarů a letectva – by si vyžádalo dvě stě deset tisíc osob, z toho asi devatenáct tisíc důstojníků. Podle některých zpráv

7 Pátému sboru podléhaly jednotky 3. a 6. divize s centry v Kroměříži a Brně, 6. sboru útvary 7. a 8. divize s velitelstvími v Olomouci a Hranicích.

8 VÚA-VHA, f. Vojenská rada, k. 1, protokol 5. schůze Vojenské rady z 15.5.1945 s přílohami (body č. 1 a 2); f. VO 1, k. 1, materiál „Historie 1. oblasti po příchodu do Prahy“, denní hlášení velitelství 1. československé armády č. 1–7 z 23.–29.5.1945, rozkaz velitelství 1. československé armády z 28.5.1945, č.j. 17/taj. org. k zřízení a organizaci 1. oblasti, štáb týlu 1. čs. armády z 29.5.1945, č.j. 08510/taj. 45; *Zemský archiv Opava (ZA Opava)*, f. Expozitura Moravskoslezského ZNV v Moravské Ostravě (EZNV) 1945–1949, odb. I/presid., k. 92, protokoly 5. a 8. schůze předsednictva ostravské expozitury z 12. a 14.6.1945. Podle stavu z konce května 1945 měla 1. československá armáda v Čechách k dispozici celkem 10 čt tanků, 8 čt obrněných automobilů (z toho 7 v pohraničí) a 11 obrněných vlaků (z toho 7 v pohraničí). Srv. VÚA-VHA, f. VO 1, k. 1, 1. čs. armáda, č.j. 0505/taj. 45 z 27.5.1945.

bylo v československých ozbrojených silách po nástupu povolanců v červnu 1945 (pro službu ve vnitrozemí i v pohraničí) k dispozici kolem sto sedmdesáti šesti tisíc mužů. Uvádí se také, že k 10. červenci činil početní stav armády na celém státním území – bez letectva – přibližně sto osmdesát devět tisíc osob, z toho sto třicet tisíc záložníků povolaných na mimořádné cvičení. V této souvislosti je možno uvést, že během květnového povstání bylo údajně vyzbrojeno asi sto padesát až dvě stě tisíc osob, z nichž se část podřídila posádkovým nebo vyšším vojenským velitelstvím a jednala na základě rozkazů ministerstva národní obrany. O zhruba sto čtyřiceti tisících ozbrojencích, kteří v Čechách vykonávali bezpečnostní službu v nejširším slova smyslu, se zmiňují jiné prameny.<sup>9</sup>

Vzhledem ke značné koncentraci Němců v prostoru od demarkační čáry s Američany směrem podél hranic na východ až k obvodům správních okresů severní Moravy a Slezska zajišťovaly přípravu a realizaci vysídlovacích akcí z největší části armádní jednotky první oblasti. Přímo z jejího území a přes ně byla „evakuována“ hlavní masa německého obyvatelstva. Bylo tomu tak rovněž proto, že území prvního vojenského obvodu mělo nejdelší hranice se sovětskou okupační zónou v Německu, kde přijímání vysídlenců naráželo na relativně nejmenší problémy. Vojáci tady, stejně jako na dalších místech českých zemí osídlených Němci, soustřeďovali a podle okolností i „vyhošťovali“ početnější skupiny osob z vlastní iniciativy, většinou však v dohodě s národními výbory, respektive správními komisemi. Souběžně plnili další úkoly vojenského, ale též bezpečnostního, pořádkového a hospodářského charakteru (střežení důležitých průmyslových podniků a podobně). Rozkazy vydávané velením první oblasti, prvním a druhým sborem a podřízenými divizemi přesvědčivě dokládají, že vojáci postupovali při odsunu podle předem připravených plánů, promyšleně a systematicky, i když v praxi leckdy organizace skřípala a příslušné pokyny nebyly vždy a všude důsledně respektovány. V některých místech došlo i na „živelné“ improvizace.

Za den, v němž v zásadních věcech začaly ústřední armádní orgány svými směrnici regulovat rozsáhlejší nucené migrace německého obyvatelstva za hranice, lze považovat 5. červen. Velitel první vojenské oblasti generál Karel Klápálek tehdy vydal rozkaz podřízenému prvnímu a druhému sboru (na vědomí též Posádkovému velitelství Velké Prahy – PVVP), aby byly pro „odchod“ Němců vyladěny vhodné komunikace a přechody. Nemělo jít o hlavní, nýbrž jen vedlejší

---

9 STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1996, s. 187, pozn. č. 4; MINAŘÍK, Pavel: *Výstavba čs. armády od května 1945 do prosince 1945 a její podíl na obnově Československa*. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCLAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha, Národní archiv – ÚSD AV ČR 2005, s. 125 n.; AMV-Ka, f. A 14, k. 7/59, zpráva Zemského velitelství SNB Praha z 12.12.1945, č. I-79546/1945.

trasy, které se vyhýbaly důležitým sovětským a československým vojenským centřům. Hlášení o provedení rozkazu s udáním určených cest měly sbory předložit již do rána příštího dne.<sup>10</sup> Krátce poté (7. června) následoval Klapálkův rozkaz „Odsun německého obyvatelstva z českých krajů“. V jeho textu se vycházelo z toho, že je třeba – údajně na základě programu přijatého v Košicích 5. dubna 1945 a záměrů vlády – připravit „vyčištění území republiky od německých a maďarských živlů“. Pro „úplnou evakuaci Němců“ mělo být prozatím zařazeno alespoň to nejnutnější. Nejdříve se počítalo s odsunem z vnitrozemí, kde se počet Němců považoval za „nepatrný“, a následně z okrajových míst při bývalé protektorátní hranici, kde se jich údajně nezdržovalo více než šedesát procent. Předpokládala se součinnost s národními výbory (správními komisemi) všech stupňů. K odsunu určené skupiny německého obyvatelstva se měly přepravovat po vybraných komunikacích (rovněž z obvodu Posádkového velitelství Velké Prahy) až na státní hranici, kde je měly převzít orgány Rudé armády. Každý transport měl být předán s písemnou dokumentací (zachycení celkového počtu lidí, rozdělení na muže, ženy a děti mladší čtrnácti let). Vysídlované osoby si mohly vzít potraviny na sedm dní a věci nejnutnější potřeby v množství, které budou moci samy unést. Na místě se měly ponechat jen nezbytné pracovní síly. Němci, kteří nepřicházeli v úvahu pro odsun, měli být zatím „alespoň zpravodajsky stráženi“. Velitelé prvního (generál František Slunečko) a druhého (zpočátku krátce generál František Tallavania, pak generál Jan Kratochvíl) sboru i Posádkové velitelství Velké Prahy byli vyzváni k okamžitému zahájení příprav: do 14. června měli předložit plány za své obvody, v nichž by byly zformulovány jak celkové představy o „evakuaci“ Němců, tak konkrétní návrhy, jak ji urychlit. Poté se měl vydat všeobecný rozkaz k započetí akce.<sup>11</sup> Téhož dne předložilo velitelství první vojenské oblasti Hlavnímu štábu ministerstva národní obrany také přehled cest a hraničních přechodů

---

10 *VÚA-VHA*, f. VO 1, k. 2, rozkaz generála Klapálka z 5.6.1945, č.j. 0527/taj.1.odd.1945; viz také hlášení velitele 2. armádního sboru o výběru čtrnácti odsunových tras v jemu podléhajícímu obvodu.

11 *Tamtéž*, rozkaz generála Klapálka ze 7.6.1945, č.j. 0536/taj.1.odd.1945 (duplikáty *tamtéž*, f. MNO, HŠ, 7. odd., č.j. 25/taj., k. 62; NA, f. Ministerstvo vnitra – dodatky (MV-D), k. 215); též viz BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 93. V rozkaze byl zmíněn tehdejší záměr politického centra provést odsun na základě vládního nařízení a zřídít Nejvyšší radu pro odsun a osídlení a současně též Osídlovací úřad. Přiloženy byly také mapy Čech, Moravy a Slezska a speciální francouzsky značená mapa „skutečných“ etnografických hranic („Frontières ethnographiques réelles“) v českých zemích (příslušný karton ji ovšem neobsahuje). Transportní listiny zatím nebyly v archivních fondech objeveny, ačkoli měly být v dvojím vyhotovení zaslány také velitelství VO 1. Pořízení jmenných seznamů Němců s uvedením jejich věku a místa, odkud pocházeli, ukládal také velitel 1. divize v přípravném rozkaze dne 5., respektive 7. června, tedy krátce před odchodem hlavních sil tohoto útvaru do pohraničí (8.6.). (*VÚA-VHA*, f. SSSR V/191 (B), rozkaz č. 1 velitele 1. divize z 5. června a dodatek ze 7. června.)

vybraných pro „odtransportování“ Němců.<sup>12</sup> Nejpozději právě od vydání tohoto rozkazu z Prahy muselo být podřízeným útvarům jasné, že nyní je značná část civilního (i starousedlého) německého obyvatelstva bezprostředně postavena před jedinou alternativou: opuštění země.

Sotva začaly armádní jednotky s vysídlovacími akcemi, objevily se začátkem června první závažné komplikace. Od druhého sboru (devatenáctý pěší pluk v Králíkách) totiž přišly ověřené zprávy, že polští vojáci obsazují území na druhé straně československých hranic v pásmu od Ratiboře směrem na západ až po Žitavu včetně Kladska, na jehož připojení k Československu se tehdy vážně pomýšlelo, a že neumožňují další odsun, respektive že skupiny vysídlenců vracejí zpět. Podobně se v tomto prostoru, kam se již od konce května 1945 podařilo na základě nařízení velitelů úseků a pod tlakem „revolučních“ formací (mimo jiné též partyzánského svazku „Václavík“ s brigádami „Brodecký“ a „Kapitán“, respektive „Hejtman“) vyhostit jistý počet Němců, chovali někteří místní velitelé Rudé armády. Generál Bohumil Boček vyjádřil před důstojníky, kteří přijeli z Králík do Prahy pro instrukce, podivení nad tím, že již dochází k „vystěhování“ Němců, a ptal se, od koho k tomu vůbec dostali rozkaz.<sup>13</sup> Může to svědčit o tom, že ministerstvo národní obrany v těchto dnech (6. a 7. června) s nějakými neřízenými „evakuacemi“ ještě nepočítalo. Přitom si však na hlavním štábu museli uvědomovat, že řada již vydaných pokynů jejich rychlé a energické zahájení přinejmenším sugerovala a že tudíž nemohlo překvapovat, když jednotliví místní velitelé začali jednat. Odsun Němců v obvodu devatenáctého pěšího pluku byl nicméně poté zastaven. Již 9. června informovalo místní velitelství Rudé armády československé vojáky ve Vamberku, že Němce, kteří měli v roce 1937 bydliště na území Československa a kteří již byli vystěho-

12 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 49, opis hlášení generála Klapálka ze 7.6.1945 na MNO a MV (plukovníku Bartíkovi) o určených cestách pro „odtransportování německého obyvatelstva z pohraničí na území německé říše“, č.j. 0537/taj.1.odd.1945, příloha č. 4 k elaborátu 1. oddělení štábu pro poradu na Hlavním štábu MNO 28.7.1945 (duplikát NA, f. MV-D, k. 215).

13 Srv. BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 94–96; *VÚA-VHA*, f. VO 1, k. 48, zpráva pěšího pluku č. 19 z 6.6.1945 a 2. sboru z 11.6.1945 a hlášení 1. oblasti na Hlavní štáb MNO z 12.6.1945, č.j. 202/taj. 1.odd.45 a č.j. 205/ 1.odd./oper. 45. Generál Klapálek mj. upozorňoval, že za této situace nastanou komplikace v přípravách k obsazení Kladska, na nichž se měly spolupodílet síly 1. a 3. vojenské oblasti, a připomínal, že se chystá vyhlášení pohotovosti 14. divize. Ještě koncem května 1945 přišlo z operační skupiny 3. divize hlášení, že pokud jde o kladský úsek, „žádný z ruských velitelů neví, že toto území má být obsazeno čs. jednotkami“ (*tamtéž*, k. 1, 1. čs. armáda z 29.5.1945, č.j. 0507/taj.45, výpis ze situačních hlášení jednotek československé armády). Vojenské zpravodajské orgány kladské území permanentně monitorovaly (např. *tamtéž*, k. 48, vel. 1.obl., č.j. 314/zprav. 45, souhrn zpráv do 26. června). K blokování nepřipravených odsunů ze strany Rudé armády mj. *tamtéž*, k. 49, materiál „Potíže při vysídlování Němců“, sestavený štábem 1. vojenské oblasti pro poradu na Hlavním štábu MNO dne 28.7.1945 (s. 1–7); rovněž NA, f. Úřad předsednictva vlády – Běžná spisovna (ÚPV-BS) 1945–1952, k. 1033, sign. 1365/2.

vání, bude vracet zpět. Po jednání velitele devatenáctého pěšího pluku z Králík se sovětským velením získal pak podplukovník Gaksch (zřejmě jen ústní) prozatímní příslib, že dosud odsunutí Němci už zůstanou za hranicemi, s odsunem dalších se však s okamžitou platností mělo skončit.<sup>14</sup> Přestože Sověti s jistým časovým odstupem s příjmem vysídlelců na území kontrolované Poláky přes některé hraniční přechody zase tak či onak souhlasili,<sup>15</sup> přičemž se o této záležitosti dále jednalo na různých místech (první vojenská oblast žádala hlavní štáb o uzavření dohody s Rudou armádou, jež by měla širší platnost),<sup>16</sup> bylo nadále možné „bezproblémově“ používat pro hromadný odsun pouze komunikace v úseku od Žitavy (respektive toku lužické Nisy) směrem na západ k demarkační linii s americkou armádou.

Hlavní štáb ministerstva národní obrany reagoval 12. června rozkazem svého náčelníka generála Bočka (pod označením čtvrtého oddělení hlavního štábu), aby byla třetí pěší divize na Moravě nasazena v první řadě k zajištění a udržení pořádku v pohraničí a k vystěhování Němců za hranice. Vysídlovací akce podle něj měly probíhat „organizovaně, v menších skupinách“, přičemž bylo stanoveno, že osoby určené k odsunu z Moravy, severovýchodních a části severních Čech nemají být v pásmu obsazeném Poláky od Ratiboře až po Žitavu převáděny přímo přes hranice, nýbrž – jak to konkretizovala směrnice první vojenské oblasti – po doho-

14 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 2, rukopisný fonogram z 9. a 10.6.1945 od velitelství 2. sboru.

15 Značné potíže mj. vyvolal pokus o vysídlení několika tisíc Němců z Jablonecka a Liberecka v polovině června. Oznámení velitele Rudé armády ve Smržovce generála Samochvalova z 15. června, že do 17. června bude přes hranici propuštěn větší počet Němců, inspirovalo ukvapené dílčí vysídlovací akce národních výborů (správních komisí) v regionu. Z obvodu Liberce byly ještě téhož dne vystěhovány asi dva tisíce osob (přitom údajně ve městě došlo k 59 sebevraždám) a ještě větší počet pak z okolních obcí, většinou přes Hrádek nad Nisou. Pak ale začaly polské hlídky na druhé straně hranice vysídlenec vracet, respektive je vůbec nepřijímaly. Takto např. skončil u Polubného ve dnech 5. a 6. června transport zhruba tisícovky Němců z Jablonce nad Nisou, jež – zřejmě bez předchozí domluvy s československou armádou – nařídila zdejší okresní správní komise (OSK) společně s místní správní komisí (MSK). Na stejném přechodu zabránili Poláci již kolem 4. června převzetí říšských Němců. Samostatné jednání zdejších správních orgánů mohlo být ovlivněno i emfatickými projevy členů vlády Václava Noska a Josefa Davida v Liberci nebo zavražděním jednoho československého vojáka u Tanvaldu krátce předtím. (NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné (ÚPV-T), k. 308, inv. č. 1635, hlášení Úřadu Národní bezpečnosti (ÚNB) v Liberci na ministerstvo vnitra, postoupené dále 7.7.1945 Zdeňku Fierlingerovi; VÚA-VHA, f. VO 1, k. 4, hlášení ÚNB v Jablonci n/N. z 18.6.1945, č.j. 52/45 presid.; *Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou (SOKA Jablonec n/N.)*, f. ONV Jablonec n/N., k. 23, hlášení ÚNB v Jablonci n/N. na ministerstvo vnitra z 11.6.1945, č.j. 7 pres. a další materiál; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 99, 120.)

16 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, přepis velitelství 1. vojenské oblasti ze 14.6.1945, č.j. 207/taj.1.odd.45. Kolem 15. června jednal např. major Melichar z pověření velitelství 14. divize znovu se sovětskými a polskými představiteli, mj. o pohružce Poláků, že pošlou z Kladska asi 15 tisíc Němců na území ČSR (*tamtéž*, k. 2, č.j. 45/taj.1.odd.1945, zpráva velitele 2. sboru generála Kratochvíla).

dě s železničními traťovými velitelstvími (ŽTV) v Olomouci a Hradci Králové přepravovány z třetí vojenské oblasti na Děčín a pak „ve všeobecném směru“ na Drážďany, z prostoru druhého sboru (západně od Žamberka k Liberci) pak na Teplice-Šanov a dále na Saskou Kamenici. Němci z jižní Moravy měli být vystěhováni do Rakouska.<sup>17</sup> Z hlediska úspěšné realizace transferu bylo nejdůležitější právě otevření cesty přes území první vojenské oblasti v Čechách. Zejména Němci ze severní Moravy a Slezska absolvovali i několikadenní jízdy v tomto směru za značně svízelných podmínek. Útrapy cesty doléhaly pochopitelně nejvíce na lidi staré, nemocné a malé děti. Případy úmrtí (někdy též sebevražd) během transportů a poté na německém území nebyly výjimkou.<sup>18</sup> Bočkův imperativně formulovaný rozkaz, v němž se již nehovořilo o pouhých přípravách, ale o přímém provedení „evakuací“ (ovšem bez přesných časových údajů pro jejich zahájení), lze hodnotit jako v daném kontextu velmi závažné nařízení. V prostoru první vojenské oblasti již velitelství prvního a druhého armádního sboru podle rozkazu z 5. června vypracovala pro etapu do 15. června plány postupu včetně předběžného vytyčení vysídlovacích tras.<sup>19</sup>



*Náčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček (foto z publikace Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2005)*

17 *Tamtéž*, rozkaz Hlavního štábu MNO (podepsán generál Boček) z 12.6.1945, č.j. 78/taj.4.odd.1945 (duplikát NA, f. MV-D, k. 215); srv. také BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 120; VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, rozkaz velitele 1. vojenské oblasti z 16.6.1945, č.j. 01590/taj.1.odděl.1945. Uvolnění transportních cest na území 1. sboru k vysídlení Němců z území 2. sboru nařídilo již 11. června velitelství VO 1 (*tamtéž*, f. VO 1, k. 2, rozkaz VO 1 č.j. 0545/taj.45).

18 Srv. relace pamětníků v edici T. Schiedera *Dokumentation der Vertreibung...*, sv. IV/2, s. 363–380.

19 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 2, plán vysídlení Němců z území 1. sboru (generál Slunečko) ze 14.6.1945, č.j. 62/taj.1.odd.1945, upřesnění vysídlovacích tras od velitele 2. sboru generála Kratochvíla z 15.6.1945, č.j. 42/taj.1.odd.1945. Odsunový plán v prostoru Posádkového velitelství Velké Prahy byl projednán na společné schůzi s civilními orgány 14. června.

Zevrubnější vymezení skupin Němců, kteří měli být vystěhováni za hranice ve třech etapách, předložilo velitelství prvního sboru v čele s generálem Slunečkem. Do jeho „Rozkazu k zahájení odsunu německého obyvatelstva“ z 19. června, jenž byl určen první a dvanácté divizi, byly již zřejmě mezitím zapracovány zásady přijaté na „vyšších místech“. V první etapě se měla až na některé výjimky (lékaři, nezbytné administrativní síly) vysídlit veškerá „postradatelná inteligence“ společně s těmi řemeslníky, živnostníky a příslušníky jiných profesí, jejichž další přítomnost v místě nebyla bezprostředně potřebná. Odejít mělo také všechno „nadbytečné osazenstvo“ průmyslových a jiných podniků. U těchto osob se počítalo s tím, že budou soustředěny v táborech a poté „co nejrychleji vystěhovány“ (rodiny se přitom pokud možno neměly rozdělovat, lidé neschopní pochodu a děti ve věku do deseti let měli být přepravováni vozidly). Ve druhé etapě se měli zkoncentrovat ostatní Němci, ovšem kromě zemědělců, jejichž odsun byl podmíněn příchodem dostatečného počtu českých osídlenců a naplánován do třetí, závěrečné fáze. Ze sestaveného pořadí skupin bylo očividné, že vysídlení sudetoněmeckých elit v té či oné podobě zapletených s nacismem stejně jako osob majetnějších a s vyšším sociálním statutem patřilo k přednostním úkolům. Přípravné práce měly provádět civilní složky za spoluúčasti vojáků, což se týkalo také dispozic pro nakládání se zabaveným nebo opuštěným majetkem. Armádě připadla odpovědnost za vlastní zajištění transportů. Jak bylo tehdy v armádních pokynech a směrnicích obvyklé, nezmiňoval se ani tento důležitý rozkaz, jehož zásadami se řídily jednotky v „terénu“, o německých antifašistech.<sup>20</sup> Radikalitou své koncepce se v mnoha ohledech podobal nařízení, jež pouze o několik dnů dříve vydal Zemský národní výbor v Praze.<sup>21</sup>

Přímo od vlády obdržela armáda 15. června 1945 směrnice k soustředění a odsunu německého obyvatelstva.<sup>22</sup> Obecné zásady pro činnost armádních složek v pohraničí byly vytyčeny v pokynech Hlavního štábu ministerstva národní obrany z téhož dne a poté v rozkazech velitelství vojenských oblastí a jim podřízených útvarů. Kromě direktiv ohledně zacházení s Němci a „nepřátelským“ (nyní již „národním“) majetkem stanovovaly tyto dokumenty celou škálu úkolů, jež měly vojenské jednotky v určených sestavách plnit při obsazování pohraničí a zajištění státních hranic. V rámci první vojenské oblasti se závazným vodítkem postupu stala „Operační směrnice č. 129“ z 16. června, ve druhé oblasti „Operační směrnice č. 11 pro zajištění pohraničního území“ z 20. června a ve třetí oblasti „Všeobecné směrnice pro zajištění hranic v přechodném období“ z 19. června 1945. Uvedené směrnice se – při současném zohlednění specifických podmínek v regionech – co do svého

---

20 *Tamtéž*, k. 48, rozkaz velitelství 1. sboru z 19.6.1945, č.j. 76/taj.1.odd.1945. Tento rozkaz generála Slunečka doplňoval jeho dřívější pokyny o komunikacích pro vystěhování, vydané již 9. června.

21 O směrnicích pražského ZNV z 12.6.1945 bude pojednáno ve 3. části této studie.

22 Blíže k tomu opět ve 3. části studie.



obsahu v mnohém shodovaly.<sup>23</sup> Tato a další nařízení stejně jako pravidelná situační hlášení vojenských útvarů vcelku plasticky odrážela stěžejní problémy postupu armády v pohraničí. Použitá optika byla příznačně vojenská, včetně zřejmé selekce a „filtrace“ zpráv o životních svízelných německého obyvatelstva a excesech páchaných příslušníky armády a dalších ozbrojených složek. Často se v nich referovalo o obtížích „vyčišťovacích“ akcí, o leckdy vážnou spolupráci s místními orgány (stížnosti se týkaly hlavně zastoupení „nespolehlivých“ Čechů z řad starousedlíků a někdy i Němců v prvních národních výborech), dále o pátrání po aktivitách německého „podzemí“ (werwolfů a podobně), o hospodářských poměrech i o chování Rudé armády a různých „revolučních“ formací; jejich počínání přitom vojáci nezřídka i ostře kritizovali. Objektem trvalé pozornosti, a to se zjevným negativním akcentem, se stali němečtí antifašisté – komunisté a sociální demokraté.<sup>24</sup> Podle armádních rozkazů měly být z vybraných útvarů v pohraničí vyčleňovány menší mobilní jednotky („létací“ či asistenční oddíly). Jejich speciálním pověřením bylo „čistit“ hůře přístupné terény a také soustavně sledovat Němce v jednotlivých lokalitách. V případě zjištěného „nepřátelského chování“ se proti nim mělo rázně zakročit. „Létacím“ oddílům bylo doporučováno, aby „působily s brutální náhlostí, vynaložením vši energie ku zničení vyvstalých odporů“, přičemž cílem mělo být rovněž posílení „sebevědomí českých úředních orgánů a českého obyvatelstva“. Němci se měli udržovat ve stále „dezorientaci“ co do sestavy, síly a úkolů těchto jednotek.<sup>25</sup>

V době takzvané branné pohotovosti státu, kdy armáda v pohraničí zpočátku nahrazovala v podstatné míře úkony složek podléhajících ministerstvu vnitra, vzrostl značně význam její zpravodajské činnosti, a to jak pokud šlo o ofenzivní aktivity (ty mělo na starost druhé oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany a příslušná zpravodajská oddělení vyšších vojenských velitelství), tak defenzivu, jež se stala doménou Obranného zpravodajství (OBZ). Z této služby se za daných okolností – včetně vazby na přijatý způsob řešení „sudetoněmecké otázky“ – postupně stala dominantní zpravodajská centrála v republice vůbec. Příslušníci Obranného zpravodajství, řízeného podplukovníkem Bedřichem Reicinem a dalšími lidmi (někteří z nich měli stejně jako on velmi blízké vztahy k sovětským zpravodajcům),

---

23 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 48, rozkaz velitelství 1. vojenské oblasti z 16.6.1945, č.j. 217/taj.1.odd.45; rozkaz velitelství 2. oblasti z 20.6.1945, č.j. 41/taj. 1.odd.45; rozkaz velitelství 3. oblasti z 19.6.1945, č.j. 052/taj. 1.odd.45. Srv. rovněž zpřesňující směrnice nižších velitelství v tomtéž kartonu: operační směrnice č. 1 k zajištění pohraničního území velitelství dělostřelectva VO 1 z 19.6.1945, č.j. 1086/taj.45 a operační směrnice č. 11 k zajištění pohraničního území velitelství 1. sboru z 19.6.1945, č.j. 72/taj.1.odd.1945.

24 K tomu viz obsáhlá dokumentace *tamtéž*, zejména f. VO 1 (k. 48–50) a f. Vojenská kancelář prezidenta republiky (VKPR), k. 1, souhrnné zprávy velitelství vojenských oblastí z června až srpna 1945.

25 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 48, velitelství dělostřelectva 1. oblasti z 19.6.1945, č.j. 085/taj.45, operační směrnice č. 1, s. 2; pokyny velitelství 1. oblasti z 30.6.1945, č.j. 286/taj. 1.odd.45; rozkaz velitelství 12. divize z 23.6.1945, č.j. 168/taj. 1.odd.45 (operační rozkaz č. 1, s. 2).

získali mimořádné pravomoci. V pohraničí vyvíjelo Obranné zpravodajství na úrovni oblastí, vyšších velitelství a jednotek, se svými takzvanými bezpečnostními oddíly nebo přidělenými asistenčními skupinami, intenzivní činnost, jež zahrnovala zatýkání, zajišťování ve vazbě, vyšetřování, domovní prohlídky a podobně. Obranné zpravodajství se také zapojovalo do rozmanitých „pacifikačních“ akcí a přípravy odsunu, jeho činitelé budovali agenturní síť a plnili další speciální úkoly. Tehdejší vedoucí úseku takzvané vnější ochrany na Hlavní správě Obranného zpravodajství kapitán Karel Vaš se svými podřízenými (mimo jiné v takzvané německé operační skupině) nesl spoluodpovědnost za mnohé tehdejší nezákonnosti.<sup>26</sup>

V některých případech se v pohraničí důslednější kontrole nadřízených míst vymklo i počínání jednotek pravidelné armády. Obzvlášť patrné to bylo u osmadvacátého pěšího pluku, který pod velením podplukovníka Františka Vovesa tvořil původně součást první divize prvního sboru v druhém sledu zajišťovací sestavy (šlo vlastně o zálohu velitelství první oblasti, první prapor byl umístěn v Praze). V souvislosti s pověřením tohoto útvaru „čistit“ oblast od České Lípy přes Doksy po Kuřívody se jeho velitelství spolu s druhým a třetím praporem přesunulo do České Lípy a operačně bylo podřízeno druhému sboru, konkrétně třinácté divizi. Velitel pluku vydal 14. června 1945 rozkaz k zahájení vysídlovací akce, který byl obyvatelstvu oznámen vyhláškami. Jednotky pluku „čistily“ nejdříve okresy Česká Lípa a Německé Jablonné (Jablonné v Podještědí), dále Varnsdorfsko, Rumbursko a Šluknovsko. Začátkem července působily v prostoru od Dubé přes Doksy po Jestřebí, přičemž jejich aktivita zasahovala též do děčínského okresu.<sup>27</sup> Zacházení vojáků

26 HANZLÍK, František: *Únor 1948 – výsledek nerovného zápasu*. Praha, Prewon 1997, s. 83–100; TÝŽ: Nové poznatky o Obranném zpravodajství: Stav zkoumání problematiky v archivech. In: KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.): *Deset let soudobých dějin: Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha, ÚSD AV ČR 2001, s. 56–64; TÝŽ: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2003; TÝŽ – POSPÍŠIL, Jaroslav: *Soumrak demokracie: Reicinovo Obranné zpravodajství na cestě KSČ k moci*. Vizovice, Lípa 2000, s. 31–63, 73–130.

27 HAVEL, Jan – KAISER, Vladimír – PUSTEJOVSKÝ, Otfried: *Stalo se v Ústí nad Labem 31. července 1945*. (Memorabilia ustensis, sv. 9.) Ústí n/L., Město Ústí n/L. 2005, s. 13–17; RADVANOVSKÝ, Zdeněk: *Konec česko-německého soužití v Ústecké oblasti 1945–1948*. (Acta Universitatis Purkynianae, sv. 25 – Studia historica, č. 3.) Ústí n/L., Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 1997, s. 61 (k odsunům z Děčína v polovině července). Podle některých zpráv dosáhl do začátku července 1945 počet sebevražd v České Lípě a okolí osmdesáti. Jen v období od 15. do 20. června se 28. pěšímu pluku údajně podařilo vystěhovat asi 18 500 Němců z prostoru České Lípy. (VÚA-VHA, f. VKPR, k. 1, č.j. 1032, zprávy došlé do 4.7.1945.) O akcích 28. pěšího pluku prováděných „ve vlastní režii“ (tedy bez dohody s okresními správními komisemi a vlastně navzdory protestům jejich funkcionářů) v okresech Šluknov a Varnsdorf informují také zprávy takzvané Meziministerské a zemské komise pro pohraničí země České (NA, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv (MV-N), k. 230) a hlášení jistého plukovníka V. Frajta o nepřístojnostech vojenských osob v prostoru Rumburka a Varnsdorfu z 1.8.1945 (VÚA-VHA, f. MNO, HŠ, 1. odd., č.j. 695/dův., k. 20 (B)).

s německým obyvatelstvem a jeho majetkem bylo provázeno řadou svévolných, ne-zřídkka brutálních činů. Důstojníci (například velitel druhého praporu major Gustav Kritzner) i mužstvo se také dostávali do konfliktů s místními správními orgány, na nichž vymáhali urychlenou přípravu „evakuace“ Němců nebo přednostní zásobování, a přisvojovali si jim nepříslušející kompetence. To mělo za následek mnohé stížnosti též ze strany nadřízených a velitelů jiných jednotek. Jen pro ilustraci lze uvést, že v jedné z obcí (Polevsko), kde funkcionáři místního národního výboru při výběru Němců určených k odsunu nepostupovali dostatečně rázně, došlo i na vyhrůžku, že se z ní stanou „druhé Lidice“.<sup>28</sup> Situace se vyhrocovala, takže zejména v důsledku prosazení ukvapeného odsunu několika tisíc Němců z Děčína-Podmokel v polovině července byl po urgencích velitelství třinácté divize (plukovník Alois Fišera) a druhého sboru osmadvacátý pěší pluk, o jehož aktivitách mimo jiné referovali informátoři NKVD až do Moskvy, koncem měsíce přidělen prvnímu sboru, stažen do nových působišť (Ústí nad Labem, Lovosice, Litoměřice) a podřízen dvanácté divizi. Podle tvrzení podplukovníka Vovese, kterému se sice nepřikládala plná věrohodnost ani v armádních kruzích, ale též podle předložených výkazů, vystěhoval osmadvacátý pěší pluk za dobu svého zhruba dvouměsíčního působení v dané oblasti přes třiaosmdesát tisíc Němců.<sup>29</sup> Na adresu jeho příslušníků sice občas zaznělo, že dávají „špatný příklad“ ostatním jednotkám, ale jejich postup byl s poukazem na státní zájmy rovněž omlouván. Jejich „nediplomatické“ a radikální jednání prý vyplývalo z „dobré vůle“, jež spočívala ve snaze, ostatně vlastní též armádním špičkám, dostat za hranice v co nejkratším čase co nejvíce Němců.<sup>30</sup> Z postupu osmadvacátého pěšího pluku je rovněž patrné, že výzvy, jež obsahovalo

---

28 Srv. STANĚK, Tomáš: *Poválečné „exesy“ v českých zemích...*, s. 29 n., pozn. č. 48 a 49. Příklad Lidic posloužil i jinde. Ve vyhláске určené německému obyvatelstvu, kterou vydal místní vojenský velitel v prostoru Chrástavy major Zábrodský, mimo jiné stálo: „Ke konci upozorňuji všechny Němce, že jakýkoliv pokus o vzpouru nebo ilegální činnost je automatickým pokynem pro čsl. vojsko a čsl. bezpečnostní složky, aby přikročily podle povahy provinění k opatřením (v omezeném nebo plném rozsahu), jež byla učiněna nacistickým režimem v obci Lidicích.“ (NA, f. Pohraniční oddělení ÚV KSČ (19/8), arch. j. 7, tištěná vyhláška z 15.6.1945.)

29 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, velitelství 1. oblasti z 26.7.1945, č.j. 376/taj. 1.odd.45 („Zvláštní operační rozkaz č. 3“), materiál „Potíže při vysídlování Němců“ pro poradu na Hlavním štábu MNO dne 28.7.1945, s. 6; koncept pokynů velitelství 1. oblasti k otázce dalšího působení pěšího pluku č. 28 (datováno k 2.8.1945); hlášení velitelství 2. sboru z 30.7.1945, č.j. 30286/taj. 2.odd.45 na velitelství 1. oblasti; velitelství 1. oblasti z 1.8.1945, č.j. 408/taj. 1.odd.45 na HŠ MNO; zpráva velitelství 1. sboru, příloha k č.j. 162/taj. 1.odd.45 (postup vysídlování německého obyvatelstva v červnu a červenci 1945, listy č. 1–8). Srv. též BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 121 n.; NOSKOVA, A. F.: Migration of the Germans after the Second World War: Political and Psychological Aspects. In: RIEBER, Alfred J. (ed.): *Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939–1950*. London, Cass 2000, s. 96–114, zde s. 107–109.

30 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, situační zpráva velitelství 2. sboru z 30.7.1945, č.j. 159/taj. 1.odd.45, s. 2 a nedatovaný materiál sestavený pro poradu na Hlavním štábu MNO dne 28.7.1945 (nařízení náčelníka štábu 1. vojenské oblasti pro přípravu elaborátu k poradě, s. 1).



Podnáčelník Hlavního štábu Ministerstva národní obrany generál Bohuslav Fiala (foto z publikace Eduarda Stehlíka *Srdce armády: Generální štáb 1919–2004. Praha, Ministerstvo obrany ČR – Agentura vojenských informací a služeb 2004*)

takzvané Desatero pro československého vojáka v pohraničním území, vydané velitelstvím první oblasti 6. června 1945, mohly být v konkrétních podmínkách vnímány velmi různě.<sup>31</sup>

V pramenech lze nalézt mnohé další případy dokládající fakt, že armáda sehrávala při iniciování a intenzifikaci „evakuace“ Němců klíčovou úlohu. Tak například vysídlovací akce zahájená Okresním národním výborem v Bílině, při níž se přihlíželo k zajištění provozu důležitých závodů, byla narušena postupem vojáků pátého pěšího pluku, kteří pak proti vůli civilního orgánu provedli dva samostatné odsuny. V chomutovském okrese byly první transporty vypraveny bez dohody s tamní okresní správní komisí.<sup>32</sup> Obzvlášť důrazně postupovaly při vysídlování německého obyvatelstva jednotky první československé tankové brigády operující v pohraničních okresech ostravské expozitury Moravskoslezského Zemského národního výboru (MZNV). Předsednictvo tohoto orgánu se v přítomnosti velitele brigády podplukovníka Vladimíra Janko a velitele šestého armádního sboru generála Josefa Beránka 12. června 1945 usneslo na opatřeních týkajících se organizace

transportů Němců a zřizování internačních táborů. Již následujícího dne bylo za asistence příslušníků brigády vysídleno ke státní hranici tisíc dvě stě osmdesát Němců z Moravské Ostravy. Vojáci se rovněž společně s místními bezpečnostními sbory podíleli na přípravě a uskutečnění pěšího pochodu několika tisíc krnovských

31 *Tamtéž*, k. 2, rozkaz č. 43 od velitelství VO 1 (podepsán generál Klapálek) ze dne 6.6.1945 („desatero“ v přfloze). „Desatero“ obsahovalo např. imperativy: „Němec zůstal naším nesmiřitelným nepřítelem. Nepřestaň nenávidět Němce... Chovej se k Němcům jako vítěz... Buď tvrdý k Němcům. Nepodej ruku Němci... I německé ženy a hitlerovská mládež nesou vinu na zločinech Němců. Buď neústupný i k nim.“ Podle rozkazu měli velitelé setnin všech jednotek přečíst a vysvětlit „desatero“ před nastoupeným mužstvem a osvětoví důstojníci měli zorganizovat na toto téma besedy. „Desatero“ již bylo publikováno (RADVANOVSÝ, Z.: *Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945–1948*, s. 55 n.; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 125). Srv. též *Stráž v pohraničí: Zpravodaj III. praporu 1. čs. samostatné tankové brigády z SSSR*, č. 1, (30.6.1945).

32 *Státní okresní archiv Teplice (SOKA Teplice)*, f. ONV Teplice, k. 8, zpráva vládního zmocněnce pro uhelný revír mostecký a falknovský (Most) z 22.8.1945, zápis o poradě dne 22.8.1945 se zástupci ONV (OSK) v dané oblasti.

Němců po 20. červnu, kteří byli poté, když se nepodařilo dosáhnout jejich vpuštění přes československo-polskou hranici, vedeni po dlouhé trase až do Králík.<sup>33</sup> Z podnětu velení první československé samostatné brigády a za součinnosti správních a bezpečnostních úřadů bylo pak v červenci po železnici ve směru přes první vojenskou oblast (VO 1 Čechy) za hranice „instradováno“ z Ostravy, Nového Jičína, Opavy, Bruntálu a Krnova (bez německých vysídlenců z Krnovska odsunutých následně z Králík) přinejmenším osmnáct tisíc dvě stě osob. Počet Němců, které se do srpna 1945 (začátkem tohoto měsíce bylo ještě odsunuto po železnici několik tisíc lidí z Frývaldovska/Jesenicka a Rýmařovska) podařilo z obvodu expozitury MZNV „převést“ přímo přes hranici nebo vyvézt do sovětského okupačního pásma v Německu, se mohl podle neúplných a ne zcela přesných údajů pohybovat celkově minimálně kolem dvaceti až pětadvaceti tisíc. Vojáci se tady také podíleli na „vnitřních“ přesunech početnějších skupin osob do táborů nebo na místa pracovního přidělení, jak tomu bylo mimo jiné na Jesenicku.<sup>34</sup> Vzhledem k těmto skutečnostem jistě stojí za zmínku zpráva vypracovaná již v polovině června na Hlavním štábu ministerstva národní obrany, v níž se mimo jiné suše konstatovalo, že pro další stěhování Němců za hranice „zatím není právního podkladu“. K tomu se navrhovalo, že pokud bude takový stav přetrvávat, „bude nutno podporovat iniciativní akce národních výborů. Věci by nebylo na škodu, kdyby se této iniciativě dostalo nějakého impulzu.“<sup>35</sup> Četná hlášení vojenských míst přitom obsahovala stížnosti na národní výbory, že „brzdí činnost jednotek v pohraničí a přímo zakazují přísný postup proti Němcům“.<sup>36</sup>

Nebude určitě od věci připomenout, jak angažmá armády v první fázi odsunu hodnotili sami její představitelé. Vyjadřovali se například tak, že postupovali všeobecně „ve smyslu programu československé vlády“ a začali – jak tomu bylo v případě první vojenské oblasti – s „vyhošťováním“ Němců ihned, přičemž „nečekali ... ani na žádné písemné pokyny“. Plukovník Bohumír Lomský, dřívější náčelník štábu prvního československého armádního sboru v SSSR, posuzoval později tehdejší situaci takto: „Poněvadž bylo všeobecně jasné, že musí dojít k odsunu Němců z našich historických zemí, byla přirozená snaha velitelů všech stupňů zbavit se jich při každé vhodné příležitosti. Poněvadž v té době nebyly ještě nikterak označeny politické hranice čs. státu, prováděly přirozeně ihned vojenské jednotky odsun ... shromážděného obyvatelstva do Saska, které bylo obsazeno sovětskými

---

33 STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích...*, s. 283, 303.

34 *Tamtéž*, s. 54 n., 282, 289 n., 294, 297–314.

35 VÚA-VHA, f. MNO, HŠ, 2. odd., č.j. 302 a 313/taj.1945, k. 28 (B), přehled zpráv z pohraničí do 17.6.1945 od 2. oddělení hlavního štábu.

36 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 108. K problémům v součinnosti armády a civilních orgánů viz též LICHNOVSKÝ, Milan: Otázky upevňování lidově demokratické moci v západním pohraničí v letech 1945–1946 a úloha čs. armády. In: *Historie a vojenství*, roč. 9, č. 2 (1960), s. 611–647, zde s. 634.

vojáky“. Náčelník štábu třetího praporu první československé samostatné tankové brigády, dislokované v české části Slezska, mimo jiné uváděl: „Němci nás přivedli k tomu, jak nutno řešit sudetoněmeckou otázku. Nutno ji řešit rychle a radikálně.“<sup>37</sup>

Upřesnění organizačně-technických otázek vysídlovací akce na území, kde probíhala obzvláště intenzivně, přinesly směrnice velitelství první vojenské oblasti z 22. června 1945. Pro Němce stěhované z třetí vojenské oblasti (Moravskoslezská země) byly z „vykládacího prostoru“ v Děčíně určeny k další přepravě čtyři komunikace a hraniční přechody, tři pak pro osoby „evakuované“ z územního obvodu prvního sboru (mezi Libercem a Žamberkem) po jejich příjezdu do Teplic-Šanova ve směru na Chomutov a dále. Odsun z prostoru prvního sboru se měl uskutečňovat po pěti trasách na západ. Ministerstvu národní obrany byl opět adresován požadavek, aby se dohodlo se sovětskou stranou na příjmu vysídlelců ve vybraných lokalitách. Současně velitelství prvního sboru obdrželo nařízení vytvořit takzvaná cirkulační velitelství pro řízení transportů v Děčíně a Teplicích-Šanově. Daný úkol sice začátkem července splnilo, avšak v úplnosti se tento záměr nepodařilo uskutečnit.<sup>38</sup> O propouštění „vyhoštěných“ Němců směrem na Žitavu jednal 21. června s tamním velitelem Rudé armády styčný důstojník třinácté divize, konzultováni byli také polští armádní činitelé v tomto úseku. Sověti požadovali, aby „hnanecké kolony“ v počtu maximálně jednoho tisíce osob a vybavené zásobami potravin na několik dnů doprovázely československé strážce až do hloubky dvaceti kilometrů za hranici. Staří lidé a děti se měli přepravit povozy, přesun raněných a nemocných nebyl zatím povolen. Transporty se měly vyhnout městu Žitavě. Dále Sověti dali na srozuměnou, že vysídlelci „nesmějí být obíráni o zbytek svého majetku a potravin“. Jednání s Poláky, kteří s ohledem na názor velitelů Rudé armády neměli k převzetí Němců v těchto místech vážnější připomínky, bylo údajně „velmi přátelské“ (polská armáda tehdy zahajovala svou vlastní „evakuační“ akci). Rozhovory styčného důstojníka čtrnácté divize s představiteli Rudé armády v Kladsku následují-

37 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49. Příslušné formulace obsahoval materiál „Odsun Němců – zpráva o dosavadním průběhu“ (s. 1) od velitelství 1. oblasti z 16.7.1945, č.j. 343/taj. 1. odd. 45 a nedatovaný pokyn náčelníka štábu 1. oblasti pro přípravu elaborátu k jednání na Hlavním štábu MNO dne 28.7.1945, s. 1 n. Výrok Lomského viz *AMV-Ka*, f. Sekretariát ministra vnitra (A 2/1), k. 57–58/1765, protokol sepsaný s plukovníkem dne 13.8.1947 v souvislosti s vyšetřováním poválečných „excesů“. Konstatování důstojníka tankové brigády viz *Stráž v pohraničí*, č. 3 (2.7.1945). Jeden z příslušníků 1. československé samostatné tankové brigády se k tématu vyslovil velmi lapidárně: „Bylo v nás zafixováno, že Němci půjdou pryč.“ (Cit. podle: *Vzpomínky: Českoslovenští vojáci a konec války 1945*. In: *Historie a vojenství*, roč. 46, č. 2 (1995), s. 123.)

38 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, směrnice velitelství 1. vojenské oblasti z 22.6.1945, č.j. 76/taj. 1.odd.45, hlášení velitelství 1. sboru z 26.6.1945, č.j. 97/taj. 1.odd.45 na 1. oblast; rozkaz velitelství 1. sboru z 5.7.1945, č.j. 120/taj. 1.odd.45; též BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 122 n.; HRABOVEC, E.: *Vertreibung und Abschub*, s. 111.

cího dne vyzněly v tom smyslu, že v tomto úseku hranic se nemá až do vydání dalších rozkazů „nic podnikat“.<sup>39</sup>

Určité starosti působilo československé armádě chování některých velitelů Rudé armády. Týkalo se to jak jejich přístupu k zacházení s Němci (stavěli se například proti nepřipraveným „evakuacím“, leckdy též proti nediferencovanému zavádění diskriminačních opatření, kritizovali překotné přesuny pracovních sil, někde vystoupili i na ochranu antifašistů a podobně), tak příjmu vysídlenců na hranicích. Šlo především o usměrňování jejich počtu (u Božího Daru při západním obvodu první vojenské oblasti například nesměl překračovat dvě stě padesát osob dvakrát v týdnu), ale též o požadavky na nerozlučování rodinných celků, na obstarání doprovodu až za hranice a řádné vybavení vyháněných lidí. Na přechodech trvali Sověti na tom, aby každá osoba měla zavazadlo alespoň o hmotnosti pětadvaceti kilogramů a potraviny na sedm dní (nebo na tři dny po překročení hranice) a aby každý transport byl hlášen osmačtyřicet hodin předem. Zajímali se také o osobní doklady Němců a písemnou dokumentaci vůbec. Jak se uvádělo v dobových hlášeních, mnozí rudoarmějci spolupracovali „dobře, prostřednictvím alkoholu“. Zastavení příjmu nebo i vrácení vysídlenců však nebylo ojedinělým jevem.<sup>40</sup>



*Velitel první vojenské oblasti generál Karel Klapálek (foto převzato z fotobírky Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)*

39 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 48, hlášení velitelství 2. sboru z 25.6.1945, č.j. 79/taj. 1.odd. a z 23.6.1945, č.j. 76/taj. 1.odd.45. Podle dohody s velitelstvím Rudé armády v Žitavě byly nadále pro odsun volné zejména přechody Petrovice, Horní Tanvald a Hrádek nad Nisou (*tamtéž*, k. 49, dálnopis velitelství 13. divize z 28.7.1945). Třináctá divize využívala také trasu Raspenava–Frýdlant v Čechách–Seidenberg.

40 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 48, zpráva velitelství 1. vojenské oblasti z 11.7.1945, č.j. 328/taj. 1.odd.45, zpráva velitelství 1. oblasti z 6.7.1945, č.j. 319/taj. 1.odd.45 (poznatky o informační cestě zástupce 1. oddělení štábu do pohraničí ve dnech 4.–5. července), hlášení velitelství 1. oblasti, 2. oddělení štábu k č.j. 319 ze 7.7.1945 (zpráva zástupce 2. oddělení o služební cestě ve dnech

Státní tajemník na ministerstvu zahraničí Vladimír Clementis k tomu později (v roce 1947) v zahraničněpolitickém výboru sněmovny uvedl, že „do Postupimi jsme to dělali ilegálně a dostávali jsme se do konfliktu s vojenskými veliteli všech zón“.<sup>41</sup>

Na začátku července 1945 se „evakuování“, ve skutečnosti však doslova vyhánění, německého obyvatelstva odehrávalo prakticky ve všech pohraničních oblastech (ovšem s výjimkou území kontrolovaného americkou armádou) a československá armáda si za uplynulé období zajistila všechny po logisticko-technické stránce nezbytné podmínky, aby tyto akce mohly pokračovat. Podle zprávy velitelství první vojenské oblasti bylo z ní a přes její území od poloviny června do poloviny července vysídleno za hranice zhruba sto šestnáct tisíc osob (z toho připadalo sedmdesát tisíc pět set na zónu druhého sboru, dvanáct tisíc osm set na transporty z třetí oblasti a šest set na předem nedohodnutý převoz z druhé oblasti). Toto číslo však v žádném případě nezachycuje celkový počet odsunutých lidí, kterých muselo být s přihlédnutím k již dříve provedeným přesunům jen z takto vymezeného prostoru, natož pak z celých Čech nebo českých zemí vůbec, mnohem více.<sup>42</sup>

Prezident Edvard Beneš však naproti tomu v interview poskytnutém agentuře Reuters v polovině července tvrdil, že jen „nepatrný počet sudetských Němců byl již deportován. Jsou to však ojedinělé případy, ke kterým došlo v důsledku vzrušení, jež se zmocnilo Čechů v sudetských okresech koncem války.“<sup>43</sup> Je otázka, zda prezident těmto slovům sám věřil. Spíše se zdá, že se stejně jako vláda snažil před světovou veřejností „mlžit“ a na skutečný rozsah vysídlovacích operací neupozorňovat. Tvzení, že neměl k dispozici dostatek hodnověrných poznatků, neobstojí. Prezident totiž prostřednictvím Vojenské kanceláře prezidenta republiky dostával pravidelně úřední zprávy obsahující informace o odsunu a dění v pohraničí vůbec. Nevíme ale, do jaké míry se o ně zajímal, respektive zda a jak často je pročítal.<sup>44</sup> Do

4.–5. července; k. 49, materiál „Potíže při vysídlování Němců“ (podklady pro poradu na Hlavním štábu MNO dne 28.7.1945, s. 1–7), hlášení velitelství 1. sboru ze 14.7.1945, č.j. 146/taj. 1.odd.45. Podle zprávy z 18. července byly komunikace ve směru na Pirnu a Drážďany „přeplněny“ „evakuovanými“ Němci a přesun transportů do oblasti 1. sboru měl být na několik dní zastaven (*tamtéž*, zpráva velitelství 1. oblasti z 18.7.1945, č.j. 358/taj. 1.odd.45).

41 KAPLAN, Karel: *Pravda o Československu: 1945–1948*. Praha, Panorama 1990, s. 228, pozn. č. 20, schůze zahraničního výboru ÚNS ze 4.6.1947.

42 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, materiál velitelství 1. vojenské oblasti z 16.7.1945, č.j. 243/taj. 1.odd.45 (zpráva o dosavadním průběhu odsunu Němců s přílohami).

43 Cit. podle BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 190, interview E. Beneše pro A. Guy Bettanyho z poloviny července 1945. Podle sdělení listu Čin z 18.7.1945 řekl prezident zpravodaji Reuters, že doposud z Československa „odešlo“ asi 200 tisíc Němců, údajně „ze svého vlastního rozhodnutí“.

44 Šlo o zkrácené verze souhrnných hlášení, která periodicky sestavovali představitelé armády. Tyto výtahy obsahovaly také nejdůležitější informace o probíhajících „evakuacích“ včetně údajů o počtech dosud vysídlených osob z různých lokalit a regionů apod. Srv. dokumentaci ve VÚA-VHA, f. VKPR, k. 1.



prezidentské kanceláře přicházelo mnoho dotazů, dopisů i proseb (adresovaných často přímo osobně Benešovi) od různých organizací, skupin i soukromých osob – tak či onak postižených či pouhých pozorovatelů – v nichž se upozorňovalo na různé „přehmaty“ a krivdy nebo otevřeně a leckdy i ostře kritizovalo zacházení s lidmi během odsunu a při jiných akcích.<sup>45</sup> Také stanoviska některých zahraničních politiků, církevních a dalších veřejných činitelů, žurnalistů i delegátů Mezinárodního výboru Červeného kříže k těmto záležitostem nebyla Edvardu Benešovi zcela určitě neznámá. Prezident po celou dobu prosazoval radikální způsob řešení „německé otázky“, který považoval za státněpolitickou nutnost, a zpočátku svými veřejnými projevy nepochybně přispíval k jitření již tak rozbouřených nálad, jež pak bylo obtížné nějak mírnit. O tom, zda Beneš bezprostředně po skončení války – a toto časové vřazení podtrhujeme – nějak zasáhl ve prospěch určitých osob německé národnosti, nemáme – kromě některých spíše povšechných zmínek – dostatek věrohodných dokladů. Pokud k tomu přece jen prostřednictvím jiných osob či úřadů docházelo, širší veřejnost se o tom nedozvěděla.

### *Směrem k „velkému odsunu“*

Armádní velení v létě 1945 projevovalo evidentní zájem na urychlení tempa vysídlovacích akcí. V záznamu ze shromáždění velitelů vojenských oblastí a sborů, které se za přítomnosti ministra národní obrany konalo ve dnech 17. a 18. července 1945, se k odsunu Němců lakonicky konstatuje, že ministerstvo národní obrany převzalo „tento úkol od vlády a úkol trvá až do úplného vystěhování těchto živlů“ s tím, že „pardonovat lze pouze antifašisty“. Odsunové priority vystihuje následující věta: „Teď je třeba stěhovat města a neužitečnou inteligenci, po žňových pracích přijde pak řada znovu na venkov.“<sup>46</sup> O dalším průběhu transferu měl jednat 24. července (spíše však až následujícího dne) s maršálem Ivanem S. Koněvem ve Vídni generál Bohumil Boček. Při této příležitosti byly náčelníkovi Hlavního štábu ministerstva národní obrany poskytnuty potřebné podklady včetně výše uvedených údajů a také informace, že denně bylo dosud přes první oblast odsunováno v průměru přes pět tisíc Němců, že však by bylo možné jejich počet

---

45 Také tady se přirozeně nabízí otázka, zda se tyto přípisy vůbec dostávaly do Benešových rukou, a jestliže ano, jak se k jejich obsahu stavěl. Na nejednom z nich je přitom prezidentova vlastnoruční poznámka potvrzující, že je četl. (Srv. např. poměrně bohatý, často i různé anonymní zprávy obsahující materiál uložený v *Archivu Kanceláře prezidenta republiky (AKPR)*, f. Kancelář prezidenta republiky (KPR), sign. T 130/45, inv. č. 44; sign. T 125/45, inv. č. 41; sign. D 2981, inv. č. 1461; sign. D 11169, inv. č. 1509.)

46 *VÚA-VHA*, f. VO 1, k. 49, zpráva velitelství 1. sboru z 20.7.1945, č.j. 10/vel.45 o jednání velitelů oblastí a sborů 17. a 18. července 1945; viz také „Všeobecné poznámky pro velitele divizí“ od generála Františka Slunečka se stejným datováním, kde třetí bod zahrnoval konkrétní direktivy pro armádní složky, jak dále postupovat při „evakuaci“ Němců (*tamtéž*).

po zavedení některých organizačních opatření (například vyložení dvou transportů po dvou tisících osobách denně ve vymezených šesti prostorech v rámci oblasti) zvýšit až na čtyřicet tisíc. (Celkové vyhodnocení statistik armádní provenience nasvědčuje tomu, že se tempo odsunu ve druhé polovině července opravdu zrychlilo, přesto však denní průměr nuceně vysídlených osob – bez započtení těch, kteří opustili československé území ve směru do Rakouska – nedosáhl předpokládané a kýžené výše, neboť ve skutečnosti činil kolem deseti tisíc osob.)<sup>47</sup> Urychlení vysídlovací akce za použití „všech prostředků“, jak to žádal ministr obrany Ludvík Svoboda, však bylo stále příkazem dne. Armáda zřejmě chtěla s ohledem na právě probíhající konferenci „velké trojky“ v Postupimi pokročit co nejdále.<sup>48</sup>

Na 28. červenec byla do Hlavního štábu ministerstva národní obrany svolána porada, pro niž velitelství první vojenské oblasti připravilo návrhy na zajištění „velkého odsunu“ podle Svobodova zadání. Sestavená dokumentace jednak analyzovala dosavadní výsledky a obtíže transferu, jednak vytyčovala řadu konkrétních úkolů organizačně-technické, materiální i personální povahy. Pozornost se soustředila na logistická opatření, jež měla posádková velitelství, velitelství útvarů a příslušná železniční traťová velitelství aplikovat ve spolupráci s civilními složkami. Opět se žádalo, aby byly s Rudou armádou o příjmu transportů uzavřeny dohody nejen přímo „v terénu“, ale také na centrální úrovni, k čemuž zatím v oficiální a závazné formě nedošlo. Záměrem bylo uvést do chodu systém, jehož jednotlivé články by do sebe přesně zapadaly, a zabezpečit jeho další hladké fungování. Šlo o vytipování soustředovacích prostorů a nakládacích stanic, v pásmu dosud „prostupných“ úseků hranic též o aktivizaci již existujících cirkulačních velitelství a takzvaných odsunových prostorů (středisek) se sítí odsunových táborů. Vše mělo být vybaveno odpovídajícím personálem a potřebnými materiálními prostředky. Německé obyvatelstvo se ve zmíněném návrhu dělilo na dvě velké skupiny podle toho, zda mělo být vysídleno či ne. Odsunu neměli podléhat prověřeni antifašisté (počítalo se dokonce s jejich využitím při pomocných pracích), ale též podezřelí či provinilé osoby, na které již byla uvalena vyšetřovací vazba. Ostatní Němci měli být vysídleni ve třech etapách, o nichž se zmiňoval dříve vydaný rozkaz prvního armádního sboru: v první fázi až na výjimky „postradatelná inteligence“, z hospodářského hlediska nikoliv nezbytní majitelé podniků, živnostníci a zaměstnanci průmyslových závodů; ve druhé etapě zemědělci a osazenstva závodů úměrně tomu, jak rychle je budou moci nahradit Češi; ve třetí etapě pak „všichni zbývající“. Z odsunu měli být prozatím vyňati nemocní a transportu neschopní lidé. Každý Němec měl být řádně

---

47 Srv. různé statistiky k materiálům uloženým *tamtéž*, zejména v k. 48–50.

48 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 49, zpráva velitelství 1. oblasti z 24.7.1945, č.j. 376/taj, 1. odd. 45 (materiál pro náčelníka Hlavního štábu MNO), sdělení podnáčelníka Hlavního štábu MNO generála Bohuslava Fialy z 27.7.1945, č.j. 522/taj. hl. št. 1. odd. 45 (zprostředkování pokynů generála Ludvíka Svobody).



Jak přimaširovali ...

Kresba V. Rády



Jak odmaširovali ...

Kresba V. Rády

Satirická kresba Vlastimila Rády z časopisu *Dikobraz* vyjadřuje zadosťučinění z vysídlení Němců, sdílené naprostou většinou tehdejší české společnosti (převzato z publikace Jiřtha Perne-se Dějiny Československa očima *Dikobrazu* 1945–1950. Brno, Barrister & Principal 2003)

oblečen, vybaven potravinami na sedm dní, zavazadlem o hmotnosti do šedesáti kilogramů a sumou sto říšských marek v hotovosti.<sup>49</sup>

Na poradě konané v Hlavním štábu ministerstva národní obrany 28. července 1945 bylo řečeno, že armáda nyní „v podstatě“ odpovídá za technickou stránku

49 *Tamtéž*, k. 49, materiál velitelství 1. vojenské oblasti pro poradu na Hlavním štábu MNO dne 28.7.1945 („Návrh na rychlý odsun německého obyvatelstva z Čech a Moravy“) a další související dokumentace.

odsunové akce a její urychlení „všemi prostředky, které jsou v jejím dosahu“. Provedení transferu se hodnotilo též z hlediska jeho zahraničněpolitického významu. Zazněl názor, že Sovětský svaz se k odsunu staví „poměrně blahovolně“ a že „Anglie a Amerika žádají, aby se ... děl podle humánních zásad, ne překotně, s ohledem na hospodářskou situaci poraženého Německa“. Přítomní vycházeli z představy, že v republice se stále zdržují asi dva miliony sto tisíc Němců. To znamenalo, že kdyby nadále opouštělo státní území v průměru deset tisíc osob denně, trvalo by jejich „vyhošťování“ sedm měsíců, což byla pochopitelně nerealistická vize. O přesnějším počtu dosud odsunutých lidí nebyl zatím přehled. Přesto účastníci porady konstatovali, že ve skutečnosti je tento počet „daleko větší“, než se dosud uvádělo. Závažná byla nepochybně slova o tom, že vláda „bude respektovat požadavky velmocí, ale nechce ztrácet zbytečně čas a chce postavit velmoci před hotovou věc“. Právě proto mělo být „vyhošťování provedeno co nejrychleji“. Zohlednění jednání „velké trojky“ v Postupimi bylo z této formulace dostatečně zřejmé. Pokud šlo o zabezpečení nerušeného příjmu vysídlenců sovětskou stranou, bylo mimo jiné připomenuto, že se u příslušných velitelů Rudé armády „nesmí šetřití dary ve snaze, aby nás při rychlém odsunování podporovali“. Co do organizace vysídlovací akce v prostoru na západ od toku Labe po Karlovy Vary, byla vzata za základ výše zmíněná opatření, jak je navrhovalo velitelství první vojenské oblasti, včetně zřízení pěti odsunových středisek. *De facto* k tomuto účelu měly posloužit již „evakuované“ obce a osady coby jakási dočasná „shromažďovací“ teritoria (silný výraz „ghettoizace“ však nebyl pochopitelně nikde použit) pro transporty z území všech tří vojenských oblastí, a to v Děčíně, Teplicích-Šanově, Karlových Varech (respektive Klášterci nad Ohří), Kadani a Chomutově (respektive Horním Litvínově). Ve štábech velitelství jednotlivých oblastí se počítalo s ustavením zvláštních „odsunových skupin“ podle vzoru již existujícího útvaru na prvním oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany pod vedením plukovníka Františka Dasticha.<sup>50</sup>

Vzápětí po skončení porady přistoupilo velitelství první vojenské oblasti k realizaci nastíněných úkolů. Armádní sbory a divize byly vyzvány, aby v krátkých časových lhůtách hlásily počty již odsunutých a také pro další odchod za hranice určě-

---

50 *Tamtéž*, zpráva velitelství 1. vojenské oblasti z 28.7.1945, č.j. 396/taj. 1.odd.45, se zápisem o poradě konané v Hlavním štábu MNO (s. 1–4). Již předchozího dne (27.7.) vydalo 1. oddělení hlavního štábu pod č.j. 522 tajný rozkaz tlumočící nařízení ministra národní obrany o urychlení odsunu „všemi prostředky“ (*tamtéž*, č.j. 387/taj.1.odd. (B)). Tvrzení v publikaci S. Bimana a R. Cílka *Poslední mrtví, první živí* (s. 201), které převzala též E. Hrabovcová (*Vertreibung und Abschub*, s. 117), že 18. července byly veškeré „evakuační“ akce odloženy a že se s plným rozvinutím další etapy operací počítalo až po 10.8.1945, se musí korigovat. Nařízení, jímž se v polovině července pozastavoval příjem vysídlenců ze strany představitelů Rudé armády u Teplic-Šanova, bylo 21. července opět odvoláno, takže stěhování Němců za hranice pak mohlo zase v plném tempu pokračovat.

ných Němců. Požadovala se rychlá rekognoskace podmínek pro instalaci a provoz odsunových středisek. Na speciální přání ministra národní obrany, který chtěl být „nepřetržitě informován“, měly být sestavovány pravidelné týdenní zprávy. Stále aktuální bylo rovněž jednání se sovětskými veliteli o převzetí vysídlenců. Vše bylo podřízeno hlavnímu cíli: „zvýšit podstatně počet odsunovaných Němců“.<sup>51</sup>

Právě v této době, konkrétně 31. července 1945, došlo v Ústí nad Labem (Krásném Březně) k ničivému výbuchu ve skladu munice. Doposud není jasně a jednoznačně prokázáno, zda šlo o předem připravenou sabotáž německého „podzemí“, čin fanatika, českými orgány nějak zinscenovanou či kamuflovanou akci nebo o důsledek souběhu nešťastných náhod, respektive prosté nedbalosti. Vznikly značné materiální škody, byly též ztráty na životech. V souvislosti s tímto incidentem došlo k útokům na místní Němce, které si vyžádaly několik desítek obětí. Při ústeckých událostech sehráli vojáci – mezi nimi i příslušníci osmadvacátého pěšího pluku – poměrně významnou úlohu.<sup>52</sup> V reakci na ústeckou explozi nařídil Hlavní štáb ministerstva národní obrany podle příkazu ministra národní obrany téhož dne ve 22.45 pohotovost všech posádek na území s německým obyvatelstvem.<sup>53</sup> V tomto kontextu nelze nevízt v úvahu skutečnost, že vysídlovací akce v různých oblastech severních Čech probíhaly v následujících zhruba dvou týdnech obzvláště promptně a že ve vlastním prostoru první vojenské oblasti dosáhly tehdy vůbec největší intenzity.<sup>54</sup>

51 VÚA-VHA, f. VO1, k. 49, zpráva velitelství 1. vojenské oblasti z 28.7.1945, č.j. 396/taj. 1. oddělení štábu *pro domo*; rukopisný materiál 1. oddělení zdůrazňující znovu potřebu uzavřít dohodu o příjmu vysídlenců s představiteli Rudé armády v Německu prostřednictvím MNO z 29. července; záznam velitelství 1. oblasti z 29.7.1945. č.j. 387/taj. 1.odd.45; srv. též BILMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 195. V dokumentu s návrhem na rekognoskaci podmínek pro zřízení odsunových středisek se uváděly následující lokality: Děčín-Podmokly, Teplice-Šanov, Jiřetín-Osek, Chomutov-Jezeří a Kadaň, resp. Karlovy Vary (nedatováno).

52 Souhrnně k tomu např. HAVEL, J. – KAISER, V. – PUSTEJOVSKÝ, O.: *Stalo se v Ústí nad Labem 31. července 1945*; RADVANOVSÝ, Z.: *Konec česko-německého soužití v Ústecké oblasti 1945–1948*, s. 102–117; KAISER, Vladimír: *Konec války a vyhnání Němců z Ústecka*. In: BRANDES, Detlef – IVANIČKOVÁ, Edita – PEŠEK, Jiří (ed.): *Vynútený rozchod: Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhošláviou*. Bratislava, Veda 1999, s. 164–167; STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích...*, s. 151–157. Dokumentačně dobře podložená je práce: PUSTEJOVSKÝ, Otfried: *Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aussig am 31. Juli 1945: Untersuchung und Dokumentation*. München, Herbig 2001.

53 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, č.j. 403 a 404/Taj.1.odd.

54 Tento závěr vyplývá z poznatků soustředěných v chronologicky strukturovaném soupisu všech známých jednotlivých odsunů z roku 1945, jež pořídil Adrian von Arburg (rukopis, 34 s.). Kromě data „odbavení“ transportů obsahuje tento seznam – pokud to použité prameny umožnily – údaje o lokalitách, v nichž k takovým akcím došlo, zvolených hraničních přechodech, respektive cílových místech za hranicemi, počtu vysídlenců, zúčastněných orgánech a pochoptelně též o uložení dokumentace, z níž byly informace čerpany.

### *Snaha o mezinárodní legalizaci probíhajícího vysídlování Němců*

Podle dostupných protokolů ze zasedání jednala československá vláda o vystěhování německého obyvatelstva poprvé 23. května 1945. Schválila mimo jiné první a druhý bod dokumentu „Rozmístění a úkoly čs. armády“, který 15. května přijala Vojenská rada při předsednictvu vlády. Tento materiál obsahoval již výše zmíněný pasus, v němž se uvádělo, že armáda „bude rozmístěna podél hranic německých, rakouských a slovenských s úkolem vyčistit pohraniční území od Němců a Maďarů a zabránit jim překročit pak hranice“. Ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda poukázal v debatě 23. května na to, že navrhovaná dislokace vojenských jednotek „ještě vyžaduje schválení sovětského vrchního velení“ a že zatím byla provedena jen nejnaléhavější část nezbytných opatření v dohodě s ministrem vnitra Václavem Nosekem a příslušnými národními výbory. Svoboda měl zřejmě na mysli některé dílčí akce, o nichž již byla řeč. Ministr národní obrany společně se státním tajemníkem na ministerstvu zahraničních věcí Vladimírem Clementisem zdůraznili, že sovětské vrchní velení již vyčlenilo první československou armádu z pravomoci prvního ukrajinského frontu a převzalo ji do přímého podřízení, přičemž však „nedalo ... dosud souhlas k navrženému jejímu použití“. S velkou pravděpodobností se to také vztahovalo na odsun Němců. Očekáváje pozitivní odpověď požádal Svoboda mezitím velitele prvního, druhého a čtvrtého ukrajinského frontu, aby do doby, než přijde obecné svolení, nevznášeli námítky proti provádění navržených opatření.<sup>55</sup> Souhlas s žádostí ministerstva národní obrany z 21. května přišel o dva dny později přinejmenším od prvního ukrajinského frontu.<sup>56</sup>

Podle současných poznatků nevydala vláda v květnu žádné nařízení o okamžitém zahájení vysídlovacích akcí. Jednak ještě nebylo dostatečně připraveno technicko-logistické zázemí a bylo třeba zajistit účinnou koordinaci dalšího postupu, jednak se bral ohled na zdrženlivé postoje západních spojenců i na to – což bylo zřejmě obzvlášť důležité – že ani Sověti své stanovisko zatím jasně nevyjádřili. Potvrdil to nepřímě i komunistický ministr vnitra Václav Nosek. Ve vládě totiž 25. května řekl, že učinil opatření, aby vrchní velitel sovětských jednotek v Československu a rovněž velvyslanec Valerian A. Zorin vyslovili zásadní souhlas s urychleným odsunem do Ně-

55 NA, f. Klement Gottwald (100/24), sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 23.5.1945. Gottwald se v debatě vyslovil pro schválení 1. a 2. bodu s tím, „že se věc má provést postupně podle toho, jak vojenská správa bude mít konkrétní možnosti uskutečnění“.

56 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 1, č.j. 00430/taj., intimát velitelství 1. vojenské oblasti z 30.5.1945 o sdělení náčelníka štábu 1. ukrajinského frontu armádního generála Ivana J. Petrova náčelníkovi Hlavního štábu československé armády generálu Bohumilu Bočkovi z 23. května; *tamtéž*, k. 49, č.j. 511/taj.1.odd.1945, rozkaz 1. ukrajinského frontu jednotkám Rudé armády na území ČSR, zaslaný na vědomí československé straně; viz rovněž BIMAN, S. – ČÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 19.

57 NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 25.5.1945. Téměř identická formulace se nachází ve zprávě Václava Noska o činnosti jeho resortu od 5. do 24.5.1945, ur-

mecka.<sup>57</sup> Dodnes ovšem není plně objasněno, zda sovětské vrchní velení nakonec takový souhlas s opatřeními, jež chtěl prosadit Hlavní štáb ministerstva národní obrany, skutečně poskytlo.<sup>58</sup> Na přelomu května a června panovala zřejmě v této věci ve vládních a armádních kruzích určitá nejistota.<sup>59</sup>

Ve vládě padly v etapě od května do července 1945 vícekrát jasné zmínky o pozici, jakou ve vztahu k transferu zaujímají Spojené státy a Velká Británie. Například na společném zasedání vlády a členů Slovenské národní rady 2. června Václav Nosek sdělil, že nějaký anglický generál údajně při nedávné přehlídce mimo jiné prohlásil, že má od své vlády zakázáno podílet se na provádění odsunu. Vladimír Clementis k tomu poznamenal, že od americké a britské vlády od března 1945, kdy z Washingtonu a Londýna zaznělo, že se problém ještě interně studuje, neobdržel žádné oficiální sdělení. Nosek pak poukázal na nestabilní bezpečnostní situaci v pohraničí a jako jediné řešení doporučil rychlý vstup regulérní armády na toto území. Vzhledem k informacím o neklidu v Mostě a „brněnské kauze“ údajně řekl: „Nedá se to zdržovat. Musí se to vykonávat soustavně.“ Ludvík Svoboda nato přislíbil, že ve smyslu nedávného usnesení vlády o dislokaci československé armády budou všechny zbývající úseky podél státní hranice obsazeny jejími jednotkami. K tomu mělo dojít během jednoho týdne. Vojenské útvary již byly mezitím vyslány na Jihlavsko a Svitavsko, „kde se soustřeďují Němci za účelem odeslání za hranice“. S poukazem na obsah rozhovoru s vrchním velitelem Rudé armády v Rakousku, Maďarsku a Československu maršálem Ivanem S. Koněvem z 1. června, kdy se jednalo rovněž o otázce zajištění hranic republiky československou brannou mocí, ministr národní obrany uvedl, že Koněv je pro plánovité vystěhování německého obyvatelstva. Stejný názor zastával i ministr vnitra Nosek.<sup>60</sup> O obsahu jednání Svo-

---

čené pravděpodobně pro vládu (viz *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (AMV-P), f. Zemský odbor bezpečnosti (300), k. 29, inv. jedn. 4 (dále citováno ve tvaru 300-29-4), folio 109–114, zde 113).

58 V jedné edici dokumentů se uvádí, že o souhlasu sovětských vojenských orgánů s odsunem německých státních příslušníků z ČSR byla československá vláda informována již 25. května (KAPLAN, Karel – ŠPIRITOVÁ, Alexandra (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948: Dokumenty mezivládních jednání*. Brno, Doplněk 1997, s. 72, pozn. 2). To však neznamená, že by na tomto zasedání kabinetu bylo přitakání Sovětů skutečně potvrzeno.

59 Srv. např. dotaz generála Ludvíka Svobody na Zdeňka Fierlingera z 29.5.1945, zda je pravdivé tvrzení jednoho z členů Národního výboru v Opavě, že v projevu proneseném v Moravské Ostravě premiér údajně rychlé vystěhování Němců nedoporučoval, respektive dokonce odmítal. Fierlinger nechal vzkázat, že naopak takový postup doporučoval. (NA, f. ÚPV-T, k. 308, inv. č. 1635, dopis L. Svobody Z. Fierlingerovi z 29.5.1945, s premiérovou nedatovanou rukopisnou poznámkou, a odpověď styčného důstojníka MNO u předsedy vlády z 3.6.1945).

60 NA, f. ÚPV – schůze vlády (nezpracovaný materiál), k. 2, protokol ze společného zasedání vlády a SNR 2.6.1945; KLUČINA, Petr a kol. (ed.): *Vojenské dějiny*, sv. 5. Praha, Naše vojsko 1989, s. 89 a 98 (Noskovo vyjádření „nedá se to zdržovat“ je převzato z této práce, v protokolu je zaznamenáno jinými slovy).

body s Koněvem není nic bližšího známo; je ovšem možné, že v diskusi s maršálem padla i nějaká slova o hromadném „vyvedení“ Němců z Brna koncem května a jeho důsledcích na rakouském území.

Z hlediska konkrétnějšího poznání jak stupně informovanosti o aktuálním dění v případě hlavy státu a armádních špiček, tak současně celkového zákulisí rozhodování o modalitách provedení masového „transferu“ Němců z Československa má určitě značný význam text záznamu o první poradě vojenských představitelů s vrchním velitelem a prezidentem republiky Edvardem Benešem, která se konala 6. června 1945 na Pražském hradě (kromě generála Ludvíka Svobody se jí zúčastnili náčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček, podnáčelník hlavního štábu generál Bohuslav Fiala, přednosta prvního odboru ministerstva národní obrany plukovník Prokop Kumpošt a přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky generál Oldřich Španiel). Na programu jednání byly především otázky týkající se organizace armády, řeč ale přišla – zřejmě z Benešovy iniciativy – také na téma „vyhoštění“ Němců a Maďarů. Prezident hovořil nejdříve o tom, že mu britský velvyslanec Philip Nichols „při přijetí oznámil, že na nejbližší spojenecké poradě v Berlíně bude projednána otázka evakuace (transferu) našich Němců, a prosil (o totéž požádal americký generál Huebner), abychom v této otázce je nestavěli před hotová fakta naším nějakým samostatným postupem, dokud spojenecká komise nerozhodne. Zvláště jde o to, abychom nevyháněli Němce přes hranice do britské a americké zóny.“ Beneš to podle vlastních slov přislíbil a vyslovil naději, „že tomuto požadavku budeme moci vyhovět tím spíše, že naše vojenské přípravy pro akci v pohraničí potrvají přibližně tak dlouho, dokud nepadne rozhodnutí spojenecké komise (3 neděle)“. Američané i Britové prý měli být „disponováni ve smyslu nám příznivém“. Pokud šlo o postoj sovětské strany, zmínil prezident s důvěrou generálmajora Molotkova, od 1. června v Praze úřadujícího představitele nejvyššího sovětského velení, jenž působil jako důležitá spojka k vedení československé armády. Podle Benešových pokynů se měla vojenská správa obracet na Sověty hlavně prostřednictvím Molotkova, „aby v komisi<sup>61</sup> vynutili rozhodnutí v našem smyslu“. Prezident přitom oznámil, že on sám vyvine úsilí v tomto směru. Problémem ovšem bylo, že všichni Spojenci měli ve svých zónách mnoho německých válečných zajatců. Edvard Beneš pokračoval slovy, že se již ve věci odsunu na adresu západních velmocí „kategoricky vyjádřil a vyložil jim, že nám musí pomoci, nechtějí-li připustit, aby zde vznikly masakry Němců“. Jak v záznamu dále stojí, hlava státu „počítá ale hlavně na tlak Rusů“. Generál Svoboda pak líčil, v jakém stadiu se právě nachází „vyčišťovací akce“. Nejdříve sdělil v podstatě totéž, s čím před několika dny seznámil vládu: Ministerstvo národní obrany „přikázalo nejprve likvidovat jazykové ostrůvky, jihlavský a svitavský. Zde se zřizují jakési koncentrační tábory, podle možnosti četnější a menší, aby Němci mohli být používáni na

---

61 Rozumí se zřejmě Spojenecká kontrolní rada pro Německo.



běžné práce. Jakmile velitelé oblastí dosáhnou svými vojsky hranic, budou tlačít Němce přes hranice.<sup>62</sup> Ministr národní obrany prý již sovětské velení požádal, „aby nám v tom nedělali potíže“. Dále řekl, že „již nyní přechází denně hranice několik tisíc osob s nejnnutnějšími zavazadly, někde i s použitím ruských vozidel“. Podle záznamu z porady Svoboda prosil, „aby tato akce nebyla nyní zastavována“. S poukazem na skutečnost, že touto cestou bylo již Němců prakticky zbaveno Brno, vyslovil prezident s postupem ministerstva národní obrany souhlas, ovšem s výhradou, „že se nebude zasahovat do zóny britské a americké“.<sup>63</sup> (Již předchozího dne, tedy 5. června, informoval Svoboda Vojenskou radu, že dislokace vojenských jednotek v podobě, jak byla schválena tímto orgánem 15. května, může být také přizpůsobena aktuálním potřebám. Tak měla být třetí divize, s jejímž nasazením se zprvu počítalo v Čechách, poslána na Moravu, „kde bude k dispozici veliteli 3. oblasti k úkolům zajištění a vyčištění hranic“. K obsazení a kontrole severních Čech se měla po získání souhlasu velení Rudé armády použít první divize.)<sup>64</sup> Svoboda nyní Benešovi také sdělil, že požádal štáb Rudé armády, „aby umožnil čs. armádě a byl jí nápomocen v obsazení a čištění pohraničního území. Souhlas dosud nedošel, ale generál Molotov je toho názoru, že věc můžeme provádět bez dalšího vyčkávání.“ Také maršál Koněv podle ministra souhlasil „s naším programem obsazení pohraničí“.<sup>65</sup>

Nejpozději 6. června – pravděpodobně však již dříve – byl tedy prezident republiky šéfem jednoho z klíčových vládních resortů informován o již probíhajících vysídlovacích akcích, jež plánovala a začala systematicky provádět československá armáda. Edvard Beneš s tímto postupem souhlasil a nenamítal nic proti tomu, aby se v nich (s výjimkou transferu na území kontrolované Američany a Brity) dále pokračovalo. Délku doby, než Spojenci zaujmou k odsunu německého obyvatelstva zásadní postoj (ten byl zformulován až v „Závěrečné zprávě o jednání velké trojky“ v Postupimi z 2. srpna 1945), však prezident značně podcenil. Na základě některých jeho vyjádření lze totiž usuzovat, že uvažoval o možnosti zahájit odsun, a to i do západních okupačních zón, dříve, snad již od konce června.

---

62 VÚA-VHA, f. VKPR, k. 1, č.j. 1007, protokol z „vojenské porady“ s prezidentem Edvardem Benešem 6.6.1945.

63 *Tamtéž*. Části tohoto dokumentu byly již publikovány: viz HANZLÍK, František: Historické souvislosti geneze řešení otázky odsunu sudetských Němců a přijetí Benešových dekretů. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, 1994, č. 2, s. 1–30. V neúplnosti k tomu též HRABOVEC, E.: *Vertreibung und Abschub*, s. 107. V protokolu o tomto jednání vyhotoveném Vojenskou kanceláří prezidenta republiky se na závěr psalo: „Ve věci transferu Němců nebudtež z vojenské strany tvořena hotová fakta, pokud věc nebude vyřízena politicky na nejbližší mezispojenecké poradě. Týká se zvláště pásma amerického a britského.“ (VÚA-VHA, f. VKPR, k. 1, č.j. 1003, závěry z vojenské porady u prezidenta republiky 6.6.1945.)

64 *Tamtéž*, f. Vojenská rada (VR), k. 1, č.j. 130/taj.45, protokol ze zasedání Vojenské rady 5.6.1945.

65 *Tamtéž*, f. VKPR, k. 1, č.j. 1007, protokol z „vojenské porady“ s prezidentem Edvardem Benešem 6.6.1945.

Jako málo věrohodnou lze hodnotit občas v literatuře opakovanou tezi, že pro československou stranu bylo rozhodujícím impulzem k zahájení vysídlovacích akcí ve velkém měřítku konstituování Spojenecké kontrolní rady (SKR) pro Německo 5. června 1945 a oficiálně proklamované ustavení jednotlivých okupačních pásem. Tento názor byl zdůvodňován faktem, že od té doby již vlastně existoval orgán, s nímž bylo možné projednávat důležité otázky související s provedením „velkého odsunu“.<sup>66</sup> Pokud však takovou domněnku nepodporí nová zjištění z konkrétních pramenů, stěží je možné ji považovat za něco více než nepodloženou spekulaci. V podtextu takové myšlenky lze – přes plné respektování váhy mezinárodních faktorů – vystopovat možnou snahu interpretovat tehdejší události za použití manévru přehození „horké brambory“ z československé strany na stranu Spojenců. Do značné míry oprávněné je naopak tvrzení, že zhruba čtyřtýdenní zbrzdění rozsáhlejších nucených migrací úzce souviselo s jen pozvolnou konsolidací správních orgánů v pohraničí.<sup>67</sup> Snad ještě větší váhu měl fakt, že se regulérní armádní jednotky musely v tomto čase v daném prostoru teprve patřičně rozvinout. Různé „revoluční formace“, jež v některých regionech aktivně působily již kolem poloviny května, nebyly na zvládnutí tak náročného úkolu početně, technicky ani po stránce disciplíny náležitě připraveny. Za zaznamenání jistě stojí, že Hlavní štáb ministerstva národní obrany považoval zpětně 5. červen za termín zahájení odsunu podle svých rozkazů.<sup>68</sup> Zákroky směřující k vysídlení početnějších skupin německého obyvatelstva skutečně (například v severozápadních Čechách) nabraly na intenzitě právě od tohoto data, kdy se na nich začali výrazněji podílet příslušníci pravidelných armádních jednotek. Z kontextu zjištěných faktů vyplývá, že ministerstvo národní obrany dalo rozhodující podnět k započetí vysídlovacích akcí ve větším měřítku poté, když získalo od Sovětů (pravděpodobně prostřednictvím generála Molotkova) alespoň příslib, že jim nebudou klást překážky ve směru na německé a rakouské území pod kontrolou Rudé armády, a když bylo zřejmé, že proti zahájení masivnějších odsunů není ani hlava státu. Pokud jde o stanovisko představitelů Rudé armády, mnohé napovídá formulace použitá velitelem první vojenské oblasti generálem Karlem Klapálkem v jeho rozkaze z 5. června, že první divize má zahájit přesun svých jednotek do pohraničí co nejdříve, a to s výslovným souhlasem velitelství sovětských vojsk.<sup>69</sup>

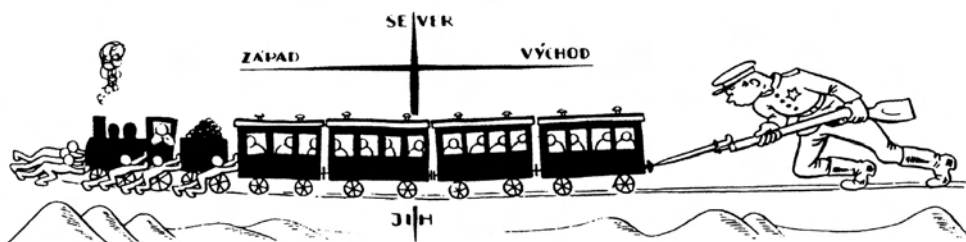
---

66 BIMAN, S. – ČÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 92 n., 101.

67 *Tamtéž*, s. 113.

68 O 5. červnu 1945 jako datu zahájení vysídlovacích operací hovořil např. plukovník František Havel, náčelník štábu 1. vojenské oblasti, na poradě o dalším postupu v této věci, jež se konala na Hlavním štábu MNO 28.7.1945 (VÚA-VHA, f. VO 1, k. 49, zpráva velitelství 1. vojenské oblasti z 28.7.1945, č.j. 396/taj. 1.odd.45 se zápisem o poradě (s. 1–4)).

69 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 2, rozkaz generála Klapálka z 5.6.1945, č.j. 0526/taj.1.odd.1945. Současně generál Klapálek nařídil, aby se 3. divize připravila k přesunu na Moravu. Velitel 1. sboru generál Slunečko pak 8.6.1945 vydal pokyn k nástupu 1. divize do pohraničí (*tamtéž*, č.j. 39/taj.1.odd.1945).



*Dobová karikatura zdůrazňuje kontrast mezi zdrženlivostí západních velmocí a vstřícnou ochotou Sovětů k provádění odsunu Němců z Československa (převzato z publikace Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948. Praha, Gallery 2002)*

Američané v oblastech, jež byly v Čechách pod jejich kontrolou, zásadně odmítali dát svolení k nucenému vysídlování autochtonního německého obyvatelstva (později ovšem povolovali přemísťování skupin Němců v tomto prostoru a případně i přes demarkační čáru za účelem jejich pracovního nasazení). Větší počet příslušníků německé národnosti se ale přesto různými cestami za hranice dostal. Do Bavorska a Rakouska směřovaly „repatriační“ transporty s říšskoněmeckými (ale též rakouskými a jinými) běženci a válečnými zajatci, zpravidla však nikoli s větším množstvím německých starousedlíků. Američané tyto osoby, jež projevíly přání odejít, sice přes hranici propouštěli také, ale spíše jen ojediněle. Jistá část sudetských Němců opustila své domovy v pásmu pod správou americké armády útekem přes „zelenou hranici“, aniž tomu mohli Američané nějak zabránit. Přesněji stanovit, kolik lidí tehdy zvolilo takové řešení, je však dnes již sotva možné. Jen jaksi „na okraji“ fungoval pro osoby vysídlované z tohoto území do sovětské okupační zóny v Německu hraniční přechod u Božího Daru. Představitelé Rudé armády ale tuto trasu dosti přísně kontrolovali a odsun po ní ve větším měřítku nepřipouštěli.<sup>70</sup>

Skutečnost, že Američané osvobodili část Čech, že tady pobývali, že se stavěli proti nuceným „evakuacím“ starousedlíků a mnohdy i násilnostem z české strany a že se vůbec vůči německému obyvatelstvu chovali zdrženlivě nebo i docela vstřícně (mimo jiné též pokud šlo o dívky a mladé ženy), některé členy československé vlády, komunisty a levicově orientovanou část veřejnosti zneklidňovala. Sociálnědemokratický premiér Zdeněk Fierlinger například na schůzi svého kabinetu 7. června 1945 poukazoval na hospodářské, administrativní a finanční obtíže související s odlišnými pořádky panujícími v zóně pod americkou kontrolou na jedné straně a na ostatním území republiky na straně druhé (na Moravě se tehdy ještě

<sup>70</sup> BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 107. K situaci německého obyvatelstva v oblastech osvobozených americkou armádou viz např. STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích...*, s. 45–50 a na dalších místech.

nacházely menší jednotky rumunské armády). Využil přitom příležitosti, aby zdůraznil, že „sovětské vojenské autority vycházejí nám mnohem více vstříc, zejména pokud jde o odsun Němců. Souhlasí zásadně s tímto odsunem a žádají jen, aby se dál organizovaně a tak, aby jim nevznikly obtíže.“ Stanovisko Američanů zároveň označil za „nejasně“ a neopomenul poznamenat, že se na území pod jejich kontrolou shromažďují „vlasovci“ a nepřátelští „západní Poláci“. Gottwald s Noskem byli ihned připraveni doložit různé incidenty v tomto prostoru na konkrétních příkladech. Na návrh vždy prosovětského Fierlingera se pak vláda usnesla, aby Vladimír Clementis koncipoval oficiální nótu požadující odchod americké armády z republiky. Když Gottwald oprávněně připomněl, že takové vládní usnesení již existuje a že nyní jde pouze o to, aby bylo provedeno,<sup>71</sup> premiér dodal, že celá záležitost spěchá i vzhledem k chystanému setkání představitelů „velké trojky“. Fierlinger dále uvedl, že Československo nemá se Spojenými státy uzavřenou žádnou spojeneckou smlouvu pro mírové období a že jejich vojáci „nebyli vlastně ani oprávněni okupovat naše území, nýbrž měli se zastavit na hranicích“. Československo podle něj nebylo obsazenou zemí, a proto nemůže na svém svrchovaném území připustit nějaký okupační režim.<sup>72</sup> Clementis pak ve vládě 10. července konstatoval, že Spojené státy odpověděly na příslušnou československou nótu ve zdvořilém tónu, přičemž ale současně vyjádřily naději, že republiku opustí v krátkém čase rovněž jednotky Rudé armády.<sup>73</sup>

Konkrétněji se znovu debatovalo o vysídlení Němců na zasedání kabinetu 8. června. V expozé k nové zahraniční politice Československa, jež přednesl státní tajemník Clementis (ministr Jan Masaryk se ještě nevrátil ze San Franciska), byly „transfer“ a úprava státních hranic kvalifikovány jako „nejdůležitější úkoly zahraniční politiky“.<sup>74</sup> Clementis také znovu připomněl, jak Američané a Britové reagovali na československé memorandum z 23. listopadu 1944 a jak jejich představitelé během

---

71 Již 14.5.1945 Gottwald ve vládě požadoval, aby se prostřednictvím diplomatů v Londýně a Washingtonu začalo jednat o odchodu amerických sil z Československa. Zdůvodňoval to mj. argumentem, že Američané nadržují Němcům a blokují jejich transfer ze země. Clementis pak 23. května oznámil, že sovětský velvyslanec Zorin doporučuje, aby se Praha obrátila na generála Omara N. Bradleyho s prosbou o předání území obsazeného americkými jednotkami. Přitom prý zmínil záruku, že Sověti poté vyklizený prostor neobsadí. Clementis spolu s Hubertem Ripkou byli pověřeni, aby s americkým generálem konkrétně projednali předání pravomocí československým civilním úřadům. Na zasedání kabinetu 29. května však bylo toto pověření odvoláno. Ukázalo se totiž, že generál Bradley nemá pro řešení dané záležitosti odpovídající politické zplnomocnění. Celou otázku měl dále sondovat v USA pobývající ministr zahraničí Jan Masaryk. (NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokoly ze tří uvedených zasedání vlády).

72 *Tamtéž*, protokol ze zasedání vlády 7.6.1945.

73 *Tamtéž*, protokol ze zasedání vlády 10.7.1945.

74 Přestože se prakticky až do roku 1947 prominentní členové československé vlády nevzdávali myšlenky na větší územní zisky ČSR na úkor Polska, Rakouska, Německa a Maďarska, zastával

jednání o podmínkách příměří s Maďarskem odmítli vysídlení Maďarů ze Slovenska, zatímco Sověti „stoprocentně“ podporovali československé zájmy. Zdůraznil také, že američtí a britští diplomaté od té doby vícekrát ve styku s ním poukazovali na potřebu zabývat se nucenými migracemi na schůzce „velké trojky“. Gottwald chtěl od Clementise návrhy, jak v současnosti působit na západní velmoci, protože, jak uvedl, „transfer je nejpálčivější otázkou, která se musí vyřešit“. (Vláda se později usnesla na tom, aby ministr informací Václav Kopecký připravil kampaň propagující argumenty ve prospěch požadavků na zahájení odsunové akce; 18. června se kabinet rozhodl, že vzhledem k šíření různých zpráv, zejména v zahraničí, vydá k věci co nejdříve oficiální komuniké.)<sup>75</sup> Náměstek předsedy vlády a předseda Československé strany lidové Jan Šrámek se pozastavil nad tím, že ministerstvo národní obrany nepodává přesné zprávy o provádění odsunu, přičemž ale shledal jako „uspokojivé, že se transfer skutečně děje“. Tento výrok by mohl nasvědčovat, že členové vlády tehdy o průběhu vysídlovacích akcí nedostávali od armádního velení – alespoň oficiální cestou – obsažnější zprávy. Ministr vnitra Václav Nosek se nejednou při jednáních vlády „třetí republiky“ projevoval jako zdatný manipulátor, který uměl obratně zacházet s neúplnými nebo jen zčásti pravdivými údaji. Na výše zmíněném zasedání kabinetu například prohlásil, že „mnozí Němci opouštějí naše území dobrovolně a poměrně jen malá část se vrací“, čemuž jeho méně zasvěcení kolegové mohli rozumět různě. Zřejmě aby obhájil určité zadržování informací armádním velením, poukázal Gottwald na to, že nyní vlastně jde o jakýsi „transfer pod rukou“, „poněvadž Rusové nedělají obtíží, třebaže jim samým takové obtíže vznikají. Při transferu jde o historický požadavek našeho lidu a tato věc se musí vyjasnit.“ Šrámek se však nedal odbýt a trval na tom, aby Svoboda a Clementis přeče jen o celé záležitosti podali podrobnější zprávu. V následné výměně názorů mezi Šrámekem a Gottwaldem padla slova o tom, že maršál Koněv „transferu přeje a lze očekávat stejné stanovisko se strany maršála Žukova“. Jako aktuální se jevil úkol získat pro věc rovněž Američany a Brity. Šrámek pak, možná aby nebyl považován

---

prezident Beneš v této záležitosti, alespoň pokud šlo o výraznější posun hranic s Německem ve prospěch republiky, spíše zdrženlivé stanovisko. V rámci chystaných změn na hranicích s Německem a Maďarskem, o nichž se například na ministerstvu národní obrany uvažovalo již od jara 1945, radil prezident (podle záznamu z 20.6.1945), aby se vycházelo z „rozumných návrhů“. Vyjádřil se mj. v tom smyslu, že „větší územný zisk stal by za pre nás, behom niekoľko rokov, strašným zaťažením“. V citovaném dokumentu se rovněž uvádí, že „pán prezident považuje za územný zisk celé územie, ktoré osídlime našimi príslušníkmi po vystáhaní Nemcov a Maďarov“, a že při předkládání územních požadavků Spojencům „je treba chladnej rozvahy a žiadať len to, čo nezbytné a bezpodmienečne potrebujeme. Varuje pred tým, aby v horúčke víťazstva nedošlo k nepredloženým požiadavkom.“ (KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 66 n.)

75 NA, f. Ministerstvo vnitra – nová registratura (MV-NR), k. 5399, sign. P-1136/2, usnesení ze schůzí vlády.

za nějakého „rušitele“ všeobecného konsenzu, podtrhl naléhavost co nejrychlejšího provedení transferu. V této souvislosti je nutno podotknout, že Nosek – stejně jako několikrát Gottwald ve vládě i v jejím předsednictvu – upozorňoval na zvláštní postavení německých antifašistů, kteří aktivně podporovali boj za osvobození republiky. U těchto osob se připouštěla možnost návratu do země.<sup>76</sup>

V souladu s názory, jež zazněly ve vládě, Clementis 13. června v rozhlase k odchodu Němců z československého území mimo jiné prohlásil: „Jsme rozhodnuti nedat se ničím odvrátit v této věci od započaté cesty. Nastoupili jsme ji nejen na základě událostí posledních tragických let, ale i na základě tisícileté zkušenosti s odvěkým germánským imperialismem.“ Současně řekl, že ti státně nespolehliví Němci, u nichž se nepočítá s trestním postihem, jsou již vyváženi za hranice. Svůj projev státní tajemník zakončil slovy: „Německá pátá kolona musí z Československa pryč.“<sup>77</sup> O dva dny později pronesl prezident Beneš známý projev v Plzni, v němž tento záměr plně potvrdil, současně ovšem upozornil na nutnost postupovat rozvážně a opatrně do doby, než bude dosaženo dohody se Spojenci.<sup>78</sup> Prezidentovo plzeňské vyjádření mělo (i když bylo hned poté zase korigováno jeho výzvou k plnému „odgermanizování“ republiky v Táboře) určitou dohru na zasedání vlády 18. června. Ministr zemědělství a radikální komunista Julius Ďuriš zde Benešovi adresoval výtku, že „formulace prezidentova projevu, pokud mluvil o souhlasu spojenců k transferu a o jeho odložení, nebyla vhodná“. Ministr zahraničního obchodu, národní socialista Hubert Ripka hlavu státu bránil, ale Ďuriš kontroval výrokem, že „nebylo záhodno mluvit o nějakém souhlase spojenců“. Vláda se pak z podnětu Huberta Ripky, ministra spravedlnosti Jaroslava Stránského a Václava Kopeckého usnesla rozptýlit případné nejasnosti kolem odsunu, jež mohly ve veřejnosti vzniknout, oficiálním prohlášením o důsledném setrvání na požadavku jeho realizace. Přípravou textu byl pověřen Kopecký.<sup>79</sup> Během debaty státní tajemník na ministerstvu národní obrany generál Mikuláš Ferjenčík k probíhajícím „evakuacím“ poznamenal, že „spolupráce mezi československými a sovětskými orgány není vždy taková, jak by bylo žádoucí“. Dále konstatoval, že před nedávnem podnikl s ministrem Svobodou inspekční cestu s cílem seznámit se s poměry přímo na místě, „kde se vše projednává s národními výbory a místními vojenskými oddíly“, a doporučoval, aby se takové inspekce konaly častěji.<sup>80</sup> Kde a kdy přesně oba hodnostáři tuto návštěvu podnikli, není zatím známo. Přes-

76 *Tamtéž*, f. ÚPV – schůze vlády (nezpracovaný materiál), k. 2, protokol ze zasedání vlády 8.6.1945; též viz KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948*, s. 50–56.

77 Citováno podle: STANĚK, T.: *Perzekuce 1945*, s. 28; viz také BIMAN, S. – CÍLEK, R.: *Poslední mrtví, první živí*, s. 96.

78 Srv. k tomu výklad v 1. části studie (*Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 500).

79 NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 18.6.1945. Podle současných poznatků však žádné takové prohlášení vlády nebylo tehdy zveřejněno, důvody nejsou známy.

80 *Tamtéž*.

to lze tuto informaci považovat za další z mnoha důkazů o tom, že armádní velení prokazovalo mimořádnou iniciativu nejen při plánování a řízení vysídlovacích akcí z centra, ale také bezprostředně v lokalitách, kde se právě chystaly nebo již započaly.

Ve třetí dekádě června 1945 jednala vládní delegace v čele s premiérem Zdeňkem Fierlingerem v Moskvě o problémech souvisejících s tehdy prioritními státními zájmy, zejména pak pokud šlo o vyřešení vyostřeného československo-polského sporu. Při rozhovorech s vedoucími sovětskými představiteli exponovala také požadavek zabezpečit podmínky pro pokračování (a další zesílení) transferu „státně nespolehlivého“ obyvatelstva. V dokumentu určeném pro Sověty, jenž nesl název „Vládní prohlášení o nutnosti vystěhování Němců a Maďarů z hranic Československé republiky“ (datován 25. června), bylo hned



*Ministr vnitra Václav Nosek neváhal ve vládě manipulovat s informacemi, tak aby bagatelizoval problémy spojené s odsunem Němců (převzato z fotobírky Národního archivu, Praha)*

úvodem uvedeno, že úspěšné vystěhování valné části německého a maďarského obyvatelstva je „nejdůležitější a možno říci i životní otázkou pro Československou republiku“. Prohlášení, jež předali Fierlinger, Nejedlý, Ripka a Clementis 26. června náměstkovi sovětského ministra zahraničí Andreji Vyšinskému, obsahovalo přání vysídlit ze země v první řadě všechny Němce, kteří se na území republiky přistěhovali po roce 1938 nebo kteří se sem uchýlili jako uprchlíci. Poté měly být podle mínění československé vlády okamžitě vystěhovány provinilé osoby, jež se v minulosti angažovaly v Sudetoněmecké straně nebo v NSDAP, a to i s rodinnými příslušníky. U zbytku německého obyvatelstva se počítalo s tím, že opustí republiku po etapách na základě připravovaného plánu organizovaného odsunu (analogický postup měl platit i pro Maďary). Výjimky, o nichž se například hovořilo v textu chystaného ústavního dekretu prezidenta republiky o státním občanství, však na tomto místě nebyly zmíněny.<sup>81</sup> V citovaném vládním prohlášení se dále uvádělo, že

81 O tom blíže ve třetí části studie.

vzhledem ke stávajícím překážkám – kdy vrchní velitelství angloamerických ozbrojených sil prozatím nepovoluje odsun do západních okupačních pásem v Německu, polské orgány již zpravidla nepřijímají Němce do oblastí pod svou kontrolou a také jižní sousedé vznášejí proti jejich příchodu námitky (a to i v případech, když jde prokazatelně o Rakušany) – přichází nyní *de facto* v úvahu pouze vysídlování do těch částí Německa (fakticky od toku západní Nisy po demarkační linii s Američany) a Rakouska, jež se nacházejí pod sovětskou správou. V prohlášení byla proto vyjádřena i prosba, aby Sověti takový postup umožnili s tím, že budou splněny všechny jejich podmínky. Československá strana v této souvislosti navrhovala, že její správní orgány a armádní složky se budou v tomto případě obracet přímo na představitele Rudé armády, aby s nimi domluvily konkrétní modalita akce (počty vysídlelců, hraniční přechody atd.). Vláda současně v memorandu vyslovila naději, že se Moskva za československé požadavky postaví při nadcházejících jednáních se západními mocnostmi, respektive později na předpokládané mírové konferenci. Víceméně formální bylo ujištění, že Československo chce být s Američany a Brity nadále v kontaktu, jelikož za dané situace, kdy Washington i Londýn dávaly najevo značnou zdrženlivost vůči transferu německého obyvatelstva, nemohla být o nějakém zásadním samostatném jednání československých představitelů s jejich západními protějšky vůbec řeč.<sup>82</sup>

Andrej Vyšinskij přislíbil, že memorandum předloží své vládě, ovšem současně s pochopením pro „tvrdost na začátku a vůli zbavit se kolonizátorů a utlačovatelů“ upozornil rovněž na nutnost postupovat organizovaně a lidsky.<sup>83</sup> Sovětský vůdce Stalin spolu s ministrem zahraničí Vjačeslavem Molotovem přijali československou delegaci 27. června. Podle Fierlingerovy zprávy do Prahy „zaujal Stalin k otázce transferu Němců a Maďarů stanovisko naprosto kladné. Máme je posílat, kam mů-

82 Vládní prohlášení je přetištěno v publikaci: KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948*, dokument č. 30, s. 71 n.; ruská verze je uložena v *Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha, f. odbor A, Generální sekretariát – kabinet (GS-kab.) 1945–1954, k. 101, mapa 5313; duplikáty se nacházejí v *Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha (A ÚSD), f. Hubert Ripka, k. 34, inv. č. 1364; srv. též KUČERA, Jaroslav: „Žralok nebude nikdy tak silný“: *Československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*. Praha, Argo 2005, s. 60 n. (kniha vyšla původně německy: „Der Hai wird nie wieder so stark sein“: *Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945–1948*. Dresden, Hannah-Arendt-Institut an der Technischen Universität Dresden 2001). Již dva dny před předložením tohoto memoranda jednali s Vyšinským Clementis, Ripka a Nejedlý, kteří zdůrazňovali vůli československé vlády dohodnout se se Sověty na způsobu vlastního provedení transferu. Vyšinskij v této souvislosti podle záznamu československé strany poznamenal, že „sme to začali prevádzat' aj bez nich a že dohoda, ktorú chceme, znamená, že chceme Nemcov poslat' im“. Clementis poté poukázal na „niektoré nepravidelnosti v prvých týždňoch“. Vyšinskij na to reagoval chápavě, když řekl, že k těmto věcem došlo určitě proto, že si československý lid hodně přál, aby Němci byli vysídleni v co nejkratším čase. (A ÚSD, f. H. Ripka, k. 34, inv. č. 1368, záznam (slovensky) „o návšteve čl. vládnjej delegácie u nám[estníka] ľud[ového] komisára Vyšinského dňa 23.6.1945“.)

83 *Tamtéž*, depeše *chargé d'affaires* Jaroslava Hnízda z Moskvy do Prahy z 28.6.1945.



žeme, Němce do Německa, případně do Rakouska, a Maďary do Maďarska. Máme však postupovat plánovitě.“ Molotov prý žádal, aby „se postupovalo, jak se sluší na kulturní národ“, načež Ripka přiznal, že „v první době“ došlo k „emocionálním akcím ze strany našeho lidu“. Molotov kladl mimořádný důraz na to, aby napříště odsun probíhal spořádaným způsobem.<sup>84</sup> Podle Fierlingerova záznamu o dalším rozhovoru z 29. června Stalin prý potvrdil svůj souhlas s tím, „abychom dále Němce a Maďary vysílali“.<sup>85</sup> O moskevské návštěvě a jejích výsledcích pak premiér po návratu do Prahy referoval 2. července ve vládě.<sup>86</sup> Krátce nato (4. července) jednali o „otázce transferu nacistů z našeho zněmčelého území“ do sovětské okupační zóny v Německu dva českoslovenští zástupci s maršálem Georgijem K. Žukovem. Podle zprávy V. Palečka byl Žukov „ochoten převzít nacisty z našeho zněmčelého území, jest nutno však označit přechody, provést organizaci při předávání, provést řádnou lékařskou prohlídku transferovaných osob ... apod.“. Žukov ale současně konstatoval, že nyní může sovětské pásmo přijmout pouze asi jeden milion Němců a že zbytek by se měl přesunout do americké zóny.<sup>87</sup> Clementis na zasedání vlády 10. července sdělil, že sovětský maršál by byl srozuměn i s převzetím dvou milionů osob. Ludvík Svoboda k tomu doplnil, že armáda v současnosti předává Sovětům denně „v dobrém pořádku“ kolem pěti až deseti tisíc Němců.<sup>88</sup>

---

84 *Tamtéž*, Fierlingerův záznam z 28.6.1945.

85 *Tamtéž*, Fierlingerův záznam z 29.6.1945. Podle tajné zprávy Huberta Ripky nebyli Vyšinskij ani Molotov naladěni tak radikálně jako Stalin. Kladli totiž důraz na to, aby transfer měl organizovaný ráz. Podle ministrova dojmu neměli zřejmě na mysli ani vystěhování všech Němců. Ripkovi se nelíbilo, že k akci nedošlo dříve („propásly se drahocenné 2 měsíce“) a že se nyní bude pravděpodobně počítat jen s „organizovaným“ odsunem. Zcela otevřeně litoval, že „nebylo revolučně proti Němcům v prvních chvílích provedeno téměř nic, kromě několika odporých brutalit, kterými jsme si zadali nejen na Západě, nýbrž dokonce i v Moskvě“. Molotov mu údajně při večeři u Stalina sdělil svůj dojem, že se vůči Němcům vůbec postupuje „příliš aktivně“. (*Tamtéž*, tajná zpráva H. Ripky neznámému adresátovi o cestě do Moskvy ve dnech 21.–30.6.1945.)

86 NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 2.7.1945; též viz KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A.: (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948*, dokument č. 36, s. 80–91. Fierlinger na vládní schůzi mj. prohlásil: „Stalin má naprosto pozitivní stanovisko k našim požadavkům ve věci transferu. Dovolí se nám odsun do Německa, Maďarska a do určité míry také do Rakouska. Molotov měl určité obavy, aby se transfer neuskutečnil překotně a příliš tvrdě. Jest proti zvláštnímu označování Němců a zbytečným tvrdostem a myslí, že se drastická opatření mají řídit hlavně proti těm, kdož aktivně podporovali Hitlera, a nikoli proti těm, kdož se chovali pasivně po celou dobu války.“ Dále premiér zmínil Stalinův slib, že se od 5. července 1945 početní stav sovětského vojska na československém území sníží na méně než třetinu. Ministr národní obrany Svoboda informoval vládu v tom smyslu, že od tohoto data již nebudou ve městech dislokovány posádky Rudé armády a že celkem v zemi zůstane devět divízi, tj. asi 50–60 tisíc vojáků, zatímco aktuálně jich zde pobývá maximálně 180–200 tisíc (ministr výživy Václav Majer však s poukazem na denní potravinové dávky jejich počet odhadoval na zhruba 600 tisíc).

87 KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948*, dokument č. 37, s. 91 n.

88 NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 10.7.1945.

Přestože se sovětské politické a vojenské vedení pravděpodobně rozhodlo, že československé straně neposkytne nějaké písemné garance přímé účasti Rudé armády při provádění transferu nebo její trvalé připravenosti přijímat vysídlence na hranicích Československa s Německem a Rakouskem,<sup>89</sup> představitelé armád obou států spolu uzavírali ústní a někdy i písemné dohody o podmínkách předání vysídlenců na hranicích. Plán vysídlování Němců ze všech tří vojenských oblastí, koncipovaný v duchu výše zmíněného memoranda určeného Moskvě, s vyznačenými odsunovými trasami a přechody, poskytl Hlavní štáb ministerstva národní obrany 27. června generálu Žadovovi z pražské posádky Rudé armády.<sup>90</sup> Již předtím (21. června) bylo mezi komisí druhého armádního sboru, sovětským velitelem města Žitavy a polskými armádními činiteli v žitavském úseku ústně dojednáno propouštění německých „hnanecých kolon“ přes hranice směrem na Žitavu, přičemž si ovšem Sověti a Poláci vyhradili možnost stanovit vlastní podmínky.<sup>91</sup>

V protikladu k citovanému výroku generála Ludvíka Svobody ve vládě z 10. července informovalo velitelství první vojenské oblasti následujícího dne podřízené útvary, že podle hlášení cirkulačních velitelství pro „evakuaci“ Němců „dojíždějí železniční transporty do evakuačních středisek v ubohém stavu – bez potravin a v chatrném obleku a prádle“ (šlo o transporty z třetí vojenské oblasti, tj. z Moravskoslezské země). Celkový stav vysídlovaných lidí neodpovídal požadavkům, jež si při jejich přejímání kladli Sověti, a proto se vyskytly obavy, že s realizací dalších transportů by už nemuseli souhlasit.<sup>92</sup> Tato zpráva (stejně jako přípravy ke zřízení takzvaných evakuačních středisek v severních Čechách)<sup>93</sup> ovšem naznaču-

---

89 Jiného mínění je např. Emilie Hrabovcová, která se domnívá, že mezi Prahou a Moskvou existovala nějaká politická a vojenská dohoda, respektive rámcová úmluva, o příjmu Němců vysídlených z československého území do sovětských okupačních zón v Německu a Rakousku (*Vertreibung und Abschub*, s. 106). Pozdější Stalinovy výroky na konferenci v Postupimi, ale ani jiné známé prameny, tomu ovšem – alespoň pokud jde o nejvyšší úrovně rozhodování (nikoli tedy o jednání uskutečněná v lokálním či regionálním měřítku) – příliš nenavštědčují. S větší zdrženlivostí tuto otázku posuzuje Jaroslav Kučera („Žralok nebude nikdy tak silný“, s. 61).

90 *VÚA-VHA*, f. MNO, HŠ, náčelník, k. 13, č.j. 887/1945 (B), přiložena mapa. Tento plán svým obsahem připomíná náměty velitelství první vojenské oblasti ze 14. června (pozměněné pak 22. června). Z iniciativy ministerstva národní obrany zřejmě nezvešel žádný ucelený návrh nějaké všeobecné dohody s Rudou armádou; praxe se podle dostupných poznatků, jak již bylo uvedeno, řídila úmluvami uzavřenými na nižších úrovních velení. (*Tamtéž*, f. VO 1, k. 48, č.j. 228/taj.1.odd.; f. MNO, HŠ, styčné oddělení, k. 66, č.j. 9/taj 1945 (B) nebo HŠ, 7. oddělení, k. 62, č.j. 25/taj. (B); také viz *NA*, f. MV-N, k. 215.)

91 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 48, č.j. 283/taj.1.odd.; f. MNO, HŠ, styčné oddělení, č.j. 12/taj. 1945.

92 *Tamtéž*, f. VO 1, k. 48, č.j. 328/taj. 45 1. odd., dálnopisný pokyn 1. oddělení štábu 1. vojenské oblasti z 11.7.1945. Podle požadavků přejímacích komisí Rudé armády měly být všechny „evakuované“ osoby v transportech dobře oblečeny, v osobním zavazadle měly mít věci nejnужnější osobní potřeby a takové množství potravin, aby s nimi vystačily nejméně po dobu prvních tří dnů po překročení hranice.

93 Od 5. července působila v Děčíně a Teplicích-Šanově tzv. vojenská cirkulační velitelství pro řízení odsunu po vybraných komunikacích (*tamtéž*, č.j. 243/taj.1.odd.1945).

je, že představitelé Rudé armády již před 11. červencem akceptovali určitou obecně platnou proceduru předávání a přebírání odsunovaných osob. Nepřímo o tom svědčily i některé informace v tisku, podle nichž „po dohodě s ruskými komandaturami byly stanoveny podmínky soustavné evakuace“. S veliteli Rudé armády měl být každý transport předem domluven, přičemž bylo zapotřebí jim sdělit počet vysídlenců, datum a hodinu přepravy. K dispozici měly být také přesné soupisy „evakuovaných“ ve třech vyhotoveních. Zabránit se mělo návratu již vystěhovaných Němců. Podle zmíněné dohody si mohla každá osoba s sebou vzít dvacet až třicet kilogramů potravin a šatstva, odejít s cennostmi různého druhu však nepřicházelo v úvahu. Hlídky z řad bezpečnostních složek nebo vojáků měly transporty provázet do hloubky dvaceti kilometrů na druhé straně státní hranice.<sup>94</sup>

Jak už bylo uvedeno výše, ve dnech 24. a 25. července 1945 jednal náčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček ve Vídni s maršálem Koněvem.<sup>95</sup> O obsahu jejich rozhovoru není nic bližšího známo, s největší pravděpodobností však diskutovali rovněž o otázkách bezprostředně souvisejících s realizací odsunových akcí. Kdyby tomu tak nebylo, nežádal by jistě Ludvík Svoboda 28. července vysoké armádní činitele, aby byly „evakuace“ urychleny a pokračovaly v co největším rozsahu.

---

94 Byly stanoveny podmínky soustavné evakuace. In: *Národní obroda*, (17.7.1945).

95 STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích...*, s. 35 n.

# Od ideologických šablon k pluralitě historických interpretací

*Sovětská a ruská reflexe poválečných  
československých dějin na konci 20. století*

Daniela Kolenovská

Hluboké změny, kterými prošly státy bývalého socialistického bloku od osmdesátých let minulého století, podstatně ovlivnily jejich pohled na společnou minulost. Také ruští odborníci opustili pro ně dříve oficiálně závaznou metodologii vycházející z aktuálního výkladu marxismu-leninismu a hledali nové interpretace historie. Přes důraz kladený sovětskou a později ruskou veřejností na otázky spojené s „domácími“ tabu se jejich úsilí dotklo také výkladu nejnovějších dějin Československa.

Vůbec první komplexní zpracování československé minulosti vyšlo v Moskvě mezi lety 1956 a 1960 ve třech svazcích a na popisované realie aplikovalo marxisticko-leninská schémata. Poválečný vývoj státu byl hodnocen jako období přerůstání národněosvobozeneckého hnutí v „antiimperialistickou, antifašistickou, národně-demokratickou“ a konečně „socialistickou“ revoluci. Výrazným rysem knihy bylo splynutí dějin státu s vývojem komunistické strany, jejíž sjezdy interpretovali autoři jako předěly určující celospolečenský vývoj.<sup>1</sup> Mezinárodní postavení a základ-

---

1 MELNIKOVA, I[rina] N[ikolajevna] – NĚDOREZOV, A[lexandr] I[vanovič] – PRASOLOV, S[er-gej] I[vanovič] – ŠLENOVA, N[ina] A[lexejevna] (ed.): *Istorija Českoslovakii*, 3 sv. Moskva, Akadēmija nauk SSSR 1960–1965. V sovětských a ruských publikacích se zpravidla u jejich autorů uvádějí křestní jména i jména po otci pouze v podobě iniciál. Pokud se autorce této studie podařilo zjistit jejich plné znění, citujeme je takto při prvním výskytu díla i v poznámkovém aparátu, přičemž příslušné doplnění oproti sovětskému (ruskému) originálu vyznačujeme hranatými závorkami. (Pozn. redakce.)

ní principy zahraniční politiky poválečného Československa zpracoval tehdy E. N. Melnikov, opět v souladu s ideologickým dogmatem o rovnoprávném a bratrském spojenectví se SSSR v boji za mír.<sup>2</sup> Obě práce čerpaly z oficiálně vydaného minima dokumentů, z jednotlivých monografií sovětské i československé provenience a chybějící informace se snažily nalézt v komunistickém tisku.

Následující poválečná generace historiků před sebe postavila otázky, na něž marxismus-leninismus již vyčerpávající odpovědi neposkytoval. Nové práce sice nepřekračovaly politicky vymezený rámec, avšak připouštěly ve vývoji lidovědemokratického Československa obtíže. Důležitější roli než pověstné Chruščovovo „tání“ přitom mělo využívání statistiky při zpracování historických sociálně-ekonomických témat a také sebevědomější postoje mladých českých historiků. Druhá generace sovětských specialistů vůči nim již nevystupovala v roli reprezentantů jedině správných názorů, ale vytvářela své závěry v diskusích s nimi a na základě poznávání československého prostoru „na vlastní kůži“.<sup>3</sup> Výrazněji se začal projevovat i trend k regionálním komparacím a československé události byly tlumočeny jako součást obecnějších dějů probíhajících ve „střední a jihovýchodní Evropě“.<sup>4</sup> V tomto rámci se ustálily základní stereotypy o Československu: bylo vnímáno jako spřízněný (slovanský) stát vyznačující se tradičním rusofilstvím a aspiracemi na vytvoření mostu mezi Východem a Západem; jako kulturně a průmyslově vyspělá společnost s demokratickou (buržoazní) státní zkušeností; a konečně jako země dvou malých národů ve střední Evropě obnovená po druhé světové válce díky osvobození sovětskou armádou.<sup>5</sup>

- 
- 2 MELNIKOV, E. N.: *Čechoslovackaja socialističeskaja respublika*. Moskva, Institut meždunarodnyh otnošenij 1961; viz též PETERS, I[gor] A[drianovič]: *Vněšňaja politika Českoslovakii: 1945–1960 gg.* Kijev, Naukovaja dumka 1976.
  - 3 MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] – NĚDOREZOV, A[lexandr] I[vanovič]: V Komissii istorikov SSSR i ČSSR. In: *Voprosy istorii*, č. 11 (1987) s. 142–146; NĚNAŠEVA, Z[oja] S[ergejevna] – SOZIN, I. V. (ed.): *Istoriografija istorii južnych i zapadnych slavjan*. Moskva, Moskovskij gosudarstvennyj universitet (dále jen MGU) 1987.
  - 4 Tento termín, zahrnující oblast severně od Řecka mezi Německem a dřívějším SSSR, patří v ruskojazyčné literatuře k nejčastějším. Též hojně se vyskytující pojem „východní Evropa“ nemá v českém prostředí takový jednoznačný význam, a proto jej budu nadále v textu zaměňovat za „střední a jihovýchodní Evropu“.
  - 5 MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] – MURAŠKO, G[alina] P[avlovna]: *Put' čechoslovackogo krestjanstva k socializmu: 1948–1960*. Moskva, Nauka 1972 (též slovensky: *Rozorané medze: K historii socialistického združštevňovania československej dediny. 1948–1960*. Bratislava, Pravda 1972); MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna]: Rol i mesto otdělnych slojev krestjanstva v revolucijach 40-ch godov v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy. In: KOSTUŠKO, J. J. (ed.): *Istorija, kultura, etnografija i folklor slavjanskich narodov: VIII meždunarodnyj sjezd slavistov, Zagreb – Ljubljana 1978*. Moskva, Nauka 1978, s. 45–65; MURAŠKO, G[alina] P[avlovna]: *Borba rabočego klassa za nacionalizaciju promyšlennosti: Iz opyta revolucij 40-ch godov v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy*. Moskva, Nauka 1979; MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna]: *Krestjanstvo v revolucijach 40-ch godov v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy*. Moskva, Nauka 1984.

S Gorbačovovou perestrojkou nastaly v sovětské historiografii pomalé proměny. Rostl počet časopisů, jež se specializovaly na vydávání dříve utajených dokumentů. Právě jejich zveřejňování sehrálo při formování nových pohledů na dějiny rozhodující roli. Změny závisely nejen na způsobu, jakým se jednotliví historici dokázali vyrovnat s novou společenskou situací, ale také na tom, zda jim bylo umožněno studovat v ústředních archivech.<sup>6</sup> První otevřené diskuse navíc automaticky neznamenaly zvýšení kvality vědecké práce – ostatně historici v nich byli často v menšině. Hlubší pozornost tak zasluhují teprve publikace z první poloviny devadesátých let. Smutným dokladem tohoto faktu jsou *Stručné dějiny Československa* z konce sovětské éry,<sup>7</sup> které byly i na konci 20. století (také díky svému vysokému nákladu pětaticeti tisíc výtisků) jediným rozšířeným souhrnným přehledem československé historie a figurovaly dokonce v seznamech doporučené literatury na ruských univerzitách.<sup>8</sup>

Postavení jednotlivých středisek výzkumu Československa v systému sovětské historické vědy zprvu určovala aktuální politická přitažlivost myšlenky slovanské vzájemnosti. Po druhé světové válce se tento důraz částečně vytratil a byl nahrazen třídním principem stavícím intenzitu a strukturu sovětského zájmu do přímé závislosti na momentální oficiální interpretaci marxisticko-leninské teorie. Nejdůležitěj-

- 6 Po Michailu Gorbačovovi inicioval výraznější otevření archivů v roce 1992 Boris Jelcin, vzápětí byl však schválen zákon o státním tajemství, který řadu fondů znovu znepřístupnil. Dnes je největším problémem nerovný přístup k archivům, komerční využívání fondů, prodej či několikaletá monopolizace materiálů pro úzký okruh vědců. Podle ruských badatelů ani nelze odhadnout, kolik procent dokumentů bylo odtajněno a jaká část zůstává neznámá. Jednotlivé archivní fondy se však vzájemně částečně překrývají, a proto někteří odborníci vyjadřují přesvědčení, že dnes lze již události popsat s velkou mírou přesnosti. Jiní autoři naopak za daných poměrů odmítají studovat dějiny po roce 1945. (Srv. GORJAJEVA, T[atjana] M[ichajlovna]: *Politická cenzura v SSSR: 1917–1991*. Moskva, Rossijskaja političeskaja enciklopedija (dále jen ROSSPEN) 2002, s. 366–372; SACHAROV, A[ndrej] N[ikolajevič] – KOLODNIKOVA, L[judmila] P[avlovna] (ed.): *Rossija v XX veke: Sudby istoričeskoj nauky*. Moskva, Nauka 1996, s. 27; REIMAN, Michal: Východní Evropa v dokumentech ruských archivů. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 3–4 (1997), s. 538. Viz též svědectví Albiny F. Noskovové a Granta M. Adibekova v knize *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka: Materialy Vserossijskoj naučno-praktičeskoj konferencii*, Moskva, 1–2 ijuňa 1999 g. Moskva, ROSSPEN 2001, s. 184–187 a 261–265.
- 7 KLEVANSKIJ, A[lexandr] Ch[aritonovič] – MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] – POB I[van] I[vanovič] (ed.): *Kratkaja istorija Čechoslovakii: S drevnějšich vremen do našich dněj*. Moskva, Nauka 1988.
- 8 Viz internetové zpracování studijních programů oboru historie na stránkách [www.old.sgu.ru](http://www.old.sgu.ru) a [www.umk.utmn.ru](http://www.umk.utmn.ru) (navštíveno 25.2.2004); viz též POLINOVSKAJA, Je[vgenija] A[natoljevna]: *Vostočnaja Jevropa v novejšije vremja: Učebnoje posobije*. Novosibirsk, Novosibirskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitět (dále NGPU) 2000; TÁŽ: *Vostočnaja Jevropa na istoričeskom perelome XX veka*. Novosibirsk, NGPU 2001; srv. JANIN, A[lexandr] A[ndrejevič]: *Istorija Čechoslovakii: 1945–1970. Učebnoje posobije*. Moskva, MGU 1985.

ším pracovištěm sovětské slavistiky byl od roku 1947 moskevský Ústav slovanských studií při Akademii věd SSSR (*Institut slavjanoveděnja*, od roku 1968 *Institut slavjanoveděnja i balkanistiki* – ISB), který úzce spolupracoval s katedrou dějin jižních a západních slovanů Historické fakulty Moskevské státní univerzity a se slavistickými fakultami v Leningradě, Kyjevě, Lvově a Rize. Těžiště bádání bylo zprvu ve starších dějinách, teprve od šedesátých let se výzkumný rámec postupně rozšiřoval o otázky sociálního a hospodářského vývoje, třídního boje, revolučního hnutí a formování dělnické třídy.<sup>9</sup> Československá problematika byla dále studována v akademickém Ústavu hospodářství světové socialistické soustavy (*Institut ekonomii mirovoj socialističeskoj sistěmy* – IEMSS; od roku 1990 *Institut meždunarodnych ekonomičeskich i političeskich issledovanij* – IMEPI), na Diplomatické akademii ministerstva zahraničních věcí a ve vědeckých organizacích zřízených při Ústředním výboru Komunistické strany Sovětského svazu – v Ústavu marxismu-leninismu a v Akademii společenských věd. Krátkodobě bylo možné pozorovat zvýšení zájmu také mimo uvedená centra, většinou v souvislosti se zasedáním Komise historiků SSSR a ČSSR. Její zřízení vycházelo z dohody o spolupráci Akademie věd SSSR a Československé akademie věd z prosince 1957 a s výjimkou let 1969 až 1971 se komise scházela každým rokem.<sup>10</sup> Mezi jejími společnými projekty, ačkoli poznamenané dobou, stojí za zmínku dvojjazyčné pětisvazkové *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*.<sup>11</sup>

Serióznější přehledy literatury, recenze i částečné překlady, s cílem seznámit sovětského čtenáře s československým výzkumem, vydával Ústav vědecké informace o společenských vědách AV SSSR (*Institut naučnoj informacii po obščestvennym naukam* – INION).<sup>12</sup> Propagandistickými překlady z češtiny a slovenštiny po léta zá-

9 AKSJONOVA, Je[lena] P[etrovna]: Institut slavjanoveděnja i balkanistiki RAN za 50 let (1947–1997): Kratkiĭ istoričeskij očerk. In: ROBINSON, M[ichail] A[ndrejevič] (ed.): *Institut slavjanoveděnja i balkanistiki: 50 let*. Moskva, Indrik 1996, s. 33–62; VOLOKITINA, T[ajčana] V[iktorovna] – MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] – NOVOPAŠIN, J[urij] S[těpanovič]: Vostočnojevropejskaja istorija – ot načala vtoroj mirovoj vojny do sovremennosti. In: *Tamtěž*, s. 132–152.

10 Viz např. MARJINA, V. V. – NĚDOREZOV, A. I.: V Komisii istorikov SSSR i ČSSR, s. 142–146; ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna]: Zasedanije Komisii istorikov SSSR i ČSSR. In: *Voprosy istorii*, č. 3 (1988), s. 168–170.

11 Našeho tématu se týká poslední svazek: NĚDOREZOV, A[lexandr] I[vanovič] – VOROBEVA, Je[katěrina] D[mitrijevna] – KLEVANSKIJ, A[lexandr] Ch[aritonovič] – SERAPIONOVA, Je[lena] P[avlovna] (ed.): *Dokumenty i materiály po istorii sovetsko-čechoslovackich otnošenij*, sv. 5: *Maj 1945 – fevral 1948*. Moskva, Nauka 1988.

12 ŠKARENKOV, L. – ŠČERBAKOVA, Ju. A. ad.: *Čechoslovakija: Aktualnyje problemy obščestvenno-go razvitija. Referativnyj sbornik*, sv. 6. Moskva, INION 1986; *Velikij oktābr i revoljucii 40-ch godov v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy*. Moskva, INION 1987; ŠKARENKOV, L. ad.: *Čechoslovakija konca 60-ch godov: Socializm s čelovečenskim licom*. Moskva, INION 1991; podobně viz edice „Strany i narody mira“: *Čechoslovakija: Rekomendatělnyj bibliografičeskij spravočnik*. Moskva, Kniga 1985.

soboval sovětský trh především pražský Orbis<sup>13</sup> a moskevský Gospolitizdat.<sup>14</sup> Československé téma se objevovalo na stránkách odborného časopisu *Sovetskoje slavjanoveděnije* (dnes *Slavjanoveděnije*), vycházel i populární měsíčník *Socialističeskaja Čechoslovakija*.

Dnes důležitost center profitujících svého času ze zakázek politického režimu postupně klesá, část z nich již zanikla, a celá tato oblast se potýká s nedostatkem financí<sup>15</sup> i nezájmem mladých badatelů. Nově vznikající nestátní organizace se o dřívější Československo zajímají z jiného úhlu pohledu a pouze částečně.<sup>16</sup> Stále se daří na kvalitní úrovni pokračovat ve výzkumu v rámci akademického Ústavu slovenských studií a balkanistiky, kde fungují dvě vědecké skupiny: Taťjana Volokitínová vede středisko historie stalinismu, Ella Zadarožňuková řídí tým zaměřený na střeoevropské reformy a revoluce na konci 20. století. Poslední historické studie se zde soustředily do pěti okruhů: druhá světová válka, moc a společnost v období 1944 až 1953, totalitarismus jako způsob existence a důvod rozpadu sovětského bloku, politické krize a konflikty (včetně národnostních), postkomunistické proměny. Soudobou literaturou střední a jihovýchodní Evropy se vedle toho samostatně zabývá centrum Světlany Šerlaimovové.<sup>17</sup> Publikace vzešlé z uvedených projektů se ovšem nákladu zmiňovaných *Stručných dějin Československa* nikdy nevyrovnaly, často dokonce nepřesáhly ani tři stovky výtisků. To jim prakticky znemožňuje působit na širší veřejnost. Optimističtější je situace s učebními texty, z nichž ocenění zasluhují *Dějiny jižních a západních Slovanů*, vypracované na Moskevské státní univerzitě.<sup>18</sup>

- 13 [Ministerstvo informací a osvěty ČSR]: *Ot dvuchletki k pjatiletke: Čechoslovakija*. Praha, Orbis 1949; [Ministerstvo spravedlnosti ČSR]: *Process rukovoditel'ej vreditel'skogo zagovora protiv respublik: Gorakova i soobščniki*. Praha, Orbis 1950; [Ministerstvo informací a kultury – Ministerstvo spravedlnosti ČSR]: *Process titovskich špionov i vreditel'ej Čechoslovakii*. Praha, Orbis 1950; *Process Vatikana v Čechoslovakii: Episkop Zela i soobščniki*. Praha, Svoboda 1951.
- 14 PILIPČUK, S.: *Narodnaja Čechoslovakija*. Moskva, Gospolitizdat 1955; *Uroki krizisnogo razviti'ja v Kompartii Čechoslovakii i obščestve posle XIII sjezda KPČ*. Moskva, Politizdat 1971.
- 15 Poslední přehled sovětských slavistů musel být dokonce publikován v USA (ĐAKOV, V[ladimir] A[natoljevič] (ed.): *Slavjanoveděnije v SSSR: Izučeni'e južnych i zapadnych slavjan. Bibliografičeskij slovar*. New York, Norman Ross 1993); dále TÝŽ (ed.): *Marksizm i istoričeskaja nauka v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy: 1870–1965*. Moskva, Institut slavjanoveděni'ja i balkanistiky Rossijskoj akademii nauk (dále jen ISB RAN) 1991; *Istoriki-slavisty SSSR: Biobibliografičeskij slovar-spravočnik*. Moskva, Nauka 1981; *Istoriki-slavisty: 1939–1979 gg.* Moskva, MGU 1979; viz též KARASEV, V[iktor] G[eorgijevič] (ed.): *50 let slavistiki v Moskovskom universitěte*. Moskva, MGU 1989.
- 16 Např. Centrum A. Sacharova, Mezinárodní fond sociálně-hospodářských a politologických studií (tzv. Gorbačovův fond), Centrum Carnegie či Informační centrum NATO.
- 17 VOLOKITINA, T. V. – MARJINA, V. V. – NOVOPAŠIN, Ju. S.: *Istorija Vostočnoj jevropy...*; viz též internetové stránky ISB RAN [www.inslav.ru](http://www.inslav.ru) (navštíveno 8.8.2006).
- 18 MATVEJEV, G[ennadij] F[ilippovič] – NĚNAŠEVA, Z[oja] S[ergejevna]: *Istorija južnych i zapadnych slavjan: Učebnik, sv. 2: Novejšee vremja*. Moskva, MGU 1998 (2. vydání 2001).



Koncem roku 1995 byla po pětileté přestávce obnovena činnost historiků ve společné Česko-ruské komisi historiků a archivářů a uskutečnilo se vědecké sympozium „SSSR a Československo v konečné fázi druhé světové války“, další zasedání bylo věnováno událostem února 1948. Na mezinárodních konferencích diskutovali čeští a ruští historici o problematice „pražského jara“ a také o převratech v zemích sovětského bloku v roce 1989. Cíle ustavujícího zasedání komise (mimo jiné řešení málo známých či zkršených historických otázek a příprava společné edice dokumentů) se však navzdory probíhající spolupráci podařilo naplnit jen částečně.<sup>19</sup> Nabízející se srovnání s výsledky česko-německé či rusko-polské komise historiků vyznívá v neprospěch spolupráce česko-ruské, zatížené na straně Prahy zrušením hlavního výzkumného centra v roce 1993, na straně Moskvy obtížným přístupem k archiváliím a na stranách obou pak složitějším získáváním financí, osobními konflikty, rozdílností badatelských i politických preferencí a často také nedostatkem zájmu o společné dějiny vůbec.

### *Reflexe období od konce války do Stalinovy smrti (1945–1953)*

V polovině osmdesátých let považovali sovětští historici uspořádání Československa bezprostředně po válce za dočasnou etapu ve vývoji společnosti od kapitalismu k sovětskému vzoru, kam podle nich mělo samo o sobě směřovat silné domácí demokratizační hnutí. Za důležitý faktor veřejné podpory socialismu pokládali tradičně vyspělou průmyslovou výrobu, zavedení nového vzdělávacího systému a kulturní politiku. Převážně pozitivně vnímali české prostředí, naopak na Slovensku podle nich negativně působily důsledky Hitlerova rozdělení Československa a odpor katolické církve. Roli Sovětského svazu hodnotili v této své koncepci jako jednoznačně kladnou. Někteří autoři sice připouštěli, že se sovětsko-československé vztahy staly tématem volební kampaně v roce 1946 i politického zápasu o zahraniční orientaci země, akce Moskvy však podle nich směřovaly jen k neutralizaci pokusů imperialistických států manipulovat Prahu. Jakoukoli přítomnost sovětského nátlaku odmítal v roce 1985 Ivan Pop, přičemž odkazoval na garance nezávislosti velkoryse poskytnuté Moskvou Československu v prosinci 1943, kdy o ně neúspěšně usi-

---

19 Například v roce 2004 byly mezi čtyřiceti společnými projekty: „Československo a Sovětský svaz v letech 1938–1991: Pramenný výzkum a nová interpretace vzájemných vztahů“ (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a ISB RAN), dále „Obraz Ruska v Čechách a obraz Čech v Rusku v průběhu staletí“ (Historický ústav AV ČR s ISB RAN), „Dějiny rusko-československých vědeckých vztahů v 19.–20. století“ (akademické archivy). Viz též RAFAJ, Pavel: Česko-ruská komise historiků a archivářů a její činnost. In: *Archivní časopis*, roč. 48, č. 2 (1998), s. 104–108; VORÁČEK, Emil: Zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů: Kulatý stůl na téma „Rusko-český dialog (1945, 1968, 1989–1991)“. In: *Slovanský přehled*, roč. 91, č. 1 (2005), s. 124–127.

lovalo na Západě.<sup>20</sup> Podobně Galina Murašková označila za objektivní předpoklad vzniku jednotné české prosovětské platformy výklad Mnichovské dohody jako národní katastrofy, již nedokázal předválečný systém čelit. Podle názoru autorky díky tomu KSČ ve sporech s ostatními stranami prosadila navenek umírněný program, který počítal se zásadní změnou sociální struktury.<sup>21</sup> Novou éru ve vývoji státu, jejíž náplní bylo podle sovětské historiografie osmdesátých let budování socialismu a soběstačného socialistického tábora, zahájilo „vítězství KSČ v únoru 1948“, které umožnilo další znárodnění, industrializaci a kolektivizaci. Únor 1948 měl zde i mezinárodní význam – byl vykládán jako potvrzení celosvětového směřování k socialismu a jasné odmítnutí britských a amerických snah překazit upevnění bloku lidovědemokratických států.<sup>22</sup>

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let byly vysloveny první pochybnosti o skutečných cílech sovětské zahraniční politiky v poválečném období. Odborníci si začali všimnout násilného charakteru prováděných změn i alternativ komunistického konceptu společnosti a hledali důvody vítězství KSČ.<sup>23</sup> Nejradikálněji vystupoval

- 20 POŘ, I[van] I[vanovič]: Sovetsko-čechoslovackije otnošenija v 1944–1948 gg. In: VOLKOV, V[ladimir] K[onstantinovič] – PRASOLOV, S[ergej] I[vanovič] ad. (ed.): *SSSR a strany narodnoj demokratii: Stanovlenije otnošenij družby i sotrudničestva: 1944–1949 gg.* Moskva, Nauka 1985, s. 66–109; dále viz VOLKOV, V[ladimir] K[onstantinovič] – PRASOLOV, S[ergej] I[vanovič] – POŘ, I[van] I[vanovič] ad. (ed.): *Kritika buržuaznyh falsifikacij istorii socialističeskogo sodružestva v Jevrope.* Moskva, Nauka 1986; MILJAKOVA, L[idija] Ja.: Meždunarodnaja obstanovka na načalnom etape strojenija socializma. In: MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] (ed.): *Strojitelstvo osnov socializma v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy: Očerki istorii.* Moskva, Nauka 1989, s. 10–35.
- 21 MURAŠKO, G[alina] P[avlovna]: *Političeskaja borba v Čechoslovakii v 1944–1948 gg. i nacionalizacija sredstv proizvodstva.* Moskva, Nauka 1986.
- 22 MARJINA, V. V.: *Kresťanstvo v revolucijach 40-ch godov v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy*; FOKEJEV, G. V. (ed.): *Istorija meždunarodnyh otnošenij i vněšnej politiki SSSR, 1917–1987.* (3 sv., 2. sv. 1945–1970 gg.) Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1987; JEREŠČENKO, M[argarita] D[mitrijevna] – ŽELICKI, B[ela] J[ožefovič] – MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] (ed.): *Iz istorii socialno-političeskogo razvitija socialističeskich stran Jevropy.* Moskva, Nauka 1987; KUZMIN, V[ladimir] J[urjevič]: Istoričeskoje značenie pobedonosnogo fevralja 1948 g. v Čechoslovakii. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 1 (1988), s. 14; KUZNEČEVSKIJ, V. D. – ZADAROŽŇNUK, E[lla] G[rigorjevna] – MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] – NOSKOVA, A[lbina] F[jodorovna]: Dinamika i protivorečija socialno-klassovoj struktury stran Vostočnoj Jevropy v 40–60-je gody. In: NOSKOVA, A[lbina] F[jodorovna] (ed.) – VOLOKITINA, T[afjana] V[iktorovna] – ZADAROŽŇNUK, E[lla] G[rigorjevna] – KOPAŠEVA, M[argarita] I[vanovna] – MURAŠKO, G[alina] P[avlovna]: *Klasy i socialnyje sloji: Istoričeskije sudby. SSSR i Vostočnaja Jevropa, 20–60-je gody XX v.* Moskva, ISB RAN 1990, s. 10–32; KOROVICYN, N[atalja] V[asiljevna]: Evolucija socialno-kulturnoj struktury narodonaselenija kak process smeny pokolenij. In: *Tamtěž*, s. 279–294; POŘ, I[van] I[vanovič]: *Čechoslovakija – Sovetskij Sojuz, 1941–1947 gg.* Moskva, Nauka 1990.
- 23 Sr. Kruglyj stol: Aktualnyje voprosy istorii jevropskich socialističeskich stran. In: *Voprosy istorii*, č. 10 (1988), s. 94–111; „Kruglyj stol“ Sovetskij sojuz i strany Vostočnoj Jevropy: Evol-

Jurij Novopašin. Tvrdil, že sovětské okupační i spojenecké orgány, které na území států střední a jihovýchodní Evropy vytvářela sovětská tajná policie, sloužily spolu s politikou Informbyra jako všeurčující „ruka Moskvy“.<sup>24</sup>

V roce 1993 vyšel – podle slov autorek – první necenzurovaný knižní pokus o rozpracování nového pohledu na poválečnou realitu střední a jihovýchodní Evropy, který čerpal ze zdrojů sovětských archivů.<sup>25</sup> Badatelky opustily koncept přerůstání revolucí a vysvětlovaly režimy lidové demokracie jako fenomén vzniklý v důsledku poválečné radikalizace veřejnosti a střetnutí socialisticky naladěného dělnictva s vlasteneckým proudem zemědělců, živnostníků a inteligence. Zároveň se podle autorek vyvíjela nejradikálnější alternativa, která směřovala k sovětskému vzoru – „zpět k totalitarismu“, tentokrát levicového typu. Její nositelkou ovšem nebyla komunistická strana, jíž je v knize připisováno realistické úsilí o vytvoření specifické varianty socialismu, ale odbory a sociální demokracie. Prosazení této koncepce jako dominantní přitom záviselo na vnitřních předpokladech, teprve za nimi stál vliv dvou vnějších faktorů – západního a východního. Výslednou podobu režimu a míru reálného vlivu SSSR v něm autorky odvozují od váhy domácích prosovětských sil a první skutečné snahy Kremlu o kontrolu vnitropolitického života ostatních zemí spojují až se zhoršením vztahů v dřívější protifašistické koalici po porážce řeckých komunistů. Ta podle nich zahájila v sovětské zahraniční politice novou etapu, zaměřenou na prosazení vlastního politického modelu.

Názor, že Moskva sloužila československým komunistům až do února 1948 pouze jako inspirace, nikoliv konkrétními činy, později podpořil také historik Alexandr Šubin. Tvrdil, že dveře k vítězství komunistů otevřeli dva muži – Ludvík Svoboda, když proti nim odmítl nasadit armádu, a Edvard Beneš, který věřil v Gottwaldův pragmatismus a v jeho schopnost prosadit národní cestu k socialismu.<sup>26</sup> Byl Beneš naivní politik, který si zaslouží odsouzení za svou krátkozrakost, idealizaci Stalina a ochotu ke kompromisům? Je jeho kariéra příběhem vlastizrádce, nebo pros-

---

jucija i krušenije političeskich režimov (seredina 40-ch – konec 80-ch gg. XX veka). In: *Istorija SSSR*, č. 1 (1991), s. 44; BOGOMOLOV, O[leg] T[imofejevič] – VOLKOV, V[ladimir] K[onstantinovič]: Vostočnaja Jevropa: Čto bylo, čto budet. In: *Narodnyj deputat*, č. 2 (1991), s. 117–123.

24 NOVOPAŠIN, J[urij] S[těpanovič] – ŽELICKI, B[ela] J[ožefovič] (ed.): Vtorženije v Čechoslovakiju kak voploščeniye klassovogo podchoda. In: TÍŽ (ed.): *Političeskije krizisy i konflikty 50–60-ch godov v Vostočnoj Jevrope*. Moskva, ISB RAN 1993, s. 202 n. (Šlo o sborník z historické konference konané v Liblicích ve dnech 2.–6.12.1991.)

25 VOLOKITINA, T[atjana] V[iktorovna] – MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] – NOSKOVA, A[lbina] F[jodorovna]: *Narodnaja demokratija: Mif ili realnost? Obščestvenno-političeskije processy v Vostočnoj Jevrope, 1944–1948 gg.* Moskva, Nauka 1993.

26 ŠUBIN, A[lexandr] V[ladlenovič]: Sovetskij sojuz i režimy „narodnoj demokratii“. In: DRABKIN, J[akov] S[amojlovič] – KOMOLOVA, N[elly] P[avlovna] (ed.): *Totalitarizm v Jevrope XX veka*, sv. 1: *Iz istorii idėologij, dviženij, režimov i ich preodolenija*. Moskva, Pamjatniki istoričeskoj mysli 1996, s. 381–392.

tě neměl v mezinárodní a vnitropolitické situaci na vybranou? I takové otázky položila ruská historiografie, na konci 20. století však na ně jednoznačnou odpověď nenalezla.<sup>27</sup>

Zastavme se nyní u nerealizovaných poválečných představ o budoucím vývoji státu, které sovětské a ruské historičky a historici v československé politice sledují. Počátkem devadesátých let považovali za nosnou především nadstranickou koncepci „netřídního demokratického socialismu“, která ustoupila stalinské linii, když se konzervativní část KSČ za pomoci Sovětů orientovala na mimoparlamentní metody boje o moc. Podobným směrem ukazují i poslední práce Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií, když jako jedinou reálnou alternativu sovětizace vyzdvihují národněsocialistickou ideu opírající se o odkaz prezidenta Masaryka. Konstatují, že v napjaté atmosféře, kdy byly zásadní hospodářské záležitosti politizovány, nedokázali národní socialisté konkurovat komunistické nabídce okamžitého zisku a ztratili podporu.<sup>28</sup> Do třetice upozorňuje ruská historiografie také na myšlenky sociální demokracie, kterou pokládá za dalšího reprezentanta levicových nálad, jež převládaly v Československu po válce na všech společenských stupních.<sup>29</sup> Tématu

- 27 MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] – NOSKOVA, A[lbina] F[jodorovna]: Sovetskij faktor v poslevojennoj Vostočnoj Jevrope: 1945–1948. In: NĚŽINSKIJ, L[eonid] N[ikolajevič] (ed.): *Sovetskaja vněšnjaia politika v gody „Cholodnoj vojny“ (1945–1985): Novoje pročtenije*. Moskva, Institut rossijskoj istorii Rossijskoj akademii nauk 1995, s. 69–115; SUDOPLATOV, P[avel] A[natoljevič]: *Specoperacii: Ljubanka i Kreml, 1930–1950 gody*. Moskva, Olma-press 2002, s. 382–385; o reakci Jaroslava Valenty viz DIDUSENKO, A[lexandr] A.: Byl li Edvard Beneš „intimnym“ drugom Kremlja? In: *Novoje vremja*, č. 48 (1994), s. 32 n.; ADIBEKOV, G[rant] M[krtyčevič]: *Kominform i poslevojennaja Jevropa: 1947–1956 gg.* Moskva, Rossija molodaja 1994, s. 42; SERAPIONOVA, Je[lena] P[avlovna]: Eduard Beneš: Plany poslevojennoho razvitija Čechoslovakii i realnost'. In: MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] (ed.): *Totalitarizm: Istoričeskij opyt Vostočnoj Jevropy*, sv. 2: „Děmokratičeskoje intermecco“ s kommunističeskim finalom. 1944–1948 gg. Moskva, Nauka 2002, s. 129; SERAPIONOVA, Je[lena] P[avlovna]: Eduard Beneš i jeho iději děmokratičeskogo razvitija obščestv. In: *Slavjanoveděnije*, č. 1 (1998), s. 11–20; MURAŠKO, G[alina] P[avlovna]: Fevral'skij političeskij krizis 1948 g. v Čechoslovakii i sovětskij faktor. In: SEVOST'ANOV, G[rigorij] N[ikolajevič] (ed.): *Fevral 1948: Moskva i Praga. Vzgljad čerez polveka. Mat'rialy vtorogo zasedanija Komisii istorikov i archivistov Rossii i Čechii, Moskva 26–30 apreľja 1997*. Moskva, Logos 1998, s. 57; MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna]: Čechoslovackij „fevral“ 1948 g.: Sovremennoje viděnije problemy. In: *Voprosy istorii*, č. 10 (1998), s. 150–155.
- 28 GORŠKOV, A[lexandr] I[vanovič]: Děmokratičeskaja altěrnativa v Čechoslovakii: 1945–1948. Istoričeskij šans i pričiny poraženija. In: VOLOKITINA, T[atjana] V[iktorovna] – MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] – NOVOPAŠIN, J[urij] S[těpanovič] (ed.): „Vostočnojevropejskij socializm“: Stanovlenije režima, popytki jeho modifikacii, pričiny kracha. Moskva, ISB RAN 1992, s. 38–47; ORLIK, I[van] I[vanovič] (ed.): *Centralno-Vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovine XX veka*, sv. 1: Stanovlenije „realnogo socializma“: 1945–1965. Moskva, Nauka 2000.
- 29 STYKALIN, A[lexandr] S[ergejevič] (ed.): *Vlast' i intělligencija*, sv. 3: *Kulturnaja politika v stranach Centralnoj i Vostočnoj Jevropy: 1920–1950-je gody*. Moskva, Logos 1999; TÝŽ: Politika SSSR po formirovaniju obščestvennogo mněnija v stranach Centralnoj Jevropy i nastrojienija

se v regionálním kontextu nejpodrobněji věnovala Tatjana Volokitinová. Podle jejího názoru československá sociální demokracie trpěla tím, že podstatná část jejich dřívějších příznivců dávala po roce 1945 přednost členství v KSČ, s komunisty sympatizovalo i její vedení, a navíc se strana nemohla pochlubit domácí odbojovou činností. V této situaci, podotýká autorka, byl zformulovaný program strany dokonce radikálnější než komunistický. Pouhých dvanáct procent hlasů ve volbách roku 1946 sice vedlo k jeho zmírnění, od roku 1947 však sociální demokracie začala s KSČ otevřeně spolupracovat. Volokitinová při výčtu důvodů, jež k tomu vedly, poukazuje na Laušmanovy obavy z občanské války a na novou politiku Informbyra, které začalo usilovat o pohlčení veškerých levicových stran komunisty.<sup>30</sup>

Proti zdůrazňování vnitřního faktoru ve vývoji států střední a jihovýchodní Evropy se postavil Leonid Gibianskij, který s odkazem na výrazné sepětí jednotlivých aspektů upozorňoval na to, že nelze vyznačit přesnou hranici mezi vnitřním a vnějším vlivem, a tedy ani určit, který z nich převládal.<sup>31</sup> S odtajněnými dokumenty dospěl spolu s některými dalšími badateli k přesvědčení, že vliv vnějšího faktoru byl natolik silný, že vnitřní podmínky nehrály při poválečné obnově větší roli. Budoucnost podle jejich názoru byla rozhodnuta už v průběhu druhé světové války mezinárodními dohodami, které daly Moskvě možnost přímo ovlivňovat vnitřní politiku v zemích jejího zájmu. Autoři dále upozornili na existenční závislost komunistických stran na receptech Kremlu a na jejich organizační propojení s KSSS v Informbyru. Konstatovali, že Moskva své spojenecké závazky dodržovala pouze tehdy, pokud to odpovídalo jejím strategickým cílům – k urovnání sporu mezi Prahou a Varšavou přistoupila až po vítězství KSČ ve volbách roku 1946<sup>32</sup> a taktické důvody stá-

---

intelligencii: Vtoraja polovina 1940-ch godov. In: *Slavjanoveděnje*, č. 3 (1997), s. 50–63; TÝŽ: Propaganda sovsťkoj kultury v poslevojennoj Čechoslovakii. In: SEVOŠŤANOV, G. N. (ed.): *Fevral 1948*, s. 130–142. Méně jednoznačně se o orientaci československé inteligence po ideologickém zásahu proti dílům Anny Achmatovové a Michaila Zoščenka v SSSR vyjadřuje jiná autorka: KOPAŠEVA, M[argarita] I[vanovna]: Intelligencija v kulturnoj politike Čechoslovakii (1944–1948). In: NOVOPAŠIN, J[urij] S[těpanovič] – GUGNIN, A[lexandr] A[lexandrovič] – KALAŠNIKOVA, N[atalja] Ju[rjevna] (ed.): *Vlast' i intelligencija*, sv. 1: *Iz opyta poslevojenneho razvitiya stran Vostočnoj Jevropy*. Moskva, ISB RAN 1992, s. 175–197.

30 VOLOKITINA, T[atjana] V[iktorovna]: „Nacionalnyj puť“ k socializmu v koncepcijach social-děmokratičeskich partij Vostočnoj Jevropy posle vtoroj mirovoj vojny. In: MARJINA, V. V. – NOVOPAŠIN, Ju. S. (ed.): *Vostočnojevropejskij socializm*, s. 48–57; VOLOKITINA, T[atjana] V[iktorovna]: *Socialističeskije i social-děmokratičeskije partii v političeskoj palitre Vostočnoj Jevropy 1944–1948 gg.* Moskva, ISB RAN 1997; TÁŽ: „Cholodnaja vojna“ i social-děmokratija Vostočnoj Jevropy, 1944–48 gg.: *Očerki istorii*. Moskva, Nauka 1998; viz TÁŽ: *Fevral 1948 g. v Čechoslovakii i sudby vostočnojevropejskoj social-děmokratii*. In: SEVOŠŤANOV, G. N. (ed.): *Fevral 1948*, s. 117–130.

31 GIBIANSKIJ, Leonid Ja[novič]: Informbyro a východní Evropa. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 463–472.

32 Srv. VOLOKITINA, T[atjana] V[iktorovna]: Polsko-čechoslovackij pograničnyj konflikt: 1944–1947 gg. In: *Voprosy istorii*, č. 6 (1998), s. 118–128.

ly také za dodávkou sovětského obilí do Československa, které se předtím na nátlak Kremlu zřeklo účasti na Marshallově plánu. Konečně také o osudu Československa jako sovětského satelitu rozhodla podle názoru tohoto okruhu historiků hrozba sovětské vojenské intervence, tlumočená Praze v únoru 1948 Valerianem Zorinem.<sup>33</sup>

Právě kolem návštěvy tehdejšího náměstka sovětského ministra zahraničí, dříve velvyslance Moskvy v Praze, Valeriana Zorina proběhla výměna názorů,<sup>34</sup> která do detailů vyjasnila základní hranici, která námi sledovanou část současné ruské historické obce rozděluje. Jde o podstatu a intenzitu vměšování SSSR do záležitostí zemí střední a jihovýchodní Evropy. Byla československá společnost druhé poloviny čtyřicátých let minulého století pouze ve vleku mezinárodních událostí, neschopna cokoli ovlivnit? Leonidu Gibianskému a Michailu Narinskému, kteří jsou k mož-

- 33 GIBIANSKIJ, L[eonid] Ja[novič] (ed.): *U istokov „socialističeskogo sodružestva“: SSSR i vostočnoevropejskije strany v 1944–1949 gg.* Moskva, Nauka 1995; TÝŽ: Moskva a východní Evropa: Některé aspekty vzniku sovětského bloku. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 26–41; GAJDUK, I[lja] V[alerejevič] – KOROBOČKIN, M. L. – NARINSKIJ, M[ichail] M[atvejevič] (ed.): *Cholodnaja vojna: Novyje podchody, novyje dokumenty.* Moskva, Nauka 1995; NARINSKIJ, M[ichail] M[atvejevič]: SSSR i „plan Maršalla“. In: VESTAD, O[dd] A[rne] – VIŠLEV, O[leg] V[iktorovič] – GAJDUK, I[lja] V[alerejevič] ad.: *Osmyslenije istorii.* Moskva, Prosveščeniye 1996; POŘ I[van] I[vanovič]: *Encyklopedija Podkarpatskoj Rusi.* Užhorod, I. V. Padjak 2001; srv. MELNIKOVA, I[rina] N[ikolajevna] – AMORT, Č[estmír] (ed.): *Ukrainsko-čechoslovackije internacionalnyje svjazy.* Kyjiv, Naukova dumka 1989. Nejnověji na základě archivních dokumentů vydaných v České republice viz MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] (ed.): *Zakarpatskaja Ukrajina (Podkarpatskaja Rus) v politike Beneša i Stalina: 1939–1945 gg. Dokumentalnyj očerk.* Moskva, Novyj chronograf 2003.
- 34 Viz SEVOŠTANOV, G. N. (ed.): *Fevral 1948*; MURAŠKO, G[alina] P[avlovna]: Fevral'skij krizis 1948 g. v Čechoslovakii i sovetškoje rukovodstvo: Po novym mat'erialam rossijskich archivov. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 3 (1998), s. 50–63; dále viz diskusní blok příspěvků s názvem „Zorinova pražská mise v únoru 1948: Nad novými dokumenty“, publikovaný v *Soudobých dějinách*, s následujícími příspěvky: PREČAN, Vilém: Tajemství za sedmi pečeti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, č. 2–3 (1998), s. 312–314; MURAŠKOVÁ, Galina P.: Únorová krize roku 1948 v Československu a sovětské politické vedení: Podle materiálů ruských archivů. In: *Tamtéž*, s. 314–317 (šlo o zkrácenou verzi citované studie autorky z časopisu *Novaja i novejšaja istorija*); GIBIANSKIJ, Leonid J.: Otevřené otázky zůstávají. In: *Tamtéž*, s. 318 n.; KAPLAN, Karel: Dosavadní a nové poznatky: Předběžné závěry. In: *Tamtéž*, s. 319 n.; jako ohlas a pokus o shrnutí diskusního bloku viz PREČAN, Vilém: K interpretaci Zorinovy pražské korespondence s Moskvou v únoru 1948: Odpověď na dopis Galiny Muraškové. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 1 (1999), s. 103–110 (s přetištěným dopisem Muraškové redakci *Soudobých dějin*); debatu uzavřel příspěvek: GIBIANSKIJ, Leonid: Dokumenty k Zorinově pražské misi v únoru 1948: K interpretaci sovětských pramenů o sovětizaci východní Evropy. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 4 (1999), s. 534–544. O Zorinovi viz DULJAN, A. G.: V. A. Zorin – čelovek i diplomat. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 3 (2002), s. 143–147; VOVKANIČ, I[van] I[vanovič]: Čechoslovackij „peremožnij ljutij“ 1948 r. v sučasnij českiy ta rossijskij istoriografii. In: *Ukrainskij istorčnyj zbirnik 1999.* Kyjiv, Nacionalna akademija nauk Ukrainy, Institut istorii Ukrainy 1999, s. 255–288; srv. ORLIK, I[gor] I[vanovič]: *Imperialističeskije d'ržavy i Vostočnaja Jevropa (1945–1965).* Moskva, Nauka 1968, s. 109–116.

nostem tehdejší československé elity skeptičtí, oponuje Galina Murašková se svými spolupracovníky. Tvrdí, že příklady Finska a Rakouska dokazují, že plán sovětských akcí v oblasti neexistoval v nijak striktní podobě a připouštěl uplatnění morálně-psychologických kvalit společnosti a její elity.

Výsledky svých výzkumů měli ruští historici možnost konfrontovat se svými českými protějšky na společné konferenci uspořádané v roce 1997. Příspěvky zařazené do závěrečného sborníku otevřely řadu témat, naznačily roztržičnost dokumentárních materiálů v českých, ruských, amerických i francouzských archívech a přímo vybídly ke spolupráci.<sup>35</sup> Ani poté se nicméně nepodařilo vytvořit společnou dokumentární edici, která by přinesla na obou stranách akceptovatelné výsledky a napomohla nové interpretaci vzájemných vztahů.

Zásadním počinem ruské historiografie ve vztahu k regionu střední a jihovýchodní Evropy v období 1944 až 1953 bylo na přelomu století vydání dvou sborníků dokumentů ze čtyř nejdůležitějších ruských archívů.<sup>36</sup> Kolekce se soustřeďují na popis globálních tendencí v této oblasti a podstatně přesahují úzký okruh československo-sovětských vztahů. Těch se týká zhruba sedmina materiálů, a nelze tedy očekávat, že by bilaterální téma bylo vyčerpáno bezesbýtku – na to ostatně autoři, kteří rezignovali na detailnější poznámky, zřejmě ani neaspirovali. Přesto publikované dokumenty vytvořily základ pro nejnovější výzkumy ruských historiků.

Jejich závěry publikovali knižně nejdříve pracovníci Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií. Socialismus jako utopie podle nich nebyl v praxi realizovatelný a režimy v regionu, které na jeho základě vznikly, byly tedy odpočátku odsouzeny k zániku, bez ohledu na jednání jejich vůdců.<sup>37</sup> Přesto uznávají, že tyto režimy navzdory slabému hospodářskému zázemí dokázaly zajistit svým obyvatelům základní životní potřeby, a dokonce napomohly pozitivnímu formulování sociální politiky v západní Evropě. V tomto směru autoři vyzdvihují pomoc Sovětského svazu. V poválečném období se podle nich nakrátko prosadily systémy omezené zastupitelské demokracie, v nichž existovalo několik variant dalšího vývoje přirozeně směřujících k obnově „buržoaznědemokratických režimů“. Důvod, proč k jejich restauraci nakonec nedošlo, spatřují především ve slabých teoretických a praktických zkušenostech jednotlivých komunistických stran, které měly za následek kanonizaci sovětského vzoru. K podobnému závěru došel o něco dříve i archangelský histo-

---

35 SEVOSTĀNOV, G. N. (ed.): *Fevral 1948*.

36 VOLOKITINA, T[ajana] V[iktorovna] – ISLAMOVI, T[ofik] M[uslim] – MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] (ed.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, sv. 1: 1944–1948; sv. 2: 1949–1953. Moskva – Novosibirsk, Sibirskij chronograf 1997–1998; VOLOKITINA, T[ajana] V[iktorovna] (ed.): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope: 1944–1953*, sv. 1: 1944–1948; sv. 2: 1949–1953. Moskva, ROSSPEN 1999–2002.

37 ORLIK, I[gor] I[vanovič] (ed.): *Centralno-Vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovine XX veka*, sv. 1: *Stanovlenije „realnogo socializma“ (1945–1965)*. Moskva, Nauka 2000; TÝŽ: *Zapad i Praga v Fevrale 1948 g.* In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 2 (1998), s. 3–11; TÝŽ: *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.* In: *Tantěž*, č. 5 (1998), s. 183–199.

rik Vasilij Mokšin, když upozornil, že budoucí elity řídící sovětizaci v jednotlivých zemích připravovala za války Kominternu.<sup>38</sup> Zatímco Mokšin vedle této personální příčiny uvádí další dvě – vliv mezinárodní situace a způsob osvobození země Rudou armádou, v jejichž patách šly jednotky sovětských tajných služeb, aby již předem zbavily komunistické strany nejsilnějších protivníků – badatelé Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií zůstávají pouze u mezinárodního aspektu podřízení československé zahraniční politiky sovětské. Od bombardování Hirošimy a Nagasaki a projevu Winstona Churchilla ve Fultonu bylo podle nich jasné, že USA chtějí respektovat vymezené sféry vlivu, a zároveň i to, že Stalin nedovolí drolení sféry sovětské. V tom autoři spatřují i příčinu likvidace všech specifických cest k socialismu, které (pokud by byly úspěšné) mohly ohrozit jak mezinárodní vliv SSSR, tak jeho vnitropolitickou situaci. Československý „únor“ v jejich práci vystupuje do popředí jako jeden ze základních momentů aktivujících studenou válku, která podle nich spočívala na vzájemném respektování sfér vlivu dvou světových velmocí.

Narozdíl od autorského kolektivu Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií, jehož výklad, proložený ekonomickými statistikami, trpí místy přílišnými generalizacemi a působí poněkud strnule, přišly editorky zmiňovaných dokumentárních svazků z konce devadesátých let s novým pokusem uvést čtenáře přímo do popisované doby.<sup>39</sup> Také v tomto případě jde o komparativní výklad dějin celého regionu. Hlavní osou „příběhu“ jsou národní nositelé totalitární moci a jejich působení při upevnění režimů sovětského typu. Obvyklé závěry, že SSSR vystupoval jako „frontový bratr“, záštita proti německé hrozbě a zdroj ekonomické a politické podpory konzervativních komunistů, autorky díky této výkladové linii rozšířily o nové poznatky.<sup>40</sup> V oblasti personální politiky KSČ si povšimly, že strana nedostatečným množstvím kvalifikovaných loajálních odborníků a po všech „prověrkách“ se tvářila v tvář neprofesionalitě a nedostatku vzdělání spolehla na direktivní řízení, nomenklaturní způsob výběru lidí, sovětskou zkušenost a pomoc. Objevné je také spojení rozpadu antihitlerovské koalice s mocenským bojem a rozsáhlými represemi uvnitř států střední a jihovýchodní Evropy. Podle autorek měly vytvořit atmosféru strachu a svést nespokojenost veřejnosti s hospodářskou situací

38 MOKŠIN, V[asilij] K[irillovič]: *Transformacii političeskich režimov vostočnoj evropejskich stran vo vtoroj polovině XX veka*. Archangelsk, Izdatel'stvo Pomorskogo gosudarstvennogo universiteta 1997, s. 25.

39 VOLOKITINA, T[atjana] V[iktorovna] – MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] – NOSKOVA, A[lbina] F[jodorovna] – POKIVAJLOVA, T[atjana] A[ndrejevna]: *Moskva i Vostočnaja Jevropa: Stanovlenije političeskich režimov sovet'skogo tipa, 1949–1953. Očerki istorii*. Moskva, ISB RAN 2002. (Viz recenze: REIMAN, Michal: Nevšední ruský příspěvek k dějinám sovětského bloku. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 1–2 (2003), s. 132–139.)

40 Na vliv německé otázky a obecně obav z „německé hrozby“ při posilování integračních tendencí uvnitř socialistického bloku upozorňovala již dříve jiná autorka: MILJAKOVA, L. Ja.: *Meždunarodnaja obstanovka na načalnom etape strojenija socializma*. In: MURAŠKO, G. P. (ed.): *Strojitel'stvo osnov socializma v stranach Centralnoj i Jugovostočnoj Jevropy*, s. 20 nn.



stále izolovanějšího sovětského tábora do oblasti, kde ji mohl vládnoucí režim kontrolovat. Sociální rozměr represe a odpor běžného obyvatelstva proti totální moci komunistů považují autorky v případě Československa za marginální a odkazují na fungující systém privilegií a sociálních garancí za cenu zachování loajality. Závěr jejich práce patří otázce, kterou ve čtyřicátých letech nastolil Georgi Dimitrov: byly nově vzniklé režimy analogií sovětského? Autorky tuto možnost odmítají s odvoláním na příliš mnoho specifik a směřují tak k výkladu těchto politických systémů jako osobních režimů jednotlivých národních vůdců.

Zatím poslední publikace pod redakcí Galiny Muraškové odpovídá na současný ruský zájem o vztah sovětské moci k církvím a sleduje poválečnou střední a jihovýchodní Evropu touto optikou.<sup>41</sup>

Část ruských odborníků i nadále podporuje tezi o zásadním vlivu SSSR na poválečnou podobu středovýchodní Evropy. Vycházejí přitom z vlastního archivního výzkumu a přihlížejí též k pracím zahraničních kolegů. Zatímco Alexandr Stykalin si všímá nerealistického pozitivního obrazu SSSR, který v regionu úmyslně vytvářela sovětská propaganda, jeho o generaci zkušenější kolega Leonid Gibianskij upozorňuje na praxi sovětského příkaznictví a tvrdého nátlaku v případě neschopnosti nebo neochoty komunistů v té či oné zemi plnit dané instrukce. To se podle něho promítlo do ideologicky monolitního charakteru Informbyra a v téměř stejné míře i do organizace Rady vzájemné hospodářské pomoci. Stalin mohl podepsat dohody zývající demokratické principy jedině proto, že v jeho myšlenkách slovo „demokratický“ odpovídalo termínu „sovětský“, dodává k tomu Valentina Marjinová, která za rozhodující považuje Stalinovu snahu zajistit bezpečnost SSSR tím, že dosáhne armádou co nejdále na Západ a v osvobozených oblastech umožní nástup „kádru“ připravených v Moskvě. Autorka je přesvědčena, že až do vyhlášení Marshallova plánu trval Sovětský svaz na zachování antihitlerovské koalice a ve střední a jihovýchodní Evropě vystupoval především v roli pozorovatele. Svůj tlak na tamní komunistické strany zvýšil podle ní teprve tehdy, když se mezinárodní situace v jeho očích zhoršila.<sup>42</sup>

---

41 MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] – ODINCOV, M. I. (ed.): *Vlast' i cerkov v SSSR i stranach Vostočnoj Jevropy 1939–1958*. Moskva, ISB RAN 2003. Z hlediska československé historie stojí za pozornost zejména stať V. V. Buregy „Čechoslovackaja Pravoslavnaja Cerkov: Puť k avtokefalii 1945–1951 gg.“ (s. 136–143) a G. P. Muraškové „Kommunističeskije partii i katoličeskaja cerkov Vostočnoj Jevropy v poslevojnennyh političeskich realizach 1944–1948 gg.“ (s. 200–219).

42 STYKALIN, A[lexandr] S[ergejevič]: Sovetskaja propaganda i nastrojenija intëlligencii stran Centralnoj Jevropy (vtoraja polovina 1940-ch godov). In: MARJINA, V. V. (ed.): *Totalitarizm*, sv. 2, s. 38–60; GIBIANSKIJ, L[eonid] Ja[novič]: SSSR, Vostočnaja Evropa i formirovanije sovetkogo bloka. In: *Tamtéž*, s. 16–37; MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna]: Čechoslovackij „fevral“ načinalsja v 1945 godu. In: *Tamtéž*, s. 88–112; srv. MELNIKOVA, I[rina] N[ikolajevna] – MARTYNĚNKO, I. V.: Sojuz čechoslovacko-sovetkoy družby. In: MELNIKOVA, I[rina] N[ikolajevna] (ed.): *Dějatel'nost' obščestv družby s SSSR v stranach socialističeskogo soдруžestva*. Kijev, Naukovaja dumka 1987, s. 185–217.

Všichni současní ruští badatelé se shodují v názoru, že sovětská politika vůči střední a jihovýchodní Evropě se po válce řídila požadavkem vytvořit za západní hranicí SSSR pásmo spřátelených států, které by znemožnily jeho izolaci nebo nečekané napadení. Československý únor 1948 tak logicky považují za důsledek zostření mezinárodní situace v roce 1947 a zároveň za vyvrcholení dlouhodobého vývoje. Podle své orientace jej tlumočí jako oprávněné vítězství, politickou krizi nebo jako protiústavní převrat, a podle toho také hledají příčiny pokojného způsobu převzetí moci komunisty buď v podpoře převážné většiny obyvatelstva, anebo v tom, že občanské strany nebyly na mimoparlamentní politický boj připraveny a vzdaly se bez něj. Cestu k mocenskému monopolu KSČ a prosazení stalinistické triády „industrializace – kolektivizace – kulturní revoluce“ zahájila podle dnešní ruské historiografie změna sovětské zahraniční politiky. Není přitom pochyb, že střední a jihovýchodní Evropě let 1949 až 1953 vládly vnějšími demokratickými znaky a národní symbolikou kamuflované principy totalitarismu. Po odstranění opozice byli pronásledováni odpůrci sovětského modelu uvnitř samotných komunistických stran a Moskva se skrze systém vlastních poradců aktivně účastnila rozhodování i mocenských sporů ve vedení jednotlivých států. Zda je tento vývoj posuzován spíše jako úspěch či jako ztroskotání, záleží znovu na hodnotových měřítkách jednotlivých autorů; s výhradně pozitivním výkladem politiky Kremlu se však na konci 20. století už prakticky nesetkáme.<sup>43</sup> Dodejme ještě, že původně dominantní historii ekonomickou vystřídala témata z politických a sociálních dějin.

Pokud jde o využívání pramenů v rozmezí let 1985 až 2000, za nejdůležitější větší na ruských historiků považuje sovětský archivní materiál. Československý periodický tisk, dříve nejčastěji užívaný jako zdroj informací, tak ustupuje do pozadí. O zahraniční odbornou literaturu se opírá nejvíce Leonid Gibianskij, jeho specializace na historii balkánských zemí a Kominterny ovšem omezuje význam tohoto přístupu pro interpretaci československých dějin. Česká či slovenská odborná literatura je ve srovnání s archivními dokumenty využívána v malé míře, nejčastěji je citován Karel Kaplan a dále většinou exiloví autoři (paradoxní je, že v sovětské a ruské historiografii, kde převládá názor, že českoslovenští občané politiku KSČ převážně podporovali, přitom téměř nenajdeme odkazy na význam vlny emigrace po únoru 1948). Nejnovější česká produkce je v poznámkovém aparátu zastoupena jen minimálně.

### *Reflexe období do „pražského jara“ (1953–1969)*

Citlivá témata z československých dějin let 1953 až 1969 patřila dlouho k tabu sovětské zahraniční politiky. Ani sovětská historiografie se jim detailně nevěnova-

---

43 FOKEJEV, G. V. (ed.): *Istorija meždunarodnych otnošenij i vnešnej politiki SSSR, 1917–1987*, sv. 2: 1945–1970 gg., s. 16–24; srv. DRABKIN, J. S. – KOMOLOVA, N. P. (ed.): *Totalitarizm v Jevrope XX veka*, sv. 1.

la, spokojovala se s ideologickou interpretací a ekonomickými statistikami.<sup>44</sup> Argumentace autorů vycházela v první řadě z *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIV. sjezdu KSC*,<sup>45</sup> do názorových improvizací či hledání vlastních teoretických koncepcí se historici oficiálně nepouštěli. Navíc postoje československého obyvatelstva v roce 1956 nezpůsobily Moskvě potíže, takže sovětské badatele poutal daleko více vývoj v Maďarsku a Polsku. Československo pro ně bylo zajímavé až od poloviny šedesátých let, v nichž hledali kořeny „pražského jara“.<sup>46</sup>

Spíše než perestrojka ovlivnil tuto oblast bádání rozpad sovětského bloku. S ním se na jednacích stůl politiků – a tím i do úvah historiků – dostala témata, která diktoval zájem zahraniční veřejnosti. Češi a Slováci považovali za nejdůležitější úkol vyrovnat se s rokem 1968. Pro většinu ruských autorů publikujících od počátku devadesátých let bylo proto „pražské jaro“ významné v první řadě z hlediska pravidel vytváření sovětské zahraniční politiky. Na mezinárodní konferenci v Liblici v roce 1991 reflektoval Jurij Novopašin diskusi kolem autentičnosti doktríny omezené suverenity a vyzýval sovětského prezidenta Gorbačova, aby adresoval Praze omluvu.<sup>47</sup> Zároveň upozornil, že je třeba zveřejnit příslušné archivní dokumenty, protože jedině tak přestanou vznikat nové mýty podporující negativní vztah Čechů a Slováků k SSSR.<sup>48</sup> Současně, ovšem z jiných pohnutek, se o obsah archivů začal na žádost československých komunistů zajímat i Ústřední výbor KSSS. V jeho interní

---

44 Viz *Pravda*, (22.8.1968); dále BREŽŇEV, L[eonid] I[ljič]: *Leninskim kurzom: Reči i statii*, 3 sv. Moskva, Politizdat 1972, s. 205; *K sobytijam v Českoslovakii: Fakty, dokumenty, svidětelstva pressy i očevidec*. Moskva, Press-gruppa sovetских žurnalistov 1968. Kniha vyšla i česky, ovšem bez 16 stran fotografií idealizujících sovětské vojáky v ulicích Prahy, pomalované hákovými kříži. Na ně vzpomíná i Michail Gorbačov v knize rozhovorů se Zdeňkem Mlynářem *Reformátoři nebývají šťastni: Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. Praha, Victoria Publishing 1995; srv. Avgust 68-go: Vzgljad očevidec na sobytija v Českoslovakii dvadcat let spusta. In: *Moskovskije novosti*, č. 35 (1988).

45 Rusky vyšlo pod názvem *Uroki krizisnogo razvitija* (Moskva, Politizdat 1971).

46 MELNIKOVA, I. N. – NĚDOREZOV, A. I. – PRASOLOV, S. I. ad.: *Istorija Českoslovakii*, sv. 3, s. 532–549; KLEVANSKIJ, A. Ch. – MARJINA, V. V. – POP, I. I. (ed.): *Kratkaja istorija Českoslovakii: S drevnějšich vremen do našich dněj*; FOKEJEV, G. V. (ed.): *Istorija meždunarodnych otnošenij i vněšněj politiki SSSR*, s. 247–250; GRIŠIN, Ja[kov] Ja[kovlevič]: *Proiski kontra-revoljucii i zaščita revoljucionnych zavojevanij*. Kazaň, Kazaňskij gosudarstvennyj universitet 1989.

47 SSSR 5.12.1989 oficiálně prohlásil svůj postup v roce 1968 za chybný a neadekvátní. Předat příslušné archivní dokumenty Praze ovšem odmítl s tím, že záležitost považuje za uzavřenou. Od října 2004, kdy bylo přislíbено jejich uvolnění, probíhají zdlouhavá jednání. V roce 2005 došlo k předání zlomku akt, o dalších diskuse pokračuje.

48 NOVOPAŠIN, Ju. S.: Vtorženije v Českoslovakiju kak voploščeniije klassovogo podchoda, s. 183–203. Rusofobie se podle V. K. Volkova později skutečně stává jednou z hlavních překážek rozvoje zahraniční vědecké spolupráce (viz VOLKOV, V[ladimir] K[onstantinovič]: *Rossijskaja istoričeskaja slavistika na poroge XXI veka: Smena issledovatel'skoj paradigmy*. In: *Slavjanoveděnije*, č. 6 (1996), s. 45–57).

zprávě z listopadu 1990 se psalo: „Za rok 1968 tlučou komunistickou stranu i dnes. Potřebuje podporu. Jakékoli gesto z naší strany v tom by pro ni mnoho znamenalo. Otevření archivů o ‘pražském jaru’ nelze ovšem uniknout. Lépe jistě bude, pokud KSSS začne sama, postupně, počínaje ‘neškodnými’ materiály. Nyní to straně ještě poskytnete politické dividendy, později již bude pozdě.“ S tímto cílem byl s prvními osmatřiceti uvolněnými dokumenty počátkem následujícího roku seznámen vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSSS Valerij Musatov.<sup>49</sup>

Absenci dokumentů nakonec prolomili pracovníci federálních archivů. Na moskevské mezinárodní konferenci o historii studené války v lednu 1993 A. D. Černěv z Archivu prezidenta Ruské federace spolu s M. L. Korobočkinem z Ústavu ruských dějin Akademie věd Ruské federace konstatovali, že odtajněné materiály sice ještě nejsou kompletní, umožňují však studovat alespoň některé aspekty politiky Kremle vůči Praze. Její vývoj sledovali pomocí tří informačních dopisů, které v březnu, květnu a červenci 1968 politbyro ÚV KSSS zaslalo místním stranickým organizacím. Dospěli přitom k závěru, že již na jaře 1968 se Moskva rozhodla zasáhnout, přičemž podobu zásahu podle nich určilo přesvědčení, že na blížícím se sjezdu KSČ zvítězí reformátoři. Pro politické řešení nezbyval čas a Moskva se poté, co ji prezident Ludvík Svoboda ujistil, že československá armáda nezasáhne, odhodlala k vojenské akci, uzavírají Černěv s Korobočkinem.<sup>50</sup>

Tehdejší vedoucí Státní archivní služby Ruské federace Rudolf Pichoja na základě vlastního bádání v dokumentech tvrdil, že Brežněv až do konce května 1968 zastáncům radikálního postoje vzdoroval. Pod tíhou zpráv o špatném stavu československé armády i Šelestova, Gomuškova a Kádárova strachu z destabilizace situace v dalších zemích Varšavské smlouvy však musel ustoupit, píše Pichoja. Věrohodnost podobných informací přitom nijak nezpochybnuje. Brežněv podle něho zůstal zastáncem kompromisu také po intervenci a prosadil zachování Dubčekovy pozice.<sup>51</sup>

S vlastním pokusem o interpretaci přišel také pracovník Ústavu slovanských studií a balkanistiky Michail Latyš. Namísto nedostupných archivních dokumentů se při rekonstrukci rozhodovacího procesu moskevského vedení opřel o vlastní roz-

49 Citováno dle: GORJAJEVA, T[ajana] M[ichajlovna] (ed.): *Istorija sovjetskoj političeskoj cenzury: Dokumenty i komentarii*. Moskva, ROSSPEN 1997, s. 232 n. Gorbačov ještě před pádem komunistického režimu přislíbil Jakešovi, že s novým hodnocením roku 1968 nebude spěchat (viz MUSATOV, V[alerij] L.: *Predvestniki buri: Političeskije krizisy v Vostočnoj Jevrope (1956–1981)*). Moskva, Naučnaja kniga 1996).

50 KOROBOČKIN, M. L. – ČERNĚV, A. D.: Novyje dokumenty o sovjetskom vtorženii v Čechoslovakiju v 1968 godu. In: GAJDUK, I. V. – KOROBOČKIN, M. L. – NARINSKIJ, M. M. (ed.): *Chodnaja vojna*, s. 388–399.

51 PICHJOJA, R[udolf] G[ermanovič]: Čechoslovakija, 1968 god: Vzgljad iz Moskvy. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 6 (1994), s. 3–20; č. 1 (1995), s. 34–48; TÝŽ: *Sovetskij sojuz: Istorija vlasti, 1945–1991*. Moskva, Rossijskaja akadēmija gosudarstvennoj služby pri prezidentě Rossijskoj feděracii 1998, s. 301–344; srv. VONDROVÁ, Jitka: K dokumentům ÚV KSSS o Československu 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 271–291.

hovory s dřívější komunistickou elitou. Svůj výklad založil na premise, že sovětské vedení, poté co souhlasilo s odstraněním Chruščovova stoupence Antonína Novotného, bylo Dubčekovým nevypočitatelným chováním zaskočeno. Odmítavý postoj ostatních vůdců socialistických států, chybné informace z velvyslanectví v Praze a stereotypy sovětského politického myšlení nakonec vedly podle Latyše k tomu, že Moskva využila vnitrostranických sporů československých komunistů k potlačení reformem. Autor zvolenou metodu interpretoval jako Brežněvovo osobní vítězství: „Ačkoli byl od samého počátku nakloněn silovému řešení, jeho psychologickému založení vyhovovalo, aby nebyl iniciátorem on sám, ale jako by to byli jiní lidé či události, ať už v zahraničí nebo doma, kteří ho naváděli a orientovali k takovému řešení.“<sup>52</sup>

Převážná většina ruských autorů na konci 20. století odmítala, že by sovětské vedení mělo tvář v tvář překvapivému československému vývoji v dané mezinárodní situaci na výběr. Jejich hodnocení programu Dubčkova vedení bylo s tímto názorem úzce spjato. Zmiňovaný Valerij Musatov ocenil „Akční program KSČ“ jako snahu nasměrovat zemi k sociálnědemokratickému modelu.<sup>53</sup> Podobně jej chápal také tehdejší ředitel Ústavu slovanských studií a balkanistiky Vladimir Volkov, když označil prvního slovenského generálního tajemníka ÚV KSČ za předchůdce Gorbačovova „nového myšlení“. Podle těchto autorů nabízelo „pražské jaro“ socialistickému táboru ztracenou perspektivu. Jeho neúspěch oba badatelé nevysvětlují chybami Dubčka, ale optikou sovětského vedení, zaostřenou na ochranu vlastních pozic: Československo z geopolitického, strategického a ekonomického hlediska tvořilo důležitou součást východního bloku. Ohrožení mocenského monopolu, kterou uvolněná výměna informací a názorů v této zemi přinesla, vyvolalo u sovětského vedení instinktivní reakci agresivní sebeobranu.<sup>54</sup> V tomto smyslu lze také lépe pochopit plamenný protest bývalého ideologa Jakova Grišina proti pražským „kontrarevolucionářům“.<sup>55</sup>

Výklad programu „pražského jara“ jako ve své době převratné politiky v roce 1998 ostře odmítl Michail Latyš a svým způsobem v jednom směru uzavřel hledání postoje ruské historiografie k československým šedesátým letům. Latyš vychází z úvahy, že po smrti Stalina a Gottwalda potřebovali českoslovenští komunisté, stejně jako jejich soudruzi ve vedení ostatních socialistických států, nalézt nový způsob, jak zajistit souhlas obyvatelstva se svou vládou. Novotný se jej pokusil do-

---

52 LATYŠ, M[ichail] V[italjevič]: Pražskaja vesna i reakcija Kremlja. In: NOVOPAŠIN, Ju. S. – ŽELICKI, B. J. (ed.): *Političeskije krizisy i konflikty 50–60-ch godov v Vostočnoj Jevrope*, s. 170.

53 MUSATOV, V[alerij] L.: O „Pražskoj vesně“ 1968 g. In: VESTAD, O. A. – VIŠLEV, O. V. – GAJDUK, I. V. ad.: *Osmyslenije istorii*, s. 151–168; MUSATOV, V. L.: *Predvestniki buri*.

54 VOLKOV, V[ladimir] K[onstantinovič]: Instinkt samosochraněnija: Sovetskaja partokratija i „pražskaja vesna“. In: NOVOPAŠIN, Ju[rj] S[těpanovič] (ed.): *Konflikty v poslevojnennom razvitii vostočnojevropejskich stran*. Moskva, ISB RAN 1997, s. 157–182; srv. VONDROVÁ, J.: K dokumentům ÚV KSSS o Československu 1968; Avgust 68-go: Vzgljad očevidec...

55 GRIŠIN, Ja. Ja.: *Proiski kontrarevoljucii i zaščita revoljucionnych zavojevanij*.

sáhnout hospodářskými opatřeními, ale neuspěl. Při sledování jeho postupu ruští historici podle Latyše opomíjeli nespokojenost československého obyvatelstva s měnovou reformou a zrušením penzijních vkladů v roce 1953 a Novotného pád spojovali až s krachem třetí pětiletky. Nové vedení, které doufalo, že řízeným dialogem s veřejností udrží vysokou popularitu KSČ, utrpělo podle Latyše nezdar kvůli stávajícímu oboustranně výhodnému rozdělení světa mezi SSSR a USA. Do něj nekonkrétní plán pražských neprofesionálních kariéristů nezapadal, tvrdí Latyš a podotýká, že již od březnové drážďanské schůzky vedení komunistických stran bylo v sovětském repertoáru zahrnuto i silové řešení; jeho odklad na srpen způsobila pouze víra v obrodu „zdravých sil“ a snaha připravit politické zdůvodnění zásahu. Srpnovou intervencí hodnotí Latyš stejně jako předchozí autoři: vojenský úspěch, politický propad. A oproti ostatním přidává dalších sto stran věnovaných zavádění vynuceného „Moskevského protokolu“ do praxe. Dubček podle jeho názoru nedokázal vytvořit koncepční program, pouze reagoval na situaci a matoucími prohlášeními udržoval veřejnost v pasivitě. Sám přitom podle Latyše lavírováním proměškal možnost vybrat si mezi krajnostmi. Brežněv, důvěřující již pouze prezidentu Svobodovi, který vůči Sovětům nešetřil projevy loajality, dal přednost novému prvnímu tajemníkovi slovenských komunistů Gustávu Husákovi.<sup>56</sup>

Třetí názor prezentovali pracovníci Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií. Na přelomu století odmítli možnost, že by se dal socialismus reformovat, a jako program československého hnutí z roku 1968 vyzdvihli namísto „Akčního programu KSČ“ Vaculíkův manifest „Dva tisíce slov“. Široká veřejná diskuse o nutné hospodářské reformě podle nich způsobila nezamýšlený rozvoj společenského myšlení, ze kterého vzešly požadavky na omezení direktivního administrativního řízení a zavedení nesovětského modelu socialismu západoevropské inspirace. Nad tímto programem se rozštěpila i KSČ a porážky konzervativců nakonec vyvolaly ostrou reakci Moskvy. Obsazení země spojeneckými armádami, uzavírá v kolektivní práci tohoto ústavu Igor Orlik, vytvořilo československý „syndrom roku 1968“, který po dvacet let udržoval komunistickou stranu v zajetí dogmatismu.<sup>57</sup>

Ruská historická obec se koncem 20. století shodla na názoru, že Kreml načas ztratil nad československým děním kontrolu a rozhodl se pro něj nečitelný vývoj zastavit. Politický neúspěch intervence společně s porážkou „pražského jara“ chápou ruští odborníci jako výrazný předěl ve vývoji socialistického společenství, kdy

---

56 LATYŠ, M[ichail] V[itajlevič]: *Pražskaja vesna 1968 g. i reakcija Kremlja*. Moskva, ISB RAN 1998. Než byla práce publikována, vycházely její části v časopisech a sbornících (viz např. TÝŽ: Legitimizacija prisutstvija sovetskich vojsk: Rol vněšněgo faktora v čechoslovackoj politike na načalnom etape „normalizacij“. In: NOVOPAŠIN, Ju. S. (ed.): *Konflikty v poslevojnennom razvitii vostočnojevropejskich stran*, s. 185–207).

57 ORLIK, I[gor] I[vanovič]: *Pražskije sobytija 1968 goda: Pričiny i meždunarodnyje posledstvija*. In: ŠMELJOV, B. A. (ed.): *Centralno-Vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovine XX veka*, sv. 2: *Ot stabilizacij k krizisu (1966–1989)*. Moskva, Nauka 2002, s. 260–286.

došlo ke zpochybnění perspektiv rozvoje socialismu a imperiální chování Sovětů v bloku zesílilo natolik, že mohl být nadále udržován jedině silou. Historik Igor Orlik dokonce tvrdí, že Spojené státy takový výsledek předvíдалy, očekávaly od něj vzestup své autority na Západě i v socialistickém bloku, a proto jinak než formálně proti akci Varšavské smlouvy nezasáhly.<sup>58</sup> Vzhledem k utajování příslušných dokumentů zůstává otázka zapojení Západu do pokusu o vytvoření „socialismu s lidskou tvář“ dodnes sporná. Zatímco stoupenci marxisticko-leninské teorie trvají na přítomnosti vážné hrozby pro SSSR a intervenci do Československa tím ospravedlňují,<sup>59</sup> ostatní pro silový sovětský zásah takový důvod nevidí a hodnotí jej negativně. V důrazu na roli šéfů ostatních komunistických stran socialistického bloku se přitom historici rozcházejí.<sup>60</sup>

Paletu názorů doplňují historici kultury, kteří se nesoústředí pouze na rok 1968 a sledují vývoj názorů československé inteligence v delším časovém úseku. Domnívají se, že nedostatečná informovanost o sovětském režimu způsobila, že československá inteligence, zklamaná západními demokraciemi, nacházela nové ideály u slovanského vítěze války. Bohemistka Světlana Šerlaimovová, jejíž literárněvědní analýza je v ruském prostředí – přes značnou emocionální angažovanost autorky – ojedinělou sondou do československého prostředí, pomíjí obligátní zmínku o upadajícím hospodářství a namísto toho upozorňuje na motivy další, zdánlivě podruž-

---

58 ORLIK, I[gor] I[vanovič]: Zapad i Praga v 1968 g.: Po dokumentam Archiva MID ČR. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 3 (1996), s. 3–20; TÝŽ: Čechoslovackij krizis v fevrale 1948 goda i politika zapadnyh děržav. In: SEVOŠŤANOV, G. N. (ed.): *Fevral 1948*, s. 99–107; ORLIK, I. I.: *Pražskije sobytija 1968 goda*; TÝŽ: *Imperialističeskije děržavy i Vostočnaja Jevropa: 1945–1965*. Moskva, Nauka 1968; TÝŽ: *Politika Zapadnyh děržav v otnošenii vostočnojevropejskich socialističeskich gosudarstv: 1965–1975*. Moskva, Nauka 1979 (autor zde na s. 224–226 tvrdí, že pokus o ideologickou diverzi Západu do československé politické krize neuspěl). Srv. KOTOV, Ju. V.: *Faktory formirovanija vostočnojevropejskoj strategii SŠA vo vtoroj polovine 70-ch – pervoj polovine 80-ch godov*. Moskva, IEMSS 1984. Viz též český překlad rozhovoru Vladimira Fjodorova s Rudolfem Pichojou: Hodnocení minulosti musí odpovídat realitě: Intervence do Československa byla dohodnuta s Američany. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 292–295.

59 MAJOROV, A[lexandr] M[ichajlovič]: *Vtorženije: Čechoslovakija, 1968. Svidětelstvo komandarma*. Moskva, Prava čeloveka 1998; srv. STYKALIN, A[lexandr] S[ergejevič]: Novoje svidětelstvo o roli sovětskogo faktora v čechoslovackich sobytijach 1968 goda: K vychodu v svet memoarov generala A. M. Majorova. In: *Slavjanoveděnije*, č. 1 (2001), s. 76–85; SUVOROV, V[iktor]: *Osvoboditel: Povešť. Sankt-Petěrburg, Koněc veka 1993*, s. 149–212; SEMJONOV, N[ikolaj] P[avlovič]: *Trevožnaja Praga: Vospomonanija sovětskogo vicekonsula v Čechoslovakii (1968–1972 gg.)*. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 2004.

60 STYKALIN, A[lexandr] S[ergejevič]: „Pražskaja vesna“ 1968 goda i pozicija Vengrii. In: *Slavjanoveděnije*, č. 5 (1998), s. 68–80. Zásahům prvního tajemníka ukrajinských komunistů Pjotra Šelesta proti ohlasu československého dění na Ukrajině se věnoval v Národní akademii věd Ukrajiny V. Serhijčuk (česky viz SERHIJČUK, Volodymyr: *Pražské jaro, Ukrajinci a Ukrajina*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 22, č. 5 (2000), s. 24–28).

né. V polovině padesátých let podle ní oslábl tlak moci natolik, že „během historického vývoje získaná a rozšířená česká poslušnost zákona, tendence vyhnout se krajnostem a dospět ke kompromisu“, jež vedly některé spisovatele v padesátých letech k tomu, aby si osvojili metodu socialistického realismu, šly nyní stranou a inteligence se pokoušela o revizi poválečného vývoje. Proč se právě spisovatelé stali „svědomím národa“ a vypověděli KSČ poslušnost? Autorka odkazuje na jejich relativně svobodné postavení ve společnosti a značnou materiální nezávislost, kterou jim poskytly prostředky režimem původně určené k jejich zkorumpování.<sup>61</sup>

Ve své většině jsou současní ruští historici přesvědčeni, že ke společenskému hnutí v Československu v šedesátých letech vedly především hospodářské neúspěchy. Nikoli tedy uvolnění atmosféry po dvacátém sjezdu KSSS, částečné rehabilitace politických vězňů nebo dříve sovětskou historiografií zdůrazňované ignorování slovenských požadavků (ty jsou nyní interpretovány jako jeden z nástrojů boje o moc uvnitř KSČ). Také o dlouhodobých důsledcích intervence, v níž – jak uznávají – hrál hlavní roli Sovětský svaz, panuje mezi ruskými autory vcelku shoda. Zatímco dřívější sovětská literatura jednohlasně chválila její pozitivní vliv na sovětsko-československé vztahy, na konci 20. století se nejčastěji setkáme s upozorněním, že intervence znamenala konec tradičního českého rusofilství i popularity socialismu v zemi a přivedla její obyvatelstvo k pasivitě a pouze formální identifikaci s režimem. Snad jediné pozitivum dnes ruští historici spatřují v pokusu řešit postavení Slovenska ve společném státě formou nového státoprávního uspořádání.

Při zkoumání „pražského jara“ byli ruští historici na konci 20. století do značné míry odkázáni na materiál shromážděný Komisí vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, více využívali také memoárovou literaturu. Nejširší spektrum pramenů se podařilo shromáždit Michailu Latyšovi, který také jako jediný reagoval ve větší míře na ostatní autory a snažil se vnímat jejich práce koncepčně. Na regionální úrovni o podobný přístup usilovali s důrazem na hospodářství badatelé Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií. Jejich závěry se však jeví – vzhledem k již zmiňovaným četným generalizacím opřeným o ekonomické statistiky vydané v sedmdesátých a osmdesátých letech – jako problematické.

### *Reflexe období „normalizace“ a posledních let Československa (1970–1992)*

Sovětská historiografie, podobně jako československá, mluvila o období sedmdesátých a osmdesátých let jako o „normalizaci“. Za její význačný rys považovala návrat

---

61 Citace v textu dle: ŠERLAIMOVA, S[vetlana] A[lexandrovna]: Vtoraja mirovaja vojna v chudožestvennoj litěratě stran Vostočnoj Jevropy: 1960–1980 gody. In: *Slavjanoveděnije*, č. 3 (1996), s. 87; dále TÁŽ: *Litěratūra „Pražskoj vesny“: Do i posle*. Moskva, ISB RAN 2002. K tématu dále viz TÁŽ – CHOREV, V[iktor] A[lexandrovič] – ILJINA, G[alina] Ja[kovlevna] (ed.): *Istorija litěratūr Vostočnoj Jevropy posle vtoroj mirovoj vojny*, 2 sv. (1. sv.: 1945–1960 gg., 2. sv.: 1970–1980 gg.) Moskva, Indrik 1995 a 2001.



k některým hodnotám a metodám, jež komunistický režim užíval v čase svého nástupu a upevňování na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Autoři přejali teze Brežněvovy politiky budování rozvinuté socialistické společnosti a podtrhovali význam generální linie Husákova vedení KSČ, již se podle nich podařilo obnovit „ideologickou práci strany“. Sovětští odborníci zároveň varovali, že vysoká životní úroveň v zemi je ohrožena dopady rychlého růstu cen surovin na světových trzích. Jako řešení nabízeli budování efektivního těžkého průmyslu a atomových elektráren, radili více využívat možností sociálního inženýrství. Varšavskou smlouvu a Radu vzájemné hospodářské pomoci pokládali za základ celého východního bloku a v takto organizované spolupráci viděli jedinou cestu k odstranění hospodářských potíží.<sup>62</sup>

Přes uvedená dogmata se sovětští odborníci v souladu s politikou *détente* ohlíželi také po spolupráci se státy mimo socialistický blok. Zvláštní pozornost věnovali vztahům Prahy ke Spolkové republice Německo, které do té doby stály mimo historické výzkumy. Jednoznačná definice existovala pouze pro dohodu z Postupimi. Vysídlení Němců bylo interpretováno jako nutný způsob řešení teritoriálních sporů, na něž měli vítězové války právo. Klíčové pro postoje sovětské vědy byly dvě *Bílé knihy*, které v padesátých letech rozdělily Němce na dva typy – zlé a hodné.<sup>63</sup> Za reprezentanta těch prvních byl až do poloviny osmdesátých let považován „antičeskoslovenský sudetoněmecký revanšismus“. V tomto duchu se složitými jednáními před podpisem smlouvy mezi Bonnem a Prahou zabýval Igor Orlik v roce 1979 a později bez výraznějších inovací Vladimír Kuzmin.<sup>64</sup> Analýzu vývoje vztahů SRN k Československu si v roce 1989 s odkazem, že dosud takové zpracování v SSSR chybí, vytkl za cíl ve své disertaci V. I. Sibiljov. Ocenil Spolkovou republiku jako perspektivního partnera a složil hold Gorbačovově myšlence společného evropského domu, která podle autora přispěla k obnovení dialogu Prahy s Bonnem.<sup>65</sup> Vztah

---

62 DAŇŠINA, V. N.: *Ekonomika Českoslovakii v 80-je gody: Struktura i effektivnost'*. Moskva, Nauka 1988; TÁŽ – FROLOV, V[italij] V[asiljevič]: *ČSSR: 40 pobednych let. U političeskoj karty mira*, sv. 12. Moskva, Znanije 1987; SILČENKO, I. N.: *Čechoslovackaja socialističeskaja respublika*. In: ORLIK, I[gor] I[vanovič] (ed.): *Vněšnjaja politika stran Varšavskogo dogovora: Pervaja polovina 80-ch godov*. Moskva, Nauka 1986, s. 286–305; KAJE, V. A. – LACIS, O[tto] R[udolfovič] – LUŠNIKOVA, O. E. (ed.): *Čechoslovackaja socialističeskaja respublika*. Moskva, Nauka 1984.

63 *Belaja kniga ob vozrožděniu germanskogo militarizma*. Moskva 1951; *Belaja kniga ob agrašivnoj politike praviteľstva Feděrativnoj Respubliki Germanii*. Moskva 1959.

64 ORLIK, I. I.: *Politika Zapadnych děržav v otnošenii vostočnojevropejskich socialističeskich gosudarstv*, s. 107–112; KUZMIN, V[ladimir] Ju[rjevič]: *Stratěgija mira i dobrososedstva: Politika jevropejskich socialističeskich gosudarstv v otnošenii FRG i problemy bezopasnosti Jevropy, 70–80-je gody*. Moskva, Nauka 1987, s. 76–93; viz též ZUJEV, F[jodor] G[rigorjevič]: *Socialističeskoje sodružestvo i razrjadka v Jevrope: Istoričeskij opyt političeskoj razrjadki vtoroj poloviny 60-ch – pervoj poloviny 70-ch godov*. Moskva, Nauka 1984; KRETIN, S. V.: *Sudetskije němcy: Narod bez rodiny, 1918–1945*. Voroněž, Voroněžskij gosudarstvennyj universitět 2000.

65 SIBILJOV, V. I.: *Razvitije čechoslovacko-zapadogermanskich otnošenij v 1973–1988 gody: Avtoreferat dissertacii*. Moskva, Ministěrstvo inostrannych děl RF 1989.

k Německé demokratické republice, zemi „hodných“ Němců, popsal N. N. Stankov v publikaci, která oslavila mezistátní smlouvy z roku 1950 jako odmítnutí nacionalistické propagandy reakce, přisuzující údajně všem Němcům vrozené vražedné instinkty a nenávisť ke slovanům. Tak podle Stankova NDR potvrdila svůj pozitivní vývoj a orientaci na socialistický internacionalismus.<sup>66</sup>

Pochvalný tón, v němž se nesly sovětské společenskovední práce o „normalizačním“ kurzu KSC, vystřídaly po nástupu Gorbačova výhrady vůči negativním následkům slepě přijímaných „sovětských zkušeností“. Sám Michail Gorbačov ve svých pamětech oceňuje prvního muže KSC Gustáva Husáka jako antifašistu a zastánce demokratizace, který na sebe v roce 1969 vzal obtížný úkol vyvést společnost z politické krize. To, že selhal v prosazování přestavby, přičítá Gorbačov silnému postavení dogmatiků, kteří se obávali změn.<sup>67</sup> Naopak jako hluboký Husákov lidský pád a zradu národních zájmů dobrovolnou službou Moskvě interpretoval jeho nástup Ivan Pop.<sup>68</sup>

Pozornost sovětských výzkumných center zabývajících se střední a jihovýchodní Evropou začala v polovině osmdesátých let směřovat také mimo komunistické strany a jejich činnost. Studie analytiků Ústavu hospodářství světové socialistické soustavy z roku 1989 upozornila na sílící postavení alternativních politických struktur. Porážce KSC mohla podle autorů předejít jedině opatrná výměna vedení, která by v očích veřejnosti nezpochybnila úmysl Sovětského svazu podporovat věcné vztahy se spřátelenými zeměmi. Jedině tak podle nich mohla sovětská kontrola zůstat zachována.<sup>69</sup> Právě na uhájení vlastního vlivu v regionu i ve světě se tehdy soustředilo hlavní úsilí Moskvy. Lapidárně to vyjádřil Gleb Pavlovskij: „Výčitek svědomí za Prahu 1968 a Budapešť 1956 bylo dost, ale živého zájmu ... ani za mák. Hlavní město nového světa směřovalo k tomu, aby se stalo celosvětovou metropolí, nyní už jako hlavní město nového myšlení; východoevropanům připadla role navždy vděčných čtenářů ‘Ogoňku’...“<sup>70</sup>

66 STANKOV, N. N.: *GDR i jeho vostočnoevropejskije sosedi: Stanovlenije otnošenij s Polšej i Českoslovakijej 1949–1955*. Saratov, Saratovskij universitět 1991.

67 GORBAČOV, M[ichail] S[ergejevič]: *Žizň i reformy*, sv. 2. Moskva, Novosti 1995, s. 352–357; viz též MEDVEDĚV, V[adim] A.: *Raspad: Kak on nazreval v „mirovij sistěme socializma“*. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1994, s. 136–154.

68 POP, I[van] I[vanovič]: *Krutyje povoroty karjery Gustava Gusaka*. In: NOVOPAŠIN, Ju[rij] S[těpanovič] – ŽELICKI, B[ela] J[ožefovič] (ed.): *Byvsije „chozjajeva“ Vostočnoj Jevropy: Političeskiye portrety*. Moskva, RAN ISB 1995, s. 256–308.

69 Rozbor změn ve východní Evropě a jejich vlivu na SSSR vypracovaný Ústavem ekonomiky světové socialistické soustavy AV SSSR. In: SLÁDEK, Zdeněk – PREČAN, Vilém (ed.): *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy: Dokumenty a materiály 1989–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, s. 20–39; viz též LEBEDĚV M. P. – ČELLINI, E. V. (ed.): *Ot „pražskoj vesny“ 1968 g. k sovremennoj perestrojke: 1968-j god v Českoslovakii. Popytki reform*, sv. 3. Moskva, IEMSS, 1989.

70 PAVLOVSKIJ, Gleb: *Předmluva k eseji Milana Kundery Tragédie střední Evropy*. In: *Věk XX i mir*, č. 2 (1992), s. 57; viz též MOKŠIN, V. K.: *Transformacii političeskich režimov vostočnoevropejskich stran vo vtoroj polovine XX veka*, s. 207.

Že zájem o současné Československo nadále v SSSR existoval, dokazovaly tehdy práce Natalie Korovicynové. Ve svém výkladu sociálních poměrů v zemi odmítla marxistickou kategorii společenských tříd a klíč k historickému vývoji jejích národů hledala ve vlastnostech jednotlivých generací. Výsledky československé socialistické industrializace (rozpad trhu práce, nivelizace platů, jež nutila ženy odejít do zaměstnání, a odčerpávání pracovníků ze zemědělství) narušily podle autorčiny disertace zejména na Slovensku předávání tradičních hodnot. Další dílčí studie a regionální komparace dovedly Korovicynovou k závěru, že socialistická modernizace, bez ohledu na původní stupeň rozvoje, dospívá k všeobecné krizi společnosti, k pasivitě a úpadku jejího duchovního potenciálu.<sup>71</sup>

V reakci na převratné události roku 1989 hledali sovětsští odborníci „při vší platnosti sociologických zákonů“<sup>72</sup> příčiny změn. Většina z nich se soustředila na hospodářské zaostávání RVHP<sup>73</sup> Redaktor časopisu *Molodoy kommunist* Krivcov naproti tomu považoval za zásadní nevyřešené národnostní problémy a nejednotnost komunistů, která podle něho stála v Československu za příklonem levicově smýšlejícího obyvatelstva k obnovené sociální demokracii. Podle Krivcova se nikde ve střední a jihovýchodní Evropě nepodařilo prosadit jako společenský ideál sovětský model. Sovětský svaz dělal chyby, „ale nakonec jsme se odvážili změnit, a s námi se změnil celý svět“; napříště se svět od Sovětů dokonce ještě bude moci přiučít, dodal autor.<sup>74</sup>

V tomto kontextu vznikly v polovině devadesátých let studie československé transformace od Ju. A. Ščerbakovové a Ljudmily Leonovové. Obě autorky spat-

---

71 KOROVCYNA, N[atalja] V[asiljevna]: *Rost kulturnogo urovnja naselenija Slovackej Socialističeskej Respubliki v uslovijach postrojenja razvitogo socialističeskogo občestva: 1971–1980 gg.* Moskva 1985; TÁŽ: *Evolucija socialno-kulturnoj struktury narodonaselenija kak process smeny pokolenij*; TÁŽ: *Socialističeskaja moděrnizacija: Sudby dvuch pokolenij čecho-slovackogo krestjanstva.* In: GUGNIN, A[lexandr] A[lexandrovič] – EŠIČ, M[omčilo] B[ogdanovič] – ORECHOV, A[lexandr] M[ichajlovič] (ed.): *Sociokulturnyje processy v stranach Vostočnoj Jevropy (posle vtoroj mirovoj vojny).* Moskva, RAN 1992, s. 63–84; KOROVCYNA, N[atalja] V[asiljevna]: *Agonija socmoděrnizacii: Sudba dvuch pokolenij dvuch jevropskich nacij.* Moskva, Nauka 1993; srv. ŠČERBAKOVA, Ju. A.: *Načalo „něžnoj revoljucii“ v ČSSR.* In: NOVOPAŠIN, Ju[rij] S[těpanovič] – KUZNEČEVSKIJ, V[ladimir] D[mitrijevič] (ed.): *Vostočnaja Jevropa na istoričeskom perelome: Očerki revoljucionnyh preobrazovanij 1989–1990 gg.* Moskva, ISB – INION RAN 1991, s. 237–248.

72 JAŽBOROVSKAJA, I[nesa] S[ergejevna]: *Někotoryje metodologičeskije voprosy sravnitelno-istoričeskogo issledovanija regiona.* In: ZADAROŽŇNUK, E[lla] G[rigorjevna] – ZUDINOV, Ju[rij] F[jodorovič] – NOVOPAŠIN, Ju[rij] S[těpanovič] (ed.): *Vostočnaja Jevropa: Kontury postkommunističeskoj modeli razvitija. Sbornik statěj.* Moskva, ISB 1992, s. 26.

73 VOLKOV, V[ladimir] K[onstantinovič]: *Revoljucionnyje preobrazovanija v stranach centralnoj i jugovostočnoj Jevropy.* In: *Voprosy istorii*, č. 6 (1990), s. 21–35.

74 KRIVCOV, N.: *Krach sistěmy ili proščanije s mifom?* In: *Molodoy kommunist*, č. 7 (1990), s. 78–86; srv. JAKOVLEV, V[asilij] A[lexejevič]: *Razvitije graždanskogo občestva i izučenje vněšnepolitičeskogo kursa ČSFR na rubeže 80–90-ch godov.* Moskva, Ministerstvo inostrannyh děl RF 1991.

řovaly hlavní důvod změn v ekonomické krizi, v níž obyvatelstvo ztratilo důvěru k hédonistické elitě KSČ, a za situace, kdy opozice dávala nasrozuměnou, že neuzije proti komunistům násilí, se vzbouřilo. Československá společnost se zbavila pasivity a rychle si vytvářela nový systém. Navzdory heslům odkazujícím na ideje roku 1968 nebyl podle Leonovové cílem tohoto snažení socialismus, nýbrž demokracie.<sup>75</sup> Podobně chápal listopad 1989 V. A. Kolesnikov, když jej označil za národní antitotalitární a antisovětskou revoluci s hospodářskými motivy. Rozpad systému „reálného socialismu“ byl podle něho provázen odmítnutím monopolu komunistické strany a zavedením pluralitní demokracie, která respektovala základní lidská i občanská práva.<sup>76</sup> Badatelé Ústavu mezinárodních ekonomických a politických studií však zaznamenali, že přes rozsáhlá sociální a protiinflační opatření obrátily problematické výsledky nové pravicové vlády voliče k sociálnědemokratické levice.<sup>77</sup> Právě ji na konci 20. století pokládali ruští autoři za nositelku československých národních tradic.<sup>78</sup> Shovívavěji hodnotil československou transformaci Vasilij Mokšin, který upozornil na vliv komunistické elity v hospodářství i na jedinečnost celého procesu.<sup>79</sup>

Jak uvažoval „obyčejný“ člověk, zjišťovala v analýze sociokulturních proměn Natlja Korovicynová. Její popis rodinných mikrovětů, do nichž se podle ní stáhl spo-

75 ŠČERBAKOVA, Ju. A.: Načalo processa transformacij čechoslovackoj političeskoj sistěmy. In: ŠANIŠEVA, L. N. (ed.): *Vostočnaja Jevropa na novom puti: Chronika sobytij, dokumenty, komentarii*. Moskva, INION RAN 1994, s. 135–149; LEONOVA, Ljudmila A[imova]: Stanovlenije pljuralističeskoj političeskoj sistěmy v Čechoslovakii: 1990–1992. In: *Tamtěž*, s. 153–189; TÁŽ: *Političeskij pljuralizm i koalicionnaja vlast v posttotalitarnoj Čecho-Slovakii*. Moskva 1992.

76 KOLESNIKOV, V. A.: Metodologičeskije problemy „barchatnoj revoljucii“ v Čechoslovakii. In: *Istoriko-kulturnyje issledovanija: Almanach, sv. 2: Nėstor: Revoljucii i smuty v mirovoj istorii*. Voroněž, Centralno-Černozemnoje knižnoje izdatělstvo 1993, s. 32–40.

77 CHARCLJEVA, G[alina] Ju[rjevna]: „Levyje“ i „pravyje“ v sovremennom političeskom spektre Slovakii. In: ZUDINOV, Ju[rrij] F[jodorovič] (ed.): *Političeskij landsaft Vostočnoj Jevropy serediny 90-ch godov*. Moskva, ISB RAN 1997, s. 214–238; BUCCHARIN, N. I. (ed.): *Levyj povorot i levyje partii v stranach Centralnoj i Vostočnoj Jevropy*. Moskva, Epikon 1998, s. 7–13 a 123–154; BUCCHARIN, N. I. – KŇAZEŤ, Ju. K. – KOSIKOVA, L. S. – JAŽBOROVSKAJA, I. S.: Pričiny dvižuščije sily i charakter revoljucionnych preobrazovanij na rubeže 80–90-ch godov. In: GLINKINA, S. P. (ed.): *Centralno-Vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovině XX veka, sv. 3: Transformacii 90-ch godov*. Moskva, Nauka 2002, s. 18–69; viz též KOPYTINA, M. O.: Slovakija. In: *Tamtěž*, s. 245–281; MILOVANOŤ, V. S.: Čechija. In: *Tamtěž*, s. 304–339.

78 Viz práce Taťjany Volokitinové uvedené v první části; dále ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna]: Ekonomičeskije programmy i političeskaja aktivnosť social-děmokratov v Čecho-Slovakii. In: TÁŽ – ZUDINOV, Ju[rrij] F[jodorovič] – NOVOPAŠIN, Ju[rrij] S[těpanovič] (ed.): *Političeskije partii i dviženija Vostočnoj Jevropy: Problemy adaptacii k sovremennym uslovijam*. Moskva, RAN 1994, s. 246–274; ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna]: *Social-děmokratija v Centralnoj Jevrope*. Moskva, Academia 2000, s. 44–71.

79 MOKŠIN, V. K.: *Transformacii političeskich režimov vostočnojevropejskich stran vo vtoroj polovině XX veka*.

lečenský život Československa za „normalizace“, obsáhl tři generace – budovatele komunismu, jejich vnuky, kteří později vytvářeli liberálnědemokratickou společnost, a mezi nimi třicátníky až padesátníky vychované v sovětizovaném světě. Především jejich životy, upozornila Korovicynová, neblaze poznamenala doba: nejprve se obtížně prosazovali vedle svých rodičů, aby vzápětí museli ustoupit svým dětem. Sociální mobilita a příležitosti seberealizace ve vzdělání, jak tvrdí autorka, narazily ve třetí třetině století na svůj strop a přestaly československé společnosti, přes její tradiční trpělivost a konzervativnost, vyhovovat. A právě zde je podle Korovicynové třeba hledat příčiny výbuchu nespokojenosti v listopadu 1989.<sup>80</sup>

Někteří současní ruští odborníci se domnívají, že první činy postkomunistické politické reprezentace v Praze lze chápat jako doklad, že se dostala k moci státním převratem. Tito autoři hledají motivy jednání nové politické elity. Kladou si otázku, jestli stejně jako českoslovenští komunisté věřila ve vlastní dějinné poslání a v souladu s tím bez ohledu na mínění občanů rozhodovala, jak povznést zemi z dlouhodobého úpadku.<sup>81</sup> Kazaňský profesor Jakov Grišin je přesvědčen, že jediným cílem jejich příslušníků bylo osobní obohacení. Aby jej dosáhli, snažili se podle něho stejně jako kdysi fašisté zfalšovat dějinná fakta, rozpoutat etnické konflikty a zbavit se komunistů.<sup>82</sup> Spektrum názorů snad nejlépe ilustruje vztah ruských autorů k osobnosti Václava Havla – jedni ho považují za pokryteckého kontrarevolucionáře, další ho označují za souputníka Andreje Sacharova a Alexandra Solženicyna, jiní o něm píší jako o vysoce morálním humanistickém mysliteli „na trůně“.<sup>83</sup>

---

80 KOROVCYNA, N[atalla] V[asiljevna]: *Srednje pokolenije v sociokulturnoj dinamike Vostočnoj Jevropy vtoroj poloviny XX veka*. Moskva, ISB RAN 1999; TÁŽ: Čelovek i obščestvo v dvuch sistémnych transformacijach Centralnoj i Vostočnoj Jevropy. In: TÁŽ (ed.): *Sociokulturnyje transformacii vtoroj poloviny XX veka v stranach Centralnoj i Vostočnoj Jevropy*. Moskva, ISB RAN 2002, s. 7–19; TÁŽ: *S Rossijej i bez nejo: Vostočnojevropejskij put razvitija*. Moskva, Algoritm 2003; TÁŽ: Samaja „barchatnaja“ revolucija: „Češskij čelovek“ na foně obščestvennych peremen. In: *Slavjanoveděnije*, č. 2 (2000), s. 16–25.

81 KRIVCOV, N.: *Krach sistěmy ili proščanije s mifom?*, s. 82; BULKIN, V. S.: Socialno-ekonomičeskije problemy razvitija sovremennoj Čechoslovakii. In: *Vostočnaja Jevropa v sovremennom mire: Ekonomičeskije, socialnye i političeskije problemy. Tezisy dokladov respublikanskoj konferencii 30-31 okťabrja 1990 goda g.* Kijev, Znanije 1990. Obavy o osud komunistů viz DIDU-SENKO, A[lexandr] A.: Akt poslednij, akt pervyj. In: *Novoje vremja*, č. 2 (1990), s. 12. Srv. CHARCLJEVA, G[alina] Ju[rjevna]: Političeskaja kartina Slovakkii posle nojabrskich sobytij. In: NOVOPAŠIN, Ju. S. – KUZNEČEVSKIJ, V. D. (ed.): *Vostočnaja Jevropa na istoričeskom pereleme*, s. 249–268. Autorka si všímá volebního úspěchu komunistů na Slovensku v červnu 1990 a upozorňuje na to, že Ján Černogurský odmítl zákaz KSC jako nedemokratické opatření. Viz též MOKŠIN, V. K.: *Transformacii političeskich režimov vostočnojevropejskich stran vo vtoroj polovině XX veka*.

82 GRIŠIN, Ja[kov] Ja[kovlevič]: *Izděržki „barchatnych“ perevorotov*. Kazaň, Škola 1999, s. 31–33, 83.

83 PAVLOVA-SILVANSKAJA, M[arja] R[emovna]: Gavel protiv Gavela. Suščestvujet li voobšče pravitělstvennaja politika? In: *Novoje vremja*, č. 44 (1994), s. 28–30; RUDĚNKO, I.: Dvuch stanov

Od poloviny devadesátých let usilují ruské společenské vědy o novou definici regionu střední a jihovýchodní Evropy. Poprvé se detailně otázce jeho identity věnoval sborník pod redakcí Alexeje Millera. Miller si povšiml, že zatímco oficiální komunistická doktrína určovala místo socialistického Československa jednoznačně po boku Sovětského svazu a disidenti zdůrazňovali odlišnost střední Evropy od východního (ruského) i západního prostoru, po roce 1989 převládlo úsilí zbavit se historickými frustracemi zatíženého střeoevropanství ve prospěch přijetí západoevropské identity. Na základě rozboru koncepcí jednotlivých autorů ovšem Miller konstatoval, že politická a kulturní specifika regionu jsou objektivní skutečností, a vyzval k jejich využití pro dialog mezi Východem a Západem. Také Tofik Islamov upozornil na neobvyklou geopolitickou dynamiku regionu, jeho zaostalost a stagnaci v oblasti obchodně-finančních vztahů, výrobní sféry i v urbanizaci a spolu s Millerem konstatoval, že zde obě světové války měly vzhledem k národnostní roztržičnosti tragické důsledky.<sup>84</sup> Tady štafetu převzal Alexandr Stykalin, který upozornil, že střeoevropské spory mají tendenci přerůst ve spory globální, a je tedy třeba věnovat jim zvláštní pozornost.<sup>85</sup> Ruští odborníci reagovali obratem k národnostní problematice. Dominovalo jí téma rozpadu postkomunistických federací, jež zdůvodňovali vzestupem nacionalismu po ukončení studené války. Zánik Československa mezi ostatními dezintegračními procesy ocenili pro jeho umírněný průběh.

Sovětská historiografie považovala vztahy národů a menšin v Československu od roku 1969 za idylické a speciálně se jim nevěnovala. Na konci 20. století se odborníci shodli na tom, že národnostní poměry řešila „normalizační“ praxe jen na povrchu a že skutečná různorodost obou částí federace se projevila po „sametové revoluci“ v rozdílných názorech na ekonomickou reformu, na státoprávní uspořádání i ve vztahu ke komunistické minulosti.<sup>86</sup> Politické strany orientované na jednotný stát sice existovaly, podle Galiny Charcijevové však vzhledem k trvalému usilová-

- 
- ně bojec. In: *Tamtéž*, č. 6 (1993); DIDUSENKO, A[lexandr] A.: Triumf i tragedija Vaclava Gavela. In: *Tamtéž*, č. 28 (1992); TÝŽ: „Ja prosto na storoně pravdy protiv lži“. In: MASLOVA, N[atalja] M[ironovna] (ed.): *Političeskije portrety*. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1991, s. 13–34; BERNŠTEJN, I[nna] A[bramovna] – TVERDISLOVA, E. S. – CURGANOVA, E. A.: *Vacлав Gavel: Litěraturnyj portret*. Moskva, INION 1992; ŠERLAIMOVA, S. A.: *Litěratura „Pražskoj vesny“*, s. 59–71; MOKŠIN, V. K.: *Transformacii političeskich režimov vostočnoj evropejskich stran vo vtoroj polovine XX veka*, s. 142–145.
- 84 ISLAMOVI, T[ofik] M[uslim] – MILLER, A[lexej] I[ljič] (ed.): *Avstro-Vengrija: Opyt mnogonacionalnogo gosudarstva*. Moskva, ISB 1995; MILLER, A[lexej] I[ljič]: Avtoritarnyj i totalitarnyj opyt Centralnoj Jevropy. In: TÝŽ (ed.): *Centralnaja Jevropa kak istoričeskij region*. Moskva, Logos 1996, s. 73–84; ISLAMOVI, T[ofik] M[uslim]: Srednaja Jevropa na načalnom etape moděrnizacii. In: *Tamtéž*, s. 49–69; Kruglyj stol: Problemy regionalnoj iděntičnosti. In: *Slavjanoveděnije*, č. 3 (1997), s. 3–27.
- 85 STYKALIN, A[lexandr] S[ergejevič] (ed.): *Centralnaja Jevropa v novoje i novejšije vremja: Sbornik k 70-letiju T. M. Islamova*. Moskva, LOGOS 1998.
- 86 ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna]: Privatizacija v Čecho-Slovakii: Proryvy i tupiki. In: TÁŽ – ZUDINOV, Ju. F. – NOVOPAŠIN, Ju. S. (ed.): *Vostočnaja Jevropa*, s. 186–199; TÁŽ: Vektory pri-

ní Slováků o překonání jakéhosi komplexu vlastní „ubliženosti“ a posílení jejich samostatnosti prakticky neměly šanci uspět.<sup>87</sup> Jak dodala N. N. Gracianská, socialistická industrializace sice zvýšila sociální statut slovenské inteligence, nerozšířila však její přístup k rozhodování ve státě a rok 1989 pro ni v tomto směru znamenal příležitost, které se nemohla vzdát.<sup>88</sup> Galina Charcijevová spolu se svou kolegyní Ellou Zadarožňukovou došly k závěru, že cestu k rozdělení státu nastartoval ambiciózní Václav Klaus. Ač otevřeně nepožadoval samostatné Česko, jeho ekonomická reforma záměrně znemožnila návrat k meziválečnému čechoslovakismu. Podle autorek se tak zhoršily nejen podmínky regionální spolupráce, ale i mezinárodní postavení následnických vlád a jejich pozice vůči menšinám.<sup>89</sup>

Porážka Gorbačovovy myšlenky společného evropského domu a vítězství pragmatické *Realpolitik* Helmuta Kohla přiblížily podle ruské společenskovední literatury bývalé socialistické státy k propagandou idealizovanému Západu a změnily geopolitické hranice regionu. Ty ruští badatelé umístili na počátku devadesátých let mezi rozpadající se Sovětský svaz a Evropská společenství. Dosažení rovnováhy v regionu podmiňovali ujasněním koncepcí jeho dalšího rozvoje, především ve vztahu k Severoatlantické alianci, Evropským společenstvím a k evropskému Východu. Intenzivní spolupráce států střední a jihovýchodní Evropy byla přitom pod-

---

vatizacionnych processov v Čechii i Slovakkii. In: ŽELICKI, B[ela] J[ožefovič] – ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna] – NOVOPAŠIN, Ju[rjij] S[těpanovič] – ZUDINOV, Ju[rjij] F[jodorovič]: *Post-revoljucionnaja Vostočnaja Jevropa: Ekonomičeskije orientiry i političeskije kolizii*. Moskva, ISB RAN 1995, s. 140–157.

- 87 CHARCIJEVA, G[alina] Ju[rjevna]: Otnošenije partij i dviženij k dězintěgracii ČSFR. In: ZADAROŽŇUK, E. G. – ZUDINOV, Ju. F. – NOVOPAŠIN, Ju. S. (ed.): *Političeskije partii i dviženija Vostočnoj Jevropy*, s. 222–231; TÁŽ: Slovackija: Svet i tēni novogo puti. In: ŽELICKI, B. J. – ZADAROŽŇUK, E. G. – NOVOPAŠIN, Ju. S. – ZUDINOV, Ju. F.: *Post-revoljucionnaja Vostočnaja Jevropa*, s. 120–125; TÁŽ: Političeskaja kartina Slovakkii posle nojabrskich sobytij; TÁŽ: „Levyje“ i „pravyje“ v sovremennom političeskom spektre Slovakkii.
- 88 GRACIANSKAJA, N. N.: Raspad Čechoslovackogo gosudarstva: Istorija „slovackogo voprosa“. In: TÁŽ – MARTYNOVA, M. Ju. (ed.): *Etničeskije problemy i politika gosudarstv Jevropy*. Moskva, Staryj sad 1998, s. 304–331; srv. LEONOVA, L. A.: Stanovlenije pljuralističeskoj političeskoj sistěmy v Čechoslovakkii; TÁŽ: *Političeskij pljuralizm i koalicionnaja vlast' v posttotalitarnoj Čecho-Slovakkii*. Moskva, Rossijskaja akadēmija upravlenija 1992.
- 89 ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna] – CHARCIJEVA, G[alina] Ju[rjevna]: Algoritm raspada. In: VINOGRADOV, V[ladilen] N[ikolajevič] – ISLAMOV, T[ofik] M[uslim] – NOVOPAŠIN, Ju[rjij] S[těpanovič] (ed.): *Očagi trevogi v Vostočnoj Jevrope: Drama nacionalnych protivorečij*. Moskva, ISB RAN 1994, s. 137–159; MURAŠKO, G[alina] P[avlovna] – NOSKOVA, A[lbina] F[jodorovna]: Nacionalno-territorialnyj vopros v kontěxtě poslevojennych realnostěj Vostočnoj Jevropy, 1945–1948. In: GRIŠINA, R[itita] P[etrovna] – JEREŠČENKO, M[argarita] D[mi]trijevna (ed.): *Nacionalnyj vopros v Vostočnoj Jevrope. Prošloje i nastojaščěje. Sbornik statěj*. Moskva ISB, 1995, s. 226–247; CHARCIJEVA, G[alina] Ju[rjevna]: O položenii vengerskogo mejšinstva v Čecho-Slovakkii. In: *Tamtěž*, s. 270–280. Stručný přehled jednotlivých politických stran a rozbor situace přinášeji příspěvky obou autorek ve sborníku: ZUDINOV, Ju. F. (ed.): *Političeskij landsaft stran Vostočnoj Jevropy seređiny 90-ch godov*.

le většiny ruských autorů nikoli volbou, ale nutností, a zároveň i klíčem k celoevropské stabilitě.<sup>90</sup>

Je zřejmé, že ruská historiografie zaznamenala na konci 20. století podstatný pokrok ve výkladu posledních desetiletí existence Československa. Odkazy na inspirativní Gorbačovovo „nové myšlení“ vystřídal mnohem širší pohled. Ruští historici, sociologové i politologové vycházejí z poznání, že pro uvolnění situace ve státech sovětského bloku vedle základního předpokladu – souhlasu Moskvy – byly podstatné i aktuální politické, ekonomické a regionální proměny. Jejich práce proto sledují vnitropolitické události právě v těchto oblastech. Do popředí vystupuje problematika sociální základny „sametové revoluce“ a otázka vzájemného poměru Čechů a Slováků. Přes roztržičnost bádání jsou patrné dva základní trendy – první zůstává věrný tradici sovětského výkladu marxismu a ke všem změnám se staví negativně, zatímco druhý připouští, že sedmdesátá a osmdesátá léta minulého století byla dobou prohlubujícího se úpadku socialistických zemí, který mohl zastavit pouze tak radikální zvrát, jaký přinesl rok 1989. Autoři, kteří se hlásí k tomuto trendu, vnímají události v celosvětovém kontextu, disponují znalostí západní odborné literatury a v polistopadovém československém vývoji spatřují klady i zápory.

### *Pokus o shrnutí*

Sledujeme-li ruskou historiografii jako jednu ze složek společnosti, která má svou vlastní vnitřní logiku, je v jejím rámci patrná značná personální kontinuita. Při studiu prvního poválečného období v dějinách Československa se setkáváme se jmény dnešních autorů již od přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Jedná se o druhou poválečnou generaci historiků, která vystřídala předchozí, autoritativně vystupující generaci „nositelů norem“. Byla ovlivněna jednak kvantitativní metodikou historického výzkumu, jednak rozvojem samostatného myšlení v československé historické obci v šedesátých letech. Mladší generace, která začala publikovat za „perestrojky“, je početně méně silná a zajímají ji nová témata – „pražské jaro“ 1968 a sociální a kulturní změny.

Narozdíl od personální spojitosti je kontinuita názorů ve sledované oblasti sovětské a ruské historiografie mnohem hůře postižitelná. Na první pohled se zdá,

---

90 ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna]: Revoljucii 1989 goda i povorot k novoj regionalnoj iděntičnosti vostočnojevropejskich stran: Po matěrialam Archiva Gorbačova. In: *Slavjanoveděnije*, č. 3 (2000), s. 3–15; TÁŽ: Političeskije processy v Centralnoj Jevrope i stanovlenije novoj regionalnoj iděntičnosti. In: NOVOPAŠIN, Ju[rrij] S[těpanovič] (ed.): *Centralnaja Jevropa v poiskach novoj regionalnoj iděntičnosti*. Moskva, ISB RAN 2000, s. 140–162; TÁŽ: Revoljucii 1989 g. i processy stanovlenija novoj regionalnoj iděntičnosti Centralnoj Jevropy: Po archivnym matěrialam. In: SEVOSTĀNOV, G[rigorij] N[ikolajevič] (ed.): *Revoljucii 1989 goda v stranach Centralnoj (Vostočnoj) Jevropy: Vzgljad čerez děsťatiletije*. Moskva, Nauka 2001.



že mnozí autoři v rozmezí několika let naprosto protičečí svým dřívějším názorům. Částečně jde o rys zdánlivý, neboť běžným územ sovětské historiografie bylo, že ideologické manifestace se soustřeďovaly do úvodů a závěrů textů. Zároveň jde však o změny skutečné, způsobené proměnou společenského paradigmatu a zpřístupněním archivních dokumentů, na jejichž předchozí absenci se odvolává většina ruských autorů ve snaze odvrátit nařčení, že dříve psali lži. Zde by bylo zajímavé srovnat oficiální a neoficiální literaturu, to však přesahuje záběr této studie. Otázku, jaké závěry bylo možno vyvodit na základě materiálů dostupných již za sovětské éry, nicméně nelze pustit ze zřetele – vždyť již 25. srpna 1968 prokázalo na Rudém náměstí sedm lidí protestujících proti sovětské okupaci Československa variabilitu názorů sovětské inteligence. Ani na konci 20. století ruská historiografie nevěnovala jejich vzpomínkám pozornost.

Práce vydané v Sovětském svazu na konci osmdesátých let se věnovaly převážně československé ekonomice, důsledkům jejího stavu pro zahraniční politiku, a paternalisticky doporučovaly ideální postupy. V polovině devadesátých let se rozšířil zájem o meandry politického proudu a v publikovaných textech zdá se převládla snaha o poznání historické skutečnosti. Nejlépe jsou v dnešním Rusku zpracovány československé události z let 1945 až 1953, naopak nejméně období padesátých až sedmdesátých let. Na závěrečné desetiletí existence Československa se upírá detailnější pohled, v němž se odráží nejednoznačnost postkomunistického vývoje. Dodejme, že politický obrat v Rusku nepřivedl jednotlivé autory k aktuálnějších československým tématům, a rozvinutí takto zaměřených diskusí v první polovině devadesátých let mělo tedy zřejmě dočasný charakter.

Ke třem rovinám, které jsem v úvodu vymezila jako konstanty přístupu sovětské a ruské historiografie k Československu (ve zkratce: spřízněný slovanský stát dvou malých národů s tradičně vyspělou společností osvobozený sovětskou armádou), přibyla během osmdesátých a devadesátých let rovina čtvrtá. Týká se povahy československého obyvatelstva, které v sobě podle současných ruských historiků stále nese „mnichovský syndrom“, „silový syndrom“ a „syndrom roku 1968“, odmítá riskovat a drží se (byť i nevyslovených) příkazů aktuálně nejvlivnější mocnosti Evropy. Odvaha jednotlivců prosazovat nekonformní názory je tak předem odsouzena k neúspěchu. Současní ruští autoři jsou přesvědčeni, že o tomto postoji rozhoduje pragmatismus vlastní malým národům, který ochraňuje jako nejvyšší hodnotu jejich sebezáchovu.

Navzdory tomu, že v celém spektru současné ruské inteligence je přítomný obdiv k československé (politické) kultuře, hledisko vyzdvihující ruskou jedinečnost a výhradní právo Rusů na řešení vlastních i světových záležitostí převládá. Ať již to vnímáme jako nepřijatelný imperialismus v myšlení či přísný pragmatismus, dnešní ruští odborníci považují za nejdůležitější faktor vývoje států střední a jihovýchodní Evropy mezinárodní situaci.

Studium československých dějin prošlo v Rusku od poloviny osmdesátých let značným „zeštlhlením“ a po vstupu Česka a Slovenska do Evropské unie se dá očekávat, že bude v ještě větší míře zahrnuto do výzkumů tematizujících celou oblast střední, respektive jihovýchodní Evropy. Nelze přitom přehlédnout, že snaha unik-

nout z uzavřeného labyrintu sovětské marxisticko-leninské historiografie vedla ke spolupráci se západními historiky. Při utváření nového ruského pohledu na střední a jihovýchodní Evropu se naproti tomu neuplatňovala spolupráce s odborníky z těchto zemí a jejich výzkumy byly většinou ignorovány. Hlavním cílem na konci 20. století vydávaných komparativních studií je pochopení širších regionálních procesů. Jakkoli je však komparativní přístup přínosný, zde vede k selektivnímu popisu krizí. Statický, ideologickými predispozicemi diktovaný model s hierarchicky uspořádanými vývojovými stadii tak sice v nejnovější odborné literatuře mizí, výzkumná témata ovšem nejsou zásadně rozšiřována, spíše jen zpřesňována. Vzniká dojem, že poválečné evropské „lidové demokracie“ od počátku svého vzniku zákonitě směřovaly ke krachu. Československá společnost se v tomto světle zdá být apriorně nadána revizionistickými sklony. Tuto determinovanost na konci 20. století zpochybňují pouze studie sociálně-kulturních proměn.

Odborné knihy týkající se Československa jsou v Rusku obtížně dostupné. Často je také zastíňuje původní sovětská produkce, případně komerční publikace pochybné kvality. Pouze omezený vliv mají odborné časopisy. Ke zvýšení ruského zájmu o československou historii jen velmi málo přispěla česká diplomacie. Ta dlouhodobě podporuje vydávání ruských překladů české beletrie, avšak na budování kvalitní veřejně přístupné knihovny v Rusku rezignovala a promarnila i příležitost získat chybějící finance, když v rámci vyrovnání ruského dluhu vůči České republice prosadila jediný vědecký projekt – vyslání družice *Mimóza* do vesmíru. Zatímco zájemce o slovenské dějiny mohl studovat překlad kvalitní práce autorského kolektivu Historického ústavu Slovenské akademie věd vydaný v Rusku z iniciativy a s finanční podporou tamního slovenského velvyslanectví,<sup>91</sup> v případě českém podobnou možnost neměl a musel se spokojit s jedinou běžně dostupnou knihou – již zmíněnými *Stručnými dějinami Československa* z roku 1988. Mezeru částečně vyplnila teprve v roce 2005 dvousvazková práce Elly Zadarožňukové, Valentiny Marjinové a Jeleny Serapionovové.<sup>92</sup> Českými a slovenskými poválečnými dějinami se zabývá s ohledem na nejnovější domácí i zahraniční prameny, znovu však jejich vývoj omezuje na témata preferovaná ruskou historiografií již dříve (budování socialismu, „pražské jaro“ nebo „sametová revoluce“). Přesto se jedná – v porovnání s převažujícími komparativními studii celého regionu – o výjimečný příspěvek k rozšiřování povědomí ruské veřejnosti o skutečném vývoji poválečného Československa. Ta, zahrnutá díky velikosti jejího státu mnoha zahraničními problémy, od

---

91 MANNOVA, E[lena] (ed.): *Istorija Slovakii*. Moskva, Jevrolinc 2003 (autorem statě o Slovensku ve 20. století je Lubomír Lipták). O tři roky dříve vyšel stručný přehled slovenských dějin z pera ruských autorů: ŠUMOV, S. A. – ANDREJEV, R. A.: *Istorija Slovakii V–XX veka*. Moskva, Belyj volk 2000.

92 ZADAROŽŇUK, E[lla] G[rigorjevna] – MARJINA, V[alentina] V[ladimirovna] – SERAPIONOVA, Je[lena] P[avlovna]: *Čechija i Slovakija v XX veke: Očerki istorii*, 2 sv. Moskva, Nauka 2005.

historiků očekává ve vztahu ke střední a jihovýchodní Evropě především celkové souhrnné vysvětlení. Dosavadní práce ruských odborníků jí k tomu dostačují. Jde ještě o to, zda stačí také českým historikům.

# O historii prožité a napsané

Milan Hauner

*Historie bude ke mně laskavá, neboť mám v úmyslu ji sám napsat.*  
Sir Winston Churchill

## *Státník-memoárista a jeho „ghostwriter“*

Od publikace válečných deníků Jana Opočenského<sup>1</sup> uplynulo pět let, a přesto neztratily nic ze své historické aktuálnosti jako jedinečný zdroj informací o československém politickém exilu za druhé světové války v Londýně. Deníky obsahují takové bohatství údajů a postřehů, že oba hlavní redaktoři se rozhodli ještě jednou je komentovat pod lákavým titulem „Historikovy hovory s prezidentem o minulosti, přítomnosti a budoucnosti“.<sup>2</sup> Ze své editorské práce vytěžili opravdu maximum. Na jednom místě vyčíslili celý rejstřík funkcí, které Opočenský v Benešových službách postupně plnil. Předně působil jako archivář a historik,<sup>3</sup> kterého Beneš znal již z dvacátých let, kdy Opočenský nastoupil na ministerstvo zahraničí (takzvané zamini) a pomáhal Benešovi uspořádat podklady pro jeho první válečné memoáry *Světová válka a naše revoluce* (1928). Vybral si ho jako osobního zpravodaje pro

- 
- 1 ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan – ČECHURA, Jaroslav – NĚMEČEK, Jan (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*. Praha, Karolinum 2001.
  - 2 ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan: Historikovy hovory s prezidentem o minulosti, přítomnosti a budoucnosti: Válečná setkání Jana Opočenského a Edvarda Beneše. In: *Český časopis historický*, roč. 101, č. 4 (2003), s. 854–881.
  - 3 Dvě historické práce Jana Opočenského byly přeloženy do cizích jazyků: *Vznik národních států v říjnu 1918* (Praha, Orbis 1927) a *Konec monarchie Rakousko-uherské* (Praha, Archiv ministerstva zahraničních věcí 1928).



*Jan Opočenský jako archivář československého ministerstva zahraničí (foto z publikace Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského. Ed. Milan Hauner, Marek Ďurčanský, Václav Podaný a Michal Šulc. Praha, Archiv Akademie věd ČR – Arenga 2000)*

Paříž, kam ho poslal v roce 1936 v hodnosti generálního konzula, aby mu opatroval důvěrné informace, kterých se mu zřejmě od vyslance Štefana Osuského nedostávalo. Tato zajímavá epizoda v Opočenského krátké diplomatické kariéře zůstala dodnes zahalena tajemstvím, zejména pokud jde o jeho zatajované víkendové cesty osobním autem z Paříže do Sezimova Ústí a zpět.<sup>4</sup> Pochybuji, že Opočenského šéf Osuský, jemuž tyto tajuplné výlety nemohly zůstat utajeny, z nich měl radost. V každém případě to nepřispělo k vylepšení vztahu mezi Osuským a Benešem.

Po Mnichovu sloužil Opočenský krátce jako Benešův dočasný kurýr ve styku s domácím odbojem,<sup>5</sup> po vypuknutí války mu zasílal pravidelné informace do Londýna o činnosti pařížského Národního výboru. Po porážce Francie se dostal Opočenský do Anglie, kde se znovu zapojil do benešovského odboje a navázal kontakty s řadou západoevropských exilových organizací, jako například se „svobodnými Rakušany“, Francouzi, Poláky, Jugoslávci, Belgičany, Holanďany a Nory. Ani ministři exilové vlády, kteří byli často zváni na diplomatické recepce, se asi nemohli pochlubit takovou širokou paletou pravidelných kontaktů, jako měl Opočenský.

*Last but not least*, uvádějí oba editoři Opočenského v poněkud neobvyklé roli, která naznačuje určité jeho finanční partnerství s prezidentem; figuruje tu totiž jako „spolupodílník na vzniku Benešových rukopisů“. Pokud mají na mysli jednoduše spoluautorství, zkrátka roli „ghostwritera“, pak jsme v tom zajedno. Ta je pro tento výklad vskutku nejzajímavější: Opočenský jako spoluautor a redaktor mnohých textů prezidenta Edvarda Beneše.<sup>6</sup>

Spolupráce započala, jak jsem se o tom zmínil, již ve dvacátých letech na Benešových pamětech z první světové války.<sup>7</sup> Je viditelná i na téměř dokončeném rukopise *Německo a Československo* z roku 1937<sup>8</sup> a na dalších textových souborech při-

4 Autor se o nich dověděl z rozhovoru s Opočenského vnučkou, paní Janou Tábořskou.

5 Koncem roku 1938 např. převezl důležitý osobní dopis od Beneše Ladislavu Rašínovi (ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 134).

6 Na existenci důležitých deníků Opočenského jsem upozornil před deseti lety v tomto časopise (HAUNER, Milan: Edvard Beneš a USA 1939–1942: Nad rukopisem nevydané publikace Jana Opočenského. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 1 (1996), s. 7–22) a později i v samostatné publikaci (HAUNER, Milan – ĎURČANSKÝ, Marek – PODANÝ, Václav – ŠULC, Michal (ed.): *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*. Praha, Archiv Akademie věd ČR – Arenga 2000, zejména s. 27–29).

7 BENEŠ, Edvard: *Světová válka a naše revoluce: Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, 3 sv. Praha, Orbis – Čin 1927.

8 Nejdříve vycházel německy mezi srpnem a říjnem 1937 jako seriál o patnácti kapitolách pod titulem „Deutschland und die Tschechoslowakei“ v *Prager Presse*, před koncem roku 1937 byl ještě publikován anglicky jako samostatná brožura ve dvou svazcích s názvem *Germany and Czechoslovakia* (Praha, Orbis 1937). Jako autor byl v obou verzích uveden anonymní „X.Y. – an active and responsible Czechoslovak statesman“. První české knižní vydání, podstatně rozšířené o novou, Benešem dodatečně vypracovanou kapitolu „Otázka národnostních menšin v Československu“, se objevilo až v roce 2005 zásluhou editorky Evy Brokové a Masarykova ústavu AV ČR.

pravených za války v Londýně: po sepsání rukopisu *Pobyt presidentův ve Spojených státech*<sup>9</sup> pomáhal Opočenský vybrat Benešovy statě a projevy pro dvoudílný sborník *V boji za svobodu, bezpečí a mír*, který nebyl nikdy vydán česky ani anglicky, dále se zasloužil o sestavení publikace *Tři roky druhé světové války: Projevy a dokumenty z let 1938–42* a rovněž o vznik rukopisu *The Fall and Rise of a Nation – Czechoslovakia in 1938–41*, který už byl připraven do tisku, ale britské ministerstvo zahraničí jeho vydání zastavilo.<sup>10</sup> Vyvrcholení Opočenského spolupráce s Benešem spatřuji ve vzniku prezidentových vlastních pamětí z druhé světové války, které počínají už předeherou k Mnichovu. O této málo známé roli Opočenského jako Benešova spoluautora, včetně mnohých dosud nekomentovaných aspektů Benešových memoárů, bych se rád podrobněji rozepsal.<sup>11</sup>

Jak si Beneš funkci Opočenského v čele své literární „velkodílny“<sup>12</sup> představoval, si Opočenský sám po jednom důvěrném rozhovoru zaznamenal do svého deníku: „Při kávě mluvil prezident o mojí práci. Může-li ji použít kdykoli a jakkoli, nebo chci-li ji vydat pod svým jménem. Řekl jsem mu, že to dělám z jeho rozkazu jako práci, kterou by předložil Nár[odnímu] shromáždění, a samosebou se rozumí, že to může použít jakkoli. Řekl mi, že si to představuje, že mu vypracuji kostru, kolem níž on bude dělat svoje věci, použije si ji, jak ji potřebuje, a na vhodném místě připomene moji práci. Řekl jsem mu, že jsem mu to nabízel již v r. 1938 a že o té věci nemusí ani se mnou mluvit. On na to ‘clara pacta’. Řekl mi, že si již nyní připraví ekvipu lidí, kteří přijmou úkol, že v tom budou lidi z domova i odsud, ale ne mnoho.“<sup>13</sup>

Opočenským vyrobená kostra obvykle spočívala v tom, že pro daný historický úsek, většinou ve formě budoucí kapitoly, připravil deset až patnáct dokumentů, které doprovodil dvaceti až třiceti stránkami vlastního textu. Spolupráce Opočenský–Beneš se dá dobře vyzorovat na *Mnichovských dnech*, prvním díle plánovaných pamětí, který z různých důvodů vyšel až po prezidentově smrti, nejprve pod redakcí Benešova kancléře Jaromíra Smutného v Londýně v letech 1955 a 1958, a doma až v roce 1968 za krátkého období tiskové svobody.<sup>14</sup> Opočenského intenzivní podíl se projevil ve všech kapitolách počínaje anšlusem Rakouska, včetně zachycení květno-

9 Viz HAUNER, M. ad. (ed.): *Formování československého zahraničního odboje...*

10 Tiskem vyšel konečně v roce 2004 v ediční řadě „East European Monographs“ v Columbia University Press v New Yorku, úvod napsal a edičně připravil Milan Hauner.

11 Viz HAUNER, M.: Edvard Beneš a USA 1939–1942; TÝŽ ad. (ed.): *Formování československého zahraničního odboje...*, s. 45–49.

12 Viz *Tamtéž*, s. 47; ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 230.

13 ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, záznam z 21.8.1942 (s. 230) a předchozí narážky z 3.7., 7.10., 21.10.1941, z 10.1. a 14.3.1942.

14 Vyšly v pražském nakladatelství Svoboda a edičně je připravil Jaroslav Soukup. První kritické vydání rekonstruovaných Benešových *Pamětí* ve třech dílech má vyjít letos pod mou redakcí v nakladatelství Academia.

vé mobilizace a Runcimanovy mise, až po vyvrcholení v traumatických událostech ze září 1938. V Opočenského pozůstalosti se k Benešovým nedokončeným *Mnichovským dnům* například našlo několik podstatných koncepčních rukopisů. Nejrozsáhlejší je strojopis o pětadvaceti podkapitolách s rozsahem 428 stran, který nese pracovní název „Berchtesgaden–Godesberg–Mnichov“. K tomuto podstatnému souboru, který měl tvořit jádro *Mnichovských dnů*, bylo připojeno ještě sto sedmdesát dokumentů, z nichž Beneš přímo či nepřímo použil jen asi třetinu.<sup>15</sup> Bohužel nejsou doplněny o novou cizojazyčnou dokumentaci a literaturu, ke které měl Opočenský přístup v pařížském exilu po roce 1948, takže se sotva lze domnívat, že by Opočenský po Benešově smrti usiloval o samostatné vydání tohoto přípravného rukopisu.<sup>16</sup> Pro vylíčení pomnichovských událostí až do nacistické okupace 15. března 1939 připravil Opočenský koncepční text s názvem „Doba ponížení“, s osmnácti podkapitolami a čtyřiceti připojenými dokumenty v celkovém rozsahu 268 stran, který Beneš už nestál zpracovat. Opočenský přispěl i k dalším kapitolám prezidentových pamětí, mimo jiné vypracováním již zmíněné samostatné kapitoly „Prezidentův pobyt ve Spojených státech“, která nakonec nebyla zařazena do prezidentových *Pamětí*.<sup>17</sup>

### Churchill a jeho „syndikát“

Stojí za pokus srovnat proces sepisování pamětí Edvarda Beneše, včetně role „ghostwriterů“, se zrodem slavného obdobného díla jiného státníka-memoáristy, totiž Winstona Churchilla. Umožňuje to nedávno publikovaná práce známého cambridgeského historika Davida Reynoldse o tom, jak Churchill spolupracoval za druhé světové války historií už s utkvělou představou, že v ní sehraje centrální roli, kterou sám také co nejdříve napíše.<sup>18</sup> Kniha obnáší více než šest set stran a analyzuje osoby a okolnosti vzniku Churchillova literárního monumentu – jeho šestidílné autobiografie *Druhá světová válka*.<sup>19</sup>

---

15 Jediná kopie se našla v pozůstalosti Jaromíra Smutného (nyní deponované v Archivu Národního muzea v Praze). Jedná se pochopitelně převážně o dokumenty československé provenience, písemnosti anglické, francouzské, ruské a německé neměl Opočenský za války ještě k dispozici.

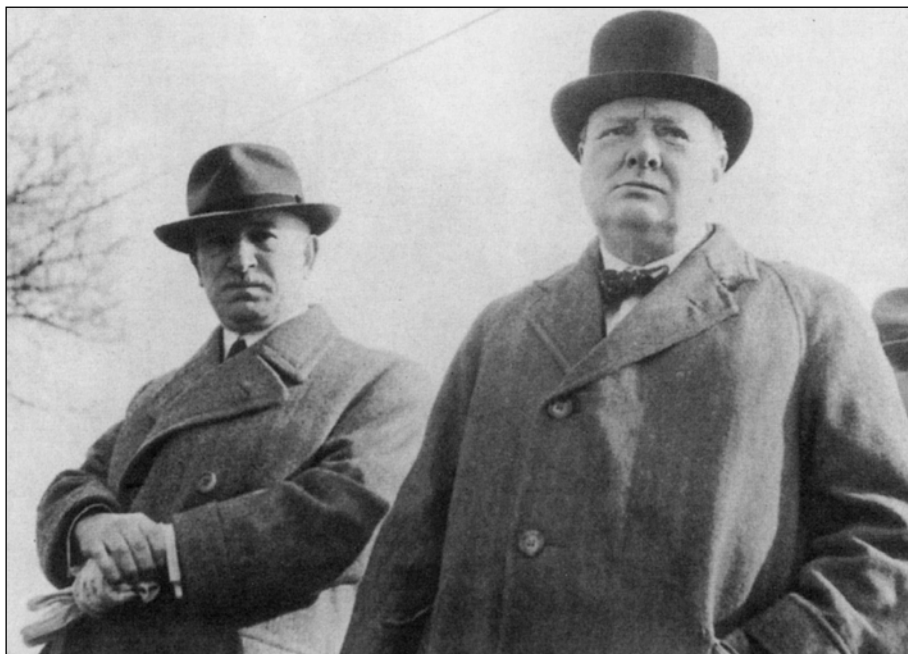
16 Viz ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 89. Opočenský zde např. píše, že nelze vyslovit definitivní soud nad Runcimanovou zprávou, dokud nebudou publikovány úřední dokumenty britské vlády; ty jsou dostupné od roku 1949, kdy začaly vycházet *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*, sv. III/2, věnovaný roku 1938.

17 Poprvé byla samostatně otištěna v roce 2000 v několikrát již připomínané publikaci *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského*.

18 REYNOLDS, David: *In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War*. London, Allen Lane 2004.

19 Vycházely na pokračování v USA v letech 1948–1953 a ve Velké Británii v letech 1948–1954; česky je vydalo Nakladatelství Lidové noviny v šesti svazcích poprvé v letech 1992–1995 a znovu v roce 2005.





*Dva státníci, dva memoáristé. Edvard Beneš s Winstonem S. Churchillem v roce 1943 (foto z publikace Zbyňka Zemana Edvard Beneš: Politický životopis. Praha, Mladá fronta 2000)*

Jestliže na okamžik pomíneme kontrast mezi mocenskou základnou Velké Británie a Československa, nevypadá srovnání obou státníků, Churchilla a Beneše, tak beznadějně. V kategorii státníků-memoáristů stojí Beneš Churchillovi dokonce blíže nežli kdokoli jiný. Oba sepsali rozsáhlé reminiscence na první i druhou světovou válku.<sup>20</sup> Zatímco však Churchillovi osud dopřál dopsat šestidílnou historii druhé světové války, což mu přineslo světovou slávu, Nobelovu cenu za literaturu v roce 1953 a k tomu ještě královský honorář (přepočteno na dnešní kurz pohyboval se Churchillův angloamerický honorář mezi 18 a 25 miliony dolarů), Beneš stihl vydat pouze torzo svých *Pamětí*, prostřední díl zamýšlené trilogie. V Churchillův prospěch jednoznačně svědčily materiální a časové podmínky – krušná prohra v parlamentních volbách v létě 1945 zasadila sice jednomu z vítězů války těžkou ránu, paradoxně mu však také poskytla čas věnovat se psaní.

---

20 Churchillovy memoáry z první světové války vyšly česky ve třech svazcích pod názvem *Světová krise 1911–1918* (Praha, Melantrich 1932) v překladu mého dědečka V. J. Haunera, kterého jsem nikdy nepoznal.

Zatímco v případě Benešových *Pamětí* nesl hlavní a skutečně disproporční břemeno práce Jan Opočenský coby hlavní „ghostwriter“ a ostatní „textaři“ (jako Eduard Táborický a Prokop Drtina) sehráli roli daleko podřadnější, Churchill při své šestnácti-leté větší produkci a prakticky bezedném kontu zaměstnával přirozeně více asistentů, v určitých momentech sepisování kolem jednoho tuctu. Naproti tomu Beneš pracoval prakticky sám s Opočenským, maximálně ještě s jedním dalším asistentem navíc. Churchillův tým byl znám jako „syndikát“. V jeho čele stál William (Bill) Deakin, se kterým Churchill spolupracoval již před válkou na historii svého předka, vévody z Marlborough.<sup>21</sup> Ten slíbil, že přitáhne několik slibných „mladých hochů“ z Oxfordu, například Alastaira Buchana a Jamese Jolla, kteří zanedlouho dosáhli věhlasu jako politologové a historici, ale pak z toho sešlo. Získal však Isaiaha Berlina, původem židovského emigranta z Ruska a později profesora filozofie v Oxfordu. K „syndikátu“ patřili dva penzionovaní generálové, lord Ismay a sir Henry Pownall, a jeden vysoký námořní důstojník, komodor Gordon Allen, kteří během války zastávali důležité funkce. Vysocí diplomaté jako lord Vansittart a sir Orme Sargent se sami nabídli, že budou komentovat přípravný text. Našli se i takoví nenápadní členové Churchillova „syndikátu“, kteří plnili dvě protichůdné funkce: sir Norman Brook, tajemník předsednictva vlády (*Cabinet Secretary*, 1947–1962), byl například v jedné osobě oficiálním cenzorem, který rozhodoval, co smí a nesmí soukromník Churchill z vládních dokumentů vidět, a na druhé straně působil jako neoficiální editor Churchillových memoárů, a dokonce přispěl dlouhými pasážemi jako „ghostwriter“.

Když Churchillovy válečné paměti začaly vycházet tiskem, nikoho z recenzentů nenapadlo vážně zapochybovat o tom, kdo je autorem a zda úkol oněch početných konzultantů a asistentů kolem Churchilla se netýkal i náročnější práce, nežli bylo obstarávání dokumentů. Když byla jednomu z jeho mladších asistentů nicméně tato otázka žertem položena, odpověděl, že mu připadá docela zbytečná, jako by se někdo snažil zjistit od vrchního kuchaře, zda připravil sám vlastníma rukama celý ten banket anebo mu s tím někdo pomáhal...

Konceptů ke každé kapitole bylo v Churchillově velkovýrobně textů opravdu mnoho – v průměru nejméně šest, ale někdy nechal Churchill přepracovat text až dvanáctkrát. Bylo to třeba i kvůli umístění jednoho slovíčka, na jehož pozici v textu orátorovi Churchillovi strašně záleželo. V protikladu k tomu najdeme u Beneše v průměru ne více než tři verze – opět demonstrace toho, jak se lišil spisovatel od sociologa. Se slovíčky si realistický Beneš moc nehrál, dával přednost faktům. V poměru ke svým spolupracovníkům postupovali Beneš a Churchill diametrálně odlišně – protože i jejich pracovní metody se od sebe naprosto lišily. Beneš byl znám jako notorický psavec, kdežto Churchill zásadně všechno diktoval. Před zahájením

---

21 *Marlborough: His Life and Times (1933–1938)*, 2 sv. London, George G. Harrap and Co. 1966. Ohledně Deakinova tajného posláni v dubnu 1938 v Praze viz HAUNER, Milan: Co chtěl Churchill vědět od Beneše 1938. In: *Dějiny a současnost*, roč. 25, č. 6 (2003), s. 49 n.

práce nadiktoval krátkou skizzu, ke které připojil svá početná memoranda a telegramy označené heslem „osobní“. V další fázi pracoval již s texty, které mu na základě těchto instrukcí dodali členové „syndikátu“. Když musel 1. srpna 1945 po prohraných volbách vyklidit úřední sídlo premiéra v Downing Street 10, nechal si Churchill odvézt mnoho krabic s kopiemi svých memorand a telegramů, které už během války odkládal stranou pod heslem „Personal“.

Podle jakých kritérií by se měl dívat v budoucnu historik na Benešovy „kolektivistické“ *Paměti*? David Reynolds si kladl při psaní o Churchillovi a jeho „syndikátu“ kupříkladu otázku, co Churchill při psaní věděl, a snažil se zakrýt. Nejdůležitějším tajemstvím bylo „Ultra“, tj. způsob dešifrování německých tajných kódů. Podle názoru znalců „Ultra“ pomohlo zkrátit válku o několik let. Dále neškodí si občas připomenout, co víme dnes a co Churchill nevěděl (nebo nechtěl vědět), jako například zásadně protichůdné informace z východní fronty – na jedné straně rozhodující podíl Rudé armády na porážce německého wehrmachtu, a vedle toho naprosto nevyvratitelná úloha sovětských orgánů při likvidaci desítek tisíc občanů pobaltských republik a Polska, včetně hromadných poprav tisíců zajatých polských důstojníků; sem patří i historie britské (a americké) váhavosti organizovat nálety s cílem bombardovat největší vyhlazovací tábor Osvětim a podobně.

Třebaže v Benešově případě nelze postupovat přísně analogicky podle kritérií, která použili britští autoři při hodnocení Churchilla jako státníka-memoáristy, určité paralely by se tu našly – a k tomu jsou Opočenského deníky nepostradatelné, mnohem užitečnější nežli deníky Eduarda Táborského, který má sice bystřejší postřeh a analytický talent, ale přeci jen úzkostlivě dbá, aby nevybočil z přízně svého šéfa Beneše.<sup>22</sup>

### *Katyn jako morální dilema britské politiky*

Během války, když pobývala československá exilová vláda v Londýně, se v britském tisku vyskytla tři témata, která svými ožehavými morálními dilematy zvedla hladinu veřejného mínění a vyvolala značné rozpaky a zmatek v britské válečné cenzuře. Byla to Darlanova aféra, masakr v Katyni a Varšavské povstání. Od roku 1990 máme v tomto směru k dispozici příkladnou historickou monografii obsahující analýzu britského a částečně i polského tisku, vládních a diplomatických dokumentů.<sup>23</sup> Aféra admirála Darlana vyvolala asi nejprudší vlnu okamžitého morálního

---

22 TÁBORSKÝ, Eduard: *Pravda zvítězila: Deník druhého zahraničního odboje*. Praha, Družstevní práce 1947; *Presidentův sekretář vypovídá: Deník druhého zahraničního odboje*, 2 sv. Curych, Konfrontace 1983; *Hoover Institution Archives* (Stanford), fond Taborsky, kartony 1 a 2, Deníky 1939–1945, 3 sv.

23 BELL, P. M. H.: *John Bull and the Bear: British Public Opinion, Foreign Policy and the Soviet Union, 1941–1945*. London, Edward Arnold 1990; viz též FOLLY, Martin H.: *Churchill, Whitehall and the Soviet Union, 1940–45*. London, Macmillan Press 2000.

rozhořčení, když se britská veřejnost dozvěděla, že se Američané za zády generála de Gaulla a se souhlasem britské vlády dohodli se zajatým Françoisem Darlanem a jmenovali ho hlavou francouzské správy v severní Africe. Britský tisk reagoval na tuto nehoráznou dohodu s vedoucím francouzským quislingem, jako by se jednalo o totální zradu spojenecké věci. Naštěstí měla Darlanova aféra krátké trvání; měsíc po podepsání dohody s Američany byl admirál Darlan zavražděn francouzským nacionalistou. Opočenský, kterého často navštěvovali „svobodní“ Francouzi, de Gaullovi spolupracovníci, musel toto drama s nimi intenzivně prožívat. (Pokud bychom si chtěli vymyslet českou paralelu, pak bychom si museli představit situaci na jaře 1945, jak maršál Koněv či generál Patton při obsazování protektorátu jmenují namísto Beneše československým prezidentem Emanuela Moravce...)

Varšavské povstání a katynský masakr, jehož ohlasu ve válečné Británii se na tomto místě chci podrobněji věnovat, nás přivádějí blíže ke střední Evropě. Tak jako existoval anglo-polsko-sovětský trojúhelník, byl realitou i komplikovaný vztah česko-polsko-sovětský. V jeho rámci se střetly dvě verze katynského masakru: verze šířená Moskvou, přetrvávající téměř až do zániku SSSR jako její oficiální stanovisko – a polská vlastenecká verze, opírající se o svědky, jejichž výpovědi o patnácti tisících zavražděných polských důstojnících se postupně dostávaly i do Británie ještě před odhalením v německém rozhlase. Ten v polovině dubna 1943 oznámil nález prvního masového hrobu v Katynském lese poblíž Smolenska. (Teprve po více než padesáti letech se podařilo díky vytrvalému tlaku Solidarity a později polské vlády za prezidenta Łecha Wałęsy vymoci od sovětské vlády autentické dokumenty potvrzující detaily masakru. Žádost popravít čtrnáct tisíc sedm set polských válečných zajatců a spolu s nimi dalších jedenáct tisíc uvězněných civilistů, klasifikovaných jako antisovětské živly, formuloval šéf ministerstva vnitra (NKVD) Lavrentij Berija v dopise z 5. března 1940 Josifu Stalinovi, který ji vzápětí schválil spolu s dalšími členy vedení – Vorošilovem, Molotovem, Mikojanem, Kalininem a Kaganovičem.<sup>24</sup>)

Ministr financí v londýnské vládě Ladislav Feierabend i Jan Opočenský se stýkali pravidelně s profesorem Stanisławem Kotem, ministrem v Sikorského vládě, členem Československo-polského výboru pro kulturní spolupráci, zřízeného v rámci příprav československo-polské konfederace. Kot se měl zanedlouho stát vyslancem polské vlády v Moskvě. Při jednom společném obědu v Londýně v červenci 1941 se

---

24 V Katynském lese bylo popraveno 4421 polských válečných zajatců, převážně z tábora v Kozelsku. Vězni z táborů ve Starobělsku a Ostaškova byli popraveni na jiných místech. Na základě dokumentace uvolněné ze sovětských archivů vyšlo najevo, že mezi 3. dubnem a 19. květnem 1940 bylo popraveno celkem 21 851 polských zajatců označených za třídní nepřátele. (Viz *Katyń: Dokumenty ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.* Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN 1992.) Z uvedených čísel vyplývá, že počet popravených byl nakonec o necelé čtyři tisíce nižší než počet osob, které měly být určeny k likvidaci podle Berijova dopisu (*tamtéž*, s. 34–39). Kopii Berijova dopisu se Stalinovým podpisem předal 14.10.1992 ruský historik Rudolf G. Pichoja v úloze zvláštního vyslance prezidenta Ruské federace Borise Jelcina polskému prezidentu Lechu Wałęsowi.

Kot zmínil o údělu deportovaných Poláků. V květnu Rusové sami napočítali, že mají v zajetí sto devatenáct tisíc polských vojáků a jedenáct tisíc důstojníků, nyní však nabízeli pouze dvacet tisíc vojáků. Podle Kota hlásili Němci v rádiu, že Rusové nemohou propustit další Poláky, protože je prý povraždili.<sup>25</sup> Jak dosvědčují Opočenského deníky, s touto informací se tudíž náš londýnský exil mohl seznámit už v polovině roku 1941. Neпоchybuji, že se donesla i k Benešovi.

Poté co Sověti v červnu 1942 ústy svého velvyslance v Londýně Alexandra Bogomolova vytvořili československo-polskou konfederaci, se v říjnu téhož roku sešel Feierabend s polským vyslancem u londýnské vlády Adamem Tarnowským. Vypravo-

voval pak Opočenskému, co od něho slyšel. Poláci stále nemohou najít deset tisíc svých důstojníků, které Sověti původně zajali a odveklí do dvou zajateckých táborů. Během hledání se prý jeden sovětský komisař podřekl, že je sami Sověti postříleli. Tarnowski k tomu dodal, že nejen on, ale i mnozí členové polské vlády jsou přesvědčeni, že Sověti tento zločin opravdu spáchali. Poláci s tím však nechtějí vystoupit na veřejnosti, aby se jejich vztahy se Sověty ještě více nezhoršily. Tarnowski přitom kritizoval Benešovu zahraniční politiku, která spojuje budoucnost Československa se Sovětským svazem a nutí také Poláky, aby šli touto cestou. Sovětským slibům podle něj nelze věřit.<sup>26</sup>

Sověti měli jistě v plánu zmasakrování polské inteligence utajit, v případě konfrontace pak sehrát komedii uražených a pokračovat ve lhaní. Když německý rozhlas v polovině dubna 1943 oznámil nález hromadných hrobů povražděných polských důstojníků v Katynském lese, obrátila se polská vláda na Mezinárodní čer-



Winston S. Churchill s mladým oxfordským historikem Billem Deakinem, svým hlavním asistentem při práci na válečných pamětech, po příletu do Marrákéše v prosinci 1947 (foto z knihy Davida Reynoldse *In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War*. London, Allen Lane 2004)

25 ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 131; FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 2. Brno, Atlantis 1995, s. 180.

26 ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 243; FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, sv. 2, s. 186.

vený kříž v neutrálním Švýcarsku se žádostí, aby vyslal na místo masakru komisi, jež by věc vyšetřila a provedla exhumaci. Komise, složená z předních evropských kriminologů a patologů,<sup>27</sup> musela pochopitelně přistoupit na německou režii, neboť dotyčná oblast Běloruska byla pod německou okupací. Moskva tak mohla osočit polskou vládu, že chce vrazit klín mezi Spojence, obvinila ji z kolaborace s Němci a přerušila s ní diplomatické styky.<sup>28</sup>

Beneš, který začátkem května 1943, hned po vypuknutí katynské aféry, odletěl na státní návštěvu do Spojených států, přijal stejně jako Roosevelt a Churchill sovětskou verzi. Na veřejnosti tvrdil, že jde o rafinovanou kampaň Goebbelsovy propagandy s cílem rozdělit Spojence, což byla pravda jen částečná. Přestože se dá cynicky namítnout, že katynský masakr se vlastně už od minulého roku<sup>29</sup> Čechoslováků netýkal, když projekt konfederace byl definitivně zmařen sovětským vetem, domnívám se, že morální závazek udržet Poláky jako spojence ve válce proti nacistickému Německu nadále platil. Silné protipolské stereotypy však mezi Čechoslováky nadále přetrvávaly; nejsilněji snad u Eduarda Táborského, jak o tom svědčí jeho deníky, v nichž šmahem odsuzoval polskou verzi o katynském masakru jako projev antisovětské nenávisti.<sup>30</sup> (Ale i Beneš se například často vracel k myšlence o nevyhnutelnosti sociální revoluce v Polsku, během níž Rudá armáda pomůže zlikvidovat tamní reakční šlechtickou elitu.) Ani ve své knize o Benešovi, publikované čtyřicet let po katynském masakru, se Táborský neodvážil korigovat své prosovětské stanovisko a interpretaci Katynu ponechal v té podobě, jak ji původně formuloval prezident.<sup>31</sup>

Když Feierabend Benešovi připomněl, že Poláci již delší dobu podezírali Sověty z vraždy deseti tisíc svých důstojníků, prezident mu odpověděl, že o tom už slyšel, ale že tomu nevěří.<sup>32</sup> Díval se na polsko-sovětský konflikt očima sociologa, předpovídajícího nutné propuknutí sociální revoluce v Polsku, a zároveň očima restau-

27 Jejimi členy byl mimo jiné profesor Hájek z Prahy a profesor Subík z Bratislavy.

28 Viz ŠTOVIČEK, Ivan – VALENTA, Jaroslav (ed.): *Československo-polská jednání o konfederaci a spojení 1939–1944*. Praha, Karolinum – Historický ústav AV ČR 1995, dokument č. 174 z 29.4.1943 (zřejmě jej připravil Eduard Táborský pro Benešův archiv).

29 TÁBORSKÝ, Eduard: A Polish-Czechoslovak Confederation: A Story of the First Soviet Veto. In: *Journal of Central European Affairs*, roč. 9, č. 4 (1950), s. 379–395. Československá Státní rada odsoudila 19.5.1943 ve své rezoluci „násilně konstruovanou lež o tzv. katynském masakru“ (viz ŠTOVIČEK, I. – VALENTA, J. (ed.): *Československo-polská jednání o konfederaci a spojení 1939–1944*, dokument č. 181). Hlavní česká monografie na téma konfederace viz NĚMEČEK, Jan: *Od spojení k roztržce: Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*. Praha, Academia 2003.

30 Viz *Hoover Institutions Archives*, fond Taborsky, karton 2, Deníky, sv. 3, s. 218.

31 TABORSKY, Eduard: *President Edvard Benes between East and West, 1938–1948*. Stanford, Hoover Institution Press 1981, s. 121 (české vydání: *Prezident Edvard Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá fronta 1993).

32 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 3. Brno, Atlantis 1996, s. 66.

rátora Československa, nalézajícího podstatu sporu mezi polskou vládou a Moskvou ve vytyčení nové východní hranice Polska (jež se mu, stejně jako většině Angličanů, zdála naprosto racionální!) podél takzvané Curzonovy linie.<sup>33</sup> V létě 1941 se totiž Moskva sice distancovala od německo-sovětského paktu o neútočení ze srpna 1939, avšak původní sovětsko-polskou hranici, která platila po celé meziválečné období, už respektovat nechtěla.

Racionalista Beneš tedy interpretoval skandál kolem masových hrobů popravených Poláků jako pokus „reakční“ polské vlády odvést pozornost od daleko podstatnějšího problému, jímž byl nevyhnutelný posun budoucí sovětsko-polské hranice směrem na západ.<sup>34</sup> Spor o hromadné hroby zmasakrovaných Poláků měl prý jen zamaskovat slepou uličku polské diplomacie, která nebyla schopna se smířit se ztrátou Vilna, Lvova a více než jedné třetiny předválečného území s patnácti miliony obyvatel, z nichž sedm milionů tvořili Poláci. Zatímco Stalina geopolitika tlačila Polsko na západ, chystal se Edvard Beneš, ne nadarmo zvaný prezident Budovatel, už bezprostředně po Mnichovu na posunutí těžiště Československa opačným směrem, tj. blíže k Sovětskému svazu. Byl pro zřízení nového hlavního města poblíž Velehradu; byl připraven odepsat Podkarpatskou Rus ve prospěch nového sovětského spojení, aby tím získal společnou hranici. Sověti mu měli pomoci – jak zaníceně líčil ještě před vypuknutím války v Londýně jednomu zástupci domácího odboje – jednak odrazit příští pangermánský *Drang nach Osten*,



*Tajemník předsednictva britské vlády Norman Brook, oficiální cenzor a zároveň neoficiální editor Churchillových pamětí (foto z knihy Davida Reynoldse In Command of History)*

33 ŠŤOVÍČEK, I. – VALENTA, J. (ed.): *Československo-polská jednání o konfederaci a spojení 1939–1944*, mj. dokumenty č. 170, 172, 175, 177 a 187.

34 Domnívám se proto, že Benešova necitlivost vůči masakru polské elity byla spíše rubem jeho geopolitického pragmatismu nežli projevem osobní antipatie vůči Polákům, na které staví svou poslední polemickou práci Marek Kazimierz Kamiński (*Edvard Benes kontra gen. Władysław Sikorski: Politika w³adz czechos³owackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*. Warszawa, Wydawnictwo Neriton – Instytut Historii PAN 2005).

jednak „zmáčknout“ nezdárné Slováky („příliš moc pakáže a nezralí politicky“), aby se pevněji přimkli k bratrům Čechům a zapomněli na autonomii.<sup>35</sup>

Daleko podstatnější pro uspořádání poválečné střední Evropy bylo, že sovětský výklad přijal nejen Beneš, nýbrž především Roosevelt a Churchill.<sup>36</sup> Je zřejmé, že katynská aféra nebyla jen záležitostí polsko-sovětskou, nýbrž i britskou. Když byla polská nezávislost v roce 1939 ohrožena ze dvou stran německým i sovětským imperialismem, Velká Británie to přijala jako *casus belli* pro vypovězení války Německu – ne však Sovětskému svazu, jehož opožděnou okupaci východního Polska, sedmáct dní po německém přepadu, odsoudila britská vláda mírnou důtkou.<sup>37</sup> Beneš se neztotožňoval ani s tímto postojem. Zůstával vůči Sovětům shovívavý, protože sám sebe přesvědčil, že potřebuje jejich spojenectví skrze společnou hranici, aby bylo Československo v budoucnu ochráněno před německým *Drang nach Osten*. Proto na sobě nedal znát, jak ho šokoval německo-sovětský pakt ze srpna 1939.<sup>38</sup> Když 30. listopadu 1939 Sovětský svaz přepadl Finsko, Beneš se postavil za Moskvu.<sup>39</sup> Naproti tomu britská vláda se rozhodla spolu s francouzskou hlasovat pro vyloučení SSSR ze Společ-

- 35 DRÁBEK, Jaroslav: *Z časů dobrých i zlých*. Praha, Naše vojsko 1992, s. 31–45. Drábkovy poznámky z návštěvy u Beneše 31.1.1939 (uložené v *Národním archivu* v Praze, fond Hubert Ripka, sign. 50/1-1-256-14-1) editoval Stanislav Kokoška ve sborníku: RATAJ, Jan – KLIMEK, Antonín – ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): *Z druhé republiky*, sv. 2. Praha, Historický ústav Armády ČR – Památník odboje 1993, s. 365–375, zde s. 370.
- 36 Americká vláda měla přitom k dispozici autentickou informaci o katynském masakru prostřednictvím svědectví podplukovníka Johna van Vlieta, kterého Němci přivlekli jako válečného zajatce do Katynu v době exhumace mrtvol mezinárodní komisí patologů. Van Vliet předal po německé kapitulaci svou podrobnou zprávu o Katynu Pentagonu a State Departmentu, kde však byla utajena, aby nebyla poškozena pověst sovětského spojence. Prezident Roosevelt do konce života tvrdil, že za katynský masakr byli zodpovědní Němci. Když v roce 1944 pro něj kapitán G. Earle vyhotovil zvláštní zprávu o katynském masakru, ve které jednoznačně potvrdil vinu Sovětů, Roosevelt Earla propustil a zprávu potlačil. (Viz PAUL, Allen: *Katyn: The Untold Story of Stalin's Polish Massacre*. New York, Scribner Book Company 1991, s. 308–315.) Britská strana vyprodukovala tzv. Butlerovo memorandum, které analyzuje celý katynský případ porovnáním německé a sovětské verze. Původně bylo určeno jen pro vnitřní potřebu ministerstva, posléze spolu s dalšími dokumenty vyšlo knižně (*Katyn: British Reactions to the Katyn Massacre, 1943–2003*. London, Foreign & Commonwealth Office 1973). O Churchillově reakci na Katyn viz dále.
- 37 WOODWARD, Sir Llewellyn: *British Foreign Policy in the Second World War*, sv. 1. London, His Majesty's Stationary Office 1970, s. 12.
- 38 Vyplyvá to z Benešova rozhovoru se sovětským velvyslancem v Londýně Ivanem Majským z 23.8.1939. Benešův záznam rozhovoru viz NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945: Dokumenty*, sv. 1: *Březen 1939 – červen 1943*. Praha, Státní ústřední archiv 1998, s. 74–76; Majského záznam viz *Dokumenty vnější politiky SSSR*, sv. XXII/1. Moskva, Politizdat 1992, s. 644–646.
- 39 Viz NĚMEČEK, Jan: Československý zahraniční odboj a sovětsko-finská válka 1939–1940. In: HARNA, Josef (ed.): *Moderní dějiny: Sborník k dějinám 19. a 20. století*, roč. 3. Praha, Historický ústav AV ČR 1995, s. 1–8.



nosti národů a připravovala vyslání expedičního sboru do Finska proti Rudé armádě. Jistou dobu dokonce uvažovala, zda má Sovětům vypovědět válku; podle některých pragmatických autorů to byl projev krajní pošetilosti.<sup>40</sup>

V případě katynského masakru se jednalo o mnohem konkrétnější a oblundnější záležitost nežli o porušení mezinárodních dohod. Jestliže byla doposud během války genocida jednoznačně spojována s aplikací nacistického rasového světonázoru, Katyn znamenal studenou sprchu a probuzení z iluze. Když však prvořadým cílem Spojenců bylo porazit hitlerovské Německo a kolosální břemeno nesli v tomto boji právě Sověti, jak měli zodpovědní britští a američtí státníci jednat, nemluvě o představitelích exilových vlád? Na druhé straně je principy Atlantické charty zavazovaly, aby nedovolili transfer území bez souhlasu obyvatelstva a umožnili svobodné volby na osvobozeném území. Mezi britskými diplomaty se vyskytlo několik jedinců, kteří napsali, co si mnozí jen v duchu mysleli o pragmatickém zavírání očí nad tím, jak jeden spojenec masakruje druhého. Od konce května 1943 koloval na ministerstvu zahraničí dlouhý dopis vyslance u polské vlády Owena O'Malleyho.<sup>41</sup> Četli ho členové vlády, četl ho král; Churchill trval na tom, aby si ho přečetl i prezident Roosevelt.<sup>42</sup> Sir Alexander Cadogan, Edenův zástupce ve Foreign Office, upozornil na to, že dávno před Katynem Sověti měli na svědomí popravu desítek a desítek tisíc vlastních občanů: „Jsme snad nyní kvůli Katynu v choulostivější situaci, když jsme se před dvěma roky dokázali jim vrhnout do náruče? Je to hnusné. Jak budou moci Poláci ještě v budoucnu žít s Rusy, a jak budeme my moci dohadovat se s Rusy na popravách německých 'válečných zločinců', když jsme jim odpustili Katyn?“<sup>43</sup>

### *Státníci-memoáristé a Katyn*

Churchill se dostal při sepisování své velké historie druhé světové války ke katynské aféře někdy v létě 1949, kdy mezinárodní situace se už utvářela v duchu studené války, o jejíž metaforickou definici se sám postaral před třemi lety ve svém proslulém projevu v americkém Fultonu. Jakým způsobem měl nyní vysvětlit čtenářům, proč za války souhlasil se sovětskou verzí katynského masakru, a navíc v jednom ze zachovaných telegramů přislíbil Stalinovi, že se pokusí umlčet protisovětský polský tisk v Británii?<sup>44</sup>

---

40 CLARK, Douglas: *Three Days to Catastrophe*. London, Hammond 1966, s. 13.

41 *The National Archives* (Londýn), Foreign Office, důvěrný tisk C 6160/258/55, dopis Owena O'Malleyho Anthonymu Edenovi z 24.5.1943; viz též O'MALLEY, Owen: *The Phantom Caravan*. London, John Murray 1954, s. 229 n.

42 PAUL, A.: *Katyn*, s. 306.

43 DILKS, David N. (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938–1945*. London, Cassel 1971, s. 537.

44 REYNOLDS, D.: *In Command of History*, s. 328. Churchill se ve svých *Dějinách druhé světové války* o katynském masakru zmiňuje na konci 4. dílu *Karta se obrací*, ve 41. kapitole s názvem „Rusko a západní spojenci“, s. 753–756.

Pravda, studená válka vytyčila novou perspektivu. V listopadu 1949 vznikl Americký výbor pro vyšetřování katynského masakru, který připravil anketu a poslal ji i Churchillovi, aby výboru sdělil, co o tom všechno věděl. V srpnu 1950 vedoucí Churchillova „syndikátu“ William F. Deakin znovu předělal celou kapitolu pojednávající o Katynu. Původní sovětskou verzi o „předání“ čtrnácti tisíc zajatých polských důstojníků do německých rukou, aniž by alespoň jeden z nich byl přežil, zůstal na cestě jako nemocný anebo se pokusil o útěk, Deakin označil za „neuvěřitelnou“. Churchill přeškrtnl slovo *incredible*, když se Deakinova verze dostala do jeho rukou, a nahradil ho mírnější formulací, že „bychom mohli něčemu takovému uvěřit opravdu jenom tehdy, kdybychom tomu sami uvěřit chtěli“.<sup>45</sup> V pamětech sice naznačuje, že se mu donesla informace o tom, že katynský zločin spáchali Sověti, na vysvětlenou zde však cituje svůj údajný výrok k velvyslanci Majskému: „Musíme porazit Hitlera a teď není čas na hádky a obviňování.“<sup>46</sup> Během norimberského tribunálu měla sovětská vláda možnost snést dodatečné důkazy pro svou verzi událostí, pokračuje Churchill, ale neučinila tak, a Katyn proto nefiguruje v závěrečném rozsudku nad zločiny spáchanými Němci na válečných zajatcích. Na konci kapitoly se však Churchill zřetelně vykrucuje z nutnosti vyslovit své stanovisko: polští exiloví politici prý publikovali o Katynu tolik materiálu, že si sám čtenář může o věci udělat vlastní úsudek.<sup>47</sup> Při psaní válečných pamětí Churchill stále ještě váhal použít ostřejšího adjektiva proti dosud žijícímu Stalinovi; byl příliš zkušeným politikem, než aby sám sebe zesměšnil, anebo se bezhlesně přidal k harcovníkům studené války.<sup>48</sup>

Čtvrtý díl Churchillových válečných pamětí vyšel v Anglii až v srpnu 1951 – o osm měsíců později oproti americkému vydání, když už korejská válka byla v plném proudu. Většina britských novin jej přivítala jako prozaicky dokonalé dílo. Richard Crossman, známý kritik a poslanec Labouristické strany, si ovšem vzal na mušku katynský masakr. Proč, tázal se Crossman, v tomto případě Churchill necituje žádné ze svých memorand, tak jak to bývá jeho zvykem v ostatních kapitolách? Vzápětí autora obvinil, že vůči Stalinovu Sovětskému svazu vedl politiku appeasementu až do samého konce války, jen aby ušetřil co nejvíce britských životů na bitevním poli. Zapírání katynského masakru bylo symptomem většího Churchillova dilematu, jež Crossman definoval ve své kritice jako posedlost státníka, který dříve nežli opustí scénu aktivní politiky, snaží se přizpůsobit minulost potřebám přítomnosti. Proto Churchill na jedné straně dokazuje, že „Uncle Joe“ (Stalinova přezdívka ve válečné korespondenci mezi Churchillem a Rooseveltem) v něm vždycky měl spolehlivého spojence, a na druhé straně, že on sám včas varoval svět před Stalinovými zákeřnými úmysly. Musí odpovědět těm Američanům, kteří ho nepřestávají kritizovat, že oddaloval otevření druhé fronty, seč mohl, a zároveň musí zve-

---

45 CHURCHILL, W. S.: *Druhá světová válka*, sv. 4, s. 755.

46 *Tamtéž*, s. 756

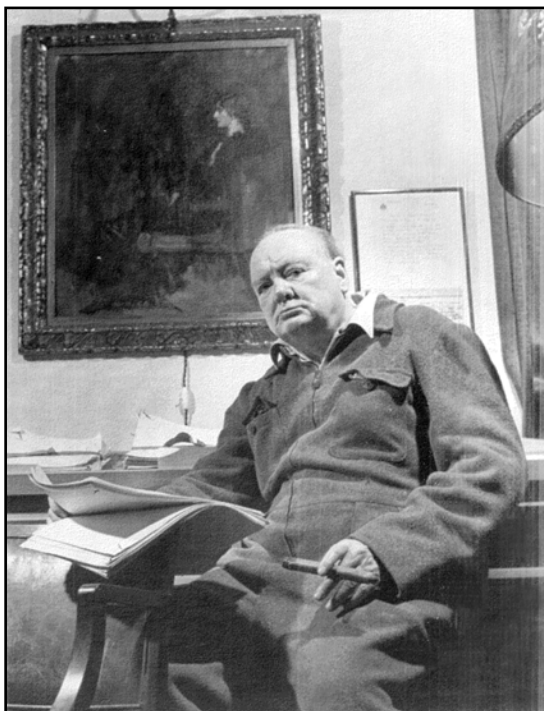
47 *Tamtéž*.

48 REYNOLDS, D.: *In Command of History*, s. 328.

ličit svou vlastní strategickou alternativu vylodění ve Středomoří, kterou však odmítl Washington, což v důsledku vedlo k obsazení střední Evropy Rudou armádou.<sup>49</sup>

Churchillova opatrnost byla o to víc zarážející, že už více než čtyři roky žil jako soukromník a nezastával žádnou vládní funkci. Nemůžeme proto měřit Benešovy texty z roku 1945 přísnějším metrem nežli Churchillovy, který si mohl dovolit o pět let později být rozhodně kritičtější – a neučinil tak. Beneš má ve svých *Pamětech* jen jednu narážku na „známý incident katynský“,<sup>50</sup> a to v nepublikované kapitole o československo-polských vztazích; píše zde, že „nanejvýš nešťastná historie katynská“ byla německou provokací, která strhla Sikorského a jeho vládu k protestu proti Moskvě.<sup>51</sup>

Už v exilu Beneš několikrát slíbil, že podá jakousi „zprávu národu“ – a radil se s Opočenským, jakou formou to má udělat<sup>52</sup> – o všem, co v těžkých dobách vykonal, a že zodpoví otázky týkající se politiky vnitřní i zahraniční. Když tento okamžik 28. října 1945 nastal, vymluvil se Beneš na dohodu „s některými svými kolegy“, kteří mu prý doporučili, aby od toho prozatím upustil. „Učinil jsem tak,“ prohlásil Beneš, „z důvodů především mezinárodních; nemohl bych ještě ani dnes říci vše, co by mělo býti řečeno a co by mohlo události všechny úplně a správně osvětliti. Jsou to



*Sir Winston Churchill rediguje text svých pamětí ve svém venkovském sídle v Chartwellu v hrabství Kent (foto z knihy Davida Reynoldse In Command of History)*

49 *Tamtéž*, s. 353 n.; viz recenze Normana Crossmana in: *New Statesman and Nation*, (4.8.1951), s. 132.

50 V roce 1947 však většina čtenářů znala „katynský incident“ z protektorátní propagandy (BENEŠ, E.: *Paměti*, s. 400 n.).

51 Viz ŠTOVÍČEK, I. – VALENTA, J. (ed.): *Československo-polská jednání o konfederaci a spojení 1939–1944*, s. 410.

52 ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 199, 339, 349.

věci, které drásaly a drásají ještě dnes všechny naše city, a jistě je třeba o nich mluvit ve chvíli, kdy to bude bráno u nás více jako historie nežli politika. Všecky své věci – fakta, názory a stanoviska k nim – mám však už úplně připraveny a předám je veřejnosti, jakmile situace bude k tomu vhodná anebo jakmile budu o to právoplatnými činiteli požádán. A pak řeknu o všech těch pohnutých událostech pravdu plnou a všecku, *jak já ji viděl a jak já jsem ji zažil*.<sup>53</sup> Že pod „důvody mezinárodními“ měl Beneš na mysli sovětský tlak, bylo zřejmé asi každému. Ale jakou „plnou pravdu“ chtěl ještě Beneš povědět? Měly to být nové detaily o Mnichovu? O heydrichiádě? O československo-polských vtazích? O nepodařené konfederaci? Zřejmě se to už nikdy nedovíme. V Opočenského denících už nemůžeme hledat další indicie Benešových úmyslů. Naposledy hovořil s Benešem 15. února 1945, krátce před prezidentovým odletem do Moskvy. Rozhovor se týkal hlavně Feierabendovy demise.<sup>54</sup>

Jaký byl osud Opočenského a jeho deníků po skončení války? Beneš měl zájem, aby Opočenský po přesídlení do Prahy vedl i nadále archiv ministerstva zahraničních věcí. Ještě v Londýně odmítl titul vyslance (a s tím zřejmě i vyšší plat?), který mu nabízel Hubert Ripka. Zda to bylo ze solidarity s Feierabendem, který v únoru 1945 podal demisi jako výraz nesouhlasu s Benešovou promoskevskou politikou, se už nedovíme. Ještě v dubnu 1945 se Opočenskému podařilo vyjednat československo-francouzskou smlouvu o vědecké, literární a kulturní spolupráci. „Zamíni“ ho však v říjnu 1946 jmenovalo československým delegátem v UNESCO, načež ho koncem roku poslalo do penze; směl však zůstat ve funkci delegáta až do léta 1948. Obdržel povolení k pobytu v cizině a poté za ním vycestovala i jeho manželka Marie (Máňa), která přežila útrapy koncentračního tábora v Ravensbrücku. Za těchto okolností se Opočenský už nemohl přímo podílet na posledním tvůrčím úsilí již chorého prezidenta Beneše, tedy na redakci *Mnichovských dnů*, které autor považoval za první díl svých válečných memoárů, a posléze ani na sepisování druhé části druhého dílu, který vyšel tiskem v říjnu 1947.

Co se stalo s Opočenského deníky po smrti jejich autora v roce 1961? Editori *Válečných deníků* nám prozradili pouze tolik, že jejich originál byl deponován v nakladatelství Karolinum. Ale odkud, kdy a jak se tam dostaly, se z publikace nedozvíme. Toto přehlédnutí je třeba napravit. Ačkoli jsem se zmínil, že Ladislav Feierabend použil při psaní svých *Politických vzpomínek* značnou část Opočenského deníků, celý text nikdy v rukou neměl. Když Jan Opočenský zemřel, deníky převzali jeho blízcí přátelé, Václav Beneš (syn prezidentova bratra Vojty Beneše) se svou manželkou Hanou, kteří je převezli z Paříže do svého bydliště v Bloomingtonu v americké

---

53 *První poselství presidenta Dra Edvarda Beneše k lidu osvobozené československé republiky: Stenografický převod poselství, které pronesl prezident republiky dne 28. října 1945 v Prozatímním Národním shromáždění*. Praha, Státní ústav těsnopisný 1946. (Zvýraznění na konci citátu pochází od autora.) Citováno podle: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/002schuz>.

54 ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 402; FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, sv. 3, s. 214–231.

Indianě. Poté co zemřel Václav Beneš a na konci roku 1989 v Československu došlo ke změně režimu, Hana Benešová se instinktivně rozhodla přivést Opočenského deníky do staré vlasti. Především jí proto patří hlavní zásluha na jejich přechování.<sup>55</sup> Po kratším bloudění se rukopisy dostaly do nakladatelství Karolinum, které se s velikou trpělivostí postaralo o jejich kvalitní zredigování a publikaci.

---

55 Za informace děkuji paní Haně Benešové, která mi je poskytla v rozhovoru konaném v Bloomingtonu v květnu 1995.

Horizont

## **Ve stínu nacistické epochy**

*Soudobé dějiny jako paradigma  
západoněmecké historiografie\**

Martin H. Geyer

### *1. Soudobé dějiny: dějiny přítomnosti?*

Co rozumíme soudobými dějinami? V posledních padesáti letech jsme na tuto otázku mohli číst tolik odpovědí, že se zdá již vše řečeno. Vedle povinných odkazů na Thúkýdida jako otce takového dějepisce, v jehož tradici se osobní zkušenost, vzpomínka a jazyk promítají do kritické historické narace, zpravidla nechybí ani připomínka Hanse Rothfelse. Tento německý historik určil po návratu z amerického exilu v prvním čísle *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* směr celé následující diskuse.<sup>1</sup>

Pojmem „generace současníků“ (*Generation der Mitlebenden*) zdůraznil osobní zkušenost historika (pochopitelně muže). Stejně jako celá jeho generace chá-

---

\* Stať přebíráme ze sborníku: NÜTZENADEL, Alexander – SCHIEDER, Wolfgang (ed.): *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 25–53. Tímto textem zahajujeme seriál pojednávající o soudobých dějinách v několika evropských zemích, který kromě Německa obsáhne ještě Francii, Velkou Británii, Španělsko, Itálii a Rakousko. Doufáme, že tímto seriálem přispějeme k rozšíření rozhledu české odborné veřejnosti i všech dalších zájemců o proměny a současném stavu disciplíny soudobých dějin v zahraničí. V souladu s našimi vydavatelskými zvyklostmi jsme v rámci možností v poznámkovém aparátu doplnili křestní jména autorů, nakladatele uváděných knižních publikací a čísla citovaných periodik a také opravili některé chybné údaje. (Poznámka redakce.)

1 ROTHFELS, Hans: *Zeitgeschichte als Aufgabe*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (dále jen *VfZ*), roč. 1, č. 1 (1953), s. 1–8.

pal Rothfels, poznamenaný doživotně zraněnými z první světové války, sebe sama jako svědka a kronikáře vojenských porážek i z nich pramenících globálních i národních katastrof, krizí a mocenských zvrátů první poloviny 20. století. K jeho textu se odvolávaly generace historiků také tím, že jej různě rozepisovali i přepisovali.<sup>2</sup>

Přitažlivost Rothfelsova pojetí spočívá v tom, že k dějinám přistupuje jednak generačně, jednak tematicky. Čas prožitku a čas jeho popisu u něho splývají; vlastní životopis se spojuje s „velkými“ dějinami. Mezitím výzkum již dávno překročil práh roku 1945. Časový záběr nejmladších výzkumných projektů soudobých dějin se kryje s daty vypršení archivních blokáží – zatím se došlo do šedesátých let, jednotliví „průzkumníci“ se pohybují v sedmdesátých letech a polooficiální zpřístupňování a zpracování pramenů k německému znovusjednocení přeskakuje hned několik desetiletí. Nesmíme zapomenout ani na dějiny Německé demokratické republiky, jejichž výzkum má k dispozici velké množství zpřístupněných pramenů. Od devadesátých let je pečlivě zpracovává první generace doktorandů.

Ve výzkumu nejmladších dějin můžeme rozlišit tři generace: první se stejně jako Rothfels zabývá nacismem a jeho vzestupem, druhá generace se věnuje Spolkové republice Německo a třetí po roce 1990 dějinám NDR. Tři generace historiků zabývající se německými diktaturami a třemi podobami německé státnosti tak odpovídají třem politickým generacím po roce 1945 s jejich navzájem odlišnými historickými zkušenostmi.<sup>3</sup> Jelikož většina z nich pojednává o době po roce 1917, kruh se zřejmě uzavírá: polem historika soudobých dějin je 20. století, rozšířené tou či onou specializací – dějinami hospodářskými, sociálními, kulturními nebo technickými. Týká se to jak vzájemných vztahů dvou německých států, tak například nad-

- 
- 2 DOERING-MANTEUFFEL, Anselm: Deutsche Zeitgeschichte nach 1945: Entwicklung und Problemlagen der historischen Forschung zur Nachkriegszeit. In: *Tamtéž*, roč. 41, č. 1 (1993), s. 1–29; HOCKERTS, Hans Günter: Zeitgeschichte in Deutschland: Begriff, Methoden, Themenfelder. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* (dále jen *APuZ*), roč. 43, č. 29–30 (1993), s. 3–19; TÝŽ (ed.): *Drei Wege deutscher Sozialstaatlichkeit: NS-Diktatur, Bundesrepublik und DDR im Vergleich*. München, Oldenbourg Verlag 1998; FREI, Norbert: Zeitgeschichte. In: JORDAN, Stefan (ed.): *Lexikon Geschichtswissenschaft: Hundert Grundbegriffe*. Stuttgart, Reclam 2002, s. 336–339. K rozměru osobní zkušenosti v soudobých dějinách srv. ENGSTROM, Eric J.: Zeitgeschichte as Disciplinary History: On Professional Identity, Self-Reflexive Narratives, and Discipline-Building in Contemporary German History. In: *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*. Tel Aviv – Göttingen, Minerva Institut für deutsche Geschichte Universität Tel Aviv – Wallstein Verlag 2000, roč. 29, s. 399–426; JESSEN, Ralph: Zeithistoriker im Konfliktfeld der Vergangenheitspolitik. In: JARAUSCH, Konrad H. – SABROW, Martin (ed.): *Verletztes Gedächtnis, Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt/M. – New York, Campus Verlag 2002, s. 153–175.
  - 3 BRACHER, Karl Dietrich: Die doppelte Zeitgeschichte: Zwei gegenwärtige Vergangenheiten. In: TÝŽ (ed.): *Geschichte und Gewalt: Zur Politik im 20. Jahrhundert*. Berlin [West], Severin und Siedler 1981, s. 233–252; HOCKERTS, H. G.: Zeitgeschichte in Deutschland.

národních srovnávacích dějin.<sup>4</sup> Nabízí se tu otázka, zda zhroutením východního bloku a německým znovusjednocením nenadchází úplně nové období soudobých dějin.<sup>5</sup>

Pokud se jejich výzkum pohybuje v „rytmu generací“,<sup>6</sup> pak lze říci, že s „odchodem současníků“ epocha nacismu nezadržitelně ztrácí svůj význam jakožto těžiště německých soudobých dějin.<sup>7</sup> Původní badatelská témata – výmarská republika a doba nacismu – se tak stávají předvečerem (*Vorgeschichte*) přítomnosti. V tomto smyslu hovořil Karl Dietrich Bracher v osmdesátých letech s ohlédnutím za dvěma německými poválečnými epochami o „dvojích soudobých dějinách“, rozčleněných na události před a po roce 1945. Konstatoval „setrvalý vpád těch starších do novějších – do dějin přítomnosti“ a poukazoval na „problém zvládnutí německé minulosti“ a na „kontinuitu velkých problémů a otázek“ po první světové válce.<sup>8</sup> Takové vztahování soudobých dějin na dějiny krizí výmarské republiky a dějiny nacistického násilí je v poválečném Německu všudypřítomné. Různé formy vyrovnávání s tímto problémem byly popisovány pojmy jako „politika minulosti“ (*Vergangenheitspolitik*) a „politika vzpomínání“ (*Erinnerungspolitik*) nebo „politika dějin“ (*Geschichtspolitik*).<sup>9</sup>

- 
- 4 ERKER, Paul: *Zeitgeschichte als Sozialgeschichte: Forschungsstand und Forschungsdefizite*. In: *Geschichte und Gegenwart*, roč. 19, č. 2 (1993), s. 202–238; GEHLER, Michael: *Zeitgeschichte zwischen Europäisierung und Globalisierung*. In: *APuZ*, roč. 52, č. 51–52 (2002), s. 23–35.
- 5 SCHWARZ, Hans-Peter: *Die neueste Zeitgeschichte: Muß der Begriff Zeitgeschichte neu definiert werden?* In: *VfZ*, roč. 51, č. 1 (2003), s. 5–28; KLEßMANN, Christoph – SABROW, Martin: *Zeitgeschichte in Deutschland nach 1989*. In: *APuZ*, roč. 46, č. 39 (1996), s. 3–14.
- 6 BRACHER, Karl Dietrich: *Doppelte Zeitgeschichte im Spannungsfeld politischer Generationen: Einheit trotz Vielfalt historisch-politischer Erfahrungen*. In: HEY, Bernd – STEINBACH, Peter (ed.): *Zeitgeschichte und politisches Bewußtsein*. Köln/R., Wissenschaft und Politik 1986, s. 53–71, 67.
- 7 FREI, Norbert: *Abschied von der Zeitgenossenschaft: Der Nationalsozialismus und seine Erforschung auf dem Weg in die Geschichte*. In: *Werkstatt Geschichte*, č. 20 (1998), s. 69–83; HETTLING, Manfred: *Die Historisierung der Erinnerung: Westdeutsche Rezeptionen der nationalsozialistischen Vergangenheit*. In: *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, roč. 29 (2000), s. 357–378.
- 8 BRACHER, D. K.: *Die doppelte Zeitgeschichte...*, cit. s. 57.
- 9 Z obsahlé literatury srv. např. EVANS, Richard J.: *Im Schatten Hitlers? Historikerstreit und Vergangenheitsbewältigung in der Bundesrepublik*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1991 (5. vyd.); REICHEL, Peter: *Politik mit der Erinnerung: Gedächtnisorte im Streit um die nationalsozialistische Vergangenheit*. München – Wien, Carl Hanser 1995; FREI, Norbert: *Vergangenheitspolitik: Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*. München, CH Beck Verlag 1996; WOLFRUM, Edgar: *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1999; ASSMANN, Aleida – FREVERT, Ute: *Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit: Vom Umgang mit der deutschen Vergangenheiten nach 1945*. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1999; HETTLING, M.: *Die Historisierung der Erinnerung*; SCHULZE, Winfried: *Historiker und die Erfindung der Bundesrepublik: Kontinuität und Neuansätze in der Geschichtswissenschaft*. In: *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, roč. 29 (2000), s. 379–390; JARAUSCH, K. H. – SABROW, M. (ed.): *Verletztes Gedächtnis...*



Jsou tedy německé soudobé dějiny variantou toho, čemu se v angličtině říká *contemporary history*? Na tom se určitě lze shodnout, odpovídá to v mnohém také jazykovému úzu a v neposlední řadě i profilu vypisovaných profesur. Pohled na celou řadu novějších publikací dělá dojem, že se soudobé dějiny dávno emancipovaly od programových tezí svých otců-zakladatelů. Vidíme úžasnou pluralitu otázek a perspektiv, které nelze shrnout pod jednoho společného jmenovatele, což je jistě potěšující.

Avšak pohled, který zdůrazňuje hlavně pojednávané období, totiž „přítomnost“, poněkud zamlžuje paradigmatickou důležitost soudobých dějin nejen pro západoněmecké dějepisce, ale ještě více pro politický a kulturní vývoj Spolkové republiky. Specifikem německých soudobých dějin je, že se vyvíjely ve stínu vyrovnávání s obdobím nacismu a že svým „poučením z minulosti“ hluboce ovlivnily politickou kulturu SRN. Potvrzuje to i současný velký zájem o dějiny dějepisce.<sup>10</sup> Německé soudobé dějiny totiž byly vždy něčím více než jen *contemporary history*; jak bude tvrdit tato stať, byly především ve své vrcholné fázi od raných padesátých do pozdních osmdesátých let pokusem historizovat nejmladší minulost se všemi jejími hlubokými, namnoze nevyсловitelnými individuálními a kolektivními vzpomínkami a zároveň usilovaly prostřednictvím takovýchto dějin pracovat pro novou budoucnost. A nejen to: jak dále ukážeme, ustavilo se v tomto prostředí nové republikánské dějepisce, které se s odkazy na zacházení s historií sebevědomě vztahovalo k budoucnosti. Tato historiografie se sice v mnohém mohla opřít o nejrůznější starší vzory, především však připravovala změnu historického vědomí, hodnotových soudů i periodizace. Jednoduše řečeno: oproti starší historiografické tradici vytvořila nový způsob, jak hovořit a psát o dějinách. Tato skutečnost západoněmecké soudobé dějiny odlišovala od stejné disciplíny v jiných zemích.

Paradigma soudobých dějin Spolkové republiky vzniklo ve specifické historické konstelaci kolektivního zpracování toho, co se v padesátých letech nazývalo „zhroucením“ (*Zusammenbruch*), „velkou katastrofou“, včetně roku 1945. Trhliny, jimiž pronikly pochyby o starším nacionálním a státněmocenském paradigmatu, se staly branou soudobých dějin, jejichž exponenti se (jakkoli málo jich zprvu bylo) záhy postavili na stranu nového republikánského státu. O tom pojednává druhá kapitola této studie.

---

10 Velkou roli zde sehrály diskuse o nacistické minulosti a nový počátek (západo)německé historiografie, srv. SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard (ed.): *Historiker und Nationalsozialismus*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1999; ETZEMÜLLER, Thomas: *Sozialgeschichte als politische Geschichte: Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*. München, Oldenbourg Verlag 2001. Důležitou roli hraje též otázka, jak psát německé dějiny 20. století, k tomu srv. především: JARAUSCH, Konrad H. – GEYER, Michael: *Shattered Past: Reconstructing German Histories*. Princeton, Princeton University Press 2003; JARAUSCH, K. H. – SABROW, M. (ed.): *Verletztes Gedächtnis...*; BERG, Nicolas: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker: Erforschung und Erinnerung*. Göttingen, Wallstein Verlag 2003.

Ve dvou následujících oddílech se pokusíme ukázat, jak se v raných šedesátých letech etablovalo nové paradigma jako republikánská vize budoucnosti, která se neorientovala na porážku z roku 1945, ale na historický zlom z roku 1933 – na ztroskotání demokratického systému (3. kapitola). Poté popíšeme některé ústřední premisy metodické konceptualizace a specifických hodnotových soudů, jimiž se toto nové paradigma vyznačovalo (4. kapitola). K tomu patří i od počátku existující spojení těchto dějin s různě koncipovanými představami „moderny“, které německým dějinám 20. století s vědomím jejich zvláštnosti připisovaly univerzální logiku vývoje (5. kapitola).

## 2. 1945: pohled z „dějinné zatáčky“ na „minulou budoucnost“

Když Werner Conze v polovině sedmdesátých let napsal, že Němci „prožili jako by v bezvědomí zhroucení a konec své říše“, totiž „porážku“, vyjádřil nepochybně pocity velké části starší generace Němců.<sup>11</sup> O to více se po skončení druhé světové války zdálo, že se německé dějiny budou opakovat – s tím rozdílem, že oproti roku 1918 bylo Německo vojensky obsazeno, zbaveno státní suverenity a na dlouhou dobu rozděleno. „Německý stát je rozbit, ztrácíme velké území, cizí nadvláda je nám nadlouho osudem,“ psal Friedrich Meinecke ve své velmi čtené knize *Německá katastrofa*.<sup>12</sup> Rok poté co berlínský historik zveřejnil tyto řádky, byl v roce 1947 dekretem Spojenců zrušen pruský stát. Německá říše mohla nadále existovat v právnických konstrukcích, klasické základní předpoklady její státnosti se však vytratily.

Tato po roce 1918 druhá politická i vojenská „porážka“ z roku 1945 představuje v poválečném období významný referenční bod všech historických reflexí. Nejen historici se nacházeli ve stavu „interpretační nouze“. K dispozici byly německé dějiny a životopisy těch, kteří se do nich nějak zapletli. Nešlo obejít otázky po příčinách a podmínkách nacistického režimu, o jehož odpovědnosti za „katastrofu“ převážná většina historiků nepochybovala. Ale nejen historici, i politici a vysocí důstojníci přicházeli s osobním ohlédnutím a autobiografiemi, ve kterých šlo o obhajobu, osobní a kolektivní odpovědnost a vinu. „Tragika“ a „osud“ byly pojmy, jimiž historici popisovali „vykolejení“ (*Ausbruch*) nejmladších dějin ze směru německé histo-

---

11 CONZE, Werner: Die Deutsche Geschichtswissenschaft seit 1945: Bedingungen und Ergebnisse. In: *Historische Zeitschrift*, sv. 225, č. 1 (1977), s. 1–28, cit. s. 2.

12 MEINECKE, Friedrich: *Die deutsche Katastrophe: Betrachtungen und Erinnerungen*. Wiesbaden, Brockhaus 1946, s. 176; např. také VOLKMANN, Hans-Erich: Deutsche Historiker im Umgang mit Drittem Reich und Zweitem Weltkrieg 1939–1949. In: TÝŽ (ed.): *Ende des Dritten Reiches – Ende des zweiten Weltkriegs: Eine perspektivische Rückschau*. München – Zürich, Piper Verlag 1995, s. 861–911; BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 64–69.

rie. Všeobecnou snahou bylo vyhnout se předhůzce „kolektivní viny“; tento topos se stal magickým úběžníkem všech historických reflexí.<sup>13</sup>

Ti, kteří se s režimem sblížili nebo se pro něj dokonce otevřeně vyslovili, přepisovali své starší texty a životopisy a nahrazovali ideologií zatíženou pojmy zdánlivě neutrálními a době přiměřenými termíny. A to tím spíše, že kritici brzy odsuzovali přetrvávání nacistického žargonu ve veřejné komunikaci. Byla to doba odhozených, nedokončených a přepisovaných projevů a knižních projektů, jejichž průzkum by byl přinejmenším stejně zajímavý jako mnohá tehdejší apologetická vyjádření a pokusy o omluvu.<sup>14</sup>

Dějiny nacismu měly být považovány za anomálii obecných německých dějin. S výjimkou několika „černých ovci“ nebyli prý nacistickým duchem nakaženi ani historici. Kritičtější názory byly brzy potlačeny. Přes veškerou apologetiku, povážlivé konstrukce vlastních pravd a obranu tradičních historických výkladů, nemluvě o obhajobě vlastního chování, nelze přehlédnout distanci vůči nejmladším dějinám. Stejně nápadná je skutečnost, že základní kategorie historického myšlení se staly ještě pochybnějšími, než se již dříve jevily především mladším historikům, jakkoliv tyto diskuse o „krizi historismu“ a nové národní (*völkisch*) historii probíhaly jen na okraji disciplíny.<sup>15</sup> Pochybnosti stihly hlavně pojmy „stát“ a „národ“ stejně jako směšování „národa“ a „lidu“, nemluvě o chápání historie jako nositelky vzdělání.

---

13 Ke vzpomínkové literatuře srv. FREUND, M.: *Geschichte ohne Distanz*. In: MORAS, Joachim – PAESCHKE, Hans (ed.): *Deutscher zwischen Gestern und Morgen: Bilanz der kulturellen Entwicklung seit 1945*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1954, s. 315–333. Debaty historiků jsou obsáhle zpracovány, viz EBERAN, Barbro: *Luther? Friedrich „der Große“? Wagner? Nietzsche? Wer war an Hitler Schuld? Die Debatte um die Schuldfrage 1945–1949*. München, Minerva 1985 (2. vyd.); SCHULZE, Winfried: *Der Neubeginn der deutschen Geschichtswissenschaft nach 1945: Einsichten und Absichtserklärungen der Historiker nach der Katastrophe*. In: SCHULIN, Ernst (ed.): *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg (1945–1965)*. München, CH Beck Verlag 1989, s. 1–37; FAULENBACH, Bernd: *Historische Tradition und politische Neuordnung: Zur Geschichtswissenschaft nach der Katastrophe*. In: PEHLE, Walter H. – SILLEM, Peter (ed.): *Wissenschaft im geteilten Deutschland: Restauration oder Neubeginn nach 1945?* Frankfurt/M., Fischer Verlag 1992, s. 191–204; VOLKMANN, H.-E.: *Deutsche Historiker...*

14 SCHULZE, W. – OEXLE, O. G. (ed.): *Historiker und Nationalsozialismus*; WEISBROD, Bernd (ed.): *Akademische Vergangenheitspolitik: Beiträge zur Wissenschaftskultur der Nachkriegszeit*. Göttingen, Wallstein Verlag 2002; LOTH, Wilfried – RUSINEK, Bernd A. (ed.): *Verwandlungspolitik: NS-Eliten in der westdeutschen Nachkriegsgesellschaft*. Frankfurt/M. – New York, Campus Verlag 1998; HOHLS, Rüdiger – JARAUSCH, Konrad H.: *Versäumte Fragen: Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 2000.

15 OEXLE, Otto Gerhard: *Geschichtswissenschaft im Zeichen des Historismus: Studien zu Problemgeschichten der Moderne*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1996; OBERKROME, Willi: *Volks-geschichte: Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1993.

Hlavní výzva spočívala v přizpůsobení německých národních dějin podmínkám nového, západně orientovaného státního útvaru (*Teilstaat*): jednalo se o nové sebeumístění v západním „osudovém společenství“ (*westlich-abendländische „Schicksalgemeinschaft“*) a v biografických souvislostech o sblížení převážně protestantských historiků s porýnským katolicismem spolkového kancléře Konrada Adenauera. Rovněž šlo o pokus smířit mocenský stát (*Machtstaat*)<sup>16</sup> a (mocenskopoliticky ani ne středně silnou) republiku, která měla brzy představovat alespoň matný odlesk bismarckovské říše. Teorie totalitarismu jednak ostře odlišovala Spolkovou republiku od nacistického systému, jednak nacházela řadu stukturních podobností mezi nacismem a východoněmeckým státním útvarem. Privilegovány byly dějiny německého odboje, k nimž napsali vlivná díla jak doyen německého poválečného dějepisce Gerhard Ritter, tak Hans Rothfels, který se vrátil z amerického exilu.<sup>17</sup>

Jaké jsou tedy znaky takových dějin přítomnosti, které začínají „katastrofou“ nacismu a s ní nerozlučně spojeným rokem 1945? Odpovědi se liší podle úhlu pohledu a rovnají se staré kruciální otázce, zda je sklenice zcela plná anebo zcela prázdná.<sup>18</sup> Nejedná se zde o sledování tolikrát popsaných historiografických „ústupových bojů“, ale o to naskicovat jednotlivé „průniky soudobých dějin“ do tohoto prostoru. Ve středu pozornosti byly přitom otázky po transformaci vzpomínek v historii. Vzhledem k četným cézurám a novým nárokům přítomnosti bylo úkolem najít nové přístupy k minulosti, jichž se dožadoval především göttingenský okruh historiků kolem Hermanna Heimpela a Reinharda Wittrama, a to

---

16 Jako *Machtstaat* označovali němečtí politici a historici v 19. století žádoucí model státního zřízení, který by byl centralizovaný, militarizovaný a opíral by se o silnou mocenskou autoritu. Tyto atributy byly spojovány s pruským státem a posléze s bismarckovsko-vilémovským Německem. (Pozn. redakce.)

17 GARBE, Detlef: Äußerliche Abkehr, Erinnerungsverweigerung und „Vergangenheitsbewältigung“: Der Umgang mit dem Nationalsozialismus in der frühen Bundesrepublik. In: SCHILDT, Axel – SYWOTTEK, Arnold (ed.): *Modernisierung im Wiederaufbau: Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre*. Bonn, Dieter Verlag 1993, s. 693–716; REICHEL, Peter: Zwischen Dämonisierung und Verharmlosung: Das NS-Bild und seine politische Funktion in den 50er Jahren. Eine Skizze. In: *Tamtěž*, s. 679–692; SCHILDT, Axel: Der Umgang mit NS-Vergangenheit in der Öffentlichkeit der Nachkriegszeit. In: LOTH, W. – RUSINEK, B. A. (ed.): *Verwandlungspolitik*, s. 19–54; BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, 2. kapitola.

18 Dobré shrnutí nabízí např. CONRAD, Sebastian: *Auf der Suche nach der verlorenen Nation: Geschichtsschreibung in Westdeutschland und Japan 1945–1960*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1999. Hodnocení bývá tím negativnější, čím více se jako měřítko používá vyrovnání s dobou nacismu: srv. VOLKMANN, H.-E.: *Deutsche Historiker...*; BROCHHAGEN, Ulrich: *Nach Nürnberg: Vergangenheitsbewältigung und Westintegration in der Ära Adenauer*. Hamburg, Junius 1994; FREI, N.: *Vergangenheitspolitik*. V návaznosti na Ralfa Dahrendorfa a ostatní zdůraznil např. W. Schulze především dlouhodobé změny historiografie pod vlivem sociálních dějin v podobě tzv. *Volksgeschichte* (viz SCHULZE, W.: *Der Neubeginn der deutschen Geschichtswissenschaft nach 1945*).

protestantsky kajícím způsobem, což se u ostatních historiků nesetkávalo vždy s nadšením.<sup>19</sup>

Někdejší představy o budoucnosti uplývají do minulosti, stávají se „minulou budoucností“. Göttingenský historik Reinhard Wittram v šedesátých letech nikoli bez politování přiznal, že jeho mladší kolega Reinhart Koselleck pracoval s pojmem „uplynulé budoucnosti“ již před ním.<sup>20</sup> Na úvod zmíněný programový článek Hanse Rothfelse při bližším pohledu také otevírá toto centrální téma, které göttingenský medievista Hermann Heimpel, jenž se v četných statích vyrovnával se soudobými dějinami, pojednal ne jako historicky, nýbrž světem každodennosti (*alltagsweltlich*) zprostředkovaný obraz situace historika „po katastrofě“. Podle Heimpela se pohled na minulost již neodvívá jako dříve v perspektivě přímky, to znamená kontinuity historie, ale je pohledem „ze zatačky“. Jeho vývody lze shrnout do závěru, že se tak zrakům historika odkrývá všechno to, co bylo v minulosti k dispozici jako možná budoucnost. Jak to sám explicitně formuloval, ztratila se budoucnost, s níž se mohl historik identifikovat. Avšak „komu se ztratila přítomnost let 1871 nebo 1914 či 1933, může se ptát, kdo bude zítra vytvářet hranice jeho přítomnosti“.<sup>21</sup>

Roky 1817, 1914 a 1933 byly pro Heimpela výbuchy energie (*Aufbruch von Willen und Wollen*), která nerušeně žila ve francouzských a ruských revolučních dějinách. Jako slavnostní řečník Heimpel o několik let dříve ve svých přednáškách pojednával o důležitosti středověku pro současnost s takovým dobovým žargonem, který je pro dnešní vnímání nepřijatelný. „Katastrofa“ označovala ztrátu kdysi empaticky vítané budoucnosti, která se otevírala kritickému, ale i distancovanému pohledu historika. Přitom jazykově citlivý Heimpel jistě dobře věděl, že rétorická výbava jeho dřívějších projevů vycházela z takového jazyka, který v „adenauerovské éře“ již nebyl funkční, neboť jej měla část mladších posluchačů prostě dost. Patrné je to ze srovnání jeho sebraných statí a projevů před rokem 1945 s pozdějšími chvalozpěvy na nově získanou „normalitu“, „nedělní náladu života“ a ženy jako skutečné hrdiny doby. Je pozoruhodné, že právě medievista Heimpel na začátku šedesátých let empaticky dokládal, že bez soudobých dějin „se nelze zabývat staršími dějinami“, že stav bezdějinnosti potrvá tak dlouho, dokud „nebude znovu vy-

---

19 Srv. velmi detailní práci N. Berga *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 220–269.

20 WITTRAM, Reinhard: Die Zukunft in den Fragestellungen der Geschichtswissenschaft. In: TÝŽ (ed.): *Zukunft in der Geschichte: Zu Grenzfragen der Geschichtswissenschaft und Theologie*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1966, s. 5–29, cit. s. 5, pozn. 1; KOSELLECK, Reinhart: *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1979; VOLKMANN, Hans-Erich: Von Johannes Haller zu Reinhard Wittram: Deutschbaltische Historiker und der Nationalsozialismus. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 45, č. 1 (1997), s. 21–46.

21 HEIMPEL, Hermann: Der Mensch in seiner Gegenwart: Sieben historische Essays. In: TÝŽ (ed.): *Der Mensch in seiner Gegenwart*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1954, s. 9–41, cit. s. 14.

stavěn most vědomí přes období 1933 až 1945, dokud se k té době budeme stavět tak, jako kdybychom tehdy byli klopýtali na scesti (*geschtrauchelt*) a vlastně ani nežili“.<sup>22</sup> Historie platila za prostředek ke zvládnutí „ještě nezvládnuté minulosti“, jak Heimpel uváděl již v roce 1956.<sup>23</sup>

„Pohled ze zatáčky“ umožnil, jak netvrdil jen Heimpel, nahlédnout vlastní „zkušenost“. Až do počátku šedesátých let byl pojem zkušenosti, především těmi, kteří se věnovali nejmladší minulosti, velmi nadužíván: na jedné straně se zdůrazňovalo, že díky vlastnímu „prožitku“ (*Mitleben*) a s ním spjatým „zkušenostem“ je badatel schopen porozumět nejmladší minulosti lépe než později narození. Na druhé straně si historici uvědomovali, že stojí před „velkou hromadou střepů vlastní zkušenosti“.<sup>24</sup> Někteří z nich – a mezi nimi řada historiků soudobých dějin – přesto tvrdili, že distancovaný pohled na vlastní životní zkušenosti a pamětnictví historických událostí usnadňuje historizaci.<sup>25</sup> Jiní, jako třeba historik starověku Alfred Heuss, byli mnohem skeptičtější. Historie jako věda totiž tím, že „ničící vzpomínku“, podle něj vytváří „jen vakuum, které vnáší mezi sebe a člověka“.<sup>26</sup>

„Zkušenostní dějiny“ (*Erfahrungsgeschichten*) těch historiků, kteří otevírali cestu novým soudobým dějinám, se zabývaly ztrátou národních dějin, říše, národa, dokonce samotného jazyka.<sup>27</sup> Ve středu mnoha vyjádření po roce 1945 o stavu národních dějin není otázka po *smyslu* a *budoucnosti* dějin národa a vlády (*Herrschaftsgeschichte*) náhodou. V této souvislosti se vynořila i otázka, která byla pro mnohé ještě závažnější: zda dějiny ve znamení porážky neukotví národní bezmoc a inferi-

22 TÝŽ: Geschichte und Geschichtswissenschaft. In: *VfZ*, roč. 5, č. 1 (1957), s. 1–17, cit. s. 4.

23 TÝŽ: *Kapitulation vor der Geschichte? Gedanke zur Zeit*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1956, s. 87; BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 248–253, 262–264.

24 DEHIO, Ludwig: Ranke und der deutsche Imperialismus. In: *Historische Zeitschrift*, sv. 170 (1950), s. 307–328, cit. s. 307.

25 Rothfels soudil, že se jeho generace („my“) nepotřebuje sžívat s duchem doby skrze historickou intuici: „Tísnil nás už dost na to, abychom si dobře uvědomili vnitřní souvislosti i nové fenomény univerzálních konstelací.“ (ROTHFELS, H.: *Zeitgeschichte als Aufgabe*, s. 6; dále viz KLUKE, Paul: *Aufgaben und Methoden zeitgeschichtlicher Forschung*. In: *Europa-Archiv*, roč. 10 (1955), s. 7429–7438.) Tento aspekt je velmi důležitý, neboť – jak ukážeme dále – kritické soudobé dějiny se po roce 1945 ustavily v konfliktu se vzpomínkami svědků. Viz HOCKERTS, Hans Günter: *Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft*. In: JARAUSCH, K. H. – SABROW, M. (ed.): *Verletztes Gedächtnis...*, s. 39–73, cit. s. 49.

26 HEUSS, Alfred: *Verlust der Geschichte*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1959, s. 56.

27 „Naše svoboda od dějin (*Freiheit von der Geschichte*) je kusem opuštěné půdy, naše zraky stále vidí zástupy uprchlíků“ (HEIMPEL, H.: *Der Mensch in seiner Gegenwart*, s. 30). Viz MOELLER, Robert: *War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany*. Berkeley, University of California Press 2001. K ustavičné jazykové kritice po roce 1945 srv. HERINGER, Hans Jürgen (ed.): *Holzfeuer im hölzernen Ofen: Aufsätze zur politischen Sprachkritik*. Tübingen, Narr 1982.

orní status Německa. Na počátku šedesátých let pro mnohé znamenala kontroverze kolem tezí Fritze Fischera právě vyrovnání s těmito otázkami – jak psát nové, „době přiměřené“ německé dějiny.<sup>28</sup>

I když se zdůrazní tradiční ráz historiografie padesátých let, nelze přehlédnout, že i zde se reflexe národních dějin dostala do popředí.<sup>29</sup> Skrze pojmy jako pasivita, bezmoc nebo vydání se všanc osudu – a řada těchto útrpných pojmů by se dala velmi prodloužit – popisovali němečtí historici svou vlastní situaci a postavení svého oboru ve společnosti.<sup>30</sup> Zásadní otázky kroužily kolem pojmů „národ a morálka“, a ne již kolem tématu „moci a státu“.<sup>31</sup> Jako nové tradice se etablovaly „kulturní národ“, liberálně-národní reformní hnutí 19. století, odboj proti Hitlerovi nebo vyvozenosti (*Errungenschaften*) výmarské republiky.

Často se poukazovalo na to, že sebekritika a pochyby historiků měly zprvu jen malý vliv na konkrétní výzkumnou práci a že se navíc vynořovaly v kontextu studené války. Přesto je nápadné, že se soudobé dějiny po roce 1945 „uhníždily“ právě v těchto nikách pochyb; daly šanci těm, kteří doufali v „denacionalizaci, demilitarizaci a demokratizaci“ historického diskurzu a usilovali o alternativní, „kritickou“ naraci.<sup>32</sup> V tomto směru se mohlo odkazovat na sociologa Hanse Freyera, který byl v duchovní krajině poválečné Spolkové republiky všudypřítomný. Podle něj „minulá budoucnost“ produkuje proces „krize a kritiky“. „Kritika, kterou vykonávají dějiny“, byla podle Freyera „stejně tak kritikou dějin jako kritikou nás samotných tváří v tvář našim krizím“. Mělo jít o způsob distance, jež přinášejí „kritické“ dějiny v nietzschovském smyslu.<sup>33</sup>

---

28 HEIMPEL, Hermann: Entwurf einer deutschen Geschichte: Eine Rektoratsrede. In: TÝŽ (ed.): *Der Mensch in seiner Gegenwart* (řeč byla proslovena v roce 1953); SCHIEDER, Theodor: Grundfragen der neueren Deutschen Geschichte. In: *Historische Zeitschrift*, sv. 192, č. 1 (1961), s. 1–16; TÝŽ: *Staat und Gesellschaft im Wandel unserer Zeit: Studien zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. München, Oldenbourg 1958. Je zjevné, že právě z tohoto ducha vyrostly monumentální práce Thomase Nipperdeye a Hanse Ulricha Wehlera.

29 Otázkou je, jakou roli sehrálo dlouhodobé uvědomování krize těmi historiky, kteří uvažovali o svém oboru. Podle našeho názoru kritika T. Etzemüllera (*Sozialgeschichte als politische Geschichte*, s. 231) vůči Jin-Sung Chunovi (*Das Bild der Moderne in der Nachkriegszeit: Die westdeutsche „Strukturgeschichte“ im Spannungsfeld von Modernitätskritik und wissenschaftlicher Innovation 1948–1962*. München, Oldenbourg 2000) není na místě.

30 Dobrým příkladem jsou například apologetické autobiografické práce Karla Alexandra von Müllera, jenž se z krajního nacionalisty stal patronem rané Spolkové republiky. Ještě zajímavější jsou knihy Gerharda Rittera o „kolektivní válečné vině z roku 1914“ a jeho interpretace císařství.

31 BÖHME, Helmut: „Primat“ und „Paradigmata“: Zur Entwicklung einer bundesdeutschen Zeitgeschichtsschreibung am Beispiel des Ersten Weltkriegs. In: LEHMANN, Hartmut (ed.): *Historikerkontroversen*. Göttingen, Wallstein Verlag 2000, s. 87–139, cit. s. 100.

32 SCHULIN, Ernst: Rückblicke auf die Entwicklung der Geschichtswissenschaft. In: JÄCKEL, Eberhard – WEYMAR, Ernst (ed.): *Die Funktion der Geschichte in unserer Zeit*. Stuttgart, Klett 1975, s. 11–25, cit. s. 14 n.

33 FREYER, Hans: *Weltgeschichte Europas*, 2 sv. Wiesbaden, Dieterich 1948, sv. 1, s. 145.

### 3. *Budoucnost minulosti: konvergence časných šedesátých let*

Zatímco se jedna skupina historiků zamýšlela nad dějinami a pamětí, přítomností a „zvládnutím minulosti“ a podněcovala tím promýšlení klasických otázek historického myšlení ve světle současnosti,<sup>34</sup> předkládali jiní historici až do raných šedesátých let nejen speciální studie, ale také první syntézy, z dějin výmarské republiky a nacistické éry. Jak se předčasně soudilo, vyznačovaly se nejen střízlivostí podání, ale měly i ambice proměňovat vzpomínky v dějiny.

Mnichovský Ústav pro soudobé dějiny (*Institut für Zeitgeschichte*) se stal během několika málo let místem „kritického zpracování“ nejmladší minulosti. Je to s podivem, jelikož někteří iniciátoři tohoto pracoviště viděli jeho účel, stejně jako tomu bylo po první světové válce, v zásobování „politiky“ argumenty proti kritice a nárokům Spojenců.<sup>35</sup> Revizionismus ale v tomto ústavu neměl místo. Právě naopak, jeho pracovníci záhy a v těsné spolupráci se soudy zkoumali také dějiny „třetí říše“, kterým se do té doby univerzitní historiografie vůbec nevěnovala. Také v těchto soudobých dějinách šlo především o ztráty, ale pokud se vůbec psalo o „katastrofě“, pak se vztahovala na rok 1933. Rok Hitlerova uchopení moci se stal klíčovým bodem historických prací; popisoval se boj mezi demokracií a diktaturou včetně šancí, možností a dluhů německých dějin i rýsující se katastrofa, imanentní nacistickému systému. Na jedné straně tato konceptualizace dějin určovala bádání o výmarské republice, které se podle vyjádření Karla Dietricha Erdmanna z roku 1955 neslo ve znamení „otázky po příčinách jejího pádu“.<sup>36</sup> Na straně druhé toto pojetí strukturovalo výzkum „třetí říše“. Každá historická událost od ustavení vůdcovské-

---

34 Nejzajímavější jsou zde Koselleckovy práce: KOSELLECK, R.: *Vergangene Zukunft*; TÝŽ: *Zeitschichten: Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer*. Frankfurt/M., Suhrkamp 2000.

35 Dějiny ústavu byly napsány několikrát: srv. BENZ, Wolfgang: *Wissenschaft oder Alibi? Die Etablierung der Zeitgeschichte*. In: PEHLE, W. H. – SILLEM, P. (ed.): *Wissenschaft im geteilten Deutschland*, s. 11–25; SCHULZE, Winfried: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*. München, CH Beck Verlag 1993, s. 229–249; MÖLLER, Horst – WENGST, Udo (ed.): *50 Jahre Institut für Zeitgeschichte: Eine Bilanz*. München, Oldenbourg 1999. K debatám o bádání soudobých dějin a jeho poradní roli ve vztahu k politice, které se vracely do meziválečného období, srv. BEER, Matthias: Der „Neuanfang“ der Zeitgeschichte nach 1945: Zum Verhältnis von nationalsozialistischer Umsiedlungs- und Vernichtungspolitik und der Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa. In: SCHULZE, W. – OEXLE, O. G. (ed.): *Historiker und Nationalsozialismus*, s. 274–301; HAAR, Ingo: „Kämpfende Wissenschaft“: Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: *Tamtéž*, s. 215–240.

36 ERDMANN, Karl Dietrich: *Die Geschichte der Weimarer Republik als Problem der Wissenschaft*. In: *VfZ*, roč. 3, č. 1 (1955), s. 1–19, cit. s. 5; FREUND, M.: *Geschichte ohne Distanz*, s. 317. K dynamicky rostoucímu výzkumu výmarské republiky srv. MÖLLER, Horst: *Die Weimarer Republik in der zeitgeschichtlichen Perspektive der Bundesrepublik Deutschland während der fünfziger und frühen sechziger Jahre: Demokratische Tradition und Ursachenforschung*. In: SCHULIN, E. (ed.): *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg*, s. 157–180.



ho režimu, jako například rozbití stran, vypuknutí druhé světové války, pronásledování a nakonec vyvražďování Židů, byla vztahována k totalitní formě vlády konsolidující se po roce 1933.

Toto historiograficky zprvu velmi plodné zaměření bylo vlastní i těm, kteří později rámec daný teorií totalitarismu kritizovali a chtěli rok 1933 interpretovat i s jinými akcenty. Zmíněné paradigma je zajímavé také tím, že alternativní narace vytlačovalo na okraj historické vědy. Jak nedávno ukázal Nicolas Berg, šlo o výklady týkající se vyhlazování Židů,<sup>37</sup> ale rovněž o takové, které se – jako například práce Davida Schoenbauma – zaměřovaly na vnitřní souvislosti nacistického režimu.<sup>38</sup>

Pohled na soudobé dějiny, konkrétně na ztroskotání demokracie po roce 1933, neotevíral nové obzory jen historiografii. Vedle žádoucích inovací se však objevovaly i nebezpečné stezky. Brzy ve Spolkové republice neexistovala životní oblast, která by se nedala popsat prostřednictvím této historie, což souvisí také s „kritickým“ převzetím soudobých dějin masovými médii. Ti, jimž bylo soustředění dějin na rok 1933 cizí, mohli jen potřásat hlavou a stěžovat si na moralizující tón a „národní masochismus“ republikánského dějepisce. Již na začátku šedesátých let – tedy ještě před často zveličovaným studentským hnutím po roce 1967 – se tak objevovaly první známky rozklížení kulturních elit.

Skutečně se jednalo o novou, pozoruhodně širokou konceptualizaci německých dějin. Souvisela s „proměnou paradigmatu“ ohlašovanou od pozdních padesátých let na všech stranách. Úvahy o teorii vědy z pera amerického sociologa Thomase Kuhna v knize *Struktura vědeckých revolucí* přesně vystihly situaci oné doby. Kuhn uváděl, že se věda narozdíl od evoluce přírody pohybuje ve „skocích“, jimiž nová paradigmatata překrývají a nahrazují stará.<sup>39</sup> Nejen v dějepisce se oddělila mladá generace – zakladatelská generace Spolkové republiky – od „nadvlády starých mužů“ (Hans Mommsen),<sup>40</sup> třebaže se vzájemné vazby při bližším pohledu ukazují užší, než se může zdát.

---

37 BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 289–294, kde se podrobně zabývá prací Evy Reichmannové *Die Zeitgeschichte als politische und moralische Aufgabe* (Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1964) a dává ji do opozice k postojům Hanse Rothfelse. Nemůžeme se zde bohužel věnovat otázce, zda takto kontrastní postup není přehnaný.

38 SCHOENBAUM, David: *Die braune Revolution: Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches*. Köln/R., Kiepenheuer u. Witsch 1968.

39 KUHN, Thomas S.: The Historical Structure of Scientific Discovery. In: TÝŽ (ed.): *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. Chicago, University of Chicago Press 1977, s. 165–177. Kuhnova argumentace se sice týkala přírodních věd, lehce se však za všeobecných reformních nálad dala vztáhnout i na jiné oblasti. Srv. také SIEGFRIED, Detlef: Zwischen Aufarbeitung und Schlußstrich: Der Umgang mit der NS-Vergangenheit in den beiden deutschen Staaten 1858 bis 1969. In: SCHILD, Axel – SIEGFRIED, Detlef – LAMMERS, Karl Ch. (ed.): *Dynamische Zeiten: Die 60er Jahre in den beiden deutschen Gesellschaften*. Hamburg, Christians Verlag 2000, s. 77–113.

40 HOHLS, R. – JARAUSCH, K. H.: *Versäumte Fragen*, s. 163; JESSEN, R.: *Zeithistoriker im Konfliktfeld der Vergangenheitspolitik*.

Fenomenální úspěch soudobých dějin od šedesátých let lze jen částečně vykládat rostoucím počtem publikací. Stejně důležité je, jakým způsobem výsledky bádání využívali v každodenní praxi například soudní znalci, komentátoři antisemitismu nebo slavnostní řečníci. Dobře patrné je to u takzvané aféry kolem týdeníku *Der Spiegel* z roku 1962.<sup>41</sup> Nešlo o útok proti demokracii? Nepochopili Němci lekci z jejich dějin? Doprovodná politická debata ilustruje propast také mezi těmi, kteří se zabývali soudobými dějinami. Karl Dietrich Bracher koncem roku 1962 ostře zaútočil na doyena německých historiků Gerharda Rittera, který se přihlásil o slovo dopisem otištěným ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Podle Brachera Ritterův jazyk a argumentace nesly „všechny znaky státní ideologie, která prosazuje politiku pouze shora dolů a která dává zahraničněpoliticky chápané státní rezoně téměř bezvýhradnou přednost před vnitropolitickou svobodou a zajištěním právního státu. Když Ritter charakterizuje pobouření proti státní akci vůči *Spieglu* jako ‘teatr lní harašení liberálů’ nebo jako ‘nehorázné publicistické láteření’, když se staví do role ochránce ‘vlasteneckého cítění’ proti ‘naší užvaněné demokracii’... pak neobhazuje nic jiného než neblahý tradiční německý vrchnostenský stát na úkor demokracie, v níž se teprve učíme chodit.“ Bracher reagoval ostře na Ritterovu otázku, jestli „jsme kvůli ustavičnému zírání na hrůzy hitlerovské diktatury oslepli vůči skutečnosti kolem nás“. Podle Brachera nelze připustit, aby bylo úsilí o vědecké zpracování minulosti v soudobých dějinách a politické vědě takto podřizováno „státní rezoně“; nebezpečí prý spočívá v „přetrvávání vrchnostenské státní ideologie, která občana degraduje na poddaného a demokratické principy podřizuje obhajobě pořádku a vojenským účelům“.<sup>42</sup> To byla jen drobná ukázka z rozsáhlé kontroverze, která při detailním pohledu vykazuje stejné rysy jako většina tehdejších debat. Soudobé dějiny nepřinášely jen praktické poučení z historie, ale také jazyk, který možnosti budoucnosti popisoval pomocí problémů minulosti.

Jště výrazněji se to ukázalo při kontroverzi kolem tezí Fritze Fischera o vypuknutí války v roce 1914.<sup>43</sup> Jejím středobodem se staly nejen „liberálnědemokratické“

41 Takzvanou *Spiegel-Affäre* odstartoval na podzim 1962 článek otištěný v tomto týdeníku, který poukazoval na špatný bojový stav bundeswehru. Se zdůvodněním, že v článku došlo k prozrazení státního tajemství, sáhla státní moc k represí. Redakční místnosti byly obsazeny policií, na některé redaktory (včetně šéfredaktora a autora článku) byla uvalena vazba. Tento zásah vyvolal v SRN prudké protesty a otřásl tamní politickou scénou. V jeho důsledku musel odstoupit z funkce ministra obrany Franz-Josef Strauss a ke konci se nachýlila Adenauerova éra. Soud nakonec shledal obvinění vznesená proti *Spieglu* jako bezpředmětná. (Pozn. redakce.)

42 Cit podle: ELLWEIN, Thomas – LIEBEL, Manfred – NEG, Inge: *Die Spiegel-Affäre: Die Reaktion der Öffentlichkeit*. Freiburg – Olten, Walter-Verlag 1966, s. 404.

43 Srovnej práce obsahující řadu odkazů k další relevantní literatuře: JÄGER, Wolfgang: *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1984; SYWOTTEK, Arnold: *Die Fischer-Kontroverse: Ein Beitrag zur Entwicklung historisch-politischen Bewußtseins in der Bundesrepublik*. In: GEISS, Imanuel – WENDT, Bernd Jürgen (ed.): *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts: Fritz Fischer zum 65. Geburtstag*. Düsseldorf, Bertelsmann Universitätsverlag 1973, s. 19–47; BÖHME, H.: „Primat“ und „Paradigmata“; BRACHER, K. D.: *Die doppelte Zeitgeschichte*, s. 233–252, 258.

tradice a mocenská politika Německa, které ve svých knihách pojímal kriticky například již Bracher; propojily se zde „obecné německé dějiny“ s rokem 1933. Zároveň však šlo ještě o více: při ohlédnutích za tímto sporem se často pomíjí, že v něm byly obnaženy zdánlivě dávno zhojené osobní rány. „Minulá budoucnost“ v tomto případě dostihla mnohé z účastníků dávných událostí, protože se tu debatovalo – i když jen implicitně – také o jejich individuálních osudech. Platí to například pro vzpomínky na epochální rok 1917 (stylizovaný subjektivně například Hansem Rothfelsem) s jeho prudkými vnitropolitickými střety kolem ponorkové války, mírové rezoluce Říšského sněmu, uzavřeného míru s Ruskem a chování německých vojáků na obsazeném ruském území. Osobní vzpomínky byly nanejvýš ambivalentní, na jedné straně byly poznamenány vítěznými a velikášskými fantaziemi, na straně druhé hořkým prožitkem mizejícího velmocenského postavení Německa, úspěchem socialisticko-demokratického hnutí, které požadovalo „mír bez vítězství a anexí“, a poznáním, že německá říše „mladým národům“ v roce 1917, respektive 1918, skýtala „německou alternativu“ k Leninovým a Wilsonovým „univerzálním“ nabídkám stejně málo, jako tomu bylo v roce 1940 či 1941 za druhé světové války.

Tyto vzpomínky – v padesátých letech jakoby zklidněné a zasuté – byly fischerovskou kontroverzí opět rozrušeny, když hamburský historik jmenoval příčiny první světové války: ofenzivní politiku německého říšského vedení a armády již před vypuknutím války, problémy nacionalismu a militarismu v dějinách německého císařství a iluzorní tužby politického a vojenského vedení, které sdíleli i mnozí němečtí profesori. Otázky Fritze Fischera a jeho příznivců přitom poukazovaly dvojím směrem: jednak se věnovali dlouhodobým vnitropolitickým i zahraničněpolitickým problémům císařství, jednak interpretovali první světovou válku zástupně jako pokus vysvětlit uchopení moci Hitlerem a druhou světovou válku. Kritika ústředních premis národního dějepisectví pro mnohé nebyla ničím menším než historiografickou revolucí.

Kontroverze kolem Fritze Fischera je důležitá pro rozvoj německých soudobých dějin z mnoha důvodů: Zaprvé byla zásadně zproblematizována německá mocenská politika, která se zdála být v republikánském konsenzu padesátých let transformována do výstavby země a antikomunismu. Druhým podstatným důvodem bylo, že Fischer a jeho žáci postavili do popředí historického zájmu společenské a vnitropolitické předpoklady politického jednání. Zatřetí se pak od té doby systematicky kladly otázky po dlouhodobých historických „kontinuitách“ německých dějin s ohledem na mezník roku 1933. Poukazování na negativní důsledky moderního „technicko-industriálního světa“ bylo dosud vždy pozadím historiografických pokusů vysvětlit Hitlerův nástup a náchyllost moderní masové společnosti k autoritářským řešením. Něco jiného však znamenalo pohlížet z 20. století nazpět do století 19., nebo se naopak v intenci klíčových otázek Fritze Fischera či – v určité modifikaci – Theodora Schiedera tázat po důvodech „nedokončeného národního státu 19. století“ a jeho následcích pro 20. století. Toto tázání totiž skoncovalo se staršími historickými interpretacemi, které viděly císařství jen jako „šlehačku“ na prusko-německých dějinách. Změna perspektivy je dobře patrná z obsáhlých debat o „osudovém roce 1866“, o císařské říši, nacionalismu nebo o výstavbě válečné flo-

tily či fixaci historiků na rok 1933. Nyní se zdůrazňovalo, že novější německé dějiny právě nelze redukovat na tento rok a že mají také jiné než „autoritářské“ tradice a kontinuity. Zpětně v tom lze vidět první hluboký „průlom“ soudobých dějin do novějších německých dějin.

Současně s těmito debatami byl veřejnosti během osvětimských procesů ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1963 až 1965 předveden celý rozměr nacistické vyhlazovací politiky. Dobrozdání mnichovského Ústavu pro soudobé dějiny vydané pod titulem *Anatomie nacistického státu* se stalo bestsellerem.<sup>44</sup> Kolem soudního zpracování nacistické minulosti se zformovala nová, „kritická“ veřejnost. Spektakulární proces s Adolfem Eichmannem a práce Hannah Arendtové představující profil tohoto německého pachatele, který zdůrazňoval, že pouze vykonával svoji povinnost, přivedly do středu veřejné pozornosti otázku viny a odpovědnosti, normality pachatelů a jejich postavení v současnosti.<sup>45</sup>

Mnohem nesnadněji lze v souvislosti s těmito procesy hodnotit jiný aspekt, který se týká vepsání nacistických dějin do nového republikánského sebevědomí. Pokud by existovalo něco jako identifikace s Osvětimí, pak každopádně jako negativní „triumf zla“, jehož pandánem je (západo)německé opuštění dějin násilí za neustálé reflexe vlastní morální odpovědnosti. „Dostihly už ty brutality naše vědomí?“ ptal se v roce 1965 Martin Walser tak jako mnozí jiní intelektuálové, aby záhy vznesl další rétorické otázky: „Poučily nás tyto brutality o tom, co znamená fašismus? Stačily na to, aby přervaly staré pouto mezi fašismem a huráněmectvím (*Deutschtümeleri*), které nepřežilo pouze v dolnosaských hlavách? Stali jsme se snad narozdíl od Východu političtějšími, to znamená rozumnějšími a skromnějšími v našich nárocích? (...) Stali jsme se opatrnějšími vůči svému idealistickému nadání, které nás vždy znovu svádí k budování světových názorů i popravčích propadlišť? (...) To, co

44 BUCHHEIM, Hans – BROSZAT, Martin – JACOBSEN, Hans Adolf – KRAUSNICK, Helmut (ed.): *Anatomie des SS-Staates*, 2 sv. Freiburg – Olten, Walter Verlag 1965; MÖLLER, Horst: Das Institut für Zeitgeschichte und die Entwicklung der Zeitgeschichtsschreibung in Deutschland. In: TÝŽ – WENGST, U. (ed.): *50 Jahre Institut für Zeitgeschichte*, s. 1–68; FREI, Norbert: Der Frankfurter Auschwitz-Prozeß und die deutsche Zeitgeschichtsforschung. In: Fritz Bauer Institut (ed.): *Auschwitz: Geschichte, Rezeption und Wirkung. Jahrbuch 1996 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust*. Frankfurt/M. – New York, Campus Verlag 1996, s. 123–138; FREI, Norbert – LAAK, Dirk van – STOUERIS, Michael (ed.): *Geschichte vor Gericht: Historiker, Richter und die Suche nach Gerechtigkeit*. München, CH Beck 2000; BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 298–304.

45 ARENDT, H.: *Eichmann in Jerusalem: Ein Bericht von der Banalität des Bösen*. München, Piper Verlag 1964 (česky: *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Praha, Mladá fronta 1995); HERBERT, Ulrich: Der Holocaust in der Geschichtsschreibung der Bundesrepublik Deutschland. In: TÝŽ – GROEHLER, Olaf (ed.): *Zweierlei Bewältigung: Vier Beiträge über den Umgang mit der NS-Vergangenheit in den beiden deutschen Staaten*. Hamburg, Ergebnisse-Verlag 1992, s. 67–86; NAUMANN, Klaus: Sympathy for the Devil? Die Kontroverse um Hannah Arendts Prozeßbericht „Eichmann in Jerusalem“. In: *Mittelweg*, sv. 36, roč. 3, č. 1 (1994), s. 65–79.

se vyřádilo v Osvětimi, koneckonců pochází ze staré školy, od špatných rodičů.<sup>46</sup> Co z těchto rétorických otázek vyzařuje, je přání po výchově nového lidského pokolení, náhle všudypřítomná snaha uniknout z apolitického žvanění o minulosti.

Hovořit o Osvětimi nebylo samozřejmostí. Kdo s tím začal, musel počítat s předhazováním, že kálí do vlastního hnízda. Důležitější než zástup kritiků novějších německých dějin je skutečnost, že se historie nacistických zločinů stala národním narativem, který popisoval pochybné stránky a cesty německých dějin. Nikoli nepodstatný rozdíl přitom spočíval v tom, jaké místo bylo přisuzováno pachatelům: byli zločinnými nacisty, kteří stáli mimo společnost (i když se zdáli být hroznými „normálními“ Němci), nebo byli součástí německé společnosti?<sup>47</sup>

Osvětim zůstala ve veřejných debatách abstraktním místem bez lidí, univerzálním a zároveň hluboce německým symbolem ztroskotání osvícenství (*Verlust der Aufklärung*), nutnosti civilizovat lidstvo a všudypřítomnosti dobových hrozeb<sup>48</sup> se všemi s tím spjatými implikacemi. Přítomnost byla nahlížena s obecným podezřením z hrozícího fašismu a zároveň byla stylizována jako fiktivní oběť nové hrozící Osvětimi.

#### 4. Nový historiografický modus: republikánsko-historický realismus

Když Ernst Schulin německým historikům soudobých dějin připsal „politicko-morálně“ krotký historismus,<sup>49</sup> nemohla se tím většina z nich cítit dotčena. Sami popisovali svoji práci od počátku pojmy „věcnost“ a „střízlivost“,<sup>50</sup> což je třeba vidět

46 WALSER, Martin: Unser Auschwitz. In: TÝŽ: *Ansichten, Einsichten: Aufsätze zur Zeitgeschichte*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1997, s. 158–172; dále viz RÜSEN, Jörn: Holocaust, Erinnerung, Identität. In: WELZER, Harold (ed.): *Das soziale Gedächtnis: Geschichte, Erinnerung, Tradierung*. Hamburg, Hamburger Edition 2001, s. 243–259; BODEMANN, Y. Michal: Vom Prozeß in Jerusalem zum Kniefall in Warschau und darüber hinaus: Proben im Gedächtnistheater in Deutschland 1960–1975. In: JARAUSCH, K. H. – SABROW, M. (ed.): *Verletztes Gedächtnis...*, s. 177–198.

47 Tamtéž, s. 182; srv. zajímavé úvahy J. Rüsena, který rozpracoval různé formy identifikace. Dále viz REICHEL, Peter: *Vergangenheitsbewältigung in Deutschland: Die Auseinandersetzung mit der NS-Diktatur von 1945 bis heute*. München, CH Beck Verlag 2001; BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 371–504.

48 Citujme ještě jednu Walsera z roku 1979: „Nejraději bych se před takovými obrazy odvracel. Musím se nutit na ně pohlédnout. A musím se pořádně nutit. Když se po nějakou dobu k tomu pohledu nedonutím, uvědomuji si, že jsem o něco zdivočel. A když se donutím na ty obrazy pohlédnout, dochází mi, že tak činím kvůli své přičetnosti.“ (WALSER, Martin: *Auschwitz und kein Ende*. In: TÝŽ: *Ansichten, Einsichten*, s. 631–636.) Naprostá odlišnost tohoto vyjádření od Walserova projevu při předání Mírové ceny německých knihkupců za rok 1998 je evidentní.

49 SCHULIN, E.: *Rückblicke auf die Entwicklung der Geschichtswissenschaft*, s. 15.

50 FREI, N.: *Abschied von Zeitgenossenschaft*, s. 76; BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 568–616. Rozšíření západoněmeckého republikánského „realismu“ do oblasti filmu, literatury, architektury nebo designu vyžaduje samostatný příspěvek.

v širším kontextu západoněmeckého vývoje populární kultury, literatury, architektury i designu. Jednalo se stejně tak o obrat proti „romantickému zírání“ (Bertold Brecht), spojovanému s německou niterností, jako proti žargonu pokání a květnatých univerzitních projevů, které jsou snadno k nalezení ve svazcích *Historische Zeitschrift*.

Tento „realismus“ soudobých dějin reflektovali již jejich reprezentanti, když například odkazovali na implikace soudních dobrozdání. Jak zpětně uvádí někdejší spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny a průkopník na poli nacistického bádání Hans Buchheim, nutila jejich činnost „ke zvláštní důkladnosti výzkumu a velké svědomitosti při interpretaci nalezených dat. Totéž se pochopitelně vyžaduje také od čistě akademických studií, zde se však nedostatečné splnění požadavků odráží pouze ve špatné známce pro autora, nikoli ve škodách pro třetí stranu.“ Úkol měl spočívat v tom, že účastníky procesů „vedou do všeobecných fakt a širších souvislostí ... že jim tedy do jisté míry poskytnou historickou propedeutiku“.<sup>51</sup> Mapovány byly proto zejména institucionální podmínky historického jednání, jakož i otázky individuální a kolektivní viny, zodpovědnosti a spolupachatelství. Jednalo se přitom o velmi specifickou formu „objasnění skutečnosti“ a „předmětného jednání“ (*Entscheidungshandeln*).<sup>52</sup>

Důsledky této velké badatelské sebekázně plynoucí z práce na dobrozdáních měly velký význam pro historickou naraci. Zároveň se totiž prohloubila jazyková i emocionální distance od předmětu výzkumu, k čemuž patřilo také zveřejnění prací včetně zvýšení počtu poznámek. Základní tendencí soudobých dějin od jejich počátku totiž bylo, že se nestanou „vyprávěním“, zvláště pokud se jednalo o dějiny nacismu. Jak uváděl v padesátých letech Paul Kluge z Ústavu pro soudobé dějiny, „historie, původně se příliš nelišící od vypravěčského umění, se stávala stále více analytickou vědou, a soudobé dějiny obzvláště“.<sup>53</sup> Jiný představitel ústavu soudil, že nanejvýš „chladně objektivní, vědecký výklad událostí“ je o to nutnější, že „se národ stal nedůvěřivým vůči všemu, co zaváňelo propagandou nebo publicistikou řízenou či podporovanou státem“.<sup>54</sup>

Historici soudobých dějin se tím postavili nejen proti staršímu dějepiscectví, ale také – což bylo ještě důležitější – proti populární německé vzpomínkové literatuře. Úkolem bylo odkrývat a rekonstruovat „skutečnost“, která byla zakrývána tradovanými „protidemokratickými afekty“, osobními a kolektivními vzpomínkami, ofi-

51 BUCHHEIM, Hans – GRAML, Hermann: Die fünfziger Jahre: Zwei Erfahrungsberichte. In: MÖLLER, H. – WENGST, U. (ed.): *50 Jahre Institut für Zeitgeschichte*, s. 69–83, cit. s. 73.

52 KLUKE, P.: Aufgaben und Methoden zeitgeschichtlicher Forschung, s. 7429–7432; MOMMSEN, Hans: Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland. In: *VfZ*, roč. 10, č. 3 (1962), s. 341–572. S pojmem předmětného jednání pracoval Mommsen v 60. letech při svých úvahách o rozdílnosti historických a sociálních věd. Zajímavé tím tehdy reflektoval i situaci soudobých dějin.

53 KLUKE, P.: Aufgaben und Methoden zeitgeschichtlicher Forschung, s. 7435.

54 AUERBACH, Hellmuth: Die Gründung des Institut für Zeitgeschichte. In: *VfZ*, roč. 18, č. 4 (1970), s. 529–554, cit. s. 535.

ciální ideologií a legendami. Netýkalo se to jen období nacismu s jeho tehdy často konstatovanou „rozpolcenou skutečností“, čímž se tehdy mínila diskrepance mezi „skutečností“ a každodenními zkušenostmi.<sup>55</sup> Těm, kdo popírali holokaust, měla být dokázána neudržitelnost jejich tezí a vyvrácena jejich argumentace. Odkouzlení mýtů a legend se také týkalo první světové války a revoluce z let 1918–1919 – připomeňme zde diskusi o dělnických a vojenských radách a odsouzení politiky Heinricha Brüninga. Lehce se dá ukázat, jak celé generace historiků sebe samy, své studenty, sympatizanty a čtenáře republikánsky vychovávaly skrze vyrovnávání se staršími historickými interpretacemi.<sup>56</sup>

Mělo to závažné metodické důsledky. Nicolas Berg nedávno hovořil o „dějinách bez vzpomínek“,<sup>57</sup> přičemž jeho výslovná kritika nemířila jen proti marginalizaci zkušeností a vzpomínek obětí, ale také na pomíjení významu osobní paměti samotných historiků. Zdůrazňování „struktur vládnoucího systému“ a redukce ideologického chování na vůdčí nacistickou vrstvu vedly k dějinám, které se z poststrukturalistické perspektivy jeví podivně liduprázdné. Již v době svého vzniku působily cize na mnohé, kteří měli vlastní vzpomínky na násilnosti nacistické epochy.<sup>58</sup>

Proti takovým snahám o rekonstrukci „skutečností“ se kulturní historie mohla se svým apelem na „méně bitev, méně politiky, více kultury“ jevit jako „nejlaidtější, nejrozšířenější a nejtrvalejší historická revize“. Spolu se svým göttingenským kolegou Reinhardem Wittramem tvrdil Hermann Heimpel, že sláva kulturních dějin patří k „měšťákoví, který stojí před zavřenými dveřmi státních aktů“.<sup>59</sup> Dokonce sociálním dějinám hrozilo, jak se tehdy často uvádělo, že budou více skrývat než objasňovat. Jak ještě v roce 1975 oprávněně soudil Ernst Schulin, sociální dějiny, zvláště všedního dne, zakrývají-li pohled na nelidskosti nacistického režimu, politicko-morálně se rovnají „vyhýbání se zodpovědnosti“.<sup>60</sup> Zatímco kniha Davida Schoenbau-

55 BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 423.

56 Dobrým příkladem jsou rané debaty o Hitlerově zahraniční a vojenské politice: srv. KRAUSNICK, Helmut: *Legenden um Hitlers Außenpolitik*. In: *VfZ*, roč. 2 (1954), s. 217–239; BENZ, Wolfgang: *Legenden, Lügen, Vorurteile: Ein Wörterbuch zur Zeitgeschichte*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1992; KLEßMANN, Christoph: *Zeitgeschichte als wissenschaftliche Aufklärung*. In: *APuZ*, řada B, roč. 52, č. 51–52 (2002), s. 3–12; EVANS, Richard J.: *Der Geschichtsfälscher: Holocaust und historische Wahrheit im David-Irving-Prozess*. Frankfurt/M., Campus Verlag 2001.

57 BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*, s. 318–321.

58 *Tamtěž*; viz také BERGHANN, Volker: *Deutschlandbilder 1945–1965: Angloamerikanische Historiker und moderne deutsche Geschichte*. In: SCHULIN, E. (ed.): *Deutsche Geschichtswissenschaft nach dem Zweiten Weltkrieg*, s. 239–272. Autor zdůrazňuje, jak velkou roli vždy hrály osobní vzpomínky v americké historiografii.

59 HEIMPEL, H.: *Geschichte und Geschichtswissenschaft*, s. 4. Heimpel tím ostře polemizoval se školou Annales.

60 SCHULIN, E.: *Rückblicke auf die Entwicklung der Geschichtswissenschaft*, s. 16. Stejně uvádí i Buchheim: „Jelikož se tehdy každodennost jako by vymykala skutečnosti, je mylné se domnívat, že výzkum a popis dějin každodennosti přispěje k poznání reality.“ (BUCHHEIM, H. – GRAML, H.: *Die fünfziger Jahre*, s. 77.)

ma *Hnědá revoluce* z roku 1968 v Německu narazila na nanejvýš zdrženlivou reakci a německé vydání bylo preventivně opatřeno kritickým úvodem Hanse Mommsena, začaly sociální dějiny projektu „Bavorsko v období nacismu“ v sedmdesátých letech příznačně jako „dějiny rezistence“.<sup>61</sup>

V popředí zájmu soudobých dějin byla rekonstrukce politických událostí a rozhodnutí z let 1914, 1918 či 1919 a 1930 až 1933, až k průzkumu těch rozhodnutí, jež vedla k vyhlazování evropských Židů. A kdo by pochyboval o tom, že rozdělení Německa po válce bylo zprvu politickými dějinami? Tato fixace na událostní politické dějiny se na první pohled zdá metodicky velmi konvenční a její spojení s duchovními dějinami koncipovanými jako dějiny ideologií se nejeví vždy zrovna uspokojivě, zároveň bychom ale neměli přehlížet, že se nejednalo o oživení starší historiografie, nýbrž o novou, do značné míry hybridní formu.

Zaprvé: Pokud existovala nějaká ústřední otázka těch, kteří se zabývali nejmladší historií, pak to bylo ono znepokojivé „Proč“. Historie nacismu byla, jak známo, vždy dějinami jeho historických předpokladů: Jak mohlo dojít k roku 1933? Co se z té historie lze naučit pro současnost? A v neposlední řadě: jak se tyto události zapojují do celkového průběhu německých dějin?

Zadruhé: Historici po druhé světové válce všeobecně požadovali „interdisciplinarnitu“ a rozšíření překonaného politicko-mocenskostátního (*politischmachtstaatlich*) paradigmatu, které dějepisectví dosud ovládalo. Jak požadoval již Gerhard Ritter, podmínky Hitlerova vzestupu bylo třeba zkoumat široce a interdisciplinárně, probádány měly být institucionální, právní, ekonomické a sociální předpoklady individuálního chování.<sup>62</sup> Novější práce ukázaly, že se tento postulát spolupráce různých disciplín a rozšíření tázání nevztahuje jen na starší úvahy z meziválečného období a let nacismu – kritika takzvaných *Volksgeschichte* vůči etablované historii tu hrála důležitou roli –, ale že tu v osobách Hanse Rothfelse, Wenera Conzeho a Theodora Schiedera v tomto směru existovala silná kontinuita.<sup>63</sup>

Ovšem tradice zosobněné těmito třemi jmény nesmějí být přeceňovány, jakkoli jsou důležité například pro etablování sociálních dějin. Všude narážíme na (re)importy z anglosaského zahraničí: teorii totalitarismu Carla Joachima Friedricha, velmi selektivní čtení děl Hannah Arendtové a modernizační teorii sociálních věd Maxe Webera ve zprostředkování Talcotta Parsonse, která razila cestu strukturalistickým interpretacím. Politologie se při výzkumu nejmladších německých dějin

61 Přehled viz KERSHAW, Ian: Bayern in der NS-Zeit: Grundlegung eines neues Widerstandskonzeptes. In: MÖLLER, H. – WENGST, U. (ed.): *50 Jahre Institut für Zeitgeschichte*, s. 315–329.

62 Např. RITTER, Gerhard: Gegenwärtige Lage und Zukunftsaufgaben Deutscher Geschichtswissenschaft, Eröffnungsvortrag des 20. Deutschen Historikertages in München am 12. September 1949. In: *Historische Zeitschrift*, sv. 170, č. 1 (1950), s. 1–22; KLUKE, P.: Aufgaben und Methoden zeitgeschichtlicher Forschung, s. 7437.

63 BEER, M.: „Neuanfang“ der Zeitgeschichte nach 1945.



stala cvičišťem nové „vědy o demokracii“, která byla jako „historická nauka o přítomnosti“ (*historische Gegenwartskunde*) podezírána, že je nástrojem „reedukace“ (Gerhard Ritter).<sup>64</sup> Do jazyka historiků soudobých dějin pronikalo nové pojmosloví, které jako by chtělo potrápiti staré rankiány; jejich resentment pocítil například Karl Dietrich Bracher kvůli svým prvním interpretacím ztroskotání výmarské republiky. S rozvojem anglosaských sociálních věd a strukturálněhistorických přístupů v šedesátých letech tato tendence dále zesílila.<sup>65</sup> Najednou se hovořilo o stranických a vládních *systemech*, o totalitarismu, dvojitém státu (*Doppelstaat*) a vládní soustavě (*Herrschaftgefüge*). S pracemi Ernsta Nolteho a nejpozději v souvislosti se studentským hnutím získal příznivce pojem fašismu; jiní, jako například Hans Mommsen, sahali po modelech systémové teorie. Zároveň se objevila nová témata, jako například dějiny parlamentarismu, stran, spolků, tisku a revolučních tradic. Prozkoumávala se „strukturální proměna veřejnosti“ (Jürgen Habermas) a s tím také „demokratické tradice“, stejně jako pro modernu určující rozlišování mezi státem a společností. V šedesátých letech vystoupily sociální dějiny jako „politické sociální dějiny“ s ambicí vysvětlit ústřední události německých dějin lépe, než to činily tradiční politické a duchovní dějiny.<sup>66</sup> Otevřena byla nová rozsáhlá tematická pole, která šla mnohem dále za soudobé dějiny a brzy se stala předmětem zájmu i historiků německého císařství, předbřeznové doby nebo 18. století.

Zatřetí: Nepřehlédnutelný je politicky osvícenský, rozhodně republikánský impetus raných soudobých dějin. Zdůrazňuje se to tak často, že se to zdá téměř triviální: ze „ztroskotání výmarské republiky“ se mělo vyvodit „poučení“ pro republiku bonnskou. Paul Kluge se v polovině padesátých let domníval, že je možno studiem bezprostřední minulosti poznávat chyby ve výstavbě společnosti: „Historik zkoumá rozkvět, zakotvení a rozpad určité instituce, národa a kultury, představuje stavební i rozkladné faktory, ukazuje, co je schopno života a dalšího rozkvětu. A tak se stává

---

64 RITTER, G.: *Gegenwärtige Lage und Zukunftsaufgaben Deutscher Geschichtswissenschaft*, s. 5; BLEEK, Wilhelm: *Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland*. München, CH Beck Verlag 2001, s. 265–307; GÖHLER, Gerhard: Vom Sozialismus zum Pluralismus. In: *Politische Vierteljahresschrift*, roč. 27, č. 1 (1986), s. 6–27; Von der alten Geschichte zur Politikwissenschaft: Karl Dietrich Bracher im Gespräch mit Werner Link. In: *Neue Politische Literatur*, roč. 42, č. 2 (1997), s. 257–294.

65 Srv. k tomu podrobné zpracování u S. Conrada (*Auf der Suche nach der verlorenen Nation*, s. 246–281).

66 IGGERS, Georg G.: *Neue Geschichtswissenschaft: Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1975, s. 157–218; WELSKOPP, Thomas: Westbildung auf dem „Sonderweg“: Die deutsche Sozialgeschichte vom Appendix der Wirtschaftsgeschichte zur Historischen Sozialwissenschaft. In: KÜTTLER, Wolfgang – RÜSEN, Jörn – SCHULIN, Ernst (ed.): *Geschichtsdiskurs*, sv. 5: *Globale Konflikte, Erinnerungsarbeit und Neuorientierungen seit 1945*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1999, s. 191–238; KOCKA, Jürgen: Ursachen des Nationalsozialismus. In: *APuZ*, řada B, roč. 30, č. 25 (1980), s. 3–15.

jako nazpět obrácený prorok lékařem a učitelem svého národa.<sup>67</sup> To nezní velmi naivně teprve dnes, přesto to platí dodnes jako nevyslovený *common sense*. V roce 1978 napsali Karl Dietrich Bracher a Hans-Peter Schwarz, že jen „otevřenost dějepiscectví a orientace na hodnoty svobody, narozdíl od dřívějšího nacionálně a třídně (*klassenpolitisch*) zúženého dějepiscectví, zajistily tak plodný nástup soudobých dějin po roce 1945 a jejich význam i pro politickou sebeidentifikaci druhé německé demokracie“.<sup>68</sup>

Jistě nepřekvapuje, že ještě v padesátých letech vyvolávalo takové rozšíření badatelského pole, a hlavně nové vazby historicko-morálních soudů na republikánský stát nejen u mnoha historiků smíšené pocity, pokud ne přímo nedůvěru. Přitom se historikům a politologům otevřely nové možnosti nejen v oboru soudobých dějin. Vždyť již od dvacátých let trápily historiky zapeklité otázky, které byly pravidelně kladeny často ještě na počátku padesátých let s odkazem na Nietzscheho kritiku historismu: Jak je možno překonat „relativismus“ historismu? Jak je možno sladit vědu a život? V čem spočívá užitek vědy pro život? Všechny tyto otázky bylo možno na počátku padesátých let vzhledem k veřejné nedůvěře vůči tradičním vysvětlením formulovat také jinak: jak může najít německé dějepiscectví cestu zpět do středu veřejného a politického života poté, co se – jak tvrdili mnozí – zdiskreditovalo stejně jako samotné německé dějiny a když hrozí „ztráta dějin“?<sup>69</sup>

Historici soudobých dějin neměli žádný problém s argumentem, že dějiny nejsou „ničím hodnotově neutrálním“.<sup>70</sup> Dějepiscectví se nemělo „zaplétat do rutiny zaprášených líčení“ ani vyčerpávat se „vršením materiálu planého pozitivismu“; také Ranke prý vyjadřoval hodnotové soudy – tolik Bracher a Schwarz v jejich ohlédnutí.<sup>71</sup> Podezřelými se brzy jeví všichni, kteří se zdáli vyhýbat otázce „proč?“ a kteří se odpovědmi na pouhé „jak?“ údajně stáhli do pomyslné věže ze slonoviny. Jinak řečeno: soudobé dějiny od počátku ustanovily jako hlavního soudce svých prací „relevanci“, a to ještě dříve, než tento pojem prožil v pozdních šedesátých letech svou konjunkturu.

Specifika německých soudobých dějin jsou zřejmější teprve ze srovnání s ostatními zeměmi.<sup>72</sup> Závažná je také další otázka týkající se konceptualizace soudobých

67 KLUKE, P.: Aufgaben und Methoden zeitgeschichtlicher Forschung, s. 7435.

68 BRACHER, Karl Dietrich – SCHWARZ, Hans-Peter: Zur Einführung. In: *VfZ*, roč. 28, č. 1 (1978), s. 1–8, cit. s. 5. Podivně zní názor, že se Rothfels dopracoval k rozhodným „hodnotovým“ soudům (*werturteilshafte Urteile*) až v emigraci ve Spojených státech (GRAML, Hermann – WOLLER, Hans: Fünfzig Jahre Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1953–2003: Was hat die Zeitschrift seit 1953 bewegt? In: *VfZ*, roč. 50, č. 1 (2003), s. 51–87, cit. s. 60).

69 HEUSS, A.: *Verlust der Geschichte*.

70 ROTHFELS, H.: *Zeitgeschichte als Aufgabe*, s. 5.

71 BRACHER, K. D. – SCHWARZ, H.-P.: *Zur Einführung*, s. 4.

72 Zdá se, že *contemporary history* těchto zemí je německým soudobým dějinám nejbližší tehdy, když se zabývá otázkami po vztahu těchto zemí k nacistickému Německu.

dějin, na kterou zde nemůžeme odpovědět: jaké byly zvláštnosti západoněmecké odpovědi na „križi historismu“, která v meziválečném období tolik trápila historickou obec?<sup>73</sup> Hovořit lze určitě o sebevědomém znovuzískání základní historické časové osy pořádající klíčové dějinné okamžiky, o přitakání postulátu objektivity, o překonání čistě politických dějin interdisciplinaritou a zohledněním „struktur“. Patří sem i nová konceptualizace německých dějin v kontextu všeobecného rozvoje modernity.

### 5. Cesty k moderně

Přestože velmi často docházelo v oblasti empirického výzkumu ke specializaci soudobých dějin, nacházíme v nich velmi široké, zobecňující soudy zařazující německé dějiny do proudu „moderny“. Spolu s tím se prosazovala nová historická periodizace: fenomény 20. století byly včleňovány do dlouhých „strukturálních“ vývojových linií počínaje raným novověkem, ba dokonce byly německé dějiny popisovány jako memento univerzálního historického vývoje moderních společností.

V kontextu debat o dlouhodobých podmínkách a „strukturálních příčinách“ „německé katastrofy“ se od počátku objevovala vysvětlení, která odkazovala k obecným vývojovým souvislostem novověku a nemohla se omezovat, jak se zdůrazňovalo, pouze na Německo. Přitom historici i sociální vědci sahalí k argumentům, o nichž se diskutovalo již v meziválečném období v prostředí konzervativních intelektuálů, jako byl například všudypřítomný Hans Freyer.<sup>74</sup> Prostřednictvím výkladového schématu o „križi moderního světa“ se daly shrnout nejrůznější aspekty nové „světové epochy“: následky Velké francouzské revoluce s jejími ideologiemi a masovými hnutími, „rozkladná kritika“ pěstovaná osvícenstvím, sociální a politická dynamika technicko-industriálního věku, zaměřeného pouze na instrumentální rozum (*Vernunft*). Spadalo sem také rozrušení sociálních, politických a duchovních pořádků i téma, které je pro tento pohled tak ústřední – domněnka narůstajícího „rozštěpení mezi státem a společností“, jež byla velkou otázkou raných německých sociálních dějin. Od těchto postojů pak nebylo daleko ke kritice moderní „masové společnosti“. Zatímco v meziválečné době se tímto způsobem ještě normativně-pozitivně popisovaly možnosti německé „zvláštní cesty“ (*Sonderweg*),<sup>75</sup>

---

73 Zvl. OEXLE, O. G.: *Geschichtswissenschaft im Zeichen des Historismus*; HARDTWIG, W.: Die Krise des Geschichtsbewußtseins in Kaiserreich und Weimarer Republik und der Aufstieg des Nationalsozialismus. In: *Jahrbuch des Historischen Kollegs 2001*. München, Oldenbourg Verlag 2002, s. 47–75.

74 Srv. materiálově bohatou studii Chunovu *Das Bild der Moderne in der Nachkriegszeit*. Conrad se domnívá, že strukturalistické historiografii nepředcházely soudobé dějiny, ale tzv. *Volksge-schichte* (CONRAD, S.: *Auf der Suche nach der verlorenen Nation*, s. 271).

75 FAULENBACH, Bernd: *Ideologie des deutschen Weges: Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*. München, CH Beck Verlag 1980.

jak vybědnout z „krize moderního světa“, po válce tyto kulturněpesimistické úvahy sloužily jako pádné vysvětlení vzestupu nacismu, jenž byl vykládán právě jako důsledek „moderních“ fenoménů. Nacismus coby produkt moderní masové společnosti s jejím totalitním průnikem státu a společnosti se pak jevil přímo jako odnož Velké francouzské revoluce; podle některých tvrzení byl svým původem „nikoli německým, ale ... zahraničním fenoménem“.<sup>76</sup> Ve své spolkově-republikánsky modifikované podobě byl tento topos v padesátých letech všudypřítomný.

K těmto starším badatelským východiskům se vraceli jak zástupci teorie totalitarismu, tak představitelé nové strukturální historie, jako například Werner Conze a Theodor Schieder. Zatímco první volal po prozkoumání následků „technicko-industriálního věku“, zasazoval se druhý o výzkum příčin „nedovršeného národního státu“ (*unvollendeter Nationalstaat*). Na příkladu těchto dvou historiků lze sledovat, jak se starší, nanejvýš kritický a odmítavý pohled na modernu měnil v rozsáhlou vědeckou racionalizaci stejných fenoménů.<sup>77</sup> V široké míře se prosazovaly strukturalistické přístupy k dějinám, což podpořila recepce anglosaských sociálních věd a rostoucí vliv německých historiků, kteří emigrovali do Spojených států.<sup>78</sup> Prostřednictvím teorie modernizace našla celá jedna vědecká generace osobní „cestu na Západ“ (ať už se „Západ“ chápal jakkoli). Stalo se to, jak trefně vyjádřil Thomas Welskopp, *ex negativo* – průzkumem deficitů „zvláštní cesty“ německých dějin soustředěným na rok 1933.<sup>79</sup> V německém případě se spojovaly otázky starších strukturálních dějin po podmínkách a následcích průmyslového věku se sociálněvědními modely vývoje moderní společnosti. V návaznosti na amerického sociologa Talcotta Parsonse se sledovala otázka, jak zvláštní „modernizační deficit“ německých dějin mohou objasnit nástup nacismu.<sup>80</sup> Heuristický zájem tohoto přístupu se neomezoval jen na německé dějiny. Jak bylo mnohdy kritizováno, z modernizačních deficitů odvozené vysvětlení nacismu tvořilo negativní referenční bod k pozitivně konotované západní, tedy anglosaské normalitě. Německé dějiny tak mnohdy posloužily jako univerzální příklad pro poučení právě svým „scestím“, a to nejen v západoněmecké politické kultuře, ale i v celé „západní civilizaci“. To mělo

---

76 CHUN, J.-S.: *Das Bild der Moderne in der Nachkriegszeit*, s. 100–106 (citát viz SAUER, W.: Die politische Geschichte der deutschen Armee und das Problem des Militarismus. In: *Politische Vierteljahresschrift*, roč. 6 (1965), s. 341–353, cit. s. 347); SCHULZE, W.: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, s. 77–82.

77 To je jedna ze základních Chunových tezí v jeho práci *Das Bild der Moderne in der Nachkriegszeit*. Dobrý příklad viz SCHIEDER, T.: Grundfragen der neueren Deutschen Geschichte; SCHIEDER, Wolfgang: Sozialgeschichte zwischen Soziologie und Geschichte: Das wissenschaftliche Lebenswerk Werner Conzes. In: *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 13, č. 2 (1987), s. 244–266.

78 Srv. podnětné úvahy S. Conrada v knize *Auf der Suche nach der verlorenen Nation*, s. 255–281.

79 Viz skvělá studie T. Welskoppa „Westbildung auf dem ‚Sonderweg‘“.

80 PARSONS, Talcott: Democracy and Social Structure in Pre-Nazi Germany. In: TÝŽ: *Essays in Sociological Theory*. New York, Free Press 1954, s. 104–123; KOČKA, J.: Ursachen des Nationalsozialismus.

dalekosáhlý vliv na zájem o studium německých dějin v zahraničí, kterému se zde však nemůžeme věnovat. A nejen to: jestliže bylo možné popisovat politické dějiny jako předpoklad úspěšného etablování přinejmenším západoněmeckého státu, dal se s tímto přístupem úspěšný nový začátek Spolkové republiky vylíčit jako důsledek ničivé síly nacismu a porážky z roku 1945.

Tato konceptualizace by se neměla podceňovat. Modernizační teorie od počátku sloužila k sebeujišťování o správnosti panujících poměrů a k utvrzování o „pokrokovosti“ Spolkové republiky v mezinárodním srovnání.<sup>81</sup> S odkazem na „zvláštní cestu“, která byla nebo ještě měla být překonána, bylo možné učit se i vyučovat, co je „pokrokové“, a co „zpátečnické“. Katastrofa nacismu – a s ní i soudobé dějiny! – se tímto přístupem ocitly jako *explanandum* z okraje historické reflexe v jejím středu, ba dokonce se staly časovým jádrem a osou mezi včerejškem, dneškem a zítřkem.<sup>82</sup>

## 6. Kairos soudobých dějin

Jsou konečnými vítězi dějin opravdu „poražení“, kteří těží ze svého historického poznání? Mají díky svým zkušenostem a prožitkům výhodu v poznání oproti „vítězům“? Tuto tezi s velkou vervou vyhlásil Reinhart Koselleck v roce 1988 pod titulem „Proměna zkušenosti a změna metody“, kde dlouze pojednal o Thúkýdidovi a proměnách žité historie (*erlebte Geschichte*), to znamená individuálních zkušenostních dějin, v kritické (soudobé) dějiny. Jednalo se o poklonu státníkovi, vojevůdci a zakladateli „kritického“ dějepisectví Thúkýdidovi.<sup>83</sup> Vítězi sice podle Kosellecka „krátkodobě“ určují historii, poražení však „dlouhodobě“ získávají historické poznání.<sup>84</sup> Důvod vidí Koselleck v tom, že „poražení“ musejí udělat „primární

81 Zvláště vlivná byla v tomto směru koncepce Ralfa Dahrendorfa (v jeho díle *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*. München, Piper Verlag 1965).

82 Skvělým příkladem tohoto pohledu na historii z pozice soudobých dějin je dvoudílná monografie Heinricha Augusta Winklera *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte* (München, CH Beck Verlag 2002). Dějinnou ironií je, že s modernizační teorií západně od Rýna, jenž kdysi ohraničoval „Západ“, pracovali jen nemnozí anglosaští historici. V SRN toto paradigma nebylo jen otázkou 70. let, vychází z něj velká část „dějin úspěchu“ Spolkové republiky. K různým formám jejich konceptualizace srv. SCHILDT, Alex: Überlegungen zur Historisierung der Bundesrepublik. In: JARAUSCH, K. H. – SABROW, M. (ed.): *Verletztes Gedächtnis...*, s. 253–272; SCHILDT, A.: *Ankunft im Westen: Ein Essay zur Erfolgsgeschichte der Bundesrepublik*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1999; DOERING-MANTEUFFEL, Anselm: *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1999.

83 Velký vliv měl také Hans Freyer (*Weltgeschichte Europas*, sv. 1, s. 156–165).

84 KOSELLECK, Reinhart: Erfahrungswandel und Methodenwechsel: Eine historisch-anthropologische Skizze. In: MEIER, Christian – RÜSEN, Jörn (ed.): *Historische Methode*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1988, s. 13–61, cit. s. 52.

poznání“, „že se vše stalo jinak, než plánovali a doufali. Dostávají se, pokud vůbec věci reflektují tak metodicky, do ‘důkazní nouze’ při vysvětlení toho, proč něco dopadlo jinak, než zamýšleli. Tím může začít hledání střednědobých a dlouhodobých důvodů, které nalezne a snad i vysvětlí příčiny někdejšího překvapení.“ Stejně jako řada autorů z padesátých let píše Koselleck o „vnuceném poznání“, které může být produktivně přetvořeno v kritickou historiografii s přínosnou distancí vůči probíraným událostem.<sup>85</sup> I když u Kosellecka zcela chybí přímý odkaz na historiografii Spolkové republiky (a letmé odkazy na poznání poražených z roku 1918 jsou velmi matné), nezabývá se čtenář dojmu, že z jeho podivně znějící teze hovoří nové, až do osmdesátých let získávané, vysloveně západoněmecky republikánské sebevědomí: kritické přisvojení německých dějin nejenže nabízí možnost, jak zvládnout a racionalizovat minulost, ale slouží také orientaci v přítomnosti a budoucnosti.

Součástí tohoto sebeepochopení je neustálá reflexe přítomnosti jako historického výsledku vnitřních i vnějších německých dějin násilí ve 20. století. Paralelně s výzkumem „klasické epochy“ soudobých dějin – nacistické éry – a dějin Spolkové republiky druhou generací historiků soudobých dějin se po roce 1989, respektive 1990 otevřela třetí agenda této disciplíny – výzkum Německé demokratické republiky. Patří k tomu také současný dalekosáhlý pokus nově stanovit místo nacistické epochy v německých dějinách a znovu prozkoumat možnosti srovnání totalitních režimů před rokem 1945 a po něm.<sup>86</sup> Snad můžeme říci, že tímto vývojem německé soudobé dějiny získaly novou půdu a natolik se vypracovaly, že se celé 20. století proměnilo v jejich původní badatelské pole, na němž se ovšem musejí – ať se jim to líbí nebo ne – vyrovnávat i s tím, jak jsou nejmladší dějiny tematizovány prostřednictvím expandující masové kultury, a to i ve formě muzejní práce.

Ukazují se zde přitom některé zajímavé posuny, které zde na závěr lze jen zmínit, nikoli však bohužel podrobně probírat. Zatímco například novější výzkum NDR převzal metodický program soudobých dějin vytvořený ve Spolkové republice do sedmdesátých let (od výzkumu totalitarismu po strážlivé detailní bádání bez teoretických nároků), při zkoumání holokaustu se ohlašovaly již v osmdesátých letech nové přístupy. Nacistická vyhlazovací politika se studovala již poměrně brzy a většinou byla považována za ústřední aspekt nacismu. To však není rozhodující moment. Něco jiného znamená uchopit německé dějiny prizmatem roku 1933 jako jejich krátkodobě, střednědobě i dlouhodobě klíčového obratu, a něco jiného znamená učinit tímto rozhodujícím bodem holokaust. Také o to se jednalo v debatách kolem takzvaného sporu historiků (*Historikerstreit*). Nešlo jen o „srovnatelnost“ či

---

85 Tamtéž, s. 61.

86 Sr. KOCKA, Jürgen: Nationalsozialistische und SED-Diktatur in vergleichender Perspektive. In: *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien*, č. 2 (prosinec 1994), s. 9–19; MÖLLER, Horst: Sind nationalsozialistische und kommunistische Diktaturen vergleichbar? In: *Tamtéž*, s. 20–27.

„jedinečnost“ nacismu, ale také o otázku, zda byla nacistická vyhlazovací politika opravdu „ústřední událostí hitlerovské éry“, jak namítl Martin Broszat Saulovi Friedländerovi: stalo se tím vyvražďování Židů „jediným měřítkem historického chápání oné doby“, pokud ne celých německých dějin?<sup>87</sup> Důsledky takto pozměněné perspektivy jsou stejně rozmanité jako dalekosáhlé, také proto, že pamětní místa holokaustu existují v Tel Avivu, Sydney a New Yorku stejně jako v Mnichově nebo v Berlíně.<sup>88</sup> Genocida stanovuje jiné referenční body než reflexe „demokracie a diktatury“, která dominovala marxistickým i nemarxistickým modernizačním teoriím. Není náhodou, že modernizační teorie se svou fixací na racionalitu a protiracionalitu se v osmdesátých letech dostala do krize a přenechala místo úvahám o „patologiích moderny“.<sup>89</sup> Mnohem důležitější je, že ústřední snaha soudobých dějin – „historizovat“ vzpomínky – narazila na aktivní a sebevědomé vzpomínání (*Erinnerungsarbeit*) obětí, pro něž holokaust stvořil svou brutalitou docela jinou identitu než pro jeho pachatele.<sup>90</sup> Přes veškerý minuciózní archivní výzkum vyhlazovací politiky, jemuž byly většinou zasvěceny starší práce o mocenském mechanismu nacistického státu, je v novějším výzkumu holokaustu nepřehlédnutelný posun k otázkám identity a vzpomínání. Souvisí to s rozmachem kulturalisticky orientovaného dějepisectví na úkor institucionalizovaného výzkumu soudobých dějin, od jehož zastánců nyní slyšíme výtky, že se „kulturalisté“ vyhýbají „věcným a střízlivým“ vědeckým postulátům.<sup>91</sup>

---

87 BROSZAT, Martin – FRIEDLÄNDER, Saul: Um die „Historisierung des Nationalsozialismus“: Ein Briefwechsel. In: *VfZ*, roč. 36 (1988), s. 332–372, cit. s. 352 n.; DINER, Dan (ed.): *Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit*. Frankfurt/M., Fischer Verlag 1987; MAIER, Charles S.: *Die Gegenwart der Vergangenheit: Geschichte und nationale Identität der Deutschen*. Frankfurt/M. – New York, Campus Verlag 1992 (orig. *The Unmasterable Past: History, Holocaust and the German National Identity*); RÜSEN, Jörn: The Logic of Historicization: Metahistorical Reflections on the Debate between Friedländer and Broszat. In: *History & Memory*, roč. 9, č. 1–2 (1997), s. 113–144.

88 Srv. zajímavé úvahy Yehudy Bauera (*Rethinking the Holocaust*. New Haven, Yale University Press 2001).

89 BAUMANN, Zygmunt: *Dialektik der Ordnung: Die Moderne und der Holocaust*. Hamburg, Europäische Verlagsanstalt 1992 (česky: *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství 2003); DINER, Dan: Zivilisationsbruch, Gegenrationalität, „Gestaute Zeit“: Drei interpretationsleitende Begriffe zum Thema Holocaust. In: ERLER, Hans – EHRLICH, Ernst Ludwig – HEID, Ludger (ed.): *„Meinetwegen ist die Welt erschaffen“: Das intellektuelle Vermächtnis des deutschsprachigen Judentums*. Frankfurt/M. – New York, Campus Verlag 1997, s. 513–520.

90 BERG, N.: *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*. Jiným problémem je zde konkrétní znázornění násilí – starý problém dějepisectví, který zajímavě vede až k Thúkýdidovi. Srv. D'HUYS, Viktor: How to Describe Violence in Historical Narrative: Reflections of the Ancient Greek Historians and Ancient Critics. In: *Ancient Society*, roč. 18. Leuven [Lovaň], Katholieke Universiteit Leuven 1987, s. 209–250.

91 RÜSEN, J.: Holocaust, Erinnerung, Identität; srv. JARAUSCH, K. H. – GEYER, M.: *Shattered Past*, s. 317–341.

Ale co je to jiného než nová, byť významná varianta neustálé reflexe přítomnosti vzhledem k příčinám a následkům německých dějin násilí ve 20. století? Zdá se, že právě v tom v jádru spočívá specifikum německých soudobých dějin, které – také prostřednictvím velkého mediálního ohlasu – přispěly k ukotvení bolestiplných nacistických dějin v současnosti a stejně jako dříve nabízejí stále nové možnosti identifikace i distance. Týká se to i hlasů, které soudobé dějiny pohřbívaly, což je věc stará jako ony samy.

*Z němčiny přeložil Petr Šafařík*



Recenze

## V bludišti chyb, omylů, tragédií – a nadějí

Jiří Křestán

CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti: Nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha, SinCon 2005, 1285 stran.

Události „pražského jara“ zůstanou výrazně zapsány v českých a československých dějinách, a to bez ohledu na to, jakým způsobem jsou a budou hodnoceny. Faktem je, že náleží k nejohlasnějším periodám naší moderní historie. Prizmatem zkušeností i některých následně vzniknuvších myšlenkových stereotypů a mýtů „osmašedesátého“ bude patrně ještě dlouho formován a ovlivňován pohled ze světa na naši vlast. Jistě, každému fanouškovi ledního hokeje v Severní Americe něco řekají magické číslice 68. To je přece číslo, které nosí na zádech fenomenální forward Jaromír Jágr. Kdo by nepocítil příjemné mrazení v zádech, když brankář bezmocně leží v brankovišti a útočník zvedá bekhendem puk do sítě! A cože se to vlastně v tom roce 1968 stalo?

Heuristická základna pro všechny, kteří chtějí studovat československý pokus o reformu socialismu na konci šedesátých let minulého století, je vskutku obrovská. Světová politologie a historiografie věnovaly „pražskému jaru“ mimořádnou pozornost. Zhodnotit monografickou a článkovou produkci věnovanou tomuto tématu by samo vyžadovalo rozsáhlou studii. Vedle odborné literatury popisující a hodnotící dění konce šedesátých let se badatelé nabízejí využití dobového tisku i bohatých archivních zdrojů. Spolu s prameny státní, či šířeji institucionální provenience (nemáme zapomínat na archivy stranické či spolkové) využívá současná historiografie ve stále významnější míře pramenů povahy osobní, či obecněji neinstitucionální. Na prvním místě je třeba zmínit dosud málo využívané dobové prameny sponátního charakteru. Pro naši historiografii podnětným způsobem na jejich význam

---

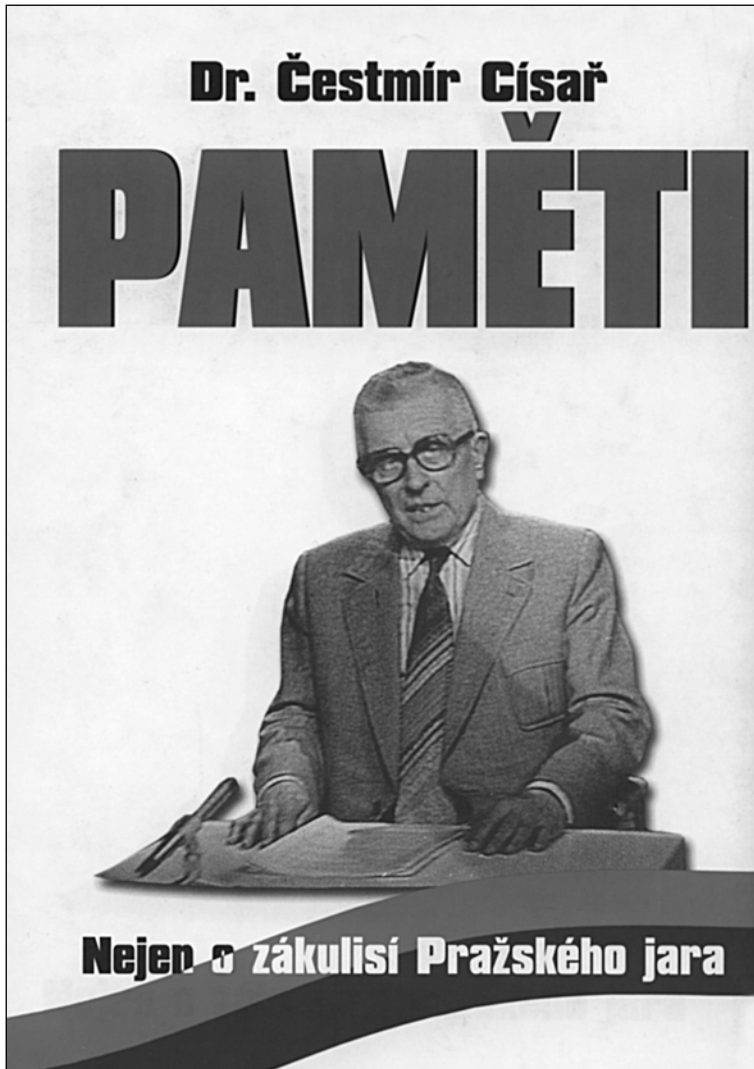
1 JÁGR, Jaromír: *Z Kladna do Ameriky*. Praha, Gutenberg 2001, s. 247.

právě na pozadí „pražského jara“ upozornil Jindřich Pecka.<sup>2</sup> Klasifikoval je na ústně tradované (zvěsti, bezprostřední informace a zprávy, anekdoty a žertovné hádanky, živě tradované písně a popěvky, epigramy) a písemné (hesla, nápisy, anonymní poezie, letákové písně, satirické skladby). Tyto prameny odrážejí stav kolektivního vědomí a utváření davových artefaktů.

K významným pramenům privátní povahy náleží pak především korespondence (bez ohledu na to, zda vzniká bezprostředně v době událostí nebo se vrací k uplynulým dějům až *ex post*) a memoárové texty. Jde v první řadě o bezprostředně pořizované deníkové záznamy, dále o vzpomínky vznikající za účasti a z podnětu historika či dokumentaristy a nakonec o paměti, jejichž vznik spojujeme především se spontánním rozhodnutím pamětníka zachytit svědectví o době a svém životě. Na úvod je třeba konstatovat, že po roce 1989 nebyly u nás příliš příznivé podmínky pro systematické podněcování vzniku vzpomínek. S prominenty předlistopadového zřízení se historikové střetávali spíše než na odborných seminářích – v soudních sítích.<sup>3</sup> Na druhé straně se mnozí prominentní „osmašedesátníci“ po listopadu 1989 zapojili do aktuálních politických bojů, takže na ně nebylo možné nahlížet jako na pouhé nositele vzpomínek na zašlé děje. V neposlední míře působila rovněž nedůvěra vůči všem, kteří byli v minulosti jakkoli spjati s komunismem. Tato nedůvěra byla patrná především u mladších badatelů, kteří byli vzdáleni bezprostřednímu prožitku „pražského jara“, avšak od jeho ideálů či dobových stereotypů reflektujících tyto ideály se neodpoutali natolik, aby na ně dokázali popatřit zrakem zbaveným apriorní zaujatosti. Nelze v této souvislosti dost docenit počin Miroslava Vaňka a Pavla Urbáška, kteří cíleně shromáždili vzpomínkové výpovědi někdejších prominentů z období „normalizace“ i jejich oponentů z disentu.<sup>4</sup> Toto dílo představuje svou tematickou rozprostraněností příslib do budoucna.

Tedy: paměti. Je třeba na prvním místě zdůraznit, že knižní trh zaznamenává nebyvalý vzrůst zájmu o tento literární žánr. V posledních deseti letech registruje reprezentativní elektronická databáze Národní knihovny České republiky každý rok více než dvě stě nových titulů memoárové povahy (a to i v případě, že eliminujeme tituly týkající se například „paměti polovodičů“, které se po zadání dotazu také nabízejí). Se stoupajícím procentem knih autobiografického charakteru jde bohužel ruku v ruce jejich komercializace a banalizace. Vypravěči příběhů se stále častě-

- 2 PECKA, Jindřich: Proměny Pražského jara ve světle pramenů spontánní povahy. In: PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (ed.): *Proměny Pražského jara 1968–1969: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Brno, Doplněk 1993, s. 39–66.
- 3 Uvedenou skutečnost konstatují jako fakt. Občanská angažovanost historiků při pokusech o trestní postižení představitelů „reálného socialismu“ představuje zajímavé téma, které se ovšem vymyká rozsahu této recenze.
- 4 VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel: *Vítězové? Poražení?: Politické elity a disentu v období tzv. normalizace. Životopisná interview*. 2 sv. Praha, Prostor 2005, 1121 a 831 s.



ji stávají hvězdičky moderního „šoubyznysu“ a sportovního průmyslu. Koneckonců také nakladatelství SinCon, které připravilo k vydání recenzovanou knihu, se dokáže na této vlně svézt...<sup>5</sup>

---

5 V roce 2005 např. vyzvedlo takové „celebrity“, jakými byly postavičky z televizní vily Vyvolených (srv. ZVĚŘINA, Petr: *Pravda o Vyvolených*. Praha, SinCon 2005; VOTRUBA, Robert: *Můj život s Vladkem*. Praha, SinCon 2005).

### Typologie memoárů roku osmašedesátého: mlčení vítězů...

Prvním, co nás udeří do očí, je nesporný fakt – mlčení vítězů z roku 1968. Chybí nám v podstatě reprezentativní memoárové dílo představitel garnitury, která aktivně působila při porážce „obrodného procesu“ a zažila svůj vzestup v letech takzvané normalizace. Vzpomínání klíčové osobnosti této skupiny – Gustáva Husáka – nám bylo zachováno v podání historika Viliama Plevzy,<sup>6</sup> které vzhledem k blízkosti obou mužů je evidentně celkem věrohodné. Za text s vysokou mírou autenticity lze obdobně označit také neautorizované paměti „normalizačního“ tajemníka Ústředního výboru KSČ Vasilu Biľaka.<sup>7</sup> Poměrně malý prostor věnují období před rokem 1970 paměti Miloše Jakeše.<sup>8</sup> Vzpomínkový text dalšího tajemníka ÚV KSČ Jana Fojtíka má charakter povýtce torzovitý.<sup>9</sup> Knižní vydání vzpomínek bývalého předsedy Ústřední rady odborů Evžena Erbanu, vznikajících na podnět Petra Taxe, uvízlo v roce 1948.<sup>10</sup> Nespornou literární hodnotou se vyznačují paměti předlistopadového ministra zahraničí Bohuslava (Bohuše) Chňouпка, které ovšem směřují především do oblasti mezinárodní politiky.<sup>11</sup> Polistopadové reflexe představitelů Husákovy a Jakešovy vedení KSČ budou historikové většinou poměrně obtížně shledávat v novinových rozhovorech či v tiscích charakteru bezmála samizdatového.<sup>12</sup>

Mlčení vládců, kteří se mezitím stali vůdci bývalými a poraženými, má pochopitelně své individuální i obecnější příčiny. Před listopadem 1989 nebylo v podstatě příliš vítáno, aby sepisovali paměti ti, kteří se v kritických chvílích „osmašedesáté-

- 6 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991, 198 s. Pochopitelně nesmíme zapomenout, že Husák v letech 1963–1964 připravil na svou dobu pozoruhodné paměti o letech válečných (HUSÁK, Gustáv: *Svědectví o Slovenském národním povstání*. Praha, Naše vojsko – Svoboda 1970, 592 s.).
- 7 *Paměti Vasilu Biľaka*, 2 sv. Praha, Agentura Cesty 1991, 147 a 198 s.; BILAK, Vasil: *Milníky mého života*. B.m., b.n. b.r., 278 s.
- 8 JAKEŠ, Miloš: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha, Regulus 1996, 138 s.
- 9 FOJTÍK, Jan: *Osudy socialismu, sv 3: Básníku Karlu Sýsovi o tom, proč nenávratně zmizela socialistická Atlantida, i o tom, jaká hrozba vyvstala před lidstvem*. Říčany u Prahy, Orego 1999, 56 s.
- 10 TAX, Petr: *Osudová rozcestí a Evžen Erban: Memoáry československého státníka, politika*, 3 sv. Praha, Nadas 1992, 57, 67 a 71 s. Existují nahrávky k nevydaným vzpomínkám.
- 11 CHŇOUPEK, Bohuslav: *Memoáre in claris*. Bratislava, Belimex 1998, 368 s.
- 12 Zde odkazují alespoň na „samizdatové noviny“ Karla Hoffmanna, jejichž tři čísla publikovaná pod názvem *Žádám spravedlnost!* v letech 2003 a 2004 se zaměřují především na události, jež se staly předmětem soudního stíhání jmenovaného, i na průběh samotného soudního řízení. Hoffmann kromě toho uveřejnil řadu článků a rozhovorů, z nichž většina obsahuje vzpomínková vyprávění. Nejobsáhlejším pramenem je rozhovor, který byl uveřejňován mezi 7.7. a 21.10.1999 v listu *Špiġl*. Kompletní dokumentaci k rozhovorům poskytnutým Karlem Hoffmannem po roce 1990 předal původce Národnímu archivu. Naposledy k osobnosti Karla Hoffmanna srv. BENČÍK, Antonín: *Kauza Karel Hoffmann versus historikové aneb Co se dělo v srpnu 1968 na Ústřední správě spojů*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 4 (2004), s. 120–141.

ho“ přimkli k Sovětskému svazu. Oficiální výklad „pražského jara“ ostatně podával dokument *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti*.<sup>13</sup> Osobní vzpomínky mohly jednak vyvolávat nepřijemné reminiscence ve společnosti, pro niž připomínka „osmašedesátého“ byla zjitřující, jednak se jimi mohly obnažit rozpory uvnitř stranického vedení, které nebylo tak monolitní, jak by se zdálo. Obtíže se vzpomínkami mocných lze demonstrovat na již zmíněných pamětech Vasila Biřáka, ale rovněž na zákazu publikace druhého dílu válečných memoárů Ludvíka Svobody.<sup>14</sup> Omezení ve směru k „osmašedesátému“ si většinou dobrovolně uložili i lidé z „nižších pater“ mocenských struktur, jak to lze demonstrovat například na pamětech spisovatele a významného představitele posrpnového kulturního establishmentu Jana Pilaře.<sup>15</sup> Ostatně mlčení o „pražském jaru“ si zvolil ve svých vzpomínkách například i Jaroslav Seifert,<sup>16</sup> po většinu let po potlačení „pražského jara“ obklopený chladným prezíráním moci.

U nás není obvyklé, aby paměti sepisovali vysocí státní úředníci, přestože právě oni mohou v mnohém přispět k poznání minulých dějů. Pro období, jemuž dominuje „pražské jaro“, zaznamenejme dva memoárové tituly, jejichž autory jsou Ladislav Novák<sup>17</sup> a František Kouřil,<sup>18</sup> kteří působili v Kanceláři prezidenta republiky,

13 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*. Praha, ÚV KSČ 1971, 48 s. Hodnocení událostí „pražského jara“ zůstávalo vyhrazeno často politické publicistice většinou pokleslé úrovně, (srv. např. ŘEZÁČ, Tomáš: *Co říkali a co chtěli: Svědectví o roce 1968*. Praha, Rudé právo 1988, 76 s.).

14 SVOBODA, Ludvík: *Cestami života*, sv. 2. Praha, Prospektrum 1992, 379 s. Okolnostem vzniku a zákazu vydání 2. dílu vzpomínek a revize 1. dílu se podrobně věnoval Karel Richter v předmluvě citovaného díla (s. 5–16). V tomto textu zachytil Richter také torza tří vzpomínek Ludvíka Svobody na léta 1968–1969 (s. 13 a 15). Srv. též SVOBODA, Ludvík: *Cestami života*, sv. 1. Praha, Naše vojsko 1971, 454 s. Od roku 1960 byly k dispozici paměti Ludvíka Svobody zpracované v populární verzi, určené především pro školní mládež (TÝŽ: *Z Buzuluky do Prahy*. Praha, Mladá fronta – Naše vojsko 1985, 220 s.). Hodnotným doplňkem Svobodových pamětí jsou vzpomínky jeho dcery, která je svědkem vskutku zasvěceným (KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ, Zoe: *O tom, co bylo*. Praha, Mladá fronta 2005, 215 s.). Vyprávění Zoe Klusákové předtím využila Ivana Hutařová při přípravě knížky o dětech prezidentů (HUTAŘOVÁ, Ivana: *Povolání otce: prezident republiky*. Praha, Petrklíč 2000, 173 s.).

15 V závěru své memoárové knihy vysvětloval Jan Pilař přetržení nití vzpomínek v předvečer roku 1968: „Pro mne čas, k němuž jsem dovedl své vzpomínky, byl mezníkem, přes nějž se mi zatím nechtělo přejít. Těch dvacet posledních let je látka příliš živá, že ještě její sloje neutihly ve zvrásněnou horninu. Všechno je příliš otevřené, ještě nenadešel čas vzpomínání.“ (PILAŘ, Jan: *Sluneční hodiny*. Praha, Československý spisovatel 1989, s. 476 n.) Ještě obvyklejší bylo ukončování proudu vzpomínek prominentů politického a kulturního života v roce 1945 či 1948 (srv. HÁJEK, Jiří: *Už jsem po ulici*. Praha, Mladá fronta 1976, 260 s.; NOVÝ, Vilém: *Život a revoluce*. Praha, Orbis 1974, 294 s.; ŠTOLL, Ladislav: *Z kulturních zápasů: Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence*. Praha, Odeon 1986, 320 s.).

16 SEIFERT, Jaroslav: *Všecky krásy světa*. Praha, Eminent 1991, 487 s.

17 NOVÁK, Ladislav: *Kancléřem tří prezidentů*. Praha, Petrklíč 2002, 127 s.

18 KOUŘIL, František: *20 let tiskovým mluvčím československé vlády: Krušná cesta do politiky. Co jsem zažil, viděl a slyšel*. Praha, Futura 2003, 191 s.

respektive na úřadu vlády. Přidejme paměti vysokého kariérního diplomata Dušana Spáčila, jehož dráha v osmdesátých letech vyvrcholila postem velvyslance ve Spolkové republice Německo.<sup>19</sup> „Státním zaměstnancem“ v uniformě na středním článku velení byl v roce 1968 Miroslav Vacek, který vstoupil v širší známost jako ministr národní obrany z let 1989–1990 a který napsal několik vzpomínkových knih.<sup>20</sup> Fakt, že odpor proti „obrodnému procesu“ nebyl nikdy považován za heroický, způsobil, že jen výjimečně vznikaly vzpomínky lidí, kteří sledovali dění „osmašedesátého“ z pozic „normálního člověka“ či funkcionáře nejnižšího rangu – přitom právě taková svědectví by mohla být velice ilustrativní, jak dokazují například memoáry středoškolského profesora Josefa Běhouňka.<sup>21</sup>

Postrádáme zatím výrazné memoárové či dokumentární dílo, jež by vzešlo z prostředí radikálně levicových skupin, které představovaly opozici nejen vůči reformistům, ale i vůči pragmatikům a nositelům umírněné „normalizace“ (také vůči Gustávu Husákovi). Dílem, které alespoň z malé části vyplňuje tuto mezeru, jsou záznamy vzpomínek a aktuálních glos Antonína Novotného, jak je zachytil Rudolf Černý.<sup>22</sup> Jsou pozoruhodné tím, že reflektují nejen myšlenkový svět někdejšího nejvyššího představitele KSČ a ČSSR, ale rovněž dění v ultralevé opozici, jako byli jodasovci,<sup>23</sup> „pragováci“, někteří členové vedení Lidových milicí či jednotliví intelektuálové a umělci zachovávající bezvýhradnou věrnost Brežněvovi.<sup>24</sup>

### ...hlas poražených...

„Poražení“ z vyústění dramatických měsíců „pražského jara“ dostali spolu se vskutku tíživým břemenem nepřijemností do vínku vzácné dary: drahocenný čas i porážkou silně motivovaný podnět k promyšlení charakteru československého „obrodného procesu“ i jeho historických a mezinárodních souvislostí. Takové jsou paradoxy dějin: hle, mlčící vítězové, mající k dispozici všechny tribuny a hlásné trouby v zemi, a mluvící, křičící a žalující poražení, ač systematicky umlčování, šikanování,

19 SPÁČIL, Dušan: *My z Černína: Paměti československého diplomata*. Praha, Periskop 1995, 360 s.

20 Rok 1968 je reflektován v knize: VACEK, Miroslav: *Na rovinu: Bez studu a bez příkras*. Praha, Periskop 1994, 216 s.; srv. rovněž TÝŽ: *Generál studené války*. Praha, Erika 2004, 203 s.; TÝŽ: *Proč bych měl mlčet*. Praha, Nadas 1991, 117 s.; TÝŽ: *Rozsoudí nás čas aneb Život není na povel*. Praha, Erika 1999, 211 s.; TÝŽ: *Úsměvy v barvě khaki*. Praha, Erika 2002, 171 s.

21 BĚHOUNEK, Josef: *Můj život*. Teplice, Gymnázium Teplice 2003, 248 s.

22 ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný: Pozdní obhajoba. Hovory s mužem, který nerad mluvil*. Praha, Kiezler Publisher 1992, 124 s.; TÝŽ: *Exprezident: Vzpomínky Antonína Novotného*, 2 sv. Říčany, Orego 1998 a 1999, 176 a 204 s.

23 Hned na tomto místě chci upozornit na to, že „jodasovcům“ věnuje poměrně velkou pozornost i recenzovaná publikace (s. 1064–1066).

24 Uvedené publikace je nutno číst současně s knihou Rudolfa Černého *Jak se dělá kontrarevoluce* (Praha, Svoboda 1970, 368 s.). Kniha představuje svým denunciačním charakterem asi jeden z nejproblematičtějších intelektuálních výkonů druhé poloviny 20. století u nás.

sledování, izolování od světa... Jak využili „poražení“ reformisté možnosti obhajoby, posoudí asi až nové generace historiků. Již v předlistopadovém disentu se objevily celé vzpomínkové sborníky<sup>25</sup> a záhy i práce jednotlivců, které se po „sametové revoluci“ dočkaly většinou rychle svého vydání (některé z nich vyšly předtím na Západě), následovány nově vzniklými paměťmi špičkových politiků i lidí, kteří sice nestáli na vrcholech moci, ale byli výrazně politicky angažováni.

Vzpomínky hlavního protagonisty „pražského jara“, který se stal jeho mezinárodně uznávaným symbolem, Alexandra Dubčeka, vznikaly za účasti historika a publicisty Jiřího Hochmana<sup>26</sup> a práci na nich přerušil tragický odchod Dubčekův. Dále se omezím jen na stručný výčet některých memoárových prací představitelů generace, která je spjata s „osmašedesátým“. Čtenáři mají dnes k dispozici paměti či texty se zřetelnými vzpomínkovými rysy z pera Jana Beneše,<sup>27</sup> Adolfa Branalda,<sup>28</sup> Lumíra Čivrného,<sup>29</sup> Eduarda Goldstückera,<sup>30</sup> Jiřího Hájka,<sup>31</sup> Dušana Havlíčka,<sup>32</sup> Zdeňka Hejzlara,<sup>33</sup>

25 *Ke sporům o obrodný proces roku 1968: Úvahy, polemiky, recenze*. Praha, b. n. 1988 (zastoupeni jsou Rudolf Zukal, Vojtěch Mencl, Čestmír Císař, Luboš Kohout, Zdeněk Jičínský, Rudolf Slánský, Jan Štern, Antonín Benčík, František Šamalík, Milan Hübl); *Proces demokratické obrody socialismu v Československu roku 1968 a jeho vojenské potlačení: Memoáry politiků, historické, politologické, ekonomické studie, dokumenty*. Praha, b. n. 1988, 591 s. (zastoupeni jsou Vojtěch Mencl, Václav Slavík, Luboš Kohout, Zdeněk Jičínský, Václav Vrabec, Čestmír Císař, Věnek Šilhán, Bohumil Šimon, Jiří Hájek a Rudolf Zukal); *Srpen 1968* (obsahuje vzpomínky: DIENSTBIER, Jiří – LÁNSKÝ, Karel: Rozhlas proti tankům; ŠILHÁN, Věnek: XIV mimořádný – „vysočanský“ – sjezd KSČ; ŠIMON, Bohumil: Takoví jsme byli). Köln/R., Index 1989, 208 s.

26 HOCHMAN, Jiří: *Naděje umírá poslední: Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha, Svoboda – Libertas 1993, 296 s.

27 BENEŠ, Jan: *Indolence: Soukromá zpráva účastníka jedné aféry, která přivodila jednomu tajemníkovi ztrátu stolce*. Praha, Primus 1993, s. 232 s.

28 BRANALD, Adolf: *Děkovačka bez pugétu*. Praha, Agentura VPK. 1994, 287 s.; srv. rovněž TÝŽ: *Živé obrazy*. Praha, Melantrich 1992, 256 s.; TÝŽ: *Tichý společník*. Praha, Academia 2005, 290 s. Vzhledem k recenzované práci stojí za zmínku, že v Branaldově chalupě v Kersku po 21. srpnu 1968 nalezl na jednu noc útočiště skrývající se Čestmír Císař (k tomu viz TÝŽ: *Děkovačka bez pugétu*, s. 107). V recenzovaných pamětech Čestmíra Císaře nalezneme zmínky o epizodě na s. 551, a zejména 974 n.

29 ČIVRNÝ, Lumír: *Co se vejde do života*. Praha, Hynek 2000, 254 s.

30 GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha, G+G 2003, 152 s.; TÝŽ: *Vzpomínky (1945–1968)*. Praha, G+G 2005, 191 s.

31 HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, 350 s.

32 HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na krku: Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, 232 s.

33 HEJZLAR, Zdeněk: *Reformkommunismus: Zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei*. Köln/R. – Frankfurt/M., Europäische Verlagsanstalt 1976, 480 s. Citovaná práce není ryze memoárovým dílem, ale spíše historickou studií s výraznými osobními hodnoceními a svědectvími. Zjednodušená verze tohoto opusu byla dána k dispozici českému čtenáři (TÝŽ: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Praha, Práce 1991, 200 s.); srv. rovněž TÝŽ: „Pražské jaro“ 1968 a jeho odkaz: *Výběh statí a komentářů z let 1970–1987*. Köln/R., Index 1988, 149 s.

Zdeňka Jičínského,<sup>34</sup> Rosemary Kavanové,<sup>35</sup> Viktora Knappa,<sup>36</sup> Pavla Kohouta,<sup>37</sup> Valtra Komárka,<sup>38</sup> Jiřího Kosty,<sup>39</sup> Karla Kryla,<sup>40</sup> Antonína J. Liehma,<sup>41</sup> Eugena Löbla,<sup>42</sup> Sergeje Machonina,<sup>43</sup> Zdeňka Mlynáře,<sup>44</sup> Jana Moravce,<sup>45</sup> Ludka Pachmana,<sup>46</sup> Jiřího Pelikána,<sup>47</sup> Petra Pitharta,<sup>48</sup> Jiřího Rumla,<sup>49</sup> H. Gordona Skillinga,<sup>50</sup> Ivana Svi-

- 
- 34 JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha, Svoboda 1990, 158 s. Tato Jičínského monografie nese patrně nejvýraznější subjektivní otisky jeho osobnosti jako pamětníka, jimž se ovšem spíše brání. Srv. rovněž TÝŽ: *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha, Prospektrum 1992, 216 s.; TÝŽ: *Problémy československé politiky: Stati z let 1968–1992*. Praha, Nadas 1993, 163 s.
- 35 KAVANOVÁ, Rosemary: *Cena svobody: Život Angličanky v Praze*. Brno, Doplněk 1997, 320 s.
- 36 KNAPP, Viktor: *Proměny času: Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha, Prospektrum 1998, 256 s.
- 37 KOHOUT, Pavel: *To byl můj život?? sv. 1: 1928–1979*. Praha – Litomyšl, Paseka 2005, 328 s. Svými vzpomínkami přispěl Pavel Kohout také ke zdaru knihy Pavla Kosatíka *Fenomén Kohout* (Praha – Litomyšl, Paseka 2001, 432 s.). K dispozici jsou dále dva „memoáromány“: KOHOUT, Pavel: *Kde je zakopán pes: Memoáromán*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002, 456 s.; TÝŽ: *Z deníku kontrarevolucionáře: Životy od tanku k tanku*. Praha, Mladá fronta 1997, 344 s. Odraz „osmašedesátého“ v beletrii představuje pochopitelně samostatné téma, které uchopila např. studie Aleny Šporkové: Poučena z krizového vývoje: Obraz „pražského jara“ v „normalizační“ próze. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 2 (2005), s. 309–333. Autorka se okrajově zmiňuje i o reflexi roku 1968 v exilové literatuře.
- 38 KOMÁREK, Valtr: *Mé pády a vzestupy*. Praha, Nadas 1992, 96 s. Zaznamenejme i Komárkův pokus o literární ztvárnění vlastních zážitků: TÝŽ: *Kronika zoufalství a naděje: Sága z hlubin 20. století*, 2 sv. Praha, Academia 2004 a 2005, 524 a 556 s.
- 39 KOSTA, Jiří: *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002, 168 s.
- 40 KRYL, Karel: *Krylogie: Půlkacíř*. Praha, Torst 2000, 560 s.
- 41 LIEHM, Antonín J.: *Minulost v přítomnosti*. Brno, Host 2002, 200 s. Na tomto místě je nutno upozornit také na rozhovory, které vedl Liehm s příslušníky generace osudově poznamenané „pražským jarem“: TÝŽ: *Generace*. Praha, Československý spisovatel 1990, 471 s.
- 42 LÖBL, Eugen: *Die Intellektuelle Revolution: Hintergründe und Auswirkungen des „Prager Frühlings“*. Düsseldorf, Econ 1969, 307 s.
- 43 MACHONIN, Sergej: *Příběh se závorkami: (Alternativy)*. Brno, Atlantis 1995, 308 s.
- 44 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremu*. Praha, Mladá fronta 1990, 288 s. Tato práce představuje patrně neznámější dílo české provenience o „pražském jaru“. Byla určitě nejhojněji citována v odborné literatuře a nejčastěji překládána do cizích jazyků. Doprovází ji řada odborných studií, které Mlynář věnoval analýze „pražského jara“ a komunismu.
- 45 MORAVEC, Jan: *Antipoučení*. Praha, Naše vojsko 1990, 447 s. Knihu autor označil jako román, využívá v ní vlastních zážitků i zprostředkovaných svědectví.
- 46 PACHMAN, Luděk: *Jak to bylo: Zpráva o činnosti šachového velmistra za období 1924–1974*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1974, 391 s.; srv. rovněž TÝŽ: *Boha nelze vyhnat*. Praha, Vyšehrad 1990, 88 s.
- 47 PELIKÁN, Jiří: *Ein Frühling, der nie zu Ende geht: Erinnerungen eines Prager Kommunisten*. Frankfurt/M., S. Fischer 1976, 332 s.
- 48 PITHART, Petr: *Osmádesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, 320 s.
- 49 RUML, Jiří: *Daň z blbosti*. Praha, ČTK – Pressfoto 1990, 231 s.
- 50 SKILLING, H. Gordon: *Československo, můj druhý domov: Paměti Kanáďana*. Praha, Prostor 2001, 608 s.



táka,<sup>51</sup> Oty Šika,<sup>52</sup> Libuše Šilhánové,<sup>53</sup> Bohumila Šimona,<sup>54</sup> Otto Wichterleho<sup>55</sup> a dalších. Lze želeť toho, že vzpomínky Josefa Smrkovského zůstaly ve fázi přípravy. Alespoň zčásti je nahrazuje životopisná kniha Václava Vrabce, která využívá v hojné míře blízkého kontaktu autora se Smrkovským i jeho vzpomínek, zachycených také jinými historiky a přáteli.<sup>56</sup> Na neposledním místě musíme zmínit sborník vzpomínek novinářů „pražského jara“.<sup>57</sup> Svého sympatizanta nalezlo „pražské jaro“ v sovětském občanu Arnoštu Kolmanovi, který mohl ovšem jeho atmosféru bezprostředně nasát jen krátce.<sup>58</sup> Dodejme ještě, že některé paměti zůstávají dosud v rukopise, nebo dokonce teprve ve stadiu zrodu – například paměti Stanislava Pošusty, které jsou předávány po kapitolách do Národního archivu.

### ...a skepse nezúčastněných

Pochopitelně by nebylo poctivé redukovat reflexi dění roku 1968 pouze na memoáry jeho protagonistů a aktivních činitelů, ať již patřili k reformnímu křídlu nebo se stali uskutečnovateli „normalizace“. Nelze zapomínat, že v československé společ-

51 SVITÁK, Ivan: *Devět životů: Konkrétní dialektika*. Praha, Sakko 1992, 271 s.; srv. rovněž TÝŽ: *Kniha prezence: Z deníku filozofa*. B.m., Jihočeské nakladatelství Růže 1990, 176 s.

52 ŠIK, Ota: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha, Mladá fronta 1990, 320 s.

53 ŠILHÁNOVÁ, Libuše: *Ohlédnutí za životem*. Praha, Portál 2005, 252 s.

54 ŠIMON, Bohumil: *Klobouk od Brežněva*. Praha, Periskop 1997, 184 s. Připomeňme i půvabné Šimonovy vzpomínky na dětství, jež mají nespornou literární hodnotu: TÝŽ: *V klínu modrých hor*. Praha, MMM 2002, 216 s.

55 WICHTERLE, Otto: *Vzpomínky*. Praha, Academia 2005, 207 s. Wichterleho jméno navozuje problém memoárů vědců. Ne všichni byli v roce 1968 strženi k přímé účasti na politickém dění jako Wichterle – v tom případě jejich vzpomínky směřují v největší míře do sféry vědy a k otázkám společenského a politického vývoje se vyslovují jen okrajově (viz např. KAVKA, František: *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepiscetví*. Praha, Karolinum 2002, 384 s.; POLIŠENSKÝ, Josef: *Historik v měnícím se světě*. Praha, Karolinum 2001, 352 s.). Naproti tomu paměti historika Jaroslava Mezníka svědčí o bytostné potřebě občanské angažovanosti (rok 1968 prožil Mezník jako čerstvý člen Československé strany socialistické): MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů 1948–1989*. Brno, Matice moravská 2005, 329 s. Paměti jaderného fyzika Františka Lehara podávají zajímavé svědectví o roce 1968, jak je autor viděl ze sovětského Dubna, kde v letech 1961–1968 pobýval (LEHAR, František: *O Zlaté kleci a jiné vzpomínky*. Praha, Akropolis 2003, 288 s.).

56 VRABEC, Václav: *Vybočil z řady: Medailon Josefa Smrkovského a doby, v níž žil*. Praha, Naše vojsko 1991, 192 s. Naposledy ke Smrkovského vzpomínkám srv. KOKOŠKA, Stanislav: *Vzpomínky Josefa Smrkovského na události z konce 2. světové války*. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 5. Praha, Dokořán 2005, s. 153–176.

57 MALEČEK, Stanislav (ed.): *Byli jsme při tom: Čeští novináři a publicisté vzpomínají na události let 1968–1969, doby, kterou celý svět znal jako Pražské jaro*. Praha, Klub novinářů Pražského jara '68 1993, 127 s.

58 KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace: Paměti starého bolševika*. Brno, Host 2005, 428 s.

nosti existovala početná skupina lidí, kteří byli již od roku 1948 vytěšňováni na její okraj a kteří všechny pokusy o reformu komunismu přijímali s různou mírou skepse. Sami byli mezi lety 1948 a 1968 nejednou tvrdě režimem postiženi a v protagonech „obrodného procesu“ viděli především strůjce porážky demokracie v Československu. Nevěřili příliš, že by se mohli titíž lidé stát hrobaři stalinského totalitarismu. Lidé s takovou životní zkušeností potom logicky věnovali „pražskému jaru“ ve svých pamětech jen malou pozornost nebo nahlíželi dění v letech 1968 a 1969 s ironickým nadhledem, neboť nesdíleli nadšení davů z „mužů Ledna“. Vzpomeňme na prvním místě paměti bytostného skeptika, literárního kritika Václava Černého.<sup>59</sup> Lze si snadno představit pocity, s nimiž nazírali pokus o obrodu komunismu dlouholetí političtí vězňové.<sup>60</sup> Tématem, které by si zasloužilo samostatné zpracování, by byla reflexe „osmašedesátého“, toho, co mu předcházelo, i jeho následků v řadách aktivních příslušníků církvi.<sup>61</sup> Zmínky o roce 1968 bývají zastíněny ve vzpomínkách těch, kteří byli sice v roce 1948 na straně vítězů, ale poté byli v padesátých letech postiženi stalinskými represemi. Pro ně představoval „obrodný proces“ logicky především další článek nekončícího úsilí o rehabilitaci popravených a vězňů.<sup>62</sup> Někteří z nich přes drtivé osobní zážitky se ovšem s nadějami vřadili do úsilí o reformu komunistického systému.<sup>63</sup>

59 ČERNÝ, Václav: *Paměti*, 3 sv. Brno, Atlantis 1994 (sv. 1) a 1992 (sv. 2 a 3), 394, 440 a 672 s.

60 Viz např. ANDĚL, Jaroslav: *Moje století*. Praha, Wildpress 2005, 279 s.; KREJČÍ, Jaroslav: *Demokracie, diktatury, exil: Zkušenost jednoho života*. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 1997, 128 s. Politický vězeň, syn protektorátního předsedy vlády, byl v roce 1968 povolán do širšího týmu Oty Šika. Bezprostřední kontakt s reformisty v roce 1968 napomohl tomu, že Jaroslav Krejčí přes neblahé osobní zkušenosti dokázal zhodnotit „pražské jaro“ s nebyvalou velkorysostí. „Mám úctu k těm, kteří se snažili v roce 1968 napravit své vlastní hříchy z 50. let. Tyto konverze považuji za upřímné a včasné,“ řekl v rozhovoru Pavlu Palečkovi (KREJČÍ, Jaroslav: *Zpytujeme historii*. In: PALEČEK, Pavel (ed.): *Exil a politika: Historici o nejnovějších dějinách a o sobě*. Tišnov, Sursum 2004, s. 83).

61 VAŠKO, Václav: *Ne vším jsem byl rád: Vlastní životopis*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2001, 399 s. Vaško nahlíží dění v době „pražského jara“ téměř výhradně prizmatem dění mezi katolíky. Připouští, že patřil k těm, kteří doufali, že rok 1968 otevře „éru rozumnějších, 'hodnějších' soudruhů“, která by poskytla prostor i nekomunistům (s. 279). S určitým optimismem prožíval „pražské jaro“ také Ivan Medek, který se aktivně zapojil do občanského hnutí katolíků a přeměn v lidové straně (MEDEK, Ivan: *Děkuji, mám se výborně*. Praha, Torst 2005, 130 s.). Anastáz Opasek se naproti tomu cíleně vyhýbal svodům politiky, která odvádí kněze od spirituálního uvědomění, přesto však dění 60. let citlivě vnímal – prizmatem změn v literárních časopisech (OPASEK, Anastáz: *Dvanáct zastavení: Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Praha, Torst 1997, 347 s.). Teolog Jan Milič Lochman byl na konci 60. let téměř cele zaujat účastí ve světovém ekumenickém hnutí a „obrodný proces“ vnímal vzdáleně (LOCHMAN, Jan Milič: *Oč mi v životě šlo: Cesty českého teologa doma i do širého světa*. Praha, Kalich 2000, 278 s.).

62 Srv. např. SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Praha, Svoboda 1990, 212 s.; MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Praha, Academia 2003, 222 s.

63 Srv. např. dosud nepublikované vzpomínky Marie Švermové, uložené v Národním archivu.

Odtažený vztah k „pražskému jaru“ je asi typický pro československou politickou emigraci po roce 1948. Exulanti většinou necítili potřebu sdílet naděje, že by bývalí revolucionáři mohli otočit kormidlem vlasti směrem, který by byl pro ně přijatelný. Na váhu padala generační vzdálenost starých matadorů exilové politiky, pro které většinou zůstal vrcholným zážitkem únor 1948 – dodejme, že zážitkem hluboce traumatizujícím, což se projevuje i v jejich pamětech a vzpomínkách. Skutečnost, že myšlenkový svět především starších představitelů exilu zůstal do značné míry přikován k palčivé zkušenosti z roku 1948 a k období předcházejícímu, lze demonstrovat například na vzpomínkách vynikající plejády lidí z okruhu národněsocialistické strany.<sup>64</sup> Podobný zorný úhel bychom shledali ovšem i v jiných politických proudech.<sup>65</sup> Dá se předpokládat, že podrobnější reflexe československého roku

---

64 Srv. DRÁBEK, Jaroslav: *Z časů dobrých i zlých*. Praha, Naše vojsko 1992, 166 s.; FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, 3 sv. Brno, Atlantis 1994 (1. a 2. sv.) a 1996, 475, 368 a 504 s.; FIRT, Julius: *Knihy a osudy*. Brno, Atlantis 1991, 347 s.; TÝŽ: *Záznamy ze starých deníků*. Köln/R., Index 1985, 117 s.; HORA, Ota: *Svědectví o puči: Z bojů proti komunizaci Československa*, 2 sv. Praha, Melantrich 1991, 323 a 289 s.; KRAJINA, Vladimír: *Vysoká hra: Vzpomínky*. Praha, EVA 1994, 238 s.; MACHOTKA, Otakar: *Mezi domovem a exilem*. Praha, MAROLI 2001, 183 s. (vzpomínkové texty Otakara Machotky, vázané k letům druhé světové války, byly spolu s texty Josefa Kotrlého, Vladimíra Krajiny, Oskara Pejsey a Františka Schwarzenberga otištěny ve sborníku: *Pražské povstání 1945*. Washington, Rada svobodného Československa 1965, 150 s.); NETÍK, Jaromír: *Revoluce na objednávku*. Curych, Konfrontace 1982, 230 s.; RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie: Svědectví přímého účastníka*. Brno, Atlantis 1995, 302 s.; ZENKL, Petr: *Mozaika vzpomínek*. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1998, 208 s. K okruhu národních socialistů v exilu můžeme volně přičlenit také historika Bořivoje Čelovského – ani v jeho pamětech nenalezneme reflexi roku 1968 (ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Šel jsem svou cestou*. Opava, Vademecum 1996, 280 s.). Pouze do února 1948 jsou dovedeny také vzpomínky bývalého Benešova kancléře Jaromíra Smutného (SMUTNÝ, Jaromír: *Svědectví prezidentova kancléře*. Praha, Mladá fronta 1996, 339 s.) a paměti Prokopa Drtiny, který v Československu zůstal (DRTINA, Prokop: *Československo, můj osud: Kniha českého demokrata 20. století*, 2 sv. Praha, Melantrich 1991 a 1992, 730 a 714 s.). Reflexe roku 1968 chybí také ve vzpomínkové knize Josefa Lesáka (*Čas oponou trhnul*. Praha, Fortuna 2000, 117 s.).

65 Viz např. VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, Růžena – BERNARD, Vilém: *Pohled zpět. – Kde básníkům se poroučí*. Praha, Akropolis 2003, 224 s. V této knize ovšem lze zaregistrovat tematické a ideologické přesahy roku 1948. Zůstaneme-li ještě v prostředí exilových sociálních demokratů, lze zaznamenat, že reflexe „pražského jara“ je poměrně málo intenzivní v díle pojednávajícím o dějinách exilové sociální demokracie, které sepsal i na základě svých vlastních vzpomínek Radomír Luža (LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha – Brno, Československé dokumentační středisko – Doplněk 2001, 360 s.). Naproti tomu celkem výjimečnou reflexi „pražského jara“ v souvislostech vývoje exilové sociální demokracie a pokusů o obnovení strany v ČSSR nalezneme ve sborníku sestaveném Karlem Hrubým (HOLUB, Václav – HRUBÝ, Karel: *Naděje a limity roku 1968*. In: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, E. Grégr a syn 1996, 238 s., citovaná studie s. 77–85). Je určitě škoda, že při přípravě vzpomínkové knihy Jiřího Loewyho zasáhl neúprosný čas a na reflexi roku 1968 nedošlo (LOEWY, Jiří: *Úseky polojasna: Vzpomínky Jiřího Loewyho*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, 262 s.).

1968 se mohou ještě objevit ve vzpomínkách a pamětech příslušníků mladší generace poúnorové emigrace nebo u potomků exulantů. V daném kontextu je dosud poměrně výjimečná kniha reportáží historika Zbyňka Zemana, která odráží jeho bezprostřední zkušenosti z pobytu v Československu v dubnu 1968.<sup>66</sup> Zmínku si zaslouží dále zajímavá reflexe masarykovské problematiky z perspektivy roku 1968, kterou podává ve svých vzpomínkách Libuše Paukertová-Leharová.<sup>67</sup> Je ovšem nutno dodat, že Češi v zahraničí prožívali své „osmašedesáté“ s problémy často naprosto odlišnými od vzrušujících témat „pražského jara“.<sup>68</sup> Neměli bychom zde propadat nadměrné soběstřednosti.

### *Císařova životní „filozofie českých dějin“*

Dostáváme se nyní konečně k recenzovaným pamětem Čestmíra Císaře. V oficiálním kánonu předlistopadového „reálného socialismu“ je Císař představen jako člen „opozičního, tzv. druhého centra ve straně, které se zformovalo na bázi městského výboru KSČ v Praze“.<sup>69</sup> Po „vstupu vojsk“ spolu s ostatními „prohloubili svou zpronevěru na zájmech strany, československého lidu i mezinárodního komunistického hnutí a učinili další hazardérský krok“<sup>70</sup> – v noci z 20. na 21. srpen 1968 prosadili „netřídní“, „protiinternacionalistické“ prohlášení předsednictva ÚV KSČ. S tímto strohým hodnocením Čestmíra Císaře měl v podstatě vystačit zájemce o nejnovější československé dějiny. Na druhou miskou vah vložil Čestmír Císař svůj obsáhlý pamětní spis.

Recenzovaná kniha je druhým, podstatně doplněným vydáním jeho pamětí. Prvního vydání se ujalo v roce 1998 nakladatelství ETC Publishing.<sup>71</sup> Je třeba ovšem připomenout, že obě vydání jsou zkrácenou a upravenou verzí memoárů *Stránky osudu: Kniha vzpomínek a úvah*, které Čestmír Císař zpracoval v letech 1985 až 1997

66 ZEMAN, Zbyněk: *Prague Spring: A Report on Czechoslovakia 1968*. Harmondsworth, Penguin Books 1969, 169 s. Stranou tu ponechávám stejně jako v předchozích přehledech vědecké studie, jež čeští poúnoroví exulanti věnovali roku 1968 (většinou v širším kontextu československých dějin).

67 PAUKERTOVÁ-LEHAROVÁ, Libuše: *V exilu s Olgou Masarykovou-Revilliodovou*. Praha, Akropolis 2005, 296 s.

68 Názorně to dokumentuje právě vydaná kniha vzpomínkových rozhovorů s mladšími příslušníky poúnorového exilu: *Rozchod 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha, Univerzita Karlova v Praze 2006, 268 s. Zvláště ilustrativní je konfrontace Mikuláše Lobkowicze s radikálním studentským hnutím, které zasáhlo univerzity na Západě na konci 60. a začátku 70. let.

69 *Poučení z krizového vývoje...*, s. 16.

70 *Tamtéž*, s. 32.

71 CÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politik: Kniha vzpomínek a úvah*. Praha, ETC Publishing 1998, 672 s. O Císařově autorské poctivosti svědčí fakt, že reagoval na kritiku a v roce 2004 vydal jako soukromý tisk obsáhlý osobní rejstřík k citované knize a soupis errat, které poskytl knihovnám i všem přátelům a známým, o nichž věděl, že knihu vlastní.

a které jsou uloženy v Národním archivu,<sup>72</sup> jenž také od roku 1999 přejímá autorův osobní archiv, a v archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. V neposlední řadě bych chtěl upozornit na to, že krátce po vydání recenzovaného druhého knižního vydání Císařových pamětí se na pultech knihkupectví objevila sličná publikace o československých prezidentech z pera téhož autora,<sup>73</sup> která představuje zajímavý doplněk pamětí.

Čestmír Císař vyznal, že neusiloval o dramatickou biografii ani o chladnou vědeckou analýzu historika či politologa. Šlo mu o vylíčení vlastní životní cesty v proudu vývoje společnosti, kdy subjektivní názory a hodnocení poměřuje s objektivními fakty a skutečnostmi.<sup>74</sup> Jeho ambicí bylo pokusit se podat jistou „generační výpověď“ (s. 1255 recenzované knihy), jak k ní byl vyzván přáteli a čtenáři jeho samizdatových textů. Císařovy paměti se od většiny memoárových prací generace „osmašedesátníků“ liší svou velkorysou koncepcí, snahou zasadit bezprostřední zážitky do širokých společenských souvislostí a pochopit historickou logiku dění. Autorova vzdělanost a kulturní rozhled<sup>75</sup> mu dovolily nakreslit rozměrnou fresku československých dějin, detailně reflektující především období druhé poloviny minulého století. Císařově volbě přinést sice subjektivně prezentovanou, ale k objektivní fakticitě vnímavou kroniku, odpovídá forma zpracování knihy. Vlastní vzpomínky, glosy, postřehy a hodnocení doprovází autor mnohočetnými odkazy na prameny a jejich obsáhlými citacemi či parafrázemi. Dá se říci, že snaze dát slovo pramenům obětoval v podstatě své literární ambice – a o skutečnosti, že má talent vypravovat a pracovat obratně s českým jazykem, přesvědčil na několika místech pamětí, z nichž zmíním pasáže líčící léta jeho dětství nebo pojednávající o dramatických dějích po 21. srpnu 1968. Mnohá místa knihy připomínají spíše čítanku pramenů a jejich parafrází, i se zachováním dobového jazyka včetně nezáživného funkcionářského žargonu. Problém je však v tom, že ne vždy je snadné rozlišit Císař-

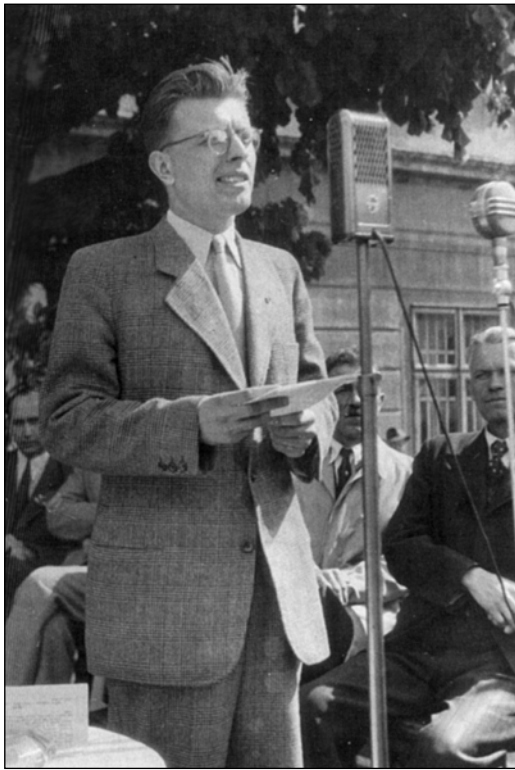
---

72 *Národní archiv* (Praha), fond PhDr. Čestmír Císař, karton (k.) 12–14, signatury (sign.) K 24 – K 34. Rukopis obsahuje 2004 strojopisných stran textu.

73 CÍSAŘ, Čestmír: *Moji českoslovenští presidenti*. Praha, Slávy dcera 2006, 135 s. S prvním vydáním pamětí z roku 1998 spojuje tuto knížku osoba redaktora Jiřího Matějky.

74 V pohotově zpracované recenzi přiřadil nikoli nepatříčně Martin Kučera Císařovy paměti k monumentálním memoárům Winstona Churchilla či Helmuta Schmidta, „kde před subjektivním pohledem na tok dějin je dána přednost líčení objektivních kontextů, kde se kromě politiky uplatní i prvky jiné povahy, především kulturní“ (*Český časopis historický*, roč. 103, č. 3 (2005), s. 721). Srv. rovněž TÝŽ: Císař nejen o pražském jaru. In: *Právo*, (11.8.1998), s. 9. Přitom je třeba říci, že Císař svou osobu ve vyprávění nezatačuje do pozadí, zaznamenává například pečlivě ohlasy na vlastní činnost v tisku i osobních dopisech.

75 Císařovi se dostalo solidních základů vzdělanosti na lyceu ve francouzském Dijonu, po válce potom vystudoval historii a sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zkoušejícími u jeho rigorózních zkoušek na jaře 1948 byli Josef Král, Jan Blahoslav Kozák, Arnošt Kolman, Ladislav Rieger a Otakar Odložilík (s. 278). Po celý život byl vášnivým čtenářem a jeho zájem o kulturu (zejména o výtvarné umění) je v mnoha směrech opravdu hluboký.



*Čestmír Císař na počátku své politické kariéry v roce 1948 jako řečník na prvomájové manifestaci v Sušici (všechny fotografie jsou převzaty z recenzované knihy Císařových Pamětí)*

zřetnou politikou sbírání sil a vymáhání ústupků od existující moci, jakousi erozi podřízeného postavení v monarchii a ukládáním vydrolených kamínků do základů příštího vzestupu“ (s. 72). Čechy potom vidí jako národ, který není uzpůsoben pro válečnictví: „Jsme převážně národem pokojné práce, užívání hmotných i duchovních darů života, národem tolerantním k hodnotám jiných lidských společností, národem schopným osvojovat si vymoženosti vlastní i světové civilizace a kultury, národem milujícím svou specificky ‘českou’ pravdu a přejícím pravdu národům jiným.“ (s. 73) Komunistická strana Československa začala teprve v polovině třicátých let přizpůsobovat svou taktiku národní psychologii a demokratickým tradicím veřejného života.

I ti, kteří odmítnou Císařův pokus o „národní charakterologii“ jako starožitný, idealizovaný a směřující příliš úzce k českému etniku (symbolem „pražského jara“ se ostatně stal Slovák, který vyrostl v sovětském Kyrgyzstánu!), by měli zaznamenat, že Čestmír Císař ve svých pamětech staví kardinální otázku po domácích koře-

řovu interpretaci pramene v čase jeho vzniku od jeho reflexe v době psaní pamětí, byť se o to autor poctivě snaží a neváhá přiznat i svá dřívější pochybení.

Úběžníkem Císařova výkladu se logicky stalo líčení událostí „pražského jara“, jehož aktivním aktérem byl. Úsilí o reformu komunismu na konci šedesátých let přitom zasazuje do hlubokých historických souvislostí. Snaží se nahmatat oblouk, který se klene k „pražskému jaru“ od poválečné koncepce specifické cesty k socialismu a nesmělých náběhů k reformám socialismu stalinského typu v padesátých a šedesátých letech. A jde ještě dále: volbu specificky českého socialismu spojuje s otázkou národního charakteru. Jeho utváření klade především do doby národního obrození (neváhá dokonce interpretovat dění v první čtvrtině minulého století jako dovršení národního obrození – obdobně to ostatně činil i T. G. Masaryk). Národní obrození je podle něho naplněno „obe-

nech komunismu a svým způsobem reflektuje dnes tak vyhledávaný problém národních stereotypů a sociálních mentalit. Připomenu na tomto místě, jak podnětně uvažoval o československém komunismu v kontextu domácí politické kultury jeden z nejbystřejších pozorovatelů našich soudobých dějin, Jacques Rupnik.<sup>76</sup> Na pozadí svého vidění, ba téměř fyzického cítění smyslu české národní tradice Čestmír Císař vysvětluje svůj vlastní příklon ke komunismu, zpočátku spíše citový, instinktivní. „Nosil jsem v sobě ‘revoluční češství’, které dokázalo vstřebat pokrokový odkaz národní minulosti, ale i humanistické ideály myslitelů, s nimiž jsem se při studiích seznamoval. Snil jsem o společenství lidí v sociálně spravedlivých podmínkách solidarity. Byl jsem zajisté odchovancem demokracie motivované masarykovským humanismem, avšak zpochybňované nespravedlností a krizí kapitalismu.“ (s. 98) Císařova generace byla nadto okouzlena sovětskými válečnými úspěchy. Obdiv k Sovětskému svazu, který se zdál být spolehlivým bojovníkem za spravedlivou věc svobody a nezávislosti národů, nevycházel ovšem z reality sovětského života. Císař vstupoval do života v osvobozené vlasti s optimistickou a vábivou vizí: „Vykročil jsem do veřejného života s čistým štítem ideálů, v nichž se socialismus snoubil s demokracií a měl přitažlivou humánní tvář.“ (s. 135)

Reflexe hluboké hospodářské krize třicátých let, selhání západních spojenců v době Mnichova i omračující úspěch Stalinova Sovětského svazu<sup>77</sup> ve válce představovaly důležité impulzy pro příslušníky Císařovy generace, kteří dospívali ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století. Císařovo vzpomínání je cenné v tom, že dává nahlédnout i do jeho mikrosvěta. Dětství, rodina, škola, spolkový život, vnímání sociálních rozdílů dětskýma očima a v neposlední řadě svět knih, které vnímavý hoch s rozkoší hltal. Dokážeme dnes analyzovat šlechtické či klášterní knihovny a vyvozovat z této analýzy dalekosáhlé závěry, ale aplikovat stejnou metodu na novější dobu zatím neumíme. Přitom právě četba spoluutvářela duchovní svět člověka po většinu 20. století. Z Císařových pamětí se dozvíme, že knihovničky jeho otce dominovaly tituly českých klasiků 19. století (s. 21), jimž on sám zůstal i nadále věrný. Dozvíme se rovněž, kteří ze soudobých autorů jej vzrušovali (s. 51 n.). Vyznává se také ze svých zážitků při četbě Masarykových děl, jimž se věnoval zvláště intenzivně v letech druhé světové války (s. 136; hodnocení T. G. Masaryka viz zejména s. 61–64).

Líčení období po roce 1945 bude patřit k těm částem knihy, které zřejmě čtenáři ve velké míře zužitkují (připomeňme, že v letech 1947–1952 působil v aparátu ÚV KSČ, předtím strávil rok v aparátu KV KSČ v Praze). Nejde jen o to, že přináší svědectví z nitra stranického aparátu, ale i o to, že toto období mělo klíčový význam pro Císařovo dozrávání a pro vývoj, k němuž dospěl spolu s řadou svých generačních druhů

---

76 RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002, s. 256–262.

77 Nemůže být pochyb o tom, že osvobození vlasti v roce 1945 vnímali Císařovi vrstevníci jako „vteřinu velkého svodu srdce k naději a jeho důvěřivosti ke slovanským poslům, kteří ji přivezli“ (MACHONIN, S.: *Příběh se závorkami*, s. 187).

na konci šedesátých let. Vizi specificky české cesty k socialismu, respektující české tradice demokratismu a humanismu, spojuje s Gottwaldovým vedením KSČ, byť připouští, že pro Gottwalda představovaly cílový model principy sovětského zřízení (s. 169 n.). Císař dosvědčuje, že o možnostech specifické cesty k socialismu diskutovali členové Gottwaldova vedení již ve válečném exilu v Moskvě – někteří mu o tom později vyprávěli. Neváhá přijít i s osobním svědectvím: „Nevěřím, že po celou dobu od osvobození se Gottwald a ostatní vůdci KSČ jen přetvařovali, že jejich vztah k pluralitnímu systému Národní fronty a k demokratickým metodám socialistické výstavby byl jen lstivou taktikou. Pracoval jsem dost dlouho ve stranické centrále, abych se přesvědčil, že při všech sporech se stále počítalo s kompromisy jako východiskem z krizových situací.“ (s. 227) Právě v systému Národní fronty vidí Císař základní specifikum československé cesty k socialismu. S odstupem doby ovšem přiznává, že demokratickou cestu po roce 1945 spojovali komunisté i on sám s vizí dominující role KSČ v systému Národní fronty a že s klidným svědomím přejali „pohodlnou tezi, že demokracie je v socialismu implicitně obsažena“ (s. 217). Hegemonie se časem proměnila v monopol moci se všemi z toho plynoucími důsledky.

Je pochopitelně otázkou, nakolik opravdově tezi o české či československé specifické cestě k socialismu chápali zkušení „šibřiči“ komunistické strany, zda vůbec můžeme hovořit o ucelené koncepci, jež by alespoň v náznacích projevila být jen minimální odstup od stalinské ideologie. Považují ovšem za prokázané, že představa socialismu stavícího na základech národních tradic a respektujícího specifické podmínky hluboce zaujala po roce 1945 příslušníky Císařovy generace. O tom, že se nejedná o dodatečnou konstrukci, by měly pečlivě historiky přesvědčit jeho dobové veřejné projevy i nepublikované práce.<sup>78</sup> Za zaznamenání určitě stojí také Císařova poznámka o tom, že heslo československého socialismu po roce 1945 do značné

---

78 Ve svých pamětech Císař připomíná a reinterpretuje svou stať na dané téma (s. 216 n.), jejíž publikaci v časopise *Nová mysl* klade na počátek roku 1948. Vzhledem k tomu, že v letech 1947–1948 v tomto periodiku žádný jeho příspěvek nebyl uveřejněn, jedná se patrně o Císařovu studii „Vývoj československé lidové demokracie a třídní boje od května do února“ (in: *Nová mysl*, roč. 3, č. 3 (září 1949), s. 225–244). V přítomném shrnutí stať je patrná autorem paměti nově „přidaná hodnota“ (markantní především v použité terminologii), na druhou stranu je možno shledat v textu, který končí „povinným“ odsouzením titovských „trockistů“ a degenerace jejich zřízení v buržoazní stát, náznaky reflexe specifčnosti vývoje v zemích „lidové demokracie“ jakožto základu jiné formy „diktatury proletariátu“, odlišné od sovětského režimu. Je otázkou, nakolik Císař v roce 1949 mohl svobodně vyjádřit své názory. Za povlivé pokládám jeho přiznání dobové poplatnosti stať i vlastního nedostatečného rozhledu v oblasti teoretických problémů společenského vývoje. Císařovo zaujetí národnostní problematikou a tématem specifické cesty k socialismu je možno demonstrovat rovněž na jeho doktorské disertační práci *Národ a jeho problémy*, dokončené v roce 1947 (rukopis je uložen v *Národním archivu*, fond Čestmír Císař, k. 9, sign. K 1) nebo na téměř stostránkové nepublikované studii *Marxismus a československý vývoj* z roku 1948, kde mj. zdůraznil důležitost Edvarda Beneše pro československou cestu k socialismu a vyzval k věcné analýze jeho vztahu ke KSČ (rukopis uložen *tamtéž*, k. 9, sign. K 2).





*Čestmír Císař jako ministr školství a kultury skládá ústavní slib do rukou prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (21. září 1963)*

míry přenechali komunistům národní socialisté (s. 211). Je třeba dále zdůraznit, že tezi o socialismu těžícím ze specifických národních tradic bychom neměli vnímat jen jako taktický, klamavý manévr československých komunistů či samotného Stalina, účelově vyzdvižený na konci války. Tato idea se mohla u nás odvolat na historicky starší myšlenkové konstrukty, uplatňující se v socialistickém a pokrokařském myšlení, a od třicátých let konečně i v myšlení a politice komunistické strany.

Zasvěcenému čtenáři se v této souvislosti vybaví osobnost Zdeňka Nejedlého, který usiloval o syntézu národní tradice a socialismu již dávno předtím, než se její odlesk objevil ve třicátých letech v politice KSČ. Čestmír Císař přiznává dobovou inspiraci Nejedlého konstruktem o „komunistech – dědicích nejlepších národních tradic“ (s. 197 n.), který představoval ve své době patrně nejucelenější ideologické schéma pokoušející se spojit ideje komunismu s českými dějinnými tradicemi (pochopitelně vyloženými účelově). Císař ostatně svého času cítil potřebu se s Nejedlého osobností vyrovnat.<sup>79</sup> Navíc mohl Nejedlého postoje srovnávat – například s poválečnými „sektářskými“ projevy Arnošta Kolmana. Autor recenzovaných pamětí

---

79 CÍSAŘ, Čestmír: Filosof revolučního češství. In: *Československé epistoly*, roč. 3, č. 1 (1948), s. 11–15.

pochopitelně nepřijímá Nejedlého nekriticky. Musí jej vnímat i pod dojmem toho trapného faktu, že později Nejedlý téměř totálně kapituloval před brutální implementací stalinského komunismu u nás. Nejedlý již po roce 1945 neimponoval mladým komunistům tak, jako učaroval části mladé generace (například Jiřímu Wolkrovi, Vítězslavu Nezvalovi a dalším) v meziválečném období (k Císařovu hodnocení Nejedlého srv. zejména s. 360–363 a 370–375).

Klíčový faktor, který způsobil v politice KSČ odvrát od orientace na specificky národní cestu k socialismu, nalézá Císař v mezinárodní situaci, především v ustavení Informbyra v září 1947, v němž vidí výraz Stalinova úsilí o nastolení hegemonie ve světovém komunistickém hnutí (s. 222 n.), a především pak v nastoupení tvrdého protijugoslávského kurzu po červnu 1948. „Pogrom na jugoslávské vůdce zpochybňoval i náš československý postup,“ uvádí Císař (s. 291). Stalinovi podle něho vadila vnitřní politika KSČ, která „po mocenských střetech v únoru 1948 a po upevnění své monopolní moci usilovala o maximální sjednocení všech vrstev lidu při plnění programu výstavby socialismu“ (s. 513). Proto Sovětský svaz a jeho satelitní státní útvary na Československo tlak, aby odhalením a zničením nepřátelských agentů ve straně krvavě prokázalo, že se nestane druhou Jugoslávií. Císařův pohled by měl historik, jenž usiluje o komplexní analýzu vývoje politické strategie KSČ po roce 1948, vzít v úvahu, byť nebude souhlasit se všemi Císařovými premisami a zaměří svůj pohled i na domácí kořeny přijetí dogmatického stalinismu.

První pokus o napadení specifické cesty k socialismu vidí Čestmír Císař v Kolmanově vystoupení v září 1948, kdy tento v mnoha směrech mimořádný muž kritizoval vedení KSČ za podléhání nacionalismu a oportunistu – stejných chyb se měl dopustit i Josip Broz-Tito (s. 304).<sup>80</sup> Tato kritika byla odražena. Jak jsem již uvedl, spojuje Císař specifickou cestu k socialismu s celkovou linií vedení KSČ do léta 1948, potažmo do přelomu čtyřicátých a padesátých let, s osobou samotného Klementa Gottwalda, podle určitých náznaků možná i Rudolfa Slánského. Zajímavé je, že se Císař rozhodl demonstrovat strategii specifické cesty k socialismu na osudech Gustava Bareše. Zde mohl zohlednit své osobní zkušenosti a zřejmě i sympatie, neboť byl s Barešem dlouhou dobu v nejbližších kontaktech. Připomeňme, že Gustav Bareš v září 1947 přivedl Císaře do Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, jemuž šéfoval (s. 197), a také později byl jeho protektorem. Císař mu na oplátku zachovával loajalitu.<sup>81</sup> Ve svých pamětech vyjádřil přesvědčení, že Gustav

80 Důkazem bláznivých zákrut životních osudů aktérů poválečného vývoje je fakt, že byt Arnošta Kolmana po jeho deportaci do SSSR byl na přímluvu Bruna Köhlera přidělen právě Čestmíru Císařovi.

81 Tato loajalita nebyla patrně bezmezná. V říjnu 1951, kdy vrcholily mocenské střety o kompetence v oblasti kulturní politiky, požádal Václav Kopecký Císaře bez vědomí Bareše o zpracování námětů na součinnost mezi Barešovým oddělením a Kopeckého ministerstvem. Císař mu vyhověl. Nakonec však schůzku s Kopeckým, jež měla náměty probrat, na Barešův nátlak odvolal. Kopecký pochopitelně hromoval (s. 396 n.). Tato skutečnost nepochybně ovlivnila další Císařovu kariéru.

Bareš se z moskevské emigrace vrátil jako „přesvědčený zastánce ‘specifické cesty’ k socialismu a v pouónorových obrazech se jen s přemáháním smířoval se stalinistickým kurzem“ (s. 295). Definitivní „odtroubení“ specifické cesty k socialismu v politicko-ideologické výbavě KSČ spojuje Císař právě s rezignací Gustava Bareše na tuto linii.<sup>82</sup>

Antipodem Gustava Bareše ve výkladu Čestmíra Císaře se jeví Václav Kopecký. „Kopecký se nikdy netajil svým stalinským fundamentalismem... Bareš byl méně ortodoxní, vstřícnější specifičnosti našich podmínek.“ (s. 393) A ještě: „Je poctivé dosvědčit, že Nejedlý, Bareš i jiní zaujímali trpělivý postoj zvláště k velkým osobnostem naší kultury, odmítali jejich napadání pro politickou vlažnost a prosazovali, aby jim byl ponechán čas k přemýšlení, diskusím a výměně názorů o cestách socialistického umění, ovšemže ‘pod vedením strany’.“ (s. 375) Takový obraz bude patrně překvapující pro historiky zabývající se kulturní politikou KSČ po roce 1948.<sup>83</sup> Například základním dílem Alexeje Kusáka prolíná vize opačná – nositelem dogmatismu se mu jeví spíše Gustav Bareš, zatímco „liberální“ prvky shledává naopak u Václava Kopeckého (i Zdeňka Nejedlého).<sup>84</sup> Podobně tehdejší poměry hodnotí i Jiří Knapík,<sup>85</sup> který však antagonismus Barešovy a Kopeckého linie podle mého názoru přínosným (byť metodicky ne zcela vyčerpávajícím) způsobem relativizuje. V každém případě jak úvahy Čestmíra Císaře, tak názory historiků představují výzvu pro konkrétní analýzu politiky KSČ a jejich činitelů. „Je velkým omylem si myslet, že KSČ představovala doopravdy teoreticky hlásaný ‘monolit’, v němž všichni pochodují v úhledném šiku a nikdo nevybočuje z řady,“ čteme v pamětech Čestmíra Císaře (s. 372).

### Císařovo „pražské jaro“

Směřujeme k nejatraktivnější části paměti Čestmíra Císaře – k líčení události „pražského jara“, kdy také dosáhl vrcholu své politické kariéry. Nutno ovšem říci, že také pasáže vztahující se k období po roce 1952, kdy musel odejít z Prahy do Plzně (do roku 1957 pracoval jako tajemník KV KSČ v Plzni), by neměly pozornému badateli ujít. Koneckonců v Plzni v roce 1953 Císař zažil události spojené s peněžní reformou (s. 412–417), což byla zkušenost velmi cenná. Také to, jak zaznamenal růst reformního potenciálu v KSČ a ve společnosti v letech 1957 až 1965,

---

82 Barešův ústup od představy specifické cesty k socialismu a přitakání linii Informbyra klade Císař ve svých pamětech nejednoznačně buď do jara 1950 (s. 300 n.) nebo na jiném místě na počátek roku 1951 (s. 393).

83 Na uvedený paradox jsem upozornil ve studii: KŘEŠŤAN, Jiří: „Poslední husita“ odchází: Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 24.

84 KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, s. 265–267.

85 KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004, s. 178.

kdy se vrátil „na výsluní“ (nejprve ve vedoucích funkcích v *Rudém právu* a *Nové myslí*, poté od dubna do září 1963 ve funkci tajemníka ÚV KSČ a v letech 1963 až 1965 ve funkci ministra školství a kultury), nesmí zájemce o československý „osmašedesátý“ opominout, a autor této recenze tak učiní jen z důvodu omezeného rozsahu příspěvku. Právě na začátku šedesátých let Císař vešel do širšího veřejného povědomí svou neobvyklou „širokomyslností“, jak ji ocenil v srpnu 1963 Jan Werich (s. 519).

„Pražské jaro“ 1968 charakterizuje Císař ve zkratce jako „pokus o demokratickou renesanci socialismu po odbourání totality“ (s. 286). Stalinský, totalitní systém, který byl fakticky diktaturou komunistické strany, se měl podle „Akčního programu KSČ“ z roku 1968 transformovat v politický systém demokratického socialismu (k „Akčnímu programu“ srv. s. 733–737). V roce 1968 šlo podle Císaře o přeměnu Národní fronty ve „velkou koalici“ politických a společenských organizací (s. 747). Oprávněně zdůrazňuje především význam opozičních sil uvnitř KSČ (s. 1037). Proponovaným změnám v politickém systému měl odpovídat i ekonomický program: „Byli jsme přesvědčeni, že je možné a reálné mít parlamentní demokracii a veřejnou samosprávu s občanskými právy a svobodami, ale přitom zachovat národní hospodářství v jeho klíčových faktorech v rukou státu, ve středním a drobném podnikání pak ve formě družstevního nebo soukromého sektoru. Věřili jsme, že při samostatné výrobní a obchodní aktivitě každé podnikatelské jednotky v rovnoprávném postavení na trhu bude možné uskutečňovat rámcovým plánem předvídaný rozvoj i mezinárodní dělbu práce.“ (s. 851) A opět zdůrazňuje zakotvení „pražského jara“ v naší tradici: „Naši občané osvědčili svým vzepětím tradice, pramenící ze staletých zkušeností malého národa, jehož základem jsou početné vrstvy odkázané na solidaritu, jako hlavní zbraň proti útlaku. Krátká, ale slavná doba husitského hnutí tyto tradice založila. Zmohutněly pak v národním obrození s prvky revolučního demokratického vědy a kultury, posléze i socialistické víry ve spravedlivý řád... Obrodný proces 1968 oživil všechny prvky českých tradic, ty progresivní v elánu občanských aktivit, v bojovém odhodlání až po sebeobětování, v akčním programu reformních sil. Projevilo se ovšem i živelné kolísání mezi odvahou a trpělivostí, mezi blouzněním a strídmostí.“ (s. 1047 n.)

Čestmír Císař byl autorem jednoho z nejpozoruhodnějších textů, které vznikly v době „pražského jara“ – projevu ke stopadesátému výročí narození Karla Marxe, který přednesl 6. května 1968 v Obecním domě v Praze.<sup>86</sup> Řečník se v projevu pokusil zasadit československý reformní pokus do kontextu dosavadní marxistické ideologie, přičemž výrazným způsobem zhodnotil především význam leninismu a jeho aplikovatelnost na podmínky v naší vlasti. Přípravě, obsahu a ohla-

---

86 Podstatná část Císařova projevu byla tehdy otištěna (Marxův myšlenkový odkaz je záštitou, opo-  
rou a inspirací: Večer k 150. výročí narození Karla Marxe. In: *Rudé právo*, (7.5.1968), s. 1 a 3).

sům<sup>87</sup> projevu se Císař zevrubně věnuje ve svých pamětech (s. 771–786). Tvrzení, že již v roce 1968 vnímal pokus o demokratickou renesanci socialismu jako hledání „třetí cesty“ (s. 781), na niž měly vykročit i západní státy, bude asi většina historiků považovat za tvrzení implementované *ex post*, byť je zřejmé, že dobové koncepty „třetí cesty“ Císař znal. Doba nedala možnost ověřit Císařův odhad, že v případě nerušeného vývoje by progresivní většina v KSČ, jak se zformovala na vysočanském sjezdu, spěla k „modernímu politickému myšlení a jednání sociálnědemokratického charakteru“ (s. 904). Jde ovšem o odhad z logiky věci realistický.

Císařovo svědectví o „osmašedesátém“ není jednostrannou oslavou reformních sil. Na politiku „progresivních“ představitelů nahlíží v nejednom ohledu kriticky a z tohoto hodnocení nevyjímá ani Alexandra

Dubčeka. Císař se svěřuje se svým názorem, že Dubčekovo vedení podléhalo často kolísání a nejistotě (s. 761 a 938). Negativně působil rovněž návyk provádět politiku ve skrytu sekretariátů – autor opakovaně Dubčekovi i Černíkovi vyčítá, že neinformovali v plné šíři členy vedení o tlacích z Moskvy, jimž byli vystaveni (například s. 723 a 883). Dubčeka charakterizuje jako „laskavého vůdce“, nadměru smířlivého i vůči neloajalitě a nedisciplinovanosti ve vedení KSČ. Fakt, že příliš neovládal



Čestmír Císař jako prezidentský kandidát na jaře 1968 zdraví své příznivce na nádvoří Pražského hradu

87 O významu Císařova projevu svědčí, že se stal objektem kritiky předního sovětského ideologa, akademika Fjodora Vasiljeviče Konstantinova (Marksizem-leninizm – jedinoje internacionalnoje učenie. In: *Pravda* (Moskva), (14.6.1968), s. 2 n.), na niž Císař pohotově a sebevědomě odpověděl (CÍSAŘ, Čestmír: V čem je síla živého marxismu-leninizmu: Odpověď akademiku F. Konstantinovi. In: *Rudé právo*, (22.6.1968), s. 3).

„vůdcovské metody“, vyvažovala skutečnost, že v dobách ohrožení díky svému charizmatu a lidské, neintelektuální povaze dokázal navázat bezprostřední kontakt s občany (s. 854 n.). Povahová měkkost neznamenalala názorovou bezcharakternost: „Když nesouhlasil, manévroval, ale ze svého přesvědčení neslevil – ani když prohrával.“ (s. 1003)

Podobně vyvážený obraz se pokouší Císař načrtnout i v případě muže, který z vůlí „osmašedesátého“ nakonec zemi vyvedl ve směru přijatelném pro Brežněvův Sovětský svaz. Autor memoárů se svěřuje ze svého nepříjemného pocitu z chladného sebevědomí Gustáva Husáka,<sup>88</sup> jež dosvědčují i jiní lidé, kteří s ním přišli blíže do styku. Čestmír Císař dokáže přitom připustit, že Husákův postoj a veřejná prezentace řadě lidí v letech 1968–1969 imponovaly (srv. například s. 999). „Je poctivé mu přiznat, že dokázal zkrotit pomstychtivé dědice 50. let, kteří volali po politických procesech,“ dodává současně (s. 1044). Hodnocení Gustáva Husáka musíme pochopitelně vnímat také v kontextu Císařova postoje v době, kdy se Husák prosadil do vedení KSČ. Císař zvolil taktiku ústupu (Husáka fakticky podpořil) a dodatečně přiznává, že tato taktika může být vnímána (a ve své době i byla, například Františkem Krieglem) jako taktika ponižující a možná i zbabělá (s. 1093). Tak se v praxi řešilo dilema, které tvoří název jedné z kapitol Císařových pamětí: „Až kam ustoupit?“

Dramatické dění v letech 1968 a 1969 odhalovalo schopnosti a limity působení politických vůdců. Živelně se vzdouvající reformní proud je často vystavoval dilematům v dané chvíli prakticky neřešitelným. Pro Čestmíra Císaře představoval pověstný „gordický uzel“ jeho vztah k tisku. „Mé trauma záleželo v tom, že požadavky publicistů byly povětšinou správné, politicky i programově přijatelné, ne však okamžitě, nýbrž v delší perspektivě, po splnění skromnějších reforem.“ (s. 1050) Netají se tím, že za přijatelné a vhodné považoval „řídít postupné změny shora a jít kupředu po etapách“ (s. 842). Pod tímto zorným úhlem posuzoval také například publikování manifestu „Dva tisíce slov“,<sup>89</sup> který Dubčekovo vedení zaskočil a jehož důsledky považuje Císař za rozporné (s. 871–877). Jeho líčení permanentních pŕetek s žurnalisty navozuje nejen otázku limitů reformistické politiky KSČ, ale i (zajisté nadčasovou) otázku novinářské etiky a odpovědnosti.<sup>90</sup> „Svoboda je podmíněna

88 Odkazují na tomto místě na jedinečné svědectví Čestmíra Císaře o jejich setkání na večírku po skončení zářijového pléna ÚV KSČ v roce 1969 v bytě Klusákových. Poněkud již uvolněný Husák zde vysvětlil svou koncepci „normalizace“ a naslouchajícím sdělil, že nepovažuje za obtížné Čechům vládnout. Postačí prý, když vyjde vstříc jejich „národnímu zvyku“ dobře pojit a popít, a oni se na oplátku nebudou míchat do „politického řemesla“. Češi se prý spokojí s málem. Císař dodatečně s trpkostí konstatoval, že Husák se v odhadu české přizpůsobivosti příliš nemýlil (k epizodě srv. s. 1113 n.).

89 Dušan Havlíček dosvědčuje, že Císaře, usilujícího vytrvale o důvěru kulturní obce, se pro něj nečekaně publikování manifestu „Dva tisíce slov“ nemile dotklo (HAVLÍČEK, D.: *Jaro na krku*, s. 70).

90 Radikalismus některých novinářů bral často dech i lidem, kteří se přímo v „obrodném procesu“ neangažovali. „Odvaha novinářů mě překvapovala a občas jsem si kladl otázku, jak tohleto asi skončí,“ čteme v knize Anastáze Opaska *Dvanáct zastavení* (s. 272).

odpovědností a kdo jí nedbá, míří k záhubě svobody samé,“ resumuje na základě svých zkušeností (s. 908). Takový závěr stojí za diskusi i v širším historickém kontextu, překračujícím bezprostřední rámec československého „osmašedesátého“.

### *Nejen důležitý pramen*

Vzpomínky Čestmíra Císaře se odvíjejí dále do let takzvané normalizace. Skutečně jen rozsah této recenze brání podrobně probírat informačně cenné pasáže týkající se „normalizace“, disentu i „sametové revoluce“ a jejího vyústění. Císař nebyl jen trpným pozorovatelem těchto údobí, ale i jejich aktivním účastníkem a po listopadu 1989 našel své uplatnění v diplomatických službách.

Sluší se alespoň krátce upozornit na některé pozoruhodné části Císařových pamětí. Na prvním místě je to zřejmě čtenářsky atraktivní otázka dvou kandidatur na úřad prezidenta – v letech 1968 a 1989 (s. 711–718, 1177–1190). Císař v nich sehrál celkem vzato roli důstojnou. Lze nadto souhlasit s názorem Alexandra Kramera, jež vyjádřil v rozhovoru s Císařem, že první kandidatura byla možná „tím nejautentičtějším zábleskem demokracie“ „pražského jara“.<sup>91</sup> Dále upozorňuji na popisy setkání Čestmíra Císaře s významnými představiteli světové politiky: například neplánovaného oficiálního setkání s Willy Brandtem v létě 1967 u Černého moře (s. 656), schůzky s Alexejem Kosyginem v Praze 24. května 1968 (s. 828–830), návštěvy amerického kongresmana Charlese Vanicka v lednu 1969 (s. 1045–1047), schůzky s Alexandrem Jakovlevem v Moskvě v říjnu 1990 (s. 1217–1219). Za alespoň telegrafickou zmínku dále stojí některá Císařova svědectví, kupříkladu o činnosti Sociologického klubu na sklonku války (s. 137) a práci Sociologického ústavu při obnovené České sociologické společnosti po osvobození (s. 158), o přípravě a vzniku Vysoké školy politické a sociální v roce 1946, o veřejném mítinku v Pragovce 5. srpna 1968 (s. 940), o práci České národní rady v letech 1968–1969 (s. 918 n.), o utváření a činnosti Klubu za socialistickou přestavbu – Obrody v letech 1987 až 1989 a jejich kontaktech s komunistickou mocí po únoru 1989 (s. 1155–1162) i na začátku prosince 1989 (s. 1175), o privilegiích, jichž se dostávalo stranickým a státním činitelům (s. 495, 529 n.).

Chci se na tomto místě zmínit ještě o pozoruhodných úvahách zasahujících do psychologie politiky. Čestmír Císař se vyznává ze svých pocitů při účasti na masových shromážděních, kdy byl dav vzrušen srozumitelnou a mobilizující ventilací obecně pocítovaných problémů: „Stáli jsme s V[ilémem] Fuchsem v hustém davu a prožívali onen zvláštní soulad myslí obrovské masy lidí. Sociální psychologie a sociologie dovedou tento fenomén vysvětlit z objektivních podmínek vzrušené revoluční doby, v nichž je zajata většina společnosti. Na Staroměstském náměstí vyvřelo něco, co nemohl vyvolat z ničeho nic jen sám řečník. Koncentrovaně dozrá-

---

91 KRAMER, Alexandr: „I po srpnové invazi jsem věřil, že se do tří let vrátíme k myšlenkám Akčního programu,“ říká Čestmír Císař. In: *Právo*, (22.8.1998), s. 14.



*Čestmír Císař v prosinci 1989, zanedlouho se bude podruhé ucházet o prezidentskou funkci*

lo, co se střídalo v lidech v chmurných dobách krize, války a okupace, co tryskalo ve dnech osvobození a co se kamínek ke kamínku skládalo při všednodenní práci pro republiku a spravedlivější řád.“ (s. 239 n.) Takovými slovy si Císař připomněl svou účast na manifestaci 21. února 1948. Nepřipadal si ztracený v lidském moři, ale „jako součást dějinné materiální a duchovní síly“. V roce 1968 pocítil podobnou sounáležitost s davem na národní manifestaci pod Řípem. Stejný prožitek se dostavil v listopadu 1989 na Václavském náměstí.

Význam sám o sobě mají charakteristiky osob, s nimiž Čestmír Císař přišel do úzkého kontaktu. Vedle popisů Klementa Gottwalda, Zdeňka Nejedlého, Václava Kopeckého, Gustava Bareše, Alexandra Dubčeka či Gustáva Husáka, zmíněných již v jiných souvislostech, stojí za pozornost charakteristiky, kterými Císař obdařil například Jaromíra Dolanského, Evžena Erbanu,<sup>92</sup> Jiřího Hendrycha, Karla Hoffmanna, Vladimíra Kouckého, Jozefa Lenárta, Jaroslava Literu,<sup>93</sup> Jiřího Marka, Zdeňka

92 Podrobná a opakující se charakteristika Evžena Erbanu, tohoto muže, jenž „pochodoval politickou sférou s očima obrácenými do všech čtyř světových stran“ (s. 1122), jako by naznačovala pochopení Císaře pro politický pragmatismus a oportunistus, jehož ztělesněním mu byl Erban.

93 Zde si zvláštní zmínku zaslouží svědectví o Literou inspirovaném pokusu převzít na konci července 1968 aparát ÚV KSČ (s. 916), který Císař, jenž se měl postavit do čela nového „krizového štábu“, odmítl.



Mlynáře, Antonína Novotného, Marii Pujmanovou, Ludvíka Svobodu, Otu Šika, Josefa Špačka, Lubomíra Štrougala, Františka Vodsloně, Jana Zelenku a mnohé další. Zklamán bude ten, kdo očekává, že Císař přijde s nějakými skandálními odhaleními či dehonestujícími soudy. Je uměřený, střízlivý, věcný. Jako by s poslední tečkou svého textu měl konečně převzít úřad nejvyšší, prezidentský, jako by úzkostlivě dbal o to, aby si neuzavřel průzory do žádného směru. Jazyk diplomata myslím charakterizuje styl jeho paměti více než obvyklá výzbroj historika či politika. Je příznačné, s jakou noblesou reaguje na negativní rysy, jimiž jej neváhal ve svém pamětech vybavit Zdeněk Mlynář.<sup>94</sup> Císař na dvou místech paměti vyjádří politování nad „omyly a lehkovážnými charakteristikami lidí“ v Mlynářově knize (s. 806 a 1147). Dále již najdeme jen věcná konstatování o Císařově plodné součinnosti s Mlynářem ve dnech „pražského jara“ (byli nejčastějšími autory závažných usnesení stranického vedení, jež se musela připravovat improvizovaně, bez předběžné přípravy), kdy se ukazovalo, že mohou spolupracovat hladce, že „myslí takřka shodně“ (s. 890). Co zabránilo Čestmíru Císařovi napsat o dnes již zemřelém Zdeňku Mlynářovi, že v některých chvílích byl prostě nesnesitelný?<sup>95</sup> Nedostává se nám tu lekce z elegancie v politice?

Není zajisté sporu v tom, že paměti Čestmíra Císaře jsou potřebným pramenem k poznání československých dějin, zejména ve druhé polovině minulého století. Je nutno ocenit práci nakladatelství SinCon, které se druhého vydání ujalo. Po ediční stránce prokázalo, a jmenovitě editor Svatopluk Štefl, schopnost vydat na velmi dobré úrovni rozsáhlý memoárový titul závažného obsahu. Dalo by se pochopitelně diskutovat o tom, zda publikaci prospělo vyřazení jednotlivých částí původního obsáhlého textu (kráceny byly například pasáže o představách Císaře o podobě školství a podobně). Knize lze vytknout drobné a nečetné prohřešky pravopisné (například úporný a většinou marný zápas s vazbou „vzít s sebou“, z níž zpravidla vypadla předložka) či faktické: kupříkladu na straně 1013 nebyl identifikován ministr zahraničních věcí Francie Michel Debré a nebyl zahrnut do jmenného rejstříku, předseda vlády ČSR uvedený na straně 1169 se jmenoval František Pitra (nikoli P Pitra), dcera prezidenta Ludvíka Svobody používá jméno Zoe, nikoli Zoja (s. 1113; pod jménem Zoe Klusáková publikovala také své vzpomínky). Jednoznačně lze ocenit zařazení jmenného rejstříku, na druhou stranu by si publikace zasloužila podrobnější ediční poznámku – datace paměti je například vysloveně zmatená (s. 1253).

Paměti Čestmíra Císaře nemají význam jen v tom, že shrnují úctyhodnou masu faktických informací, vlastních zážitků a hodnocení. Vyznačují se smělou vnitřní filozofickou koncepcí, zasazující vrcholný moment pisatelova života – dění „praž-

94 Srv. MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremlu*, zejména s. 121, 185, 226 a 276.

95 Badatel přitom bude moci využít dvou textů, jimiž Císař v roce 1980 bezprostředně reagoval na Mlynářova hodnocení (*Národní archiv*, fond Čestmír Císař, k. 7, sign. A 33). Příznačně ovšem ani tehdy Císař nakonec nedal svá stanoviska do oběhu, aby neposkytl argumenty „normalizačním“ ideologům.

ského jara“ – do širších historických souvislostí. To je třeba přiznat bez ohledu na to, zda budeme tuto koncepci přijímat s pochopením nebo ji zavrhneme.<sup>96</sup> Císařovy paměti evokují potřebu analyzovat dějinný vývoj s vědomím konkrétních souvislostí, každodenních skutků jednajících aktérů (znovu připomínám netradiční hodnocení osobnosti Gustava Bareše v recenzovaných pamětech). V současné době, kdy nervní politika elektrizuje společnost a pěstuje iluzi jednoduchých řešení, působí zajisté blahodárně Císařova snaha uvažovat o variantách vývoje společnosti v každém dějinném okamžiku. Zajímavým způsobem pracuje například s tezí Erazima Koháka, že i po únoru 1948 existovaly alternativní evoluční možnosti pro aktéry společenského dění (s. 284–286).

Nevím, zda lze označit Císařovy paměti za výpověď generační. Jak jsem se pokusil ukázat, výpověď části příslušníků jeho generace (zvláště těch, kteří byli vystaveni přímým represím v padesátých a šedesátých letech) by byla úplně odlišná. Lze však bez váhání připustit, že Císař sumarizuje historickou zkušenost té části jeho generace, která po roce 1945 byla zaujata idejemi socialismu a komunismu i vystupňovaného vlastenectví, která prošla dějinami naplněna životním optimismem (i to současníky, inklinující spíše ke skepsi, možná někdy dráždí), vírou v nezadržitelný pokrok a sociální spravedlnost. Jeho vrstevníci teprve postupně pochopili, promysleli a prožili význam idejí humanity a demokracie. Čestmír Císař, tento „učedník myslitelů o smyslu lidské existence“ (s. 1047), je připraven čelit otázkám potomků: „Proč jsme své ideály spíše znevážili, než uskutečnili? Proč jsme se vláčeli bludištěm chyb a omylů i tragédií?“ (s. 147) Podle mého názoru už jen samotná kritická reflexe vlastních činů, pokud jí všichni a vždy budeme schopni, přináší naději do budoucna. Císař má své životní názory, za nimiž si stojí, zároveň se však dobral k jisté rezervě vůči rezolutním závěrům, sympatické pokoře před nekončícím procesem poznání. „Je marné chtít oddělit na milimetr přesně správnou věc a chybu, pravdu a lež,“ říká o tom (s. 384). Císařovy paměti by neměl minout nikdo z historiků soudobých dějin, politologů, sociologů a filozofů, kteří se zajímají o nedávné cesty naší moderní historie.

---

96 Císař je naším současníkem a žhavé souvislosti si uchovaly i mnohé jím líčené události. Jeho názory budou proto vyvolávat rozporné reakce a kritická hodnocení různě motivovaná. Jestliže komunistické straně blízké *Haló noviny* představily po publikování prvního vydání Císařových pamětí jejich autora jako „buržoazního kupčička“, který „se podílel na tvorbě kapitalismu bez lidské tváře“ a svými paměťmi se chce „vlichotit některým umírněným pravičákům“ (FRAJDL, Jiří: Císaři, co jeho jest. In: *Haló noviny*, (20.7.1998), příloha „Společnost, ekonomika, politika“, č. 27, s. 1.), k poněkud expresivnímu hodnocení úplně „z druhého konce“ se nechal pohnout i jeden z nejkvalifikovanějších recenzentů našich denních listů, jenž kromě výhrad k celkové koncepci pamětí upozornil na některé věcné nepřesnosti (ZÍDEK, Petr: Průvodce zatrpklého aparátčika po vlastním osudu. In: *Lidové noviny*, (28.2.1998), příloha „Orientace“, roč. 2, č. 9, s. III; srv. rovněž TÝŽ: Dvojí prezidentův kandidát stále věří v socialismus. In: *Lidové noviny*, (27.7.1998), s. 10).

Recenze

## Vyprávění o Bedřichu Fučíkovi

Zuzana Jürgensová

SAK, Robert: „*Život na vidrholci*“: Příběh Bedřicha Fučíka. Praha – Litomyšl, Paseka 2004, 424 stran.

V roce 2004, kdy uplynulo dvacet let od úmrtí literárního kritika, editora a nakladatele Bedřicha Fučíka (1900–1984), vydalo nakladatelství Paseka jeho bezmála čtyřsetstránkový životopis. Autorem knihy nazvané „*Život na vidrholci*“ (podle samizdatového nekrologu za Fučíkem z pera Václava Havla – proto je titul v uvozovkách) je českobudějovický historik Robert Sak. Jak píše v jejím úvodu, pokouší se touto biografií „splácet velký dluh, jaký vůči němu [tj. B. Fučíkovi] chová dějepis české kultury“. Jeho práce přitom nemá být „jen literárněhistorickou monografií“, nýbrž „příběhem muže, v jehož životě shledáváme úděl českého vzdělance dvacátého století“ (s. 5 a 8). Za jejím zrodem však stály i soukromé důvody; Fučíka, s nímž se osobně znal, totiž Robert Sak „vždy ctil pro jeho vklad do české kulturní práce, ale neméně jako svůj životní vzor“, a tak je to pro něj „pravděpodobně kniha, kterou musel napsat“ (s. 397 a 398).

„*Život na vidrholci*“ je první knižní biografií Bedřicha Fučíka. Vzhledem k tomu, že v roce 2003 vyšel poslední, šestý svazek Fučíkova *Díla*, mají tak nyní čtenáři k dispozici nejen převážnou většinu Fučíkových vlastních textů (k vydání se připravuje ještě svazek *Paralipomena*, který obsáhne články do *Díla* nezařazené a bibliografii Bedřicha Fučíka), ale i informace o jeho životě a některých událostech, které z těchto textů vyčíst nelze.

Při zpracovávání Fučíkova životopisu se Robert Sak držel chronologického hlediska: představuje Fučíka postupně jako syna moravského krejčího a studenta třebského gymnázia (jeho spolužákem zde byl mimo jiné Vítězslav Nezval), posluchače oboru srovnávacích literatur na pražské filozofické fakultě, ředitele nakladatelství Melantrich, J. R. Vilímek a Vyšehrad, politického vězně padesátých let a vydavatele samizdatového souborného díla Jakuba Demla, Jana Čepa a Jana Zahradníčka (edice VBF, FT a FTZ).

Takřka polovinu rozsahu knihy zaujímají třicátá a čtyřicátá léta, kdy Fučík vedl zmíněná tři nakladatelství, poměrně podrobně jsou zachycena i léta padesátá, zejména příprava procesu s takzvanou Zelenou internacionálou a samotné věznění (kde se Sak mohl opřít o knižně vydaný – ovšem neautorizovaný – rozhovor, který s Fučíkem na toto téma vedl historik Karel Bartošek).<sup>1</sup> Posledním dvaceti letům jeho života – kdy Fučík s vězněním nenalomenou silou překládal z němčiny (mimo jiné vzpomínky Maxe Broda *Život plný bojů*), připravil k vydání řadu knih, ať ještě v šedesátých letech pro oficiální nakladatelství nebo později v samizdatu, a rovněž nadále psal literárněkritické a literárněhistorické statě, mezi nimiž vyniká soubor vzpomínkových portrétů *Čtrnáctero zastavení* – však Sak bohužel věnoval jen zběžnou pozornost. A to přesto, že se bez nadsázky jedná o dobu završení všech předchozích Fučíkových aktivit, o dobu, kdy jeho činnost sice vesměs zůstávala skryta před zraky veřejnosti, avšak jeho vliv na českou literaturu a kulturní život trval v neumenšené míře (jak o tom nakonec svědčí i zápis v deníku Jana Zábrany u příležitosti Fučíkovy smrti – „*The godfather is dead*“).<sup>2</sup>

Robert Sak shromáždil pro svou knihu značné množství písemného materiálu, prostudoval nejen Fučíkovy studie a články, ale i jeho korespondenci (z velké části dosud nezveřejněnou),<sup>3</sup> pracoval s publikovanými vzpomínkami Fučíkových vrstevníků a využil pochopitelně i historická pojednání o daném období (jejich výběrový soupis připojil na závěr knihy). Získané informace se přitom snažil uplatnit v co možná největší míře, a tak často odbíhá od hlavní postavy knihy k jejímu lidskému a institucionálnímu okolí. Zejména v kapitole věnované Fučíkovu nakladatelskému působení ve třicátých letech („Pan Melantrich“) popisuje nejen způsob, jak nakladatelství vedl, které edice založil a jaké autory vydával, ale rovněž vlastní strukturu a rozvoj vydavatelského a nakladatelského koncernu Melantrich vedeného Jaroslavem Šaldou, jeho vztah k „Hradu“ (Melantrich založila a část jeho akcií vlastnila národněsocialistická strana) a vůbec postavení v rámci ostatních tehdejších nakladatelství. Tyto pasáže tak přispívají k detailnějšímu poznání kulturního, zejména nakladatelského provozu za první republiky.

1 FUČÍK, Bedřich – BARTOŠEK, Karel: *Zpovídání: Pražské rozhovory 1978–1982*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1989. Text rozhovoru vyšel posléze jako součást 6. svazku Fučíkova souborného *Díla: Rodná krajina básníka*. Ed. Vladimír Binar. Praha, Triáda 2003.

2 ZÁBRANA, Jan: *Celý život*, sv. 2: *Výbor z deníků 5. listopadu 1976 – červenec 1984*. Ed. Dušan Karpatský a Jan Šulc. Praha, Torst 1992, s. 1100.

3 Souborně, resp. ve větším celku, byla zatím publikována jen Fučíkova korespondence s básníkem Janem Zahradníčkem a s literárním historikem, spolueditorem Fučíkova *Díla* Mojmírem Trávníčkem: BINAR, Vladimír – JONÁKOVÁ, Anna (ed.): *Vzájemná korespondence Bedřicha Fučíka a Jana Zahradníčka z let 1929–1960*. In: *Narození na přelomu století... (Literární archiv: Sborník Památníku národního písemnictví, č. 32–33/2000–2001)*. Praha, LA PNP 2002, s. 299–372; HRABAL, Jiří (ed.): *Listovní příležitosti: Dopisy Bedřicha Fučíka Mojmíru Trávníčkovi*. Olomouc, Aluze 2003.

Zvláštní pozornost si zaslouží zpracování úředních záznamů z Fučíkova zatčení, výslechů a soudního přelíčení na začátku padesátých let, uložených v Archivu ministerstva vnitra České republiky. Díky nim mohl autor rekonstruovat pozadí chystaného procesu, v němž byli posléze kromě Fučíka odsouzeni i další katoličtí intelektuálové, jako Jan Zahradníček, Zdeněk Kalista, Ladislav Jehlička a další, a také uvést jména vyšetřovatelů StB, kteří se na jeho přípravě podíleli. Naopak jen výjimečně se Sak obrátil na dosud žijící „očité svědky“, Fučíkovy spolupracovníky a přátele z šedesátých a sedmdesátých let (za všechny jmenujme spolueditora Fučíkova souborného díla Vladimíra Binara, Annu Vondru-Jonákovou nebo Christu Hansen-Löweovou – „jednu vídeňskou bohemistku“, jak ji nekonkrétně tituluje Sak). A pravděpodobně proto vyšlo posledních takřka pětadvacet let Fučíkova života v knize tak zkrátka; písemné prameny jsou zde oproti předchozím obdobím nepoměrně skrovnější a na rozmluvu s pamětníky, kterých je s uplývajícími lety stále méně, si už Sak bohužel nenašel čas.

Autorova snaha využít při psaní knihy široké spektrum písemných pramenů si jistě zaslouží ocenění. Potíž je však v tom, že se jen málokdy pokouší o jejich samostatnou interpretaci, že ke svému materiálu nepřistupuje s dostatečným odstupem a nadhledem. Snad nejzřetelnější je to tam, kde se pouští na půdu literární historie. Jako jedinou autoritu pro výklad dějin české literatury 20. století si totiž vybral trojdílné *Paměti Václava Černého*, které přitom už z podstaty svého žánru nejsou literárněhistorickou prací, a již recenzenti jejich exilového vydání upozorňovali na Černého subjektivně vyhraněný pohled na literární a kulturní život své doby. Robert Sak však bez ohledu na to předkládá názory Václava Černého jako obecně platná literárněhistorická fakta a nedoplňuje je o žádný jiný zdroj. Tak například při charakteristice poválečného časopisu *Vyšehrad* si vypomáhá formulací, že byl „podle Václava Černého dosti krotkou tribunou skupiny katolických spiritualistů pronásledovaných režimem“ (s. 239). Jaké však bylo skutečné zaměření tohoto periodika a jaká byla jeho pozice ve spektru ostatních časopisů dané doby, se už od Roberta Saka čtenáři nedozvědí.

V oboru literární historie však autor selhává i v jiném směru. Má-li totiž charakterizovat spisovatele, časopisy či jednotlivé literární tendence, uchyluje se s oblibou ke spekulacím. Tak o Vladislavu Vančurovi píše, že prý ho „po vrcholné Markétě Lazarové literatura už nějak omrzela“ (Vančura měl přitom na začátku třicátých let před sebou ještě řadu „vrcholných“ děl, mimo jiné *Konec starých časů* nebo *Obrazy z dějin národa českého*). Jindy v podobné situaci sáhne po prázdných floskulích typu „skupina slovesných tvůrců kladoucích důraz na básnický tvar a jeho skladebnost a odmítajících hodnocení poezie mimouměleckými měřítky“ (s. 139), které sice přebírá z odborných příruček, ale bez patřičného kontextu a nutného doplnění, respektive vlastního názoru.

S tímto postupem také souvisí jiný nešvar, jehož se Robert Sak v „*Životě na vidroholci*“ dopouští: své zdroje většinou necituje v původním znění, ale převypravuje je, a nezřídka svůj text ani jako parafrázi neoznačuje (například v charakteristice časopisu *Akord* na straně 200, kde bez uvozovek v podstatě doslova cituje z prvního dílu *Lexikonu české literatury*, se už tak zhuštěná slovníková definice v Sakově

úpravě mění na nicneříkající frázi). Důsledkem takového postupu je na jedné straně neodlišenost vlastních Sakových názorů na tu kterou osobu či situaci od názorů a hodnocení Fučíkových (nebo ostatních autorů). Tak třeba výrok, že *Lidové listy* byly po válce „konjunkturálně a dosti nesmyslně přejmenovány“ na *Lidovou demokracii* (s. 233), je pouze a jen Sakovým názorem. Naopak v tvrzení o francouzské ženě Jana Čepa, že „se nenaučila česky a nikdy asi nepochopila, kdo byl její muž“ (s. 360), Sak do původní Fučíkovy věty doplnil pouze slůvko „asi“.<sup>4</sup> Nebo když referuje o Fučíkových spolupěžnících-překladaatelích na Mírově: „Odborníci byli dva pánové *starého ražení*, mezi nimi dva generální ředitelé z průmyslu, poctiví, bezvadní, disciplinovaní...“ (s. 325), neuvádí už, že se jedná o upravený text z Bartoškova „zprávání“ Fučíka, který zní: „Odborníci v tomto oddělení byli lidé *starého ražení*, pracovali poctivě, bezvadně, byli na to zvyklí a byli v práci disciplinovaní.“<sup>5</sup> (Nehledě ke všem úpravám, které zde Sak provedl, zůstává záhadou, proč navíc zvýraznil sousloví „starého ražení“.)

Na druhé straně se v Sakově převyprávění toho, co už předtím napsal Bedřich Fučík (zejména ve vzpomínkách *Čtrnáctero zastavení* a textech shromážděných ve třetím svazku souborného díla *Setkávání a mjení*), ztrácí osobitý Fučíkův styl, cit pro významové odstíny češtiny a výstavbu textu – tedy právě to, co kupříkladu ze *Čtrnáctera zastavení* dělá „jednu z nejkrásnějších českých knih posledních desetiletí“ (s. 5), jak se ovšem domnívá nejen Robert Sak. Jeho zpracování Fučíkova textu pak konkrétně vypadá třeba takto: Když Bedřich Fučík zachycuje svůj dojem ze setkání s Thomasem Mannem v Praze třicátých let, píše: „...sám host, na kterém, ač navenek zachovával svrchovaný klid, byla patrná jakási nervózní roztržitost. (...) Překračoval tak zřejmě svou povahovou zdrženlivost toniokrögrovské plachosti, která mu ve spojení se společenskou, ale ani zdaleka ne studenou rutinou neobyčejně slušela. Nejvíc ve chvílích, kdy nad tím nečekaným politickým zvratem několikrát – nakonec už jen šepem a jakoby pro sebe – opakoval: ‘Eine Hexerei! Eine Zauberei!’“<sup>6</sup> Tatáž epizoda v přeformulovaném podání Roberta Saka zní: „Třebaže navenek zachovával svrchovaný klid, byl přece jen jaksi nervózně roztržitý. Ztrácel tak trochu svou zdrženlivost, která mu ve spojení se společenskou rutinou neobyčejně slušela, nejvíc když nad tím nečekaným politickým zvratem několikrát opakoval, nakonec jen šepem a jakoby pro sebe, dáváje najevo, že je to jen rozumové chápání: ‘Eine Hexerei! Eine Zauberei!’“ (s. 89) Nuancovanou Fučíkovu charakteristiku Sak zplošťuje, příznačně vypouští adjektivum „toniokrögrovské“, odkazující k hrdinovi Mannovy povídky, a doplňuje psychologizující vysvětlivku o Mannově „rozumovém chápání“.

4 FUČÍK, Bedřich: Poutník na zemi. In: TÝŽ: *Čtrnáctero zastavení*. (Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 5.). Ed. Vladimír Binar a Mojmír Trávníček. Praha, Melantrich – Arkýř 1992, s. 231.

5 TÝŽ: *Rodná krajina básníková*. (Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 6.) Praha, Triáda 2003, s. 450.

6 TÝŽ: Thomas Mann v Československu. In: TÝŽ: *Setkávání a mjení*. (Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 3.). Ed. Vladimír Binar a Mojmír Trávníček. Praha, Melantrich 1995, s. 113.

Takováto významová zjednodušení, a vůbec jazyková a stylistická nepořádnost – jež přímo bijí do očí ve srovnání s Fučíkovým vybroušeným stylem (sám Sak ho charakterizuje jako „náročného stylistu a jazykového cizeléra“, s. 388) – jsou příznačná pro celou knihu. Stejným způsobem Robert Sak pracuje i se sekundární literaturou, když například upravuje pasáže z *Památníku* Evy Kantůrkové nebo z Havlova nekrologu „Život na vidrholci“).

Nejen ve výrazu, ale i v přístupu k Fučíkově osobnosti a jeho životu zůstává Robert Sak na povrchu; konstatuje, ale nerozebírá, nehledá příčiny těch kterých rozhodnutí a událostí ani jejich hlubší souvislosti. Život – nejen Fučíkův – se v jeho podání stává sledem konfrontací, nevráživosti a nepřátelství („Fučík ho [Timothea Vodičku] opravdu nesnášel“ /s. 152/ a stejně „tak upřímně nesnášel“ Marii Rosu Junovou /s. 258/, „hněval se na Josefa Škvoreckého“, kterému však „ke konci života přece jen odpustil“ /s. 345/, a podobně), nebo naopak bezpodmínečné náklonnosti a spikleneckví (Viléma Závadu měl Fučík „rád, přestože Závada po válce vystoupil z církve a později se stal komunistou“ /s. 138/, a podobně). Literární kritika se pro Saka mění v disciplínu, v níž se kritik do spisovatele „obouvá“ a jeho dílo „popravuje“ či „rozcupovává“, jednotlivé autory pak bez bližšího rozlišení obdaňuje přívlastky jako „velmistři“, „veleknězové“ či „nedůtkliví básníci“.

Zjednodušenému a černobílému prezentování skutečnosti nakonec podléhá i sám objekt biografie: Robert Sak se sice celkem podrobně věnuje Fučíkově náboženské krizi na začátku čtyřicátých let, jejíž příčiny a průběh mohl rekonstruovat na základě Fučíkovy korespondence s nejbližšími přáteli Janem Čepem a Janem Zahradníčkem, svého „hrdinu“ však přesto líčí spíše staticky a snaží se ho co nejdříve zaškatulkovat jako „bytostně činorodého“ (s. 157) „cholerika“ (viz jeho „bytostnou prchlivost“ – s. 203), jehož „bytostné ustrojení se vzpíralo podlehnout černým myšlenkám“ (s. 172) a který „nahlížel na svět zcela neideologicky“ (s. 173; Fučíkův životní postoj tohle tvrzení ovšem vyvrací). A poté pomrkává na čtenáře – my teď už přece oba víme, jaký ten Fučík byl! „Fučíka už známe natolik, že nás nepřekvapí jeho odmítavý vztah k politickým (přesněji snad: k stranicko-politickým) záležitostem.“ (s. 153) „Ostatně nebyl by to Fučík, k jehož povahovému vybavení náležely vlastnosti vyznačující se vzdorem a pracovitostí.“ (s. 221) A takřka na závěr knihy: „To byl arci celý on...“ (s. 388)

V Sakově knize lze najít řadu zajímavých informací o podobě nakladatelského podnikání ve třicátých letech minulého století, získat vhled do protektorátních kulturních poměrů<sup>7</sup> či do přípravy jednoho z klíčových politických procesů v padesátých letech. Osud samotného Bedřicha Fučíka byl pestrý a fascinující – o to víc, že

---

7 Robert Sak se mimochodem mylí, když píše, že Bedřich Fučík nepodal z cesty českých kulturních pracovníků do Německa na pozvání Josefa Goebbelse v roce 1940 žádnou zprávu. Jeho článek o návštěvě Kruppových závodů a nakladatelství Deutscher Verlag v Essenu „Jak se tvoří jednota“ vyšel v *Lidových novinách* 20. září 1940.

se v něm jedinečným a výrazným způsobem odráží pohnutá historie českých zemí ve 20. století. Sám Robert Sak o tom sice píše v úvodu své knihy, diferencovaný portrét tohoto nakladatele, editora a literárního kritika v kontextu kultury a společnosti své doby však nepřináší. Jeho monografie je jen jakýmsi vyprávěním (Sak svůj výkon ostatně takto sám pojmenovává) s dobrým koncem, symbolizovaným v názvu poslední kapitoly „Cesta do Radostic“. Autor přebírá původní Fučíkovy vzpomínkové texty a pokouší se jim dodat na dynamičnosti řadou expresivních výrazů a pohybových sloves. Vžívá se do popisovaných situací a vnáší do nich své postoje, jak přímo, tak svým slovníkem, místo aby se stal prostředníkem a interpretem, který na základě studia pramenů získává přehled o jednotlivostech a pak je dokáže složit do celistvého, plastického obrazu člověka ve své historické době.

Nepřítomnost poznámek pod čarou a pouze výběrový soupis literatury na konci knihy ukazují, že autorovi nešlo o to napsat vědeckou práci pro akademické publikum. To, že se obrací k širší čtenářské obci, ani skutečnost, že si vybral téma, jež je mu osobně blízké, však neospravedlňují nedostatek základního odborného, kritického přístupu k danému tématu. Škoda že si Robert Sak nevzal víc k srdci Fučíkova slova z dopisu Antonínu Matějčkovi (ze 7. března 1941), která sám cituje na straně 188: „Populární nevidím tak, jak se tomu většinou rozumí u nás, že se látka známá rozšlape neodborně, neznalecky, povrchně a že se z ní udělá brak pro pohodlí buržoá chudých i bohatých, populární je pro mne při stejně vysokém hledisku odborném nová metoda podání.“



Recenze

## O povstání na konci války

Robert Kvaček

KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945: Historie jednoho povstání*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, 277 stran.

Na konci války se umíralo nejtíže. Počátkem května 1945 už v Evropě druhá světová válka s jistotou končila, ale i v závěrečných dnech byla ještě zlá. Na frontách i tam, kde v přífrontovém zázemí vzplála povstání. Stalo se tak i v českých zemích. Také povstalci zvyšovali počty posledních mrtvých. Museli se ztrátami počítat, ale kdo by věřil, že právě on... Také se doufalo, že by k bojům ani nemuselo dojít – Hitler byl mrtev, Berlín dobyt, němečtí vojáci už tedy neměli mít chuť a vůli ještě beznadějně a nesmyslně sahat po zbraních. Urychlit konec protektorátu a začít znovu žít v Československu, to chtěli ti, kteří povstali, útočili na nositele okupačního režimu a jeho symboly, přebírali správu, vytvářeli její nové orgány. Měli pro své jednání i různé osobní motivy dané postavením, názory, morálkou, citem, představami o budoucnu, problémy z nedávna. Působila i netrpělivost, nedočkavost, touha po odplatě, naděje na ocenění, byla znát také prudkost mládí.

Původní nepokoje se místy rozrůstaly v povstání, hlavní měla po čtyři květnové dny zažívat, vybojovávat, přetrpět a završit Praha. Dočkala se vytouženého, válka v Evropě tu vlastně měla jeden z konců. Povstání však vzápětí přešlo v politický „zápas o povstání“, a to hrubou, mocenskou diskvalifikací jejího reprezentanta, České národní rady. Po únoru 1948 došlo pak k politicko-ideologickému ataku na povstání, který měl několik fází. Žádalo se i prosazovalo, aby jeho výklad a hodnocení prospívaly státostraně. V tomto záměru působily na pojetí a interpretaci ještě další, dílčí, někdy osobní motivy. Docházelo však postupně i k překračování tohoto rámce, narůstal také faktografický sběr, mnohdy amatérský, přesto prospěšný. Dnešní historiografie povstání se už zcela oprostila od minulého stísnění, v publicistice však jistě návody k pojetí povstalecké tematiky a interpretační vychýlenosti trvají. Některé souvisejí s celkovým účelově politizujícím pohledem na okupační dobu a český odboj, jiné se speciálně zaměřují na určité stránky a aktéry pražských

povstaleckých dnů. Přímá polemika s nimi by byla většinou bezcenná, znělou a trvalou může být jedině v podobě odborné práce. Zatím té hlavní, působivé a přesvědčivé, jsme se dočkali v monografii Stanislava Kokošky *Praha v květnu 1945*.

Pražské povstání je autorovým dlouhodobým tématem, „učil se“ na něm a také vyprávěl, sám si kladl otázky a postupně je rozšiřoval i měnil v souvislosti s tím, jak poznával či jak se dopracovával názorů a stanovisek. Osvědčoval to, co platí obecně o historikovi: není to ten, kdo ví, ale kdo hledá – a pak může stvářet, vést výklad, rozlišovat, pojmenovávat. Snad žádnou stránku Pražského povstání neponechal Kokoška bez vlastního průzkumu, tázání a posuzování.

V monografii je to znát už z její struktury, která je vždy měřítkem dotyku autora s látkou, proniknutí do ní, šíře a úrovně jejího obsáhnutí. Čtrnáct kapitol zaznamenalo historii povstání nejen dějově, ale také v hlavních souvislostech vytvářených nacisty, Spojenci, vlasovci, československou vládou, obecněji řečeno různorodou politikou. Předpokladem takového rozměru byla rozsáhlá heuristika. Kokoška studoval dokumentaci nejrůznějšího původu, českou i zahraniční, pátral i tam, kde mohl najít nemnoho. S literaturou je zřejmě obeznámen v ještě větším rozpětí, než uvedl v hutném seznamu (literatura se v něm ale smísila s prameny, což se teď děje – nevím proč – i v jiných publikacích). Nepochybně si vyhledal a kriticky přečetl i publikace, které o květnu 1945 vydala téměř každá pražská čtvrt; obsahují původní údaje promísené s retušemi a apriorními tezemi. Taková heuristická výbava a už vlastní dílčí studie o určitých problémech sklonku protektorátu a odbojových organizacích by dovolily Kokoškovi vylíčit pražské povstání v práci o dost podrobnější, než je ta současná. Dějovost by se ještě více rozrostla, prohloubila i rozklenula, bylo by více místa pro lidi, osudy, pro důležité chvíle a příznačné epizody. Povstání a jeho aktéři by si to zasloužili.

Kokoška se pro tak široké podání nerozhodl. Cítím z jeho způsobu výkladu především snahu po analýze. Jako by si sám pro sebe zkoušel určité přístupy k problematice, její posuzování a hodnocení. Text neplynul jen z děje, ale vznikal i z úporného promýšlení látky a asi z obtížného rozhodování, co do něj vřadit a co „vynechat“. Autor zvládá tematiku tak důkladně, že si mohl dovolit nejen třídit, ale hlavně výstižně charakterizovat, vylíčit situace, postoje, názory, záměry jen několika tahy, několika podstatnými údaji, několika souhrnnými tezemi. Přitom příběh do teozovitosti neupadá, je plnokrevný ve své dramatičnosti, tragičnosti, euforii, ve vlastnostech, které mu dala doba, vtiskli lidé z různých zúčastněných i přihlížejících stran. Čtenáři ho asi nebudou číst jednotně: někteří budou hledat své zážitky, případně údaje z vyprávění a doslechu – události jako povstání snadno vstupují do pověsti a „rodinných historií“, které bývají tvrdě hájeným zdrojem vědomostí a stojí – jiní budou chtít stvrdit své představy či soudy, které si vytvořili z dřívější literatury, z dnešní publicistiky, z politické orientace. Očekávané různocnění, které ostatně žádnou významnější práci s podstatným novodobým tématem nemine, nemusí znepokojoval: Kokoškova kniha ob stojí ve schopnosti případně je korigovat, nebo aspoň rozrušovat, zaujme natolik, že nutí číst pozorně. A s autorem zároveň uvažovat a přemýšlet, hlavně se však samozřejmě dozvídat.

Stanislav Kokoška znale pověděl, jak bylo povstání součástí závěrečného údo-

bí války, vojenského i politického. Nepřímo však povstání představovalo ještě více než díl své doby, a to z hlediska odboje i historie celé války. Pro toto včlenění zřejmě chybí „české“ dějiny druhé světové války: neměly by „český element“ ve válce přeceňovat, ale organicky do jejího průběhu vřazovat „české osudy“ (pojem chce vyjádřit vnitřní i vnější víceobsažnost válečného šestiletí české společnosti). Chod války rozhodoval o čase povstání – nebylo českým „alibi“, jak se „kriticky“ vymýšlí, nemohlo totiž vzniknout bez přiblížení fronty – a také zodpovídá stálou otázku, kdo „osvobodil Prahu“. Bez válečného vítězství antihitlerovské koalice by k žádnému osvobození nedošlo, tato zřejmá „trivialita“ jako by se občas zdála nedůstojnou k vyslovení. O přímém podílu aktérů pražských květnových dnů je jistě možno vést diskuse, ale jen s podkladem, který nabízí třeba právě Kokoškova kniha. Má pro ně i své odpovědi. Kokoška dobře rozumí i stavu českého odboje před květnem 1945. Jeho celé šestiletí (předlouhá doba!) do historie povstání také patří, bez vyznačení jeho peripetií a charakteristických podob se nedá posoudit, v čem do něj povstání zapadalo a čím se mu „vymykalo“. I to se dá z Kokoškovy knihy poznávat.

Modernímu historickému pohledu na dramatický příběh vyhovuje Kokoškova stylistická věcnost, z níž se ale neztrácí napětí, složitosti, konflikty. Povstání byla organizace i chaos (výtečně zachycený), záměry a improvizace, odvaha i strach, krvavý teror i krvavá pomsta, nadšení i zoufání. A smrt, moc těžká smrt v různých situacích. Do role „ústřední postavy“ monografie byla pasována Česká národní rada. Její příběh je ostatně „prubírským kamenem“ historie povstání a v Kokoškově podání je zpracován výborně. Střízlivě, nikoli však stroze. A s pozornou volbou interpretačních přístupů. Tato vlastnost platí ostatně pro celou zdařilou knihu.

Lze si přát, aby v budoucnu Stanislav Kokoška téma rozepjal do ještě mohutnější šíře, zahrnul celý květnový českomoravský prostor a naplno vše začlenil do válečného rámce.

Recenze

## Jak po válce probíhalo československo-německé vyrovnání

Martina Miklová

KUČERA, Jaroslav: „Žralok nebude nikdy tak silný“: Československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948. Praha, Argo 2005, 200 stran.

Dějiny Československa v tříletém období mezi osvobozením a komunistickým převratem představují pro historiky přitažlivé, ale zároveň ožehavé badatelské pole. Platí to zejména pro otázky spojené s odsunem Němců, osidlováním pohraničí, takzvanými Benešovými dekrety, konfiskacemi majetku či znárodňováním. To vše jsou témata v odborné literatuře široce popisovaná a rozebíraná. Badatelskému zájmu se těší také vnitropolitický vývoj Československa ve druhé polovině čtyřicátých let, národnostní politika a únor 1948. Ve spojitosti s obdobím ještě válečným stojí ve středu pozornosti též exil a jeho určující protagonisté Edvard Beneš, Klement Gottwald, Jan Masaryk, Štefan Osuský, Hubert Ripka a další. Pokud jde o zahraniční politiku poválečného Československa, vrhli historici více světla na jeho vztahy s válečnými Spojenci – Sovětským svazem, Spojenými státy, Francií, Velkou Británií – a s Polskem.<sup>1</sup>

Jak se však vyvíjel poměr Československa k jeho dosavadnímu úhlavnímu nepříteli? Dosud jako by v naší historiografii nebylo mnoho chuti do analýzy tohoto problému – a právě zde se ujal iniciativy Jaroslav Kučera, autor četných odborných

---

1 Např. ALTE, Rüdiger: *Die Aussenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947*. München, Oldenbourg Verlag 2003; PROKŠ, Petr: *Československo a Západ 1945–1948: Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*. Praha, ISV nakladatelství 2001.

článků, statí a publikací.<sup>2</sup> Ve své loni vydané knize, která vyšla původně o čtyři roky dříve v Německu,<sup>3</sup> popsal hlavní aspekty československo-německého vztahu v prvních třech letech po ukončení druhé světové války. Československý stát se tehdy potřeboval vymezit a prosadit své zájmy (územní, národnostní, mezinárodně-politické) vůči okolním zemím. Neopakovatelná příležitost vypořádat se konečně s Němci, kteří způsobili Čechům a Slovákům tolik strastí, nyní otevřela prostor pro realizaci některých neskromných a do detailu propracovaných plánů československé zahraniční politiky. Jejich cílem bylo dosáhnout toho, že „žralok nebude nikdy tak silný jako v minulosti“, jak to prohlásil ministr informací Václav Kopecký na zasedání československé vlády na podzim roku 1946.

V úvodní kapitole vymezil historik a analytik česko-německých vztahů Jaroslav Kučera obsah a cíle předkládané publikace do tří hlavních okruhů: rozbor československé zahraniční politiky po roce 1945, zejména vzhledem k Německu; osvětlení důležitých bodů dvoustranných česko-německých vztahů v prvních třech poválečných letech; vývoj takzvané německé otázky po skončení války. Na základě analýzy *německé otázky*, vypracované na konci čtyřicátých let československým ministerstvem zahraničí, vytyčil oblasti, které podrobněji rozpracoval v sedmi následujících kapitolách.

V souladu s tímto rozvržením látky Kučera nejprve skicuje zahraniční politiku Československa v letech 1945 až 1948 na pozadí formování dvou mocenských bloků, amerického a sovětského, které do značné míry určovaly mezinárodněpolitické klima. Kromě vztahu k oběma supervelmocem si podle potřeby konkrétně všímá poměru vůči Velké Británii, Francii, Polsku a Jugoslávii. Aby mohl lépe vystihnout, z jakých předpokladů a v jaké atmosféře se utvářela tehdejší československá zahraniční politika, navrácí se ještě do let druhé světové války a upírá pozornost zvláště na ustavení prozatímní československé vlády a změny, k nimž v té souvislosti došlo,

- 
- 2 Výběrově uvádím: KUČERA, Jaroslav: *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva: Problémy jejich přesného vyčíslení*. Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí 1992; TÝŽ: *Statistické propočty odsunových ztrát – konečné slovo, nebo slepá ulička?* In: ŘEZANKOVÁ, Ivona – KURAL, Václav (ed.): *Cesta do katastrofy: Československo-německé vztahy 1938–1947*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1993, s. 141–150 (studie vyšla také v paralelním německojazyčném sborníku); TÝŽ: *Auf dem Weg zum Nationalstaat: Tschechen und Deutsche in der Nachkriegstschechoslowakei*. In: HEISS, Gernot – MÍŠKOVÁ, Alena – PEŠEK, Jiří – RATHKOLB, Oliver (ed.): *An der Bruchlinie: Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945*. Innsbruck, Studienverlag 1998, s. 43–58; TÝŽ: *Von der „nationalen“ zur „sozialen“ Revolution: Die Zwangsaussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei und der Februar-Sieg der Kommunisten*. In: Oberösterreichisches Landesarchiv (ed.): *Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei: Fakten, Forschung, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren*. Linz, Oberösterreichisches Landesarchiv 2000, s. 123–140.
  - 3 „*Der Hai wird nie wieder so stark sein*“: *Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945–1948*. (Berichte und Studien, č. 34.) Dresden, Hannah-Arendt-Institut an der Technischen Universität Dresden 2001.

a na některé významné osobnosti a jejich vliv na události (prezident Edvard Beneš, ministr zahraničních věcí Jan Masaryk, státní tajemník Vladimír Clementis).

Třetí kapitola je věnována odsunu Němců z Československa, jeho průběhu a odlišným podmínkám vysídlených Němců v sovětské a americké okupační zóně. Rozdíl Kučera nachází především v péči o tyto osoby a právech (politických, společovacích atd.), jichž směly požívat; humánněji a benevolentněji se v tomto směru chovaly Spojené státy, zvláště od roku 1948. Ve čtvrté kapitole se autor zabývá otázkou stanovení hranic a koncepty československého ministerstva zahraničí, jež měly za cíl rozšířit pohraniční území na úkor Německa. Československý postup reagoval na posuny německé východní hranice s Polskem a SSSR, avšak vyústil ve spory s polskou vládou. Kapitola pátá předkládá čtenáři rozsáhlé plány, vypracované v československém diplomatickém zákulisí, na exploataci části německého průmyslu, přístavů, bank, či dokonce duševního vlastnictví. Složitá výměra reparací, restitucí a vůbec všeho, co by měl ten který stát od Německa získat, spolu s ustavením Mezispojenecké reparační agentury (*Inter-Allied Reparations Agency – IARA*) tvoří náplň šesté kapitoly. Kučera se v ní primárně zaměřil na návrhy a plány Československa, které směřovaly k prosazení jeho požadavků na reparační konferenci. V sedmé kapitole se vedle průběhu londýnské konference šesti mocností v lednu 1947, snahy definovat pojem „německý nepřátelský majetek“ a úsilí IARA tento majetek rozdělit relativně spravedlivě pojednává o odlišných názorech Spojenců na budoucí uspořádání Německa – zda má být vytvořeno jako stát centralizovaný nebo decentralizovaný, zda má jít o federaci či konfederaci, nakolik má být závislé na okupantech a podobně.

V závěrečném shrnutí (kapitola osmá) Kučera mimo jiné poukazuje na vliv poválečné vlny levicových idejí a na úlohu Československa při formování sovětského bloku. Svůj výklad doplňuje Kučera stručným nástinem československo-německých vztahů od roku 1948. Zmiňuje především neúspěšné pokusy Prahy uzavřít v roce 1959 s Bonnem smlouvu, jež měla dosáhnout právního anulování Mnichovské dohody, zajistit obdržení plné výše německých reparací a minimalizovat politickou činnost sudetských Němců ve Spolkové republice. Naopak se Československu podařilo v roce 1982 získat od Spojených států kompenzace, jež ve druhé polovině čtyřicátých let stanovila Mezispojenecká reparační agentura. Zamyšlení nad dosavadním průběhem česko(slovensko)-německých vztahů a upozornění na jejich aktuálnost i po roce 1989 tvoří závěrečnou tečku „*Žraloka*“.

Jako první práce svého druhu zaplňuje Kučerova monografie mezeru v historickém zpracování dějin pražské diplomacie vůči Německu po druhé světové válce. Shrnuje události víceméně známé či popsané, a navíc přináší četné nové informace. Nejvíce jich patrně obsahují podrobné analýzy poválečných reparací a restitucí v šesté kapitole, včetně konkrétních údajů o deklarované výši německého majetku na území Československa a průběhu jeho zabavení československou vládou. Jako problematické se jeví vymezení pojmů „sudetoněmecký“ a „říšskoněmecký“ majetek; československá strana navíc uváděla u obou variant čísla podstatně nižší oproti straně německé. Obtížné bylo určení výše „německého zahraničního majetku“, jehož definice nebyla na pařížské reparační konferenci přijata, takže nebyl

do reparací započítán a zůstal v držení toho kterého státu. Zajímavé je stanovení československých válečných škod pro účely reparační konference: uskutečnilo se v poměrně krátkém čase (během srpna a září 1945), nikdy poté však už nebylo přezkoumáno, a celková vyčíslená suma 1138 miliard Kč tedy nemusí být cifrou konečnou. Československo se po nahlášení válečných škod ocitlo v kategoriích reparací na sedmém místě z osmnácti států v kategorii A a na osmém místě v kategorii B,<sup>4</sup> avšak při závěrečném vyúčtování reparací vykázalo po Jugoslávii druhé největší znevýhodnění z menších států protihitlerovské koalice.

Jaroslav Kučera se s ohledem na plány československé vlády nezdráhá hovořit o principu kolektivní viny, neboť z právního hlediska byly postiženy téměř všechny skupiny československých Němců. Prezident Beneš byl jedním z těch, kteří si uvědomovali důležitost budoucích vztahů s Německem a byli schopni alespoň částečně dohlédnout, jaké těžkosti z odsunu mohou vyvstat hlavně na mezinárodněpolitickém poli (také proto navrhl vysídleným Němcům poskytnout za jejich majetek jisté peněžní náhrady). Touha Čechoslováků po homogenním státu bez národnostních menšin (snad s jedinou výjimkou slovanských Lužických Srbů) byla silná, stejně jako lačnost po zabaveném majetku a vyklizeném pohraničí. Československá vláda se také chtěla podílet na „převýchově“ Německa a usilovala o to, aby politické, společenské i kulturní aktivity sudetských Němců byly co možná nejvíce omezeny a pod kontrolou. Takovému scénáři zabránila zejména americká zahraniční politika, jež v situaci eskalující studené války vsadila na politickou a hospodářskou obnovu Německa. Československo se často chovalo v letech 1945 až 1948 poněkud „zmateně“, což plynulo do značné míry z lavírování mezi snahou – alespoň demokratických stran – o relativně nezávislou zahraniční politiku (otázka je, do jaké míry o ní lze v této době hovořit) a podřízeností vůči Moskvě: „Praha se občas až trapně snažila, aby její jednání nedalo Sovětům sebemenší záminku k pochybnosti o její loajalitě a spojenecké věrnosti.“ Nebylo to však jednoduché, neboť „Moskva nechala československou diplomacii jednat relativně samostatně, ovšem tam, kde cítila ohrožení svých zájmů, zasahovala stále nekompromisněji a otevřeněji“ (s. 179).

Předkládané dílo vzešlo z velké části z rozsáhlého bádání autora v českých a německých centrálních archivech, především v Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR, Archivu Parlamentu České republiky, Národním archivu a na německé straně v Politickém archivu ministerstva zahraničí a Spolkovém archivu, které se nacházejí v Berlíně. Odbornou literaturu a publikované memoáry Kučera využil s velkou důkladností v celém časovém rozsahu od konce války do počátku nové-

---

4 Kategorie A zahrnovala všechny druhy reparací kromě průmyslového nebo jiného podstatového zařízení (*other capital equipment*), které mělo být odvezeno z Německa, obchodních námořních lodí a lodí pro vnitrozemskou přepravu; tyto položky tvořily náplň kategorie B. Důvodem pro vytvoření těchto dvou kategorií byla skutečnost, že některé státy (např. USA) neměly zájem na reparačním plnění ve formě demontovaných průmyslových zařízení. Kučera o tom pojednává ve své knize na s. 107 a 133.

ho století, kdy vyšel německý originál knihy; často cituje práce Edity Ivaničkové, Petra Prokše a Karla Kaplana, při zpracování německé verze vycházel i ze starších titulů o dějinách hospodářství, zahraničního obchodu a česko-německých vztahů (například od Jana Křena a Václava Kurala) a za zmínku stojí také reference odborných statí Jana Krejčího o německých reparacích po druhé světové válce.<sup>5</sup> Při přípravě rozšířené české verze autor posledně uvedená díla pominul a sáhl naopak po jiných publikacích, jež se vztahují k dílčím problémům, především po studii Manfreda Jahna o Lužických Srbech,<sup>6</sup> vytěžil některé nové archivní prameny, jako například interní příručky československé správy,<sup>7</sup> a zohlednil také literaturu vydanou po roce 2001. Primárně se však autor opíral v obou vydáních o stejné zdroje. Kniha obsahuje standardní náležitosti odborné publikace, jako je poznámkový aparát, jmenný rejstřík, seznam použitých zkratk a seznam pramenů a literatury.

Je jen škoda, že Kučerovu monografii nedoprovázejí fotografie a další ilustrační materiál, jako například přehledné tabulky s daty či barevné mapy, které by zde byly velmi účelné. Jisté rozpaky vyvolává nevyváženost zpracování předkládané látky. Na dvou stech stranách se Kučera dotýká řady problémů, z nichž některé podrobně rozvádí (viz zmiňované reparace a restituce), jiné však vzhledem ke struktuře a rozsahu práce zůstávají neřešeny. Určitě by stálo za to věnovat těmto aspektům odpovídající místo, ať už v rámci jedné obsažnější publikace nebo několika tematicky zaměřených prací. Za zvážení stojí také rozsáhlejší průzkum archivů v Německu. V budoucnu by bylo žádoucí více se zaměřit na vnitřní politickou scénu poválečného Československa a analyzovat programy a postoje jednotlivých politických stran ve vztahu k „německé otázce“ (autor se nad tím jen letmo zamýšlí na straně 11), zajímavé poznatky by mohl přinést také hlubší průzkum československého tisku v tomto směru. Slibné náznaky, na něž bude možné navázat, se objevují s nejnovějšími pracemi mladých adeptů historického řemesla.<sup>8</sup>

- 
- 5 KREJČÍ, Jan: Reparace od Německa po druhé světové válce. In: *Finance a úvěr*, roč. 36, č. 6 (1986), s. 373–382; TÝŽ: Reparace a některé další nároky vůči Německu, vyplývající z mnichovské dohody a druhé světové války. In: KONĚTOPSKÁ, Hana – KURAL, Václav (ed.): *Krajanské organizace sudetských Němců v SRN: Studie o sudetoněmecké otázce*, sv. 2. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1998, s. 65–74.
  - 6 JAHN, Manfred: Sudetoněmečtí vyhnanci v Lužici: Nečekaný rušivý faktor lužicko-srbské autonomní politiky a snah o spojení Lužice s Československem v letech 1945–1947. In: *Češi a Němci – ztracené dějiny? / Tschechen und Deutsche – verlorene Geschichte?* Praha, Prago Media 1995, s. 254–260.
  - 7 Např. BUDNÍK, Josef: Posudek o majetko-právním postavení odsunutých Němců s hlediska mezinárodního práva, datováno 21.2.1948.
  - 8 ZAHRADNÍK, Jiří: *Lužice mezi Československem a Německem 1945–1949*. Diplomová práce, Technická univerzita Liberec (souhrnně in: PAVLÍČKOVÁ, Helena – RADVANOVSÝ, Zdeněk (ed.): *Perspektivy mladé generace pro Evropu 2003: Česko-německé vztahy v pracích studentů / Perspektiven der jungen Generation für Europa 2003: Deutsch-tschechische Beziehungen in Arbeiten der Studenten*. Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2004, s. 157–161.



Recenze

## O svůdné a klamavé Třetí říši

Pavel Mücke

REICHEL, Peter: *Svůdný klam Třetí říše: Fascinující a násilná tvář fašismu*. Praha, Argo 2004, 388 stran. Z německého originálu přeložil Josef Boček.

Další položkou v edici „Historické myšlení“, konkrétně v řadě „Totalitarismus a šoa“, která se k širokému okruhu českých čtenářů dostává díky systematickému úsilí pražského nakladatelství Argo, je patnáct let staré dílo německého historika Petera Reichela.<sup>1</sup> I přes zdánlivě velký časový odstup neztratila práce podle mého názoru nic na své aktuálnosti, spíše právě naopak. Jelikož každé dílo je kromě „duchovního habitu doby“ rozhodující měrou především výrazem osobnosti svého autora, může být k užítku pár údajů z jeho životopisu.

Peter Reichel se narodil v roce 1942 v šlesvicko-holštýnském Rendsburgu a o třicet let později zakončil absolutoriem studium politologie, nejnovějších dějin a filozofie. V roce 1981 se habilitoval na Svobodné univerzitě v tehdejší Západní Berlíně a o dva roky později se jeho domovským vědecko-pedagogickým působištěm stal Ústav pro politickou vědu na Univerzitě Hamburk (*Institut für Politische Wissenschaft, Universität Hamburg*), kterému přes množství hostujících přednášek a zahraničních stáží zůstává věrný až na práh dnešních dnů. Reichelovou doménou, jak sám uvádí, jsou politické a kulturní dějiny Německa v 19. a 20. století, zejména pak čtyři vzájemně související výseky z dané problematiky: nacionalismus, fašismus ve vztahu k teorii totalitarismu, pravicový extremismus a antisemitismus; kulturní dějiny nacistického období; vyrovnávání s nacistickou minulostí v poválečném Německu; film a politika, politická architektura, symbolika a „kultura paměti“. Kromě toho, že je autorem četných monografií, syntéz a přehledových

---

1 Původní vydání: REICHEL, Peter: *Der schöne Schein des Dritten Reiches: Faszination und Gewalt des Faschismus*. München, Carl Hanser Verlag 1991.

prací, vzešlo z jeho pera několik set odborných i popularizačních studií. Reichel se však na tvorbě společenského „diskurzu paměti“ podílí také prostřednictvím novinových článků, jež otiskují renomovaná periodika (například *Süddeutsche Zeitung* nebo *Frankfurter Allgemeine Zeitung*), a jako častý host mediálních (zejména rozhlasových) pořadů věnovaných dějinám „krátkého 20. století“.<sup>2</sup>

Jak napovídá samotný název recenzované práce, jejím cílem je „popsat a vyložit líbivou realitu nacionálněsocialistického režimu ... tvář Třetí říše, která přitahovala, či dokonce fascinovala značnou část tehdejší populace, tvář reprezentovanou mytizací, dekoracemi a inscenováním režimu v bezpočtu kulturních a politických podniků“ (s. 14). Autor v úvodu zcela otevřeně a férově přiznává, že tento výzkum je i po pěti dekáдах spojen s jistými rozpaky a rizikem: epocha let 1933 až 1945 totiž žila v poválečné paměti jako období s totalitními, násilnickými a démonickými rysy, aniž si byli lidé činní ve sféře veřejné, odborné či laické ochotni přiznat, že ve své době mnohé „výdobytky“ a lesk třetí říše přitahovaly značnou část německé populace a že také vzbuzovaly sympatie nezanedbatelného počtu obyvatel „německých“ zemí. Teprve s odstupem času a vlivem okolností projevujících se uvnitř i vně historické vědy byla nacistickému hnutí a režimu přiznána i jeho „druhá“ tvář, která tvořila bytostnou součást nejen fašistických, ale obecně snad všech totalitních režimů. Reichel však zdůrazňuje, že v žádném případě se charakteristika této „fascinující tváře“ neslučuje se zlehčováním krutého násilí a utrpení milionů lidí – jak to také naznačuje podtitul knihy – ačkoliv si je vědom, že nejsou ještě tak vzdáleny doby, kdy by byl ve své rodné zemi za sepsání podobné studie obviněn z „přikrášlování pohnuté minulosti“, „revizionismu“, nebo dokonce z „neofašismu“... Nicméně od prvních odstavců musí být soudnému čtenáři jasné, že autor žádnou z těchto „úchytek“ rozhodně netrpí.

Éra třetí říše patří k nejdůkladněji zpracovávaným úsekům moderních německých dějin, což však ještě neznamená, že je zároveň tím nejprobádanějším – pokud je tedy z epistemologického hlediska vůbec možné nějaký časový úsek minulosti „skrz naskrz probádat“. Pomineme-li fakt, že při psaní práce z pomezí dějin politických, kulturních, paměti a každodennosti je nutné umně balancovat mezi deskriptivním popisem dobové reality (*wie est eigentlich gewesen ist*) na jedné straně a komentáři a interpretacemi na straně druhé, zejména pro historika německého původu se jedná o velmi nelehký úkol. V německé historické obci (a potažmo i v celé německé společnosti) totiž existují silné tendence nacistickou minulost vytěšňovat, zlehčovat nebo zatracovat (ale také komercializovat) a stále ji provází mnoho vášní, předpojatosti a krajně subjektivních předsudků. Samozřejmě že tyto okolnosti se přenáší i do bádání o janusovské „dvojí tváři“ kulturní politiky a každodennosti nacistického Německa, a to zhruba ve třech následujících směrech.

V prvé řadě je stále preferováno studium politizujících a manipulativních masmédií – kinematografie, rozhlasového vysílání, tisku a propagandy obecně. Jak Reichel záhy podotýká, v podtextu tohoto směru bádání je možné vysledovat sto-

---

2 Viz [www.sozialwiss.uni-hamburg.de/lpw/personal/reichel.html](http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/lpw/personal/reichel.html), staženo 20.5.2006.

py „ulehčujících“ projevů „milosrdné paměti“. Vnímáno touto optikou, německému „kolektivnímu svědomí“ sužovanému „pocitem viny“ se totiž prostřednictvím historických studií a syntéz alespoň částečně nabízí racionální odpověď na otázku, proč, a hlavně jakým způsobem se „prostí“ Němci mezi lety 1933 a 1945 stali obětmi manipulace „shora“. Dodejme jen, že z historického, ale také z psychologického hlediska se touha po hledání příčin jeví naprosto přirozená. Vždyť (re)konstrukce minulosti (ať už ve formě dějin nebo paměti) je vždy úzce propojena se současností.<sup>3</sup>

Další dvě tendence pak spolu úzce souvisejí. Jednak je to neustálé poukazování na údajnou „nemodernost“ nacistické kultury a umění, které jsou někdy dokonce označovány jako „antikultura“ a zároveň bývají ostře stavěny do protikladu k výsledkům „klasické německé kultury“ 18. a 19. století (s výjimkou Marxe, Nietzscheho a Wagnera) a také kriticky srovnávány s „vyvrcholením modernity“ v době výmarské republiky. Komplementárním jevem k tomuto hodnocení bývá „démonizace“ nacistického režimu („říše Zla“), která ovšem v důsledku zakrývá jeho „dvojí tvář“. Jako příklad Reichel uvádí bouřlivé poválečné debaty o tom, zdali má být v muzeích a galeriích vystavováno nacistické umění anebo zda má být „tabuizováno“ a zůstat skryté zrakům veřejnosti (s. 21–23).

Jak již bylo avizováno, společenská atmosféra a veřejné mínění v Německu nebyly kritické sebereflexi kultury a politiky třetí říše dlouho nakloněny. Pokud pomineme fakt, že východoněmecký „stát dělníků a rolníků“ se od nacismu distancoval programově, potřeba rekonstituce a rychlé obnovy Spolkové republiky dala na pozadí studené války vzniknout jistému druhu společenské smlouvy, k jejímuž dobovému bontonu patřilo přecházet nedávnou pohnutou minulost spíše mlčením. Proč také zbytečně jítřit atmosféru? Pokud přeci jen někdo na „dohněda oděného kostlivce ve skříní“ narazil, zdálo se, že viníci jsou jednoznačně určeni a také potrestáni: „šléný kaprál“ zahynul v berlínském bunkru, jeho kamarila byla odsouzena v procesu před zraky celého světa a nejexponovanější nástroje režimu (včetně jedné z prvních „státostran“) byly nejen rozpuštěny, ale zároveň prohlášeny za zločinecké organizace. Všichni ostatní účastníci minulého dění byli podle dobového úzu vlastně nevinní – většina prý jen musela plnit rozkazy, byla „nakomandována“ anebo ji sužoval pocit strachu z případné represe. Teprve v kontextu celospolečenských změn šedesátých až osmdesátých let 20. století, za pomoci „mimohistoriografických“ a „zámořských“ myšlenkových podnětů takových osobností, jakými byla například Hannah Arendtová, Susan Sontagová, Saul Friedländer, Walter Benjamin, Theodor Geiger, Ernst Brecht nebo Siegfried Kracauer, se situace začala pozvolna měnit. Dědictví nacistické éry i přes mnohé bouřlivé výstupy „žáků“ proti

---

3 Jak píše Antoine Prost, jeden ze zakladatelů školy Annales Lucien Febvre dával svým studentům na elitní pařížské *École normale supérieure* radu, ať prožívají své životy se vším všudy, neboť tato činnost v sobě nese nejen ospravedlnění, ale má také svou důležitost pro historickou profesi: „Kdo nic neprožil ve společnosti, nemůže porozumět jejím dějinám. Robinson, odříznutý po tři roky na svém ostrově, by nebyl schopen psát dějiny.“ (Viz PROST, Antoine: *Douze leçons sur l'histoire*. Paris, Séuil 1996, s. 160.)

svým „učitelům“ (například proslulé hnutí *Historikerstreit*) pomalu přestávalo být „žhavým“ tématem vzpomínání a postupně se „historizovalo“.<sup>4</sup> Produktem kritické „historizace“ je v jistém smyslu i recenzovaná kniha. Nyní se však již odpoutejme od aspektů historiografických a přejděme k oněm „ryze“ historickým.

Reichelova práce je založena na výzkumu tří vzájemně se prolínajících rovin: „Ta první má co do činění s tradičně předpojatě chápaným vztahem kultury a politiky. Druhá se váže ke strategickému konceptu estetizace nacistického režimu a konečně třetí pojímá do svého zorného pole i aktéra a adresáta tohoto kulturními prostředky navozeného rozsáhlého klamání a oklamávání sebe sama.“ (s. 32) Autor se jakožto velký znalec moderních německých dějin snaží při výkladu problematiky jít až ke kořenům „zvláštní německé cesty“ (*Sonderweg*) a hledá proto příčiny úspěchu nacistického hnutí hluboko v „dlouhém 19. století“. Nacismus se podle Reichela opíral o silné podhoubí antiosvícenské „sekulární religiozity“, které bylo úzce spjaté jak s kulturou, tak i s politikou. Tento rys je možné v německém prostředí sledovat od dob císařství přes výmarskou republiku až po třetí říši.

Jedním z východisek, o něž se autor opírá, je myšlenka, že vytvoření jednotného německého státu nebylo produktem svobodného a demokratického hnutí, ba právě naopak – stály za ním otevřené i zákulisní diplomatické tahy, dynastické a velmocenské zájmy a také významná vojenská vítězství. Politickými nezdrary zklamané a deprimované středostavovské vrstvy se po nezdaru revoluce vedené „zdola“ v roce 1848 namísto politického angažování proto raději uchylovaly k aktivitám v oblasti kultury (například v hudbě nebo ve spolkovém hnutí). Do stejných sfér bylo snažení těchto vrstev vytlačováno i po sjednocení „shora“ v roce 1871, kdy se v německém prostředí od sebe oddělila nacionální a liberální tradice ve prospěch oné první (narozdíl třeba od vývoje v Británii). Podle Reichela s sebou „útěk od politiky“ přinesl velmi závažné důsledky v rovině jejího praktického a každodenního pojmání – politika byla vnímána stále více jako něco, co je prostým lidem spíše vzdálené, „cizí“, a v jejím chápání se často uplatňovala „esteticko-náboženská“ měřítko. Když ve víru Velké války zaniklo německé císařství, dílem z vůle vítězů, dílem pak rukama bývalých vládnoucích elit bylo tíživé dědictví porážky a břímě neúspěchu vrženo na bedra představitelů mladé, liberální a „moderní“ republiky. Ti se kromě konfrontace s politickými, hospodářskými a sociálními otřesy byli nuceni vyrovnávat s velmi silným tlakem konzervativních, „antimodernistických“ a protidemokratických živlů, které se naopak snažily těžit z jejich neúspěchů. Jak známo, v tomto zápase nakonec zvítězil nacismus, který mimo jiné velmi dobře dokázal „fascinovat“ a mobilizovat masy za pomoci postupného stírání rozdílů mezi kulturou a politikou.

Vysoké míry estetizace politiky by samozřejmě nebylo možné dosáhnout bez vhodných podmínek, široké škály nástrojů a bez využití rozmanitých zdrojů „sociálně-kulturního kapitálu“, které se v německém prostředí vyskytovaly. Nacismus ja-

---

4 Viz KŘEN, Jan: Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek. In: *Český časopis historický*, roč. 97, č. 2 (1999), s. 321–324.

kožto vrcholný produkt hluboké modernizační krize dokázal velmi dobře těžit a pracovat s pocity maloburžoazních a středostavovských vrstev, jež se cítily ohroženy na jedné straně velkoburžoazií a na straně druhé dělnickou třídou. Zmiňované vrstvy si nacismus dokázal nejen podmanit, ale staly se jeho hlavní oporou po celou dobu existence režimu. Zůstává dějinným paradoxem, že ačkoli nacistické hnutí vzešlo z buržoazní společnosti a vůči její autoritě a hodnotám se vlastně organizovaně a programově bouřilo, přesto ji dokázalo ovládnout – právě odtud podle Reichela vyvěrá jeden z klíčových pramenů „dvojí tváře“ třetí říše. Nacisté dokázali znejistělé střední vrstvy získat a posléze i ovládat díky velmi zdatnému užití složitého propletení dvojakých strategických tahů: na jedné straně fakticky nerespektovali zájmy zmiňovaných vrstev, současně jim však úspěšně tvrdili opak a uspokojovali je v symbolické rovině; potlačovali hrozící třídní konflikty, leč současně jejich nebezpečí pomocí propagandy zveličovali; systematicky oslabovali církevní vlivy, ovšem popularizovali a prosazovali xenofobní a rasistickou ideologii v pseudonáboženském duchu; využívali a „k obrazu svému“ přizpůsobovali staleté lidové tradice, a současně podporovali technologický pokrok. Z tavicího kotle „reakční modernity“ (Reichel si zde vypůjčil neobvyklý, oxymoronicky znějící, ale nadmíru výstižný termín britského historika Jeffreyho Herfa) měla vzniknout nová a jednoduchá „národní pospolitost“ nové Germánie, což se (naštěstí) ukázalo býti chimérou.

Kniha je strukturována do devíti kapitol, které se snaží zachytit a postihnout různé roviny kulturněpolitických metamorfóz reality třetí říše a částečně i období předešlých. V první části se autor zabývá kořeny rozporuplného vztahu mezi modernou a „antimodernou“, tak jak se v německém prostředí utvářel v prvních dekádách 20. století, přičemž následující kapitola velmi zdařile postihuje stav panující po nástupu nacismu. Čtenáři přibližuje soupeření hlavních reprezentantů „reakční modernity“ – Josepha Goebbelse, Roberta Leye a Alfreda Rosenberga – tří mocných „kohoutů“ zápasících o prosazení svých vlastních představ „na jediném smetišti“ kulturní politiky nacistického Německa. Opět se zde jasně prokazuje, že zásadu „Rozděl a panuj“ Adolf Hitler uplatňoval vertikálně i horizontálně skrz naskrz celou říši, ať už se jednalo o vojenskou, hospodářskou nebo kulturněpolitickou sféru.<sup>5</sup>

Na příkladu zinscenování symbolické „národní pospolitosti“ při tradičních norimberských sjezdech NSDAP Reichel ukazuje, kterak nacisté s úspěchem dokázali pracovat s teatrologickými metodami a postupy. I díky systematickému využití masových médií moderní doby (tisk, rozhlas, film) byl také cílevědomě utvářen a udržován „mýtus Vůdce“, jeden z klíčových prvků fungování nacistického režimu vůbec. Britský historik Ian Kershaw, jeden z největších odborníků na novodobé německé dějiny, z jehož díla Reichel při psaní mimo jiné také čerpal, k tomu uvádí: „Nastolení Hitlerova charismatického vůdcovství, především uvnitř NSDAP během 20. let a poté

---

5 O dalším případě soupeření uvnitř nacistického mocenského aparátu, tentokrát v doméně vojensko-hospodářské, viz např. PADFIELD, Peter: *Himmler: Reichsführer SS*. Olomouc, Votobia 1996, s. 385 n.

ve státě po roce 1933, sloužilo jako hlavní základ pro upevnění vztahů mezi Hitlerem a jemu podřízeným vedením strany. Integrační funkce byla zde rozhodující. (...) Po roce 1933 byly ... politické konflikty a zavilá osobní nepřátelství, které by nacistický systém jinak zcela zničily, vyřešeny pouze Hitlerovou charismatickou autoritou – díky jeho nepopíratelné pozici, která tvořila základnu legitimacy nacismu a ztělesnění nacistické ‘myšlenky’ pro veřejnost.<sup>6</sup> Stranou Reichelova výkladu nezůstávají ani taková témata jako oslavy „stranicko-náboženských“ a národních svátků, provozování kultu mrtvých nebo formování elitního řádového společenství „ve znamení smrtihlava“ – jednotek SS. Zvláště zde vynikne originalita estetizujícího a antropologizujícího přístupu, který sice poněkud povrchně, o to však podnětněji vystihuje problematiku, jíž se „sto plus jedenkrát“ (leč v tradičně „pozitivistickém“ duchu) věnuje lavina populárně laděných a často nepřilíš seriózních publikací o třetí říši a jednotkách SS, valící se na pulty a regály českých knihkupectví v uplynulých letech.

Velmi zajímavě Reichel shrnuje, jakým způsobem nacisté reinterpretovali pojetí práce („třídní boj“ byl nahrazen „radostí“) a jak se za pomoci nově zakládáných a centrálně řízených organizací (například *Kraft durch Freude*) snažili ovládnout další část „duše“ německého dělníka a zaměstnance, tentokrát v oblasti trávení volného času. (Na německé předobrazy směřících se, šťastně vypadajících a „radostně žijících“ lidí v českém prostředí z let pozdějších upomínají například populární filmové veselohry o inspektoru Pražských dopravních podniků Andělovi.)<sup>7</sup> Němečtí pracující se tak mohli za zvýhodněnou cenu účastnit organizovaných ozdravných pobytů, domácích i zahraničních poznávacích zájezdů nebo výletních plaveb (již tehdy bylo prý jednou z oblíbených destinací německých turistů španělské pobřeží a Kanárské ostrovy). Specifickému druhu „náboženství 20. století“ – sportu – a neustálému pnutí mezi preferencí jeho masové nebo výkonnostní formy je věnována další část „volnočasové“ kapitoly. Berlínská olympiáda v roce 1936 může posloužit za případovou studii dokládající, jak totalitní režimy zacházejí ve svůj prospěch s vrcholnými sportovními událostmi.<sup>8</sup>

I když předposlední kapitola nese název „Bydlení a architektura“, zdaleka se nezabývá pouze kulturou příbytků obyvatel třetí říše. Dostává se zde pozornosti do paměti velmi dobře zapsaným tématům, jako je budování dálnic, monumentální architektura nebo velkolepé urbanistické projekty, ale také oblastem poněkud zapomenutým, avšak o nic méně důležitým, jako je výroba osobních automobilů nebo sortiment spotřebního zboží. Peter Reichel velmi trefně podotýká, že mno-

6 Viz KERSHAW, Ian: *Hitlerův mýtus: Image a skutečnost v Třetí říši*. Praha, Iris 1992, s. 229.

7 Oba filmy – *Dovolená s Andělem* (1952) a *Anděl na horách* (1955) – vznikly pod vedením režiséra Bořivoje Zemana.

8 Ať chceme nebo ne, takovéto akce se již od doby starořeckých olympiád vždy odehrávají v určitém ideovém a politickém kontextu a bude se tak pravděpodobně dít i nadále. Pokud bychom měli parafrázovat slavný Clausewitzův výrok, pak v dnešní době stále více platí, že „sport je politikou vedenou jinými prostředky“. V zájmu všech sportovců i obce fanouškovské doufejme, že se nikdy nestane *pouze* politikou...

hé z těchto reálně existujících či plánovaných vymožeností „hnědému režimu“ si po očistné denacifikaci „přivlastnila“ Adenauerova Spolková republika, takže se staly symbolem nově budované prosperity – za všechny jmenujme proslulý „lidový vůz“, Volkswagen neboli „Brouk“. Poslední kapitola se postupně věnuje vybraným projevům umění a „vysoké kultury“ (literatuře, divadlu, hudbě a výtvarnému umění), přičemž se snaží rozbít bariéru vžitých stereotypů o tom, že mezi kolaborační legitimizující režim a „neprodejnou“ apolitičností existuje jasně definovaná hranice. Bylo tomu spíše naopak...

Někteří recenzenti sice Reichelově knize vyčítají, že je v převážné míře založena na poznatcích ze sekundární odborné literatury, a nikoli na práci s primárními prameny, avšak já osobně si nemyslím, že by to zde bylo příliš na škodu.<sup>9</sup> Její přednosti spočívají právě v oné šíři záběru, a jak již bylo zmíněno výše, především ve způsobu uchopení a práce s tématem. Odborného i laického zájemce kromě poznámek zcela jistě potěší zařazení česko-německé konkordance názvů třetí říše, dále pak bibliografie a pro lepší orientaci také jmenný rejstřík. Naopak oproti jiným pracím z produkce nakladatelství Argo zde marně budeme hledat medailon autora stejně jako zařazení díla do obecného historiografického kontextu, jak jsou na to již mnozí čtenáři zvyklí. Je nutné podotknout, že dílo je sepsáno velmi srozumitelně a vzhledem ke své syntetičnosti i poměrně čtivě, k čemuž nemalou měrou přispívá zdařilý český překlad Josefa Bočka. Pozoruhodnou součástí knihy jsou černobílé obrazové přílohy doprovázené obsáhlými komentáři, které jsou (pravděpodobně z ekonomických důvodů) vloženy souhrnně na jedno místo. Jelikož zřejmě každá pěkná kniha musí mít i své pihy na kráse, objevuje se v textu i malé množství překlepů, jež ovšem neruší celkový dojem.

Co zvláštního by mohla Reichelova kniha přinést českému čtenáři? Potenciální paralely a inspirace nabízí autor v předmluvě k českému vydání. Češi i Němci sdílejí posttotalitní zkušenost, jež se projevuje snahou vytěsnit, „externalizovat“ minulost a stylizovat se do role – více či méně pasivní – oběti: v německém případě obětí nacismu (a u obyvatel NDR i komunismu), v případě českém nejprve obětí „komplotu velmocí“ v Mnichově roku 1938, posléze nacistické okupace a konečně vynucené kapitulace tváří v tvář komunismu. Kolektivní většinová paměť (a jí ovlivněná část sepisovaných dějin) však opomíjí nejen dobovou pasivitu, ale také sympatie určitých kruhů s nedemokratickými hnutími, nebo dokonce otevřenou aktivitu v jejich prospěch... Jak hnědá, tak i rudá diktatura disponovaly svým svůdným klamem, jehož kouzlo vlivem nejrůznějších okolností v druhém případě fungovalo o poznání déle. Je nutné podotknout, že obrovskou masu lidí nejen u nás, ale i v dalších zemích bývalého východního bloku, toto kouzlo stále silně láká a vyvolává nostalgické vzpomínky. Nezbyvá než si přát, aby se i česká historie dočkala nějaké podobné, kriticky sepsané, „odkouzlující“ a přitom lhbivé práce, jako je ta Reichelova.

---

9 Podobně viz např. BAIRD, Jay W.: Der Schöne Schein des Dritten Reiches: Faszination und Gewalt des Faschismus. In: *The American Historical Review*, roč. 99, č. 4 (říjen 1994), s. 1347 n.

Recenze

## Rakouská identita v proměnách mýtu

Vlastimil Hála

STACHEL, Peter: *Mythos Heldenplatz*. Wien, Pichler Verlag 2002, 119 stran.

Rakouská komise pro vědy o kultuře a dějiny divadla (*Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte*) si klade za úkol zmapovat různé aspekty kulturního a obecněji duchovního života bývalé habsburské monarchie. V tomto rámci se zabývá jako zvláštním problémem i symbolickým významem pamětihodných míst, tématem, které bylo inspirováno především sedmisvazkovým dílem *Les Lieux de Mémoire* (Místa paměti), jež vydal v letech 1984 až 1992 v Paříži Pierre Nora.

Do tohoto rámce náleží i knížka Petera Stachela, autora, který se kromě dějin vědy a témat označovaných dnes jako „historická sémiotika“, zabývá i filozofickými otázkami, například vztahem Bolzanovy filozofie k rakouskému kulturnímu prostředí. Symbolický význam vídeňského Náměstí hrdinů (*Heldenplatz*) zkoumá Stachel v různých kontextech: nejobecnějším je problém rakouské identity, respektive spíše identit, který není u našich sousedů jednoduchou záležitostí, zvláště po rozpadu mnohonárodní „podunajské monarchie“, v níž se nacionálně uvědomělá vůdčí vrstva převážně identifikovala s kulturně a civilizačně pojatým „němectvím“, přičemž ovšem zároveň zdůrazňovala rakouskou svébytnost. V „nechtěném“ (nejen nacionalisty, ale i například sociálními demokraty, původně i mnoha katolickými konzervativci) poválečném státě – rakouské republice vzniklé z vůle tvůrců versailleského systému – se totiž rakouská společnost diferencovala jednak silnějším přimknutím k oné specifické rakouské identitě, jež vykrystalizovala v domácí formu umírněného fašismu Engelberta Dollfusse a Kurta von Schuschnigga, jednak identifikací s německým živlem, ať už pochopeným v třídním smyslu (sociální demokraté) nebo rasově nacionálním (nacisté).

Právě Náměstí hrdinů se stalo symbolem proměn rakouské identity i bojů o její podobu. To autor hned v úvodu dokumentuje ostrými střety na tomto náměstí v roce 2002 u příležitosti výstavy o zločinech wehrmachtu za druhé světové války, jež je možno vnímat i jako symbolický spor o smysl novodobých rakouských dějin. Klí-



čovou roli ve Stachelově výkladu totiž tvoří právě německý anšlus Rakouska v roce 1938, Hitlerem interpretovaný jako „vstup mé vlasti do Německé říše“ ve smyslu naplnění dějinného osudu; právě „dějinám“ podával Hitler teatrální „hlášení o provedení“ úkolu (s. 15 n.). Stachel, a v tom tkví jeho přínos k interpretaci této problematiky, upozorňuje při té příležitosti na opomíjenou skutečnost, že totiž obraz anšlusu a masového nadšení, zvláště ve Vídni, vznikl jako produkt nacistické propagandy (s. 22–25); Stachel uvádí i názory, že například *Heldenplatz* nebyl tehdy zaplněn tak kompletně jako při Katolickém dnu v roce 1933 a podobně.

Otázku, bylo-li Rakousko první obětí nacistů, anebo zda naopak Rakušané poskytovali jejich režimu masovou podporu, řeší autor možno říci „dialekticky“: oběma tvrzením přiznává relativní hodnotu (s. 22–25). Stachel také poukazuje na to, že ve výběru Náměstí hrdinů pro adoraci „němectví“ nacisté nepřišli s něčím zcela novým, nýbrž navázali na tradici nacionalismu 19. století, za jeho „retrospektivní“ přivlastnění“ údajně „německého“ středověkého státu (s. 26 n.).

Nacionální, případně bojovně nacionalistický význam není však jediným symbolickým pojetím prostoru Náměstí hrdinů; z nedávné doby, respektive současnosti, uvádí Stachel i protichůdná pojetí, jako je například symbol „právního státu“ (v upomínku na první rakouskou ústavu z roku 1861), který byl dokonce podle jednoho vyjádření vzorem pro Evropu (s. 108 n.). Mezi specifickými symbolickými způsoby využití Náměstí hrdinů autor uvádí ještě například vítání sportovních idolů a podobně.

Další linií, kterou Stachel sleduje, je obraz (respektive obrazy) Náměstí hrdinů v literární a vůbec umělecké tvorbě. Zde uvádí mimo jiné báseň Ernsta Jandla „Wien: heldenplatz“ (!) nebo divadelní kus Thomase Bernharda z roku 1988 *Heldenplatz*, který vyvolal svým paralelizováním let 1938 a 1988 a ostrým odporem vůči „katolicko-fašistickému“ Rakousku prudké polemiky a rozdělil stanoviska veřejnosti (s. 37–40). Helmut Qualtinger naopak ve své próze *Herr Karl* z roku 1961 srovnává rok 1955 s rokem 1933 (s. 44). Také v uměleckých dílech se tedy Náměstí hrdinů stává místem konfrontace názorů a ideálů i symbolem nejednoduchých rakouských zápasů o identitu.

Stachel zkoumá proměny významu Náměstí hrdinů i v jejich konkrétním historickém vývoji; všímá si přitom různých komponent tohoto prostoru i jeho rámců, proměn stavebního vývoje, a zejména obou jeho dominant, tj. soch Evžena Savojského a Karla Habsburského. Při této příležitosti uvádí i celou řadu až komických zajímavostí, dokumentujících proměny interpretací symbolů v závislostech na turbulentních časech: například proměny využití Canovova Thésea, který původně měl být součástí napoleonského kultu na náměstí v Miláně, ale po Napoleonově porážce se stal – pro změnu – symbolem konečného vítězství restaurace nad revolucí (s. 52–54), aby dnes zdobil Umělecko-historické muzeum ve Vídni.

Prvek komična neabsentuje ani v případě obou dominantních pomníků „rakouských“ vítězů: arcivévodě Karla, který dosáhl dílčího vítězství nad Napoleonem u Aspernu a zasloužil se podle nápisu, který nechal zhotovit František Josef I., o „německou“ slávu, a proslulého vojévůdce Evžena Savojského, prince francouzsko-italského původu. Oba pomníky označuje Stachel právě za výraz rakouské, re-

spektive německo-rakouské „heroické svébytnosti“ (totiž toho, co vytváří identitu, doslova *Selbst*; s. 79). Ta ovšem působila poněkud nepatřičně v době, kdy rakouská armáda utrpěla na italském bojišti u Magenty a Solferina v roce 1859 porážku od francouzsko-italských vojsk, což mělo právě i komický následek: odhalení pomníku arcivévody Karla muselo být odloženo (s. 83–85). Stachel, jakožto břitký ironik, má vytřbený smysl pro symboliku podobného typu a její komickou dimenzi, když dále sleduje například proměny směřování šavle bána Jelačiče v Záhřebu; šavle, jež původně mířila proti Maďarsku, posléze byla (i s pomníkem samozřejmě) komunisty odstraněna, a od devadesátých let protíná vzduch směrem – jak jinak – k Srbsku.

Autor se ovšem nezabývá jen touto komickou stránkou pomníkové symboliky; ta je mu spíše součástí celkové mnohvrstevné problematiky významu a proměn symbolů, jež mají samozřejmě i svůj, zvláště v dobovém sebepochopení, vážný aspekt. Stachel tak nastiňuje pluralitu interpretací, jež zachycovaly jak užší významy, jako je vyzdvižení Rakouska proti Prusku, tak i významy obecnější, jako je ztělesnění moci habsburského domu i jeho „německé“ identity (s. 84 n.).

Autor také zdůrazňuje konkrétní i symbolický význam obou pomníků pro strukturu prostoru Náměstí hrdinů. V této souvislosti se věnuje jeho jednotlivým stavebním komponentám; za nejzajímavější pokládám pasáže věnované Hradní bráně (*Burgtor*), postavené rovněž v 19. století, jež je zasvěcena vojákům padlým v nejruznějších válkách, údajně s nadšením. *Burgtor* měl být využit pro potřeby stavovského rakouského meziválečného státu: právě u příležitosti Katolického dne tam řečnil například kardinál Theodor Innitzer. Poté se ale této symboliky chopili v novém smyslu nacisté: vystoupil tam i Adolf Hitler, a v nitru stavby je snad dodnes skryta destička s nacistickým poselstvím (s. 99 n.). Asi nic nedokumentuje lépe to, co autor nazývá „elasticitou“ rakouské identity.

Druhou nejvýznamnější architektonickou památkou, jíž věnuje Stachel pozornost, je Nový hrad (*Neuburg*), původně součást císařského sídla. Republika si s ní po porážce centrálních mocností nevěděla rady, protože zmizel její tradiční imperiální *background* a bylo třeba naplnit její rozsáhlé prostory nějakým novým smyslem; tento proces se protáhl hluboko do poválečného období a byl završen instalováním Rakouské národní knihovny (s. 78).

Stachel vnímá ovšem celý prostor nejen Náměstí hrdinů, ale i jeho okolí, v širších stavebních, architektonických i symbolických souvislostech. Ve stopách knihy Carla E. Schorskeho *Vídeň na přelomu století*, jež byla v roce 2000 přeložena i u nás, si všímá symboliky přestavby Vídně v éře liberalismu 19. století. Každá z klíčových staveb tehdy symbolizovala určitý ideový záměr: například univerzita byla postavena v neorenesančním stylu jako symbol světského poznání, neogotická radnice symbolizovala městské svobody po příkladu architektury německého severu a Flander, parlament měl připomínat antickou demokracii, zatímco votivní kostel symbolizoval pro Rakousko tak typické spojení oltáře, trůnu a vojska (původně byl garnizonním kostelem; s. 69–74). Toto velkoburžoazní sebevědomí bylo ovšem také terčem pozdějších kritických hlasů, z nichž Stachel uvádí slavného architekta Adolfa Loose, který nazval tuto přestavbu Vídně „potěmkinovským městem“ (s. 70).

Autor si všímá i obecnějších aspektů proměn rakouské identity. *Heldenplatz* je v tomto ohledu symbolem tragických i tragikomických proměn jejího hledání Rakušany, hledání ztíženého absencí (relativně) souvislé tradice národního státu, z níž vycházejí zvláště francouzské analýzy tohoto tématu (ani tuto modelovou interpretaci však nechápe Stachel jako něco zcela samozřejmého; s. 112 n.). Nesamozřejmost národního bytí a identity – otázka, kterou u nás v návaznosti na Huberta Gordona Schauera nadnesl na čtvrtém sjezdu československých spisovatelů v roce 1967 Milan Kundera – má pro naše jižní sousedy eminentní význam, neboť zvláště po traumatu způsobeném nacistickým anšlusem, ale i (jak správně tuto epizodu rakouského vývoje Stachel připomíná) po zkušenosti umírněně fašistického stavovského státu domácí výroby (*hausgemachter Ständestaat*; s.113), nebylo jednoduché přijmout nějaký národními dějinami samozřejmě poskytnutý model identity. Připomenutí této stránky rakouských dějin je potřebné, neboť poukazuje k meziválečnému rozlomu rakouské společnosti, pro který byl charakteristický zápas mezi dosti ortodoxním marxismem rakouské sociální demokracie na straně jedné, politickým katolicismem s jeho fašizující inklinací na straně druhé, což vedlo k jejich násilné konfrontaci a ustavení onoho „stavovského státu“; dodejme, že právě tomu se tyto základní ideově-politické proudy formující podstatně rakouskou identitu snažily vyhnout v poválečné éře rozdělením sfér vlivu, i za cenu určitého znehybnění politického života.

Stachelův břitký, často „rakousky sebeironický“ styl, jenž pracuje s bohatými výrazovými prostředky a „postmodernisticky“ konfrontuje vznešené i profánní ve smyslu osvětlování přízemního a často komického pozadí vznešeně patetických symbolických inkarnací různých historických forem oficiálního sebepochopení rakouské identity, je devizou zajišťující autorově knížce širší čtenářský ohlas. Pro české zájemce je pak Stachelova publikace zajímavá i tím, že – podobně jako mnohé další studie rakouských kolegů – problematizuje právě onen „habsburský mýtus“, který nachází už od dob „normalizace“ mezi značnou částí české inteligence, zvláště pak mezi příležitostnými amatérskými producenty různých dějinněfilozofických konstrukcí z řad umělců a žurnalistů, tak silnou rezonanci.

*O časopisech a archivech*

## **Soudobé dějiny na stránkách dnešních maďarských časopisů**

Eva Irmanová

Pestrému a rozmanitému politickému, společenskému a kulturnímu životu v Maďarsku odpovídá i nesmírné množství periodik, která v Maďarsku vycházejí a která zahrnují veškeré myslitelné oblasti lidské činnosti. Velkou část tohoto spektra tvoří časopisy věnované společenskovědním, historickým a kulturním tématům, mezi nimiž významné místo zaujímají události uplynulého století. Jejich přehled a celkový profil, který se pokusím nastínit, nebude a ani nemůže být úplný; zaměřila jsme se především na ty nejpodstatnější. Úvodem ještě podotýkám, že stejně bohatě rozvětvená je i institucionální scéna zabývající se historickými a společenskými problémy od nejstarších dob po současnost. Představuje množství institucí spjatých do nejrozličnějších rámců, od Maďarské akademie věd přes různá ministerstva a nadace až po samostatně existující ústavy.

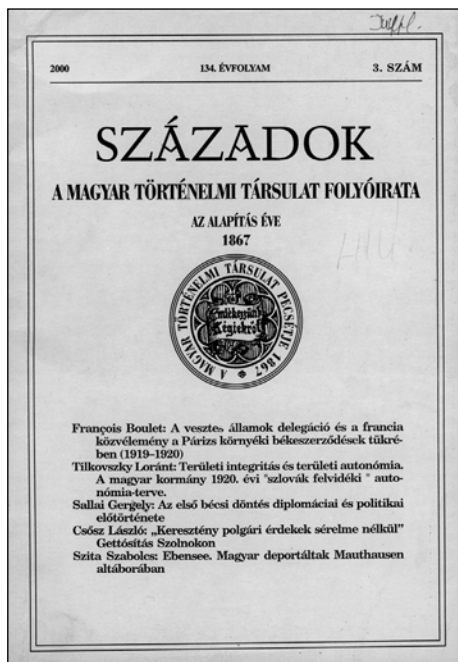
Z hlediska zájmu tohoto článku je třeba na prvním místě jmenovat Historický ústav Maďarské akademie věd (*MTA Történettudományi Intézet*), předmětem jehož činnosti jsou maďarské národní dějiny od nejstarších dob do současnosti. Při Historickém ústavu působí jako samostatná instituce Ústav pro výzkum a dokumentaci maďarské revoluce roku 1956 (*Az 1956-os Magyar forradalom történetének dokumentációs és kutatóintézete*). V rámci Maďarské akademie věd dále funguje Politickovědní ústav (*Politikatudományi Intézet*) a před několika lety založený Ústav pro výzkum menšin (*Kisebbségkutató intézet*), který se zabývá především problematikou maďarských menšin žijících v zahraničí, a to jak jejich postavením po roce 1918, tak nejsoučasnějšími problémy. Výzkumné středisko pro východní a střední Evropu (*Kelet- és Középeurópai Kutató Központ*) při akademii věd se zaměřuje na studium dějin středoevropských zemí v 19., a především ve 20. století. Evropskou, a zejména středoevropskou problematikou se zabývá také Ústav pro

střední Evropu (*Középeurópai Intézet*) při Nadaci László Telekiho a Evropský ústav (*Európai Intézet*) při Středoevropské univerzitě v Budapešti. Předmětem zájmu Ústavu László Telekiho (*Teleki László Intézet*) a jeho centra pro zahraničněpolitická studia je maďarská, středoevropská a evropská zahraniční politika, především v současnosti. Vedle něj zahraniční politiku studuje také Maďarský ústav pro mezinárodní otázky (*Magyar Nemzetközi Intézet*). Maďarské i obecné dějiny 20. století, především pak po roce 1945, jsou středem pozornosti Ústavu dějin 20. století (*Huszadik század Intézete*). Podobný záběr činnosti má i bývalý Ústav dějin strany ÚV MSDS (Ústředního výboru Maďarské socialistické dělnické strany), který se transformoval v Politicko-historický ústav. Dějinami vojenství a armády od středověku po současnost se zabývá Vojenskohistorický ústav (*Hadtörténeti Intézet*). Kromě těchto vyjmenovaných institucí se ovšem historie od nestarších dob po současnost pěstuje ještě v řadě dalších středisek při maďarských vysokých školách, a to jak v Budapešti (především při filozofické fakultě zdejší univerzity), tak v Debrecínu, Pécsi a jiných městech.

### Časopisy s historickou kontinuitou

Maďarské historické časopisy z hlediska doby jejich vzniku a další existence je možno rozdělit do několika skupin. Zaprvé jsou to časopisy, které vycházely už před změnou režimu v Maďarsku a ve víceméně nezměněné podobě vycházejí i nadále. Při této příležitosti bych ráda poznamenala, že vzhledem ke specifické situaci v Maďarsku před rokem 1990 ve srovnání s ostatními zeměmi socialistického bloku byla maďarská historická produkce, zejména od sedmdesátých let, zasažena jen v minimální míře balastem marxisticko-leninské ideologie a v jejím charakteru nedošlo po změně režimu k žádnému celkovému ostrému zlomu, jak to koneckonců dokládají i jednotlivé historické statě. Podstatně se tehdy nezměnila terminologie ani historická témata. Jedinou na první pohled viditelnou změnou byl návrat k původní vizuální podobě u časopiseckých titulů s delší historickou tradicí.

Mezi takovéto tituly patří především časopis *Századok* (Staletí), přední maďarské historické periodikum, vydávané Maďarskou historickou společností a založené již v roce 1867. Vychází šestkrát ročně a jeho



redakční rada je složena z reprezentativních osobností maďarské historiografie, k nimž patří i její předseda, přední maďarský historik Pál Pritz. Stále se zde dodržuje tradiční členění příspěvků – dvě až čtyři zásadní rozsáhlé statě, opatřené cizojazyčným resumé, a několik kratších statí bez resumé, věnovaných dílčím problémům. Velmi bohatá je obsáhlá recenzní rubrika, sledující i zahraniční historickou produkci. Časopis se věnuje především maďarským národním dějinám od nejstarších dob do konce druhé světové války, přičemž převládají témata z doby do počátku 19. století. Dějinám po roce 1945 se časopis věnuje výjimečně. Takovou výjimkou byl článek mladého maďarského bohemisty Istvána Janeka v prvním čísle z roku 2004, v němž autor na základě archivního výzkumu sledoval realizaci výměny obyvatelstva mezi Maďarskem a Československem v letech 1945 až 1948 a úlohu, kterou v tomto procesu sehrál maďarský politik Mihály Károlyi.<sup>1</sup>

Dalším časopisem s dlouhou historickou tradicí (vychází od roku 1888), který se vrátil ke svému původnímu přebalu, je čtvrtletník věnovaný vojenským dějinám *Hadtörténelmi Közlemények* (Vojenskohistorická revue). Otiskuje obsáhlé statě s vojenskou tematikou jak z maďarských, tak z obecných, převážně starších dějin, nezavírá se však ani jiným oblastem. Například ve čtvrtém čísle z roku 2001 u příležitosti pětáctýřicátého výročí maďarské revoluce v roce 1956 vyšlo několik článků vztahujících se k této události. Stať Miklóse Horvátha „Revoluce roku 1956, boj za svobodu a Varšavská smlouva“ (s. 600–625) zkoumá jednu z klíčových otázek pro pozdější hodnocení maďarské revoluce – jakým způsobem ustavující listina Varšavské smlouvy upravovala činnost sovětských jednotek pobývajících na území Maďarska. Článek Istvána Eörsiho „Civilní povstalci v revoluci 1956“ (s. 626–639) upírá pozornost na další význačný moment tehdejších událostí, zatímco Imre Okváth podrobně rozebírá tajná jednání vedoucích představitelů bezpečnostních služeb socialistických zemí v Moskvě 7.–12. března 1955 na základě přísně tajné zprávy ministerstva vnitra Maďarské lidové republiky. Ve zmíněném čísle byla zároveň zveřejněna valná část diskuse probíhající okolo publikace Pála Pritze *Bárdossy László*, která se týkala okolností procesu s bývalým maďarským premiérem Bárdossym, jenž po boku Hitlera zavlekl Maďarsko do války proti Sovětskému svazu, a hodnocení jeho viny (s. 707–738). Ve čtvrtém čísle z roku 2004 se Miklós Horváth vrací k tématu studií „Organizace a sestava Národní gardy v roce 1956“ (s. 1008–1049), která na základě archivních dokumentů podrobně analyzuje formování a složení tohoto revolučního orgánu a jeho působení v dramatických dnech mezi 23. říjnem a 4. listopadem 1956. Stať Ildikó Zsitmányiové v témže čísle „Povaha ‘tajné války’“ (s. 1086–1101) se zabývá otázkami internace a trestního řízení, které bylo v letech 1948 až 1950 vedeno proti členům takzvaného Sdružení maďarských bojovníků, a příspěvek Miklóse Szabó „Vznik maďarské vojenské akademie a její první školní

---

1 Článek vyšel v českém překladu pod názvem „Aktivity Mihálye Károlyiho v letech 1945–1948, vztahující se k uspořádání československo-maďarského vztahu a k výměně obyvatelstva“ ve *Slovanském přehledu*, roč. 91, č. 2 (2005), s. 233–245.

rok (1. říjen 1950 – 30. září 1951)“ (s. 1102–1148) nazírá tuto událost z pohledu urychleného dělení světa na dva nepřátelené systémy, vzniku studené války, probíhajícího korejského konfliktu a „zrození“ sovětské atomové bomby. Hlavní články *Vojenskohistorické revue* jsou opatřeny cizojazyčným resumé a každé číslo obsahuje bibliografii maďarské literatury k vojenským dějinám za uplynulé období.

V roce 1979 začal vycházet ilustrovaný časopis Maďarské historické společnosti *História*, nejprve jako čtvrtletník, v současnosti vychází již desetkrát ročně. Šéfredaktorem dodnes zůstal Ferenc Glatz, členy redakční rady jsou přední maďarští historici István Kertész, Péter Sipos, Zoltán Szász a další. Časopis, podobný našim *Dějinám a současnosti*, se orientuje na širokou veřejnost, kterou obecně srozumitelným způsobem seznamuje se svým pojetím obecných i národních dějin a jejich souvislostí. Publikují se zde články kratšího rozsahu – nikoli však na úkor odborné úrovně – z širokého spektra maďarských i obecných dějin od nejstarších dob po současnost. Redakce při výběru vychází vždy z toho, co bude pro čtenáře zajímavé, vrací se k frekventovaným tématům a nabízí jiný pohled, nebo naopak vyhledává události, které nejsou obecně známé. Každé číslo je bohatě vybaveno fotografiemi, reprodukcemi, kresbami a historickými mapami, pravidelně se vyskytují rubriky Články, Pozorovatel, Zprávy, Globus, Změna režimu a podobně. Velkou pozornost redakce věnuje historickým výročím událostí i osobností. Například první číslo z roku 1999 bylo z velké části zaměřeno na rok 1968 v Československu a vztah Maďarska k událostem „pražského jara“, jakož i na maďarskou účast na okupaci Československa.<sup>2</sup>

I v dalších číslech z posledních let najde zájemce o soudobou historii hojnost četby. Tak například v sedmém čísle z roku 2003 Gusztáv Kecskés v článku „NATO a maďarská revoluce v roce 1956“ (s. 3–6) dokazuje prvotní úmysl Západu nemíchat se do záležitostí sovětských satelitů, který zůstal jako vodítko zahraniční

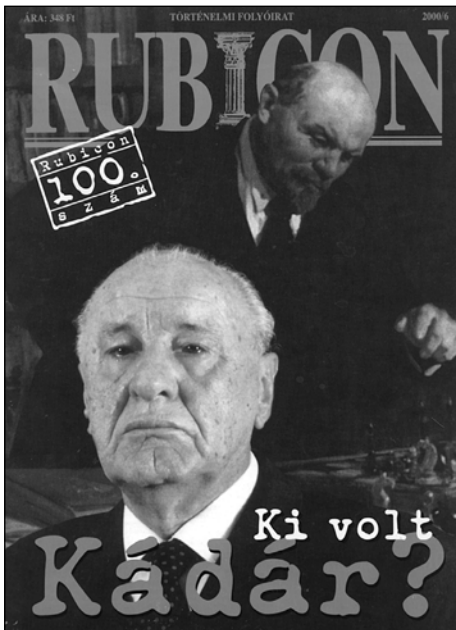


2 SIPOS, Péter: Eskalace nedůvěry: O roku 1968 dnes (s. 11); HUSZÁR, Tibor: Praha–Budapešť–Moskva, 1968: Rozhodnutí a jeho důsledky (s. 12–15); KUN, Miklós: Pjotr Šeľest o roce 1968: Rozhovor o hořké minulosti (s. 16–19); VIDA, István: Účast Maďarska na vojenské invazi v roce 1968: János Kádár a československé vedení (s. 20–24).

politiky v platnosti až do konce osmdesátých let. V rubrice „Změna režimu“ v témže čísle je publikována řada článků, jež zachycují podstatné okolnosti nové politické situace v Maďarsku: Ferenc Glatz přispěl úvahou „O evropském sociálním státě“ (s. 3 n.), Iván T. Berend statí „Stát blahobytu: Krize a východiska“, zaměřenou především na západní Evropu a Spojené státy (s. 4–10), Péter Sipos podal přehled o sociální záchraně v Maďarsku v letech 1970 až 1985 (s. 5–10). Dvojčíslo 8–9 z roku 2003 se netradičně věnovalo dějinám maďarského a světového fotbalu. První číslo z roku 2004 bylo do značné míry zasvěceno Imre Nagyovi. Připomnělo jeho modernizační pokus v letech 1953 až 1955 (článek Lajose Izsáka) a v příloze uveřejnilo Nagyovu životopisnou chronologii, kterou sestavil János M. Rainer. Dvojčíslo 2–3 téhož ročníku obrátilo pozornost k problematice maďarského židovství: meziválečné poměry zachytil článek Pétera Sipose „Židovství a politika Horthyho režimu v letech 1919–1938“ (s. 8–13), o době „konečného řešení“ židovské otázky v Maďarsku pojednal článek Lajose Gecsényiho „Po stopě Jarossova seznamu“ (s. 14–16), osud podkarpatských Židů připomenul György Haraszi článkem „Karpatská rapsodie: Z chudoby do ghetta“ (s. 23–28) a holokaust v maďarských venkovských župách nastínil Ferenc Nagy v článku „Už se víc nevrátí“ (s. 28–36).

Podobný typ časopisu jako *História* představuje *Rubicon*, který však začal vycházet až v roce 1990, taktéž desetkrát ročně. Je to ilustrovaný popularizační historický časopis zachovávající odbornou úroveň, který se zabývá především maďarskými (respektive uherskými) národními dějinami v celé historické šíři. Šéfredaktorem je Árpád Rácz, v redakční radě zasedají renomovaní maďarští historici jako György Litván, Mária Ormosová nebo Ignác Romsics. Jednotlivá čísla mají vždy jedno

ústřední téma. Například čtvrté číslo z roku 2004 je věnováno politikovi a filozofovi Istvánu Bibó. Analyzuje a hodnotí jeho činnost od třicátých let do revolučního podzimu 1956, kdy zasedl ve vládě Imreho Nagye, a přináší ukázky z Bibóova díla. Dvojčíslo 5–6 z téhož roku, s podtitulem „Cesta ke změně režimu“, v deseti článcích pojednává společenské procesy v Maďarsku v převratných letech 1988 až 1990. Kádárově éře se předtím věnoval *Rubicon* hned několikrát: v prvním čísle z roku 1998 a šestém čísle z roku 2000, hned následující sedmé číslo hledalo odpověď na otázku „Kdo byl Kádár“ a Kádárova životní cesta byla obsahem i osmého čísla téhož ročníku. Z dalších hlavních témat pak stojí za pozornost například výroční mezníky dvacátého století





(1918, 1938 a 1968) v sedmém čísle z roku 1998, „Století komunismů“ ve dvojčísle 4–5 z roku 2001, maďarská Státní bezpečnost v padesátých letech ve dvojčísle 6–7 z roku 2002, utváření jaltského systému ve dvojčísle 9–10 z téhož roku a maďarský rok 1956 v závěrečném dvojčísle 11–12 ročníku 2002.

Čtvrtletníkem s historickou tradicí je časopis Historického ústavu Maďarské akademie věd *Történelmi Szemle* (Historická revue), v jehož redakční radě opět zasedají přední maďarští historici Tibor Hajdu, Lajos Izsák, Emil Niederhauser, Mária Ormosová, Attila Pók, Éva Somogyiová, Zoltán Szász a István Vida, v čele s předsedou Ferencem Glatzem. Revue je zaměřena na maďarské a obecné dějiny v celé historické šíři, s důrazem na dějiny 19. a 20. století. Uveřejňuje sice články kratšího rozsahu než například *Századok*, hlavní příspěvky však mají cizojazyčné resumé a bohatý poznámkový aparát. Hodně prostoru patří recenzím, v samostatné rubrice se publikují významné historické dokumenty, především z moderních dějin. Časopis má i své zahraniční přispěvatele. Současným dějinám, respektive dějinám po roce 1949, je vyhrazeno místa nejméně, ba téměř žádné. Jednou z výjimek byl článek Gusztáva Kecskése „Francouzská diplomacie a maďarská revoluce v roce 1956“ ve dvojčísle 1–2 z roku 2003 (s. 99–114), který na základě dokumentů z francouzských archivů analyzoval vnitropolitické a zahraničněpolitické kroky francouzské vlády v souvislosti s maďarskou revolucí v roce 1956 a zároveň i francouzsko-maďarské vztahy v diplomatické, politické, hospodářské a kulturní oblasti.

Od roku 1957 vychází měsíčník Vědecké společnosti pro šíření znalostí *Valóság* (Skutečnost). Není zaměřen výhradně na historii, přináší také články z oblasti kultury, školství, sociologie, životního prostředí, různých společenskovedních teorií a podobně. V poslední době se zde dostávají do popředí otázky evropské integrace. Články nejsou dlouhé a postrádají resumé, neschází však poznámkový aparát a seznam použité literatury. Časopis, v čele jehož redakční rady je Károly Vigh, uveřejňuje recenze a také přehled důležitých zpráv a článků ze zahraničního tisku. Z obsahu posledních ročníků zaznamenávám „Přehled teorií o typech a formách složeného státu: Federace – konfederace – spolkový stát“ v prvním čísle z roku 2004 (s. 15–28), v tomtéž čísle článek o postavení koložvárských Němců od roku 1945 do současnosti (s. 81–95) a příspěvek o vztahu mezi katolickou církví v Maďarsku a státem v letech 1945 až 1965 (s. 109–111). V následujícím čísle vyšly články o vodním díle Gabčíkovo-Nagymaros, dějinách budapeštské prostituce a rozsáhlejší stať Tamáse Prugbergera „Kolektivní práva a zájmy národních menšin v Karpatské pánvi“ (s. 51–64).

### „Nástupnické“ časopisy

Druhou skupinu časopisů tvoří ty, které bychom mohli nazvat „nástupnickými“. Typickým příkladem je čtvrtletník *Múltunk* (Naše minulost). Začal vycházet od března 1989 jako nástupce časopisu *Párttörténeti Közlemények* (Stranická historická revue), stále ještě jako časopis Ústavu dějin strany ÚV MSDS. Od roku 1990 pak vychází (se stejnou redakcí) s podtitulem „Politicko-historický časopis, časopis Politicko-historického ústavu“. V redakční radě jsou zastoupeni renomovaní historici pro

dějiny 20. století, jejím předsedou je Gábor Székely. *Múltunk* představuje přední maďarské periodikum pro nejnovější a současné dějiny, typická je pro něj spolupráce se zahraničními autory. Publikuje rozsáhlé statě opatřené cizojazyčným resumé a poznámkovým aparátem, obsahuje širokou recenzní rubriku a přináší přehledné informace o nových knihách.

Z profilu ročníku 2003 zaujme hned na úvod prvního čísla obsáhlá studie Tibora Huszára „János Kádár v 80. letech“ (s. 3–78), vycházející z autorovy monografie *Politický životopis Jánoše Kádára 1956–1989*. Na ni navazuje stať Andráse Gianoneho, která se zabývá činností maďarského nepolitického katolického hnutí Actio Catholica a jeho místem v maďarské společnosti v letech 1945–1948 (s. 79–126). József Juhász ve statě „Federalistické teorie a pokusy“ (s. 159–188) rozebírá otázky struktury, funkce a možné existence federálního státu od habsburské monarchie po rozpad federativní Jugoslávie. Sovětsko-jugoslávskému sblížení po roce 1955 a jeho vlivu na vnitropolitickou situaci v Maďarsku je věnován článek A. J. Sikalina (s. 208–234).

Ve druhém čísle z roku 2003 najdeme studii Tibora Hajdu, která na základě archivních dokumentů analyzuje činnost Mihály Károlyiho v letech 1947 až 1949, kdy zastával funkci maďarského vyslance v Paříži (s. 3–57). József Pankovits s využitím nových archivních pramenů pak popisuje vývoj maďarsko-italských mezistátních vztahů po roce 1956 (s. 159–198). Ve třetím čísle se Attila Urbán zabývá organizační výstavbou služeb maďarské Státní bezpečnosti v letech 1962 až 1980 a systémem jejich fungování (s. 3–74). Zsófie Eszter Tóthová ve studii „Životní způsob dělnictva v Maďarsku v letech 1930–1989“ (s. 75–106), která je součástí její disertační práce, provádí sociologickou analýzu proměňující se identity maďarského továrního dělnictva v několika politických režimech. V rubrice „Dokumenty“ přineslo zmíněné číslo dvě analýzy maďarsko-rumunských vztahů, zhotovené v letech 1958 a 1961 sovětským velvyslanectvím v Budapešti.

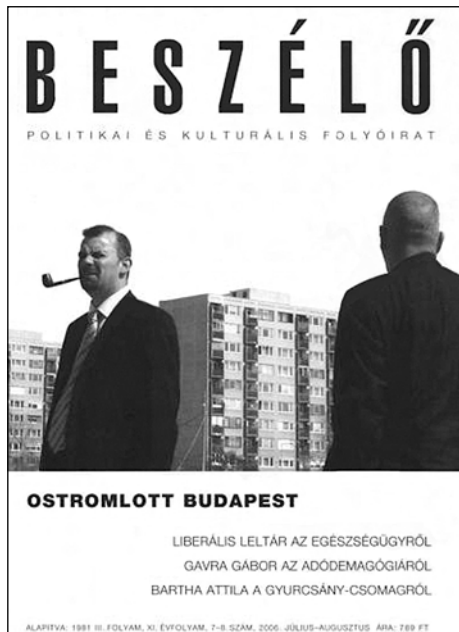
Čtvrté číslo z roku 2003 obrátilo pozornost čtenářů k mezinárodní politice, mimo jiné ve statích Tamáse Magyaricse „Americký politický konzervatismus“ (s. 3–35), Endreho Kisse „Le Pen a pravicový populismus“ (s. 36–74) a Gusztáva Kecskése „Maďarští uprchlíci z roku 1956 a Francie“ (s. 115–148). V dokumentární rubrice pod titulem „Výzvy a požadavky maďarských vysokoškoláků v roce 1956“ (s. 280–333) uveřejnilo dvacet tematicky souvisejících dokumentů s úvodním výkladem. V diskusní rubrice předložilo rozsáhlou úvahu předního maďarského historika Pála Pritze o současné maďarské historiografii se zvláštním zřetelem na postmodernu (s. 246–279).

V prvním čísle z roku 2004 jsou otištěny dvě podstatné statě. Zoltán Ripp v článku „Začátek konce: Mocenská politika MSDS před stranickou konferencí v květnu 1988“ (s. 3–47) analyzuje události v Maďarsku krátce před změnou režimu. Sleduje v něm mezinárodní souvislosti Gorbačovovy přestavby, návrat konzervativní vlny v Maďarsku na počátku roku 1988 a na druhé straně rozmach opozice. Stať Évy Ständeiskyové „Sovětizace maďarského literárního života v letech 1949–1951“ (s. 48–81) sleduje přeměnu Svazu maďarských spisovatelů v nástroj komunistické politiky, místo Györgye Lukáce v tomto procesu, působení tehdejšího hlavního maďarského marxistického ideologa Józsefa Révaiho, diskusi ve spisovatelském svazu

a události kolem přípravy sjezdu spisovatelů v roce 1951. Třetím velkým článkem čísla je „Vznik Jugoslávie“ od Nándora Majora (s. 82–128), který nastiňuje okolnosti vzniku Jugoslávie po první světové válce, důležité mezinárodní souvislosti i vnitropolitické události. Z kratších textů v rubrice „Přehled“ sluší připomenout příspěvek Pála Germusky a Tamáse Nagye „Výbor pro státní bezpečnost Maďarské strany pracujících, Výbor pro obranu a Rada obrany“ (s. 180–210), který analyzuje strukturu stranických orgánů majících na starost bezpečnostní otázky a obranu státu od přelomu let 1948 a 1949 do podzimu 1956.

Zvláštní místo mezi maďarskými časopisy zaujímá politický a kulturní měsíčník *Beszélő* (Hovorna), který založili v roce 1981 János Eörsi, Miklós Haraszti, János Kis a další maďarští intelektuálové. Do roku 1989 vycházel v samizdatové podobě nepravidelně, zhruba čtyřikrát ročně. Patřil mezi nejvýznamnější samizdatové společensko-politické časopisy a jako jeden z mála přežil i po roce 1990. Zabývá se společenským a politickým vývojem v Maďarsku, postavením menšin, sociologickými problémy, aktuálními politickými otázkami, kulturou a kulturní politikou, situací mládeže atd. Svým ideovým zaměřením stojí blízko liberálnímu Svazu svobodných demokratů – ostatně János Kis jako jeden ze zakládajících redaktorů a kmenových autorů byl na počátku devadesátých let předsedou SSD.

Fundamentální význam měl časopis v letech 1981 až 1989. Tomu odpovídá i skutečnost, že v roce 1992 se uskutečnilo souborné vydání všech těchto ročníků za podpory Kulturní nadace AB-Beszélő a Sorosovy nadace Maďarské akademie věd.<sup>3</sup> V předmluvě k tomuto soubornému vydání János Kis napsal: „Založit noviny či časopis je dnes obchodní počín. Založení Beszélő byl mravní počín. Chtěli jsme žít v souladu s lidskými právy, ačkoli mocenská opatření toto právo zpochybňovala. Nechtěli jsme kvůli povolení časopisu stát v předpokoji politiků, nechtěli jsme naše myšlenky cenzurovat proto, aby mohly být publikovány, chtěli jsme vyjádřit, že moc udržováním systému cenzury a autocenzury hrubě pošlapává naše mravní práva a že my se tomuto systému nepodřídíme.“ Podle jeho slov se zakladatelé časopisu ani na okamžik nedomnívali, že by



3 *Beszélő: Összkiadás*, sv. 1–3. Budapest, AB-Beszélő Kiadó 1992.

tato duchovní sebeobrana založená na lidských právech byla nějakou výsadou intelektuálních elit; chtěli žít v zemi, kde právo brání každého člověka bez rozdílu.

Časopis se bezvýhradně přihlásil k dědictví maďarské revoluce z roku 1956 a předchozích demokratických revolucí v letech 1848 a 1918. Otištěné články a programy vyjadřovaly přesvědčení, že reformní politika kádárovského typu už vyprázdnila svůj obsah. Otcové-zakladatelé časopisu byli přesvědčeni, že další rozvoj hospodářství a politiky v Maďarsku bude možný jen tehdy, když se podaří vytvořit vůči moci autonomní společenské sféry pod právní ochranou. Ty však podle nich nebylo možné získat shora jako dar, ale pouze vybojovat cílevědomým vystoupením. To bylo také nejdůležitější politické poselství demokratické opozice na sklonku kádárovské éry.

V první polovině osmdesátých let maďarské politické veřejné mínění nevěřilo tomu, že mezi zapojením se do reforem zaváděných shora a politicky prázdnou revoluční rétorikou zbývá prostor pro ještě třetí možnost. Časopis *Beszélő* se snažil přesvědčit o tom, že tato historická možnost existuje a že za její promeškání by země zaplatila vážnou cenu. Otcové-zakladatelé narozdíl od smýšlení většiny tvrdili, že vojenský puč z 13. prosince 1981 v Polsku neuzavřel novou etapu revolučního odporu, jako tomu bylo 4. listopadu 1956 v Budapešti a 21. srpna 1968 v Praze, nýbrž byl počátkem komplexní krize sovětského imperiálního systému. Za hlavní otázku pak považovali, jak bude Maďarsko na dovršení krize připraveno. Časopis průběžně komentoval společenskou a politickou situaci v zemi, panující hodnotový systém, chování a nálady obyvatel, strategii moci a odporu vůči ní, a stal se tak intelektuálním centrem vyjadřujícím opoziční mínění.

První číslo časopisu vyšlo k pětadvacátému výročí revoluce z roku 1956 a při této příležitosti také zveřejnilo dnes nepřiliš známý dokument – návrh koncepce opozičního sdružení pod názvem Maďarská demokratická fronta nezávislosti, který vypracoval István Bibó. Velký prostor byl věnován postavení maďarských menšin v zahraničí a porušování jejich práv, především v Rumunsku a tehdejším Československu. Od počátku však časopis, především v článcích Jánose Kise, spojoval otázku zlepšení postavení menšin a dodržování jejich práv s celkovou úrovní demokracie a s nutností dodržování všech demokratických práv ve většinové společnosti. *Beszélő* také jako jeden z prvních ve svých článcích zdůrazňoval myšlenku odpovědnosti maďarské společnosti za osud Maďarů žijících v zahraničí. Tato teze se pak stala součástí nové ústavy Maďarské republiky po roce 1989. Dvě čísla časopisu přinesla informace o procesu s Miklósem Durayem v Československu (č. 4 ze srpna 1982) a rozhovor s ním (č. 9 v únoru 1984). Duray byl tehdy ve vazbě kvůli své činnosti ve Výboru na ochranu práv maďarské menšiny žijící v Československu. V prosinci 1982 (č. 5–6) časopis otiskl programový návrh na změnu právního postavení Maďarů v Rumunsku a ve stejném duchu vyznívaly dvě intervence básníka a novináře z Koložváru Gézy Szocse (ze 14. července 1984 a 28. března 1985, uveřejněné v číslech 13 a 14 z roku 1985) adresované Ústřednímu výboru Rumunské komunistické strany, které poukazovaly na neutěšenou situaci maďarské menšiny v Rumunsku a požadovaly, aby rumunská ústava zakotvila nejen individuální, ale i kolektivní národnostní práva.

Značnou pozornost věnoval časopis nejnovějším maďarským dějinám. Na svých stránkách přetiskoval kapitoly z memoárů maďarských politiků, které v zemi oficiálně nemohly vyjít, jako například vzpomínky Vilmore Böhma na maďarské volby v roce 1947 (č. 15 z roku 1985). Vilmos Böhm, jeden z historických vůdců maďarské sociálnědemokratické strany, napsal dvojce vzpomínky. První vyšly pod názvem *V ohni dvou revolucí* za jeho první emigrace po pádu Republiky rad v roce 1923 ve Vídni a na konci roku 1946 pak i v Budapešti (druhé vydání však bylo staženo z oběhu po sloučení maďarské sociální demokracie s komunistickou stranou, jež se Böhm stavěl důrazně na odpor). Ve druhé knize vzpomínek, nazvané *Znovu v emigraci*, zachytil Böhm zážitky ze závěru své politické kariéry v letech 1945 až 1948, kdy po rezignaci na post vyslance ve Stockholmu skončil podruhé ve švédském exilu; právě z tohoto nevydaného rukopisu *Beszélő* uveřejnil několik kapitol.

Osmnácté číslo časopisu z roku 1986 bylo zasvěceno třicátému výročí maďarské revoluce. Otisklo mimo jiné několik dokumentů vztahujících se k této události, především doposud nezveřejněný protokol o diskusích Petófiho kroužku o maďarských poválečných dějinách. Také devatenácté číslo z následujícího roku pokračovalo v publikování vzpomínek a dokumentů, tentokrát především k událostem po 4. listopadu 1956. Zveřejnilo protokoly ze zasedání Ústřední dělnické rady Velké Budapešti z 21., 26. a 28. listopadu 1956 a „Memorandum vedení Rolnické (Petófiho) strany“ z prosince 1956, které sepsali István Bibó a Ferenc Farkas. Memorandum vyjadřuje představy autorů, jak by bylo možné po porážce revoluce dosáhnout efektivního politického kompromisu mezi maďarskou společností, stále ještě sympatizující s povstáním, a zájmy sovětského politického vedení. Jeho podstatou byl návrh, aby výměnou za stažení sovětských jednotek a obnovení systému více politických stran a dělnických rad bylo ústavním zákonem zakotveno uchování „vymožeností socialismu“. Ve stejném čísle ještě vyšla stať Eleka Fényese, zpracovávající statistické údaje o politických represích v letech 1957 až 1959, jakož i dokumenty o procesech s účastníky revoluce a názorech dělníků na rok 1956.

Neutuchající pozornost časopis věnoval současným událostem. V patnáctém čísle z roku 1985 byla zveřejněna „Výzva maďarské demokratické opozice k Evropskému kulturnímu fóru“, která požadovala svobodu tisku, vědecké práce, vzdělávání a kulturních styků, ochranu národních a etnických menšin, náboženskou svobodu a veřejnou solidaritu se všemi, kteří vedou boj za lidská práva. Výzvu podepsali 14. října 1985 v Budapešti mezi jinými Gábor Demszky, György Konrád, János Kis, László Rajk (syn stejnojmenného ministra zahraničí, popraveného v roce 1949), Miklós Tamás Gáspár a Mihály Vajda. Nejpodstatnější stať k aktuální situaci „Společenská smlouva: Podmínky pro politický rozvoj“ byla otištěna ve zvláštním, dvacátém čísle časopisu v roce 1987 (s. 755–791).<sup>4</sup> Předkládala program nejen ekonomických, ale především politických reforem nezbytných pro další vývoj Maďarska,

---

4 Podrobněji srv. IRMANOVÁ, Eva: *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze*. Praha, Karolinum 1998.

jejichž podstatou bylo zrušení mocenského monopolu komunistické strany, a jasně formulovala nutnost skoncovat s kádárovským režimem. V letech 1988 a 1989 se už také vyprofilovaly pravidelné rubriky časopisu – Strana, Vláda, Ekonomika, Menšiny, Neuzavřená minulost, K občanské společnosti (zde se zveřejňovala stanoviska a programová prohlášení nově vznikajících občanských hnutí, jako bylo Maďarské demokratické fórum, Fidesz, Svaz svobodných demokratů), Problém Dunaje, Stát a společnost, Stát a církev, Obrana práv.

Po roce 1990 se časopis v duchu svého liberálního přesvědčení vyslovoval ke všem zásadním problémům současné maďarské vnitřní, zahraniční, menšinové a hospodářské politiky a profiluje se jako fórum opozičního Svazu mladých demokratů (Fidesz). Příznačný byl jeho odmítavý postoj zejména k návrhům takzvaného krajanského zákona, tedy „Zákona o Maďarech žijících v zahraničí“ z roku 2001, který způsobil velký rozruch nejen na maďarské vnitropolitické scéně, ale především v maďarsko-slovenských a maďarsko-rumunských vztazích.<sup>5</sup> Zejména János Kis ve svých analýzách uveřejněných v letech 2001 a 2002 považoval realizaci krajanského zákona za špatnou, ba přímo škodlivou, a varoval nejen před ohrožením vztahů mezi Maďarskem a jeho sousedy, ale i před zhoršením postavení maďarských menšin v zahraničí a jejich poměru s většinovou společností. V souladu se svými dřívějšími názory kladl Kis důraz především na dodržování demokratických práv a svobod ve většinové společnosti jako nejschůdnější cestu ke zlepšování postavení maďarských menšin.

### *Nově založené časopisy*

Velkou skupinu časopisů tvoří ty, které jako zcela nové vznikly v Maďarsku po změně režimu, tedy po roce 1989. Výrazné místo mezi nimi zaujímá společenskokritický, teoretickopolitický a kulturní časopis levicového zaměření *Eszmélet* (Vědomí), vycházející v Budapešti od roku 1990 jako čtvrtletník (první dvě čísla vyšla ještě v roce 1989). Vedoucím redaktorem je László Andor a vydává jej Nadace Eszmélet spolu s Nadací Györgye Lukács. Předseda redakční rady Ferenc Tokei v úvodní programové stati prezentoval toto periodikum jako blízké skupině mladších badatelů, kteří chtějí ukázat, že i dnes je možné ve vědě rozvíjet tvůrčí myšlení na základě marxismu a že svůj ideologický a politický význam neztratí ani v budoucnu. Zdůraznil přitom, že časopis není orgánem nějaké politické strany, hnutí či spolku a že jeho spolupracovníci a autoři budou formulovat výhradně své individuální názory, tak jak to plánovali v roce 1956 v souvislosti s chystaným časopisem pro vědu a umění stejného názvu György Lukács, Tibor Déry, Gyula Illyés, Zoltán Kodály a další významné osobnosti tehdejšího maďarského společenského a politického života. *Eszmélet* si dal do vínku, že chce vystupovat proti každé mocenské nerov-

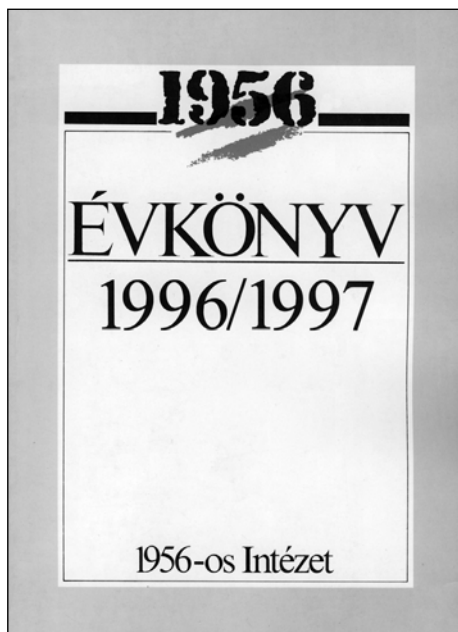
---

5 Podrobněji srv. TÁŽ: Priority maďarské zahraniční politiky po roce 1989. In: *Slovenské historické studie*. Praha – Brno, Historický ústav AV ČR 2003, s. 39–121.

nosti a z ní odvozeným privilegiím a že bude hledat budoucnost ve znamení tisícileté touhy po svobodě a rovnoprávnosti. Těchto všeobecných cílů hodlal časopis dosáhnout teoretickými analýzami a vyjasněním místa levice ve světě i v Maďarsku v probíhajících hospodářských, společenských a ideově-kulturních procesech. Události uplynulých desetiletí si předsevzal hodnotit na základě historických dokumentů z hlediska levice, v prvé řadě v takzvaných socialistických, respektive postkomunistických zemích a v levicovém hnutí.

Tomuto vymezení odpovídá i výběr a obsah jednotlivých statí a dokumentů. V úvodním čísle tak například sovětolog Tamás Krausz v „Poznámkách o perestrojce“ vykládá dějiny reformních pokusů jako reálnou alternativu sovětského historického vývoje počínaje Leninovým programem Nové ekonomické politiky, zatímco Péter Tálás v navazujícím článku „Jedna pohřbená alternativa“ analyzuje možnosti „Akčního programu KSC“ z jara 1968 a okolnosti jeho vzniku. V následujících dvou číslech je publikován záznam z diskuse o významu a úkolech samosprávy, která se konala na jaře 1989 za účasti maďarských politologů a ekonomů Pála Juhásze, László Lengyela, Csaby Vargy a dalších. Materiál doplňují články o samosprávě ve Španělské republice v době občanské války a o významu maďarských dělnických rad a maďarské samosprávy v roce 1956 z pera Istvána Feitla. Třetí číslo je kromě pokračování diskuse věnováno tématu majetku, jeho vlastnictví, otázkám privatizace a vlastnických reforem (či jejich pokusů) v Maďarsku od roku 1956.

Svému ideovému zaměření zůstal časopis věrný i v pravidelné rubrice „Historie“, kde se publikují statě ke kontroverzním historickým událostem a fenoménům po roce 1918 v Evropě (rok 1968, hodnocení stalinismu, dějiny komunistických stran, změny režimu ve východoevropských zemích) i v Maďarsku (Republika rad, účast ve druhé světové válce a podobně). Jednašedesáté číslo časopisu z jara 2004 otisklo například záznam z besedy o účasti Maďarska ve druhé světové válce, která se odehrála v Kosuthově klubu v listopadu 2003 za účasti předních maďarských odborníků. Kritický postoj zaujímá časopis k účinkování Severoatlantické aliance na Balkáně po roce 1999 a ve válce proti Jugoslávii. Velký prostor věnuje ideologickým a teoretickým otázkám, jako je formování nové levice v Evropě, stejně jako nejnovějším událostem souvisejícím s rozšiřováním Evropské unie.



Ústav pro výzkum a dokumentaci maďarské revoluce roku 1956 vydává od roku 1989 pravidelně *Ročenku (Évkönyv)*, ve které vycházejí články, dokumenty a vzpomínky vztahující se v první řadě bezprostředně k maďarskému roku 1956 i souvisejícím událostem a historickým procesům, a dále k zahraniční i vnitřní politice Maďarska, Sovětského svazu a dalších zemí východního bloku v padesátých a šedesátých letech a k problému sovětizace východní Evropy. Redaktory ročenky jsou János M. Rainer a Éva Ständeiskyová.

Od roku 2002 obohacuje nabídku maďarských časopisů čtvrtletník *Külföldi Szemle* (Zahranicněpolitická revue), který vydává Centrum zahraničněpolitických studií Ústavu László Telekiho s podporou Úřadu pro zahraniční Maďary. Šéfredaktorem časopisu je Tamás Magyarics, čestným předsedou redakční rady akademik Domokos Kosáry, jejím výkonným předsedou László J. Kiss a dále v ní zasedají přední historici i politici – András Balogh, István Diószegi, Pál Pritz, Zoltán Szász, Péter Deák, Géza Jeszenszky, László Kovács, János Martonyi (poslední tři jsou bývalí ministři zahraničních věcí po roce 1990), István Szent-Iváni a další. Časopis se zabývá současnými maďarskými dějinami, zahraniční politikou Maďarska ve vztahu k Evropě, střeoevropskému regionu, a zejména k sousedním státům, aktuálně pak otázkami evropské integrace. Všechny články jsou vybaveny anglickým a německým resumé. Časopis má pravidelné rubriky Maďarsko a sousední státy, Evropská Unie, Dějiny diplomacie, Evropská bezpečnost, Mezinárodní právo a podobně. Bohatě jsou zastoupeny recenze a každé číslo uzavírá „Kalendář zahraničněpolitických událostí“ za uplynulé čtyři měsíce. Z nejzajímavějších článků každého ročníku vychází výběr v anglické mutaci pod stejnojmenným názvem *Foreign Policy Review*, což může být zajímavé i pro českého čtenáře.

Dobrou představu o profilu časopisu si lze udělat například z jeho třetího ročníku (2004), sestávajícího ze dvou dvoučísel. V prvním z nich jsou v rubrice „Maďarsko a sousední státy“ zařazeny studie Imre Szilágyiho „Maďarsko a jihoslovanský prostor po roce 1990“ a Judit Hambergerové „Nové šance maďarsko-slovenského vztahu“. Základní teze posledně uvedené autorky zní, že klíčem pro vzájemný vztah obou národů a států je charakter relace mezi slovenskou většinou a maďarskou menšinou. Z tohoto hlediska pak sleduje maďarskou zahraniční politiku, slovenskou vnitřní politiku a politiku maďarské menšiny na Slovensku po roce 1990. Menšinové otázky ve střední Evropě z obecnějšího hlediska analyzuje ve zmíněném dvojčísle György Éger. V rubrice „Dějiny diplomacie“ Gergely Fejérdy a Zoltán Garadnai rozebírají evropskou politiku Francie a historické kořeny francouzsko-německé spolupráce v letech 1945 až 1963, zatímco István Vida a Béla Zseliczky sledují okolnosti podepsání sovětsko-československé smlouvy o odstoupení Podkarpatské Rusi z 29. června 1945.

Ve druhém dvojčísle (č. 3–4) tohoto ročníku v rubrice „Evropská unie“ se Ferenc Gazdag v článku „Nonproliferační otázky v politice EU“ zaměřuje na bezpečnostní strategii Evropské unie v situaci rozmáhajícího se terorismu a nekontrolovatelného vlastnictví jaderných a biologických zbraní, Monika Ambusová ve stati „Lotyšsko: Být, či nebýt státním občanem?“ sleduje vývoj vědomé příslušnosti k lotyšskému státu a Enikő Győriová v příspěvku „Rozdílnost není na překážku: Integrace Mal-



ty do EU“ analyzuje specifika Malty z hlediska evropských integračních procesů. Kristóf Tóth nakonec ve studii „Místo EU v novém světovém pořádku“ sleduje nové formování Evropy z hlediska dvou faktorů – vnějšího srovnání s postavením Spojených států a nové globální situace po zániku bipolárního rozdělení světa – a zároveň se zabývá důsledky tohoto procesu pro americkou vojenskou doktrínu. V rubrice „Mezinárodní bezpečnost“ Sebesztyén Gorka v článku „Smrt národní bezpečnosti? Obrana demokracie ve světě po studené válce“ porovnává bezpečnostní rizika v době studené války (Sovětský svaz, Varšavská smlouva, hrozba třetí světové války a terorismus) s bezpečnostními riziky v devadesátých letech (růst terorismu, etnické konflikty, masová migrace, zbraně hromadného ničení, organizovaný zločin, pokračující konflikty kvůli energetickým zdrojům, zločinecké režimy, Čína, informační války). Csaba Tőro v článku „První pomoc při zacházení s mezinárodními konflikty: Autonomie ozbrojeného humanitárního vměšování“ analyzuje problém oprávněnosti zasahování cizího státu nebo mezinárodního společenství do některých vnitřních záležitostí jiného státu. Vychází přitom z doktríny, že humanitární krize představují společnou záležitost mezinárodní politiky. Krisztina Kellerová ve stati „Rostoucí úloha mezinárodní bezpečnostní politiky ve znovusjednoceném Německu“ studuje německé národní zájmy, za něž považuje mír, bezpečnost, blahobyt a partnerství, z hlediska mezinárodní bezpečnostní politiky a mocenského faktoru v zahraniční politice současného Německa. Rubriku „Dějiny diplomacie“ zaplnily články Gergelye Tótha, zvažující oprávněnost vojenského zásahu v Iráku na základě analýzy hlavních sporných bodů, Andrása Drexlera, který zkoumá vzájemný vliv zahraniční politiky Španělska a jihoamerických států od dob Frankovy diktatury do současnosti, a Györgye Rétiho, jenž seznamuje čtenáře s nově zpřístupněnými dokumenty italského ministerstva zahraničí o postavení maďarské menšiny v Rumunsku mezi dvěma světovými válkami, o utužování maďarsko-italského spojení při setkání ministerského předsedy Gyuly Gömböse s Benitem Mussolinim v roce 1934 a o maďarsko-sovětských jednáních v roce 1940.

Univerzita Lajose Kossutha v Debrecíně vydává čtvrtletně historický časopis *Klió*, který je zaměřen především na podávání informací o nejnovějším stavu historického bádání pro učitele dějepisu na středních školách. Dalším časopisem z vědecké dílny Debrecína a okolního regionu je čtvrtletník *Debreceni Szemle* (Debrecínská revue), jež obnovila Univerzi-

## FOREIGN POLICY REVIEW

### Studies

*András Balogh:* Introductory Lecture at the Conference on Hungarian Foreign Policy on 8 December 2003

*Pál Pritz:* Hungary's Foreign Policy in the 20th Century

*László Kiss J.:* The Restatement of Hungarian Foreign Policy – from Kádárisim to EU Membership

*Csaba Bekés:* Hungarian Foreign Policy in the Soviet Alliance System, 1968-1989

*László Borhi:* János Kádár's Foreign Policy in the Light of Hungarian-US relations, 1957-1967

*Ferenc Gazdag:* From Alliance to Alliance: Hungary's Path from the Warsaw Pact to NATO

*István Cséjtei:* The Prospects of a Common Defense Policy in the European Union

*Pál Dunay:* Hungarian Foreign Policy in the Era of Transition, 1990-2004

*Tamás Magyarics:* The Prospects and the Scope for Manoeuvre of Hungarian Foreign Policy at the Start of the 21st Century

ta Lajose Kossutha spolu s Debrecínským akademickým výborem Maďarské akademie věd. Časopis uveřejňuje studie z historie, jazykovědy, ekologie a dalších disciplín, které se vztahují k regionu Debrecín, a nezapomíná ani na recenze.

Od roku 2003 vychází v Budapešti společenskohistorický a kulturní měsíčník *Egyenlítő* (Rovnost) jako periodikum Politickohistorické nadace (*Politikatörténeti Alapítvány*), s podporou ministerstva pro národní kulturní dědictví a Ředitelství pro národní kulturní program. Věnuje se současným politickým, hospodářským, sociálním a kulturním otázkám především v Maďarsku, ale i ve světě, informuje o problémech evropské integrace a obsahuje také rubriku vyhrazenou maďarským dějinám.

Spolek pro dějiny společnosti Korall a Katedra historické sociologie při Sociologickém ústavu Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti s podporou Nadace László Telekiho a Ústavu László Telekiho vydávají stejnojmenný společensko-historický čtvrtletník *Korall*. Každé jeho číslo je monotematické. Kupříkladu celé osmnácté číslo (z prosince 2004) se soustřeďuje na různé aspekty společenského vývoje menšinového maďarství od roku 1920 do konce tisíciletí. Obsahuje články Attily Kováče „Zemědělská reforma a kolonizace v regionu Lendava mezi dvěma světovými válkami“, Pétera Hamoziho „Hospodářské organizace československých Maďarů 1918–1938: Hospodářské spolky, družstva, průmyslové společnosti“, Sándora Oláha „Praktický způsob myšlení a zkonstatěly etatismus 1940–1944“, Józsefa Gagyiho „Počátky socialistické modernizace v zaostalých regionech Rumunska“ a László Gyurika „Vytváření společenských organizací slovenského maďarství v letech 1986–2001“. Květnové dvojčíslo z roku 2005 (č. 19–20) zaostřilo pozornost na „Rurální společnosti“, zatímco následující dvě čísla se více ponořila do teorie: zářijové zkoumá vztah „Psychologie a dějiny“ a prosincové si vybralo téma „Dějiny idejí“. Všechny články mají poznámkový aparát a na konci každého čísla se nachází soubor anglických resumé.

Časopis *Politikatudományi Szemle* (Revue pro vědu a politiku) začal od roku 1992 vydávat Ústav pro vědu a politiku (*Politikatudományi Intézet*) Maďarské akademie věd. Předsedou redakční rady je Csaba Gombár, jejími členy pak filozofové, politologové a sociologové liberálního a levicového zaměření. V úvodní programové stati se zdůrazňovalo, že revue přichází v době společenských otřesů a historického přelomu, kdy se hroubí dosavadní politické režimy a systémy globálního uspořádání mocenských, hospodářských a kulturních vztahů, na jejichž místě se vytvářejí struktury nové. Za úkol si stanovila vytvořit maďarské fórum pro prezentování a diskusi výsledků racionální analýzy těchto procesů a jejich nejrůznějších politických souvislostí. Opírá se v první řadě o práce domácích autorů, otiskuje však i články odborníků ze sousedních zemí a dalších států Evropy. Časopis si zároveň přeje napomáhat integraci maďarské sociologie jako mladé vědní disciplíny do mezinárodního vědeckého diskurzu. Vychází čtyřikrát ročně, kromě statí opatřených cizojazyčným resumé přináší širokou škálu recenzí a zároveň výběrovou bibliografii nově vydaných knih.

Tento dosud jediný politologický časopis v Maďarsku se prezentoval zajímavými příspěvky již ve svých úvodních číslech. V tom prvním György Konrád s Ivánem

Szelényim publikovali studii „Intelligence a dominance v postkomunistických společnostech“ (s. 10–28), v níž uvádějí typické znaky přechodu k postkomunistickým společnostem, diagnostikují úlohu a postavení inteligence v postkomunistické společenské struktuře a předkládají možné alternativní scénáře pro přechodné období. V článku László Bruszta a Jánose Simona „Teoretické přístupy a mínění občanů o demokracii a kapitalismu“ (75–98) se nejprve analyzují hlavní teoretické přístupy ke zkoumání společenských konfliktů v postkomunistických „nových demokraciích“ a poté se na základě výsledků empirického šetření hledá odpověď na otázku, mají-li tyto přístupy platnost v maďarské realitě. Stať Évy Kovácsové a Jánose Istvána Tótha „Kdo co řekl v roce 1990?“ (s. 99–123) je zajímavou obsahovou analýzou volebních programů deseti maďarských politických stran i jejich chápání klíčových pojmů, jako je tržní hospodářství, právní stát, evropanství, maďarství, demokracie, nezávislost atd. V diskusní rubrice prvního čísla se probíralo téma „Prezidentský systém nebo demokracie“.

Druhé číslo přineslo v první řadě stať Jánose Kise „Neutralita státu“ (s. 5–52), teoretický rozbor velmi aktuálního problému na začátku devadesátých let, kdy se hledala a tvořila bezpečnostní koncepce Maďarska. Aktuálním příspěvkem do tehdejších diskusí o zrodu, struktuře a vůbec pojetí takzvaných občanských společností byl článek Andrása Arató „Občanská společnost v Polsku a v Maďarsku“ (s. 53–80). György Schöpflin v článku „Moc, etnikum a komunismus v Jugoslávii“ (s. 81–109) pak analyzoval vznik, rozmach a pád Jugoslávie na základě rozboru společenských procesů a ideologií ilyristu, komunismu a nacionalismu.

V roce 2000 se ustavila nová redakční rada časopisu v čele s Péterem Kendem, která se zavázala, že bude udržovat jeho kontinuitu. Velmi zajímavé (i z hlediska možné komparace s českým politickým prostředím) bylo úvodní dvojčíslo ročníku 2002, z podstatné části věnované maďarským parlamentním volbám z dubna toho roku. Stať Andrása Bozókiho „Politický obrat v Maďarsku“ (s. 5–19) analyzuje příčiny volebního vítězství levice, studie „Klamná proměnlivost volební účasti“ Róberta Angelusze a Róberta Tardose (s. 21–50) posuzuje volební účast v předchozích trojích volbách s ohledem na současnou společenskou strukturu voličstva a článek Gusztáva Lányiho „Několik politickopsychologických postřehů z maďarských parlamentních voleb“ (s. 51–72) je invenční studií volebního chování na základě rozboru volební kampaně jako systému hry. Volební kampaň v médiích rozebírá studie Gábora Töröka (s. 73–92) a kontinuitou volebního chování v letech 1990 až 2002 se zabývá László Hubai ve stejnojmenném článku (s. 93–119). Rozdělení maďarské společnosti, jak se projevilo ve volbách, a jeho důsledky analyzuje článek Pétera Kendeho „Dvě maďarská politická společenství“ (s. 121–33), zatímco studie Tibora Löfflera „Predominantní linie zlomu a politika linie zlomu v maďarském stranickém systému“ (s. 177–211) porovnává zřetelné diskontinuity v současném maďarském politickém životě se zlomovými tendencemi politického vývoje v Kádárově éře. Gyula Gyulás se v pozoruhodném příspěvku „Politická korupce a mravní vyprázdněnost moci“ (s. 213–261) zaměřil na problém politické korupce v Maďarsku od sedmdesátých let minulého století do dneška, na korupční praxi v politické mašinerii a místo politické korupce ve společnosti, jakož i na úlohu veřejnosti v bo-

ji s korupcí. Konečně obsáhlá stať Sándora Pestiho „Parlament a parlamentarismus v Maďarsku 1848–1995“ (s. 265–297) analyzuje místo parlamentu a uplatňování jeho funkcí v maďarském politickém systému za sto padesát let jeho vývoje.

Dvočíslu 3–4 z roku 2002 navázalo na předcházející téma rozšířením geografických obzorů – analýzy parlamentního systému a institutu voleb se tentokrát přenesly do dalších zemí Evropy a Spojených států. Pouze Ágnes a Gábor Kapitányovi se ve stati „Kampaň a hodnoty: Jednotlivé dimenze tváře politických stran na jaře 2002“ (s. 167–196) ještě vraceli k maďarským volbám do parlamentu na jaře 2002, a především ke způsobu vedení volební kampaně, na základě analýzy politické kultury a chování jednotlivých stran. Inspirativní pro českého čtenáře by mohlo být rovněž dvočíslu 1–2 z roku 2004, zasvěcené vstupu Maďarska do Evropské unie, s následujícími problémovými okruhy: budoucnost maďarské ústavy po vstupu do unie, fungování Evropského parlamentu, nutnost institucionálních reforem po vstupu do unie, lobbování v unii, adaptace domácího zemědělství na unijní systém a mýtus národa v Evropské unii.

Od roku 1999 vychází jako měsíčník *Info-Társadalaom-Tudomány* (Info-Společnost-Věda), který vydává Parlamentní knihovna ve spolupráci se Sociologickým výzkumným ústavem Maďarské akademie věd a Nadací Maďarské akademie věd VITA. Cílem tohoto časopisu jsou rychlé informace o aktuálních tématech a nových badatelských výsledcích společenských věd, podané hutnou a čtivou formou. Časopis poskytuje jen úzký prostor pro prezentaci subjektivních názorů, vyžaduje jasné a lapidární vyjadřování. Každé číslo má své téma, jako například Maďarská společnost na rozcestí (č. 1), Struktura maďarské společnosti (č. 5), V menšině: Maďarská národnostní otázka (č. 10), Maďarsko a sociální politika (č. 11), Úvahy o moci (č. 12), Období přechodu ve střední a východní Evropě (č. 14), Náboženství – církev – společnost (č. 17), Školství – změna (č. 18), Maďarsko v systému světového hospodářství (č. 20), Volby (č. 22), Bezpečnostní politika a armáda v Maďarsku (č. 24), Evropská integrace a Maďarsko (č. 27), Změny v maďarské společnosti po přestavbě režimu (č. 28), Bilance přechodu ve „visegrádských zemích“ (č. 29), Parlamentarismus ve střední a východní Evropě (č. 47), Věda v Maďarsku (č. 48), Otázky připojení Maďarska k EU (č. 59).

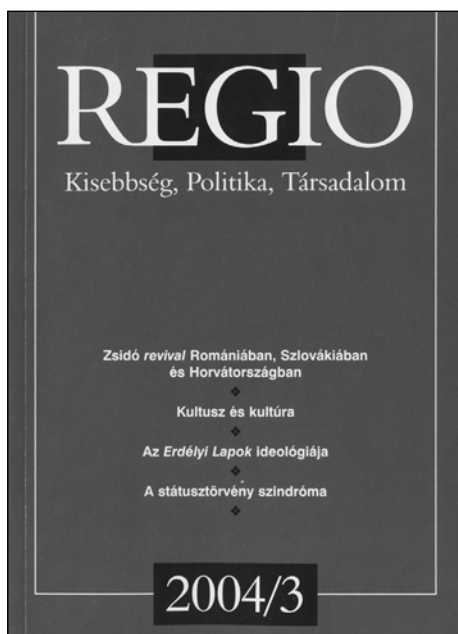
Specifickým problémem v Maďarsku, který zajímá a zaměstnává nejen odbornou veřejnost, ale celou společnost, je osud maďarských menšin žijících v zahraničí. Jeho historické kořeny jsou spojeny s versailleským uspořádáním střední Evropy po první světové válce, a zejména pak s důsledky Trianonské mírové smlouvy pro maďarskou společnost. Tomuto faktu odpovídá i existence periodik, která se specializují na menšinovou tematiku. Mezi ně patří čtvrtletník *Kisebbségi Kutatás* (Výzkum menšin), s anglickým podtitulem *Minorities Studies and Review*, jenž vychází od roku 1992 s podporou ministerstva pro národní kulturní dědictví a Národního základního kulturního programu. Jeho zakladatelem a šéfredaktorem je Győző Cholnoky a předsedou redakční rady Emil Niederhauser, přední maďarský odborník na dějiny středo- a východoevropských národů. Časopis se orientuje na problematiku menšin v Evropě obecně v minulosti i přítomnosti, s důrazem na současné postavení maďarských menšin v sousedních zemích, na otázky jejich školství, kultury, uží-

vání jazyka a menšinové zákonodárství. Mnoho prostoru věnoval analýzám takzvaného krajanského zákona (viz výše). Články jsou opatřeny cizojazyčným resumé, široká je i recenzní rubrika.

Profil časopisu je dobře patrný například z prvního čísla ročníku 2003, které si zvolilo za téma maďarsko-slovenskou jazykovou hranici na Slovensku. László Gyurik zkoumá asimilační procesy v prostředí slovenských Maďarů (s. 10–44), Árpád Popély v článku „Etnická tvář okresu Levica v zrcadle československé osidlovací politiky a reslovakizace“ na základě archivních dokumentů sleduje vývoj etnické skladby uvedeného okresu v průběhu několika staletí až do poválečné doby, Emil Niederhauser článkem „Menšinové a mezinárodní organizace v dlouhém 19. století“ (s. 123–129) přibližuje činnost a význam těchto organizací, Erzsébet Sándor Szalayné ve studii „Mezinárodní právo ve službách ochrany menšin mezi lety 1919 a 1950“ (s. 130–166) sleduje zrod institucionální ochrany menšin po první světové válce, její uplatňování v koordinaci se Společností národů a menšinové garance v mírových smlouvách spolu s novým systémem ochrany menšin přijatým v rámci OSN po roce 1945.

Druhým časopisem zaměřeným na zahraniční menšiny je čtvrtletník *Regio*, s podtitulem *Menšina, Politika, Společnost*. Vychází od roku 1990, v současnosti s podporou nadace Illyés, ministerstva pro národní kulturní dědictví a Národního základního kulturního programu (první čísla částečně sponzoroval i Národní výbor československých Maďarů). Ctižádostí časopisu je mimo jiné vyhnout se politizování a dostát všem požadavkům vědecké kvality, nezávisle na politickém přesvědčení spolupracovníků a jejich státní příslušnosti. V popředí jeho zájmu je přitom výzkum československého, respektive slovenského maďarství, čemuž mají napomoci i bratislavští spolupracovníci časopisu (Lajos Gerendal, László Szizeti, Károly Tóth). V úvodním čísle byly otištěny příspěvky, které zazněly 21. září 1989 na diskusním večeru Středoevropského kulturního spolku na téma „Evropské alternativy: Střední Evropa“, mimo jiné z pera předních osobností historické vědy a kultury Domokose Kosáryho, Györgye Konráda a Pétera Hanáka.

Jeden z příznačných fenoménů 20. století, jehož reflexe se v nových souvislostech aktualizovaly po pádu komunistických režimů, se dostal na stránky prvního čísla ročníku 2003. Téma „Nucená emigrace“ zde přitom pojednávají výhradně zahraniční odborníci: například Rainer Münzi při-



spěl statí „Století perzekucí“ (s. 36–56), Jerzy Kochanowski článkem „Repatriovali, nebo expatriovali? Přesídlení polských občanů z bývalých východních území Polské republiky v letech 1944–1946“ (s. 57–63), český historik Jiří Pešek rozbohem „Nucené emigrace Čechů a Němců mezi lety 1938–1949 v české historiografii po roce 1989“ (s. 64–72), dále Matthias Beer pojednal o vysídlení maďarských Němců do rozděleného Německa (s. 73–97) a Zoran Janjetović o vyhnání německé a maďarské menšiny z Vojvodiny na konci druhé světové války (s. 99–110). Z aktuálních témat se zde pozornost zaměřila na problém uplatňování slovensko-maďarské základní smlouvy se zřetelem na krajanský zákon (s. 111–119). Ve druhém čísle téhož ročníku byly hlavními tématy severoirský problém a holokaust ve střední Evropě. Třetí číslo se zaměřilo na baskickou otázku a způsob řešení národnostních problémů v současném Španělsku, zejména s ohledem na evropskou integraci. Zvláštní pozornost si zde zaslouží studie Stefana Bottoniho, přibližující nepříliš známou událost z dějin komunistické menšinové politiky – vytvoření maďarské autonomní oblasti v Rumunsku v roce 1952, takzvaného Stalinova „malého Maďarska“ (s. 89–126), stejně jako s ní souvisící stať Józsefa Gagyiho „Hranice, která svazuje“ (s. 126–148) o rumunské národnostní politice v padesátých letech. Čtvrté číslo ročníku 2003 tematizovalo současné výklady národních a menšinových práv, v dalším bloku pak historii a koncepci rumunské ústavy a jejích úprav od dvacátých let 19. století do současnosti.

Konečně je třeba na tomto místě jmenovat politickou revue pro maďarskou menšinu *Pro Minoritate*, která vychází čtyřikrát ročně s podporou Národního základního kulturního programu a ministerstva pro národní kulturní dědictví. Vydává ji Nadace Pro Minoritate a vedoucím redaktorem je Balázs Ablonczy. Zde publikované příspěvky jsou vybaveny poznámkovým aparátem, postrádají však resumé. Charakter časopisu je možné přiblížit například na obsahu čtvrtého čísla z roku 2004, kde v rubrice „Dějiny Podunají“ zaujmou články Zoltána Bécsiho „Dunajské konfедераční plány císaře Karla, Vatikán a Velká Británie“ a Csilly Bakodyové „Zápas o sympatie francouzského publika“, věnovaný rumunské propagandě proti Maďarsku ve Francii na základě zpráv Maďarského institutu v Paříži v letech 1922 až 1924. Biografická črta Tamáse Gusztáva Filipa „Hlas Humanisty“ seznamuje s životními osudy Jenő Kramera na Slovensku ve třicátých letech minulého století a v rubrice „Nálezy“ je zveřejněno dosud neznámé memorandum tehdejšího maďarského premiéra Pála Telekiho o sedmihradské otázce z roku 1940.

Závěrem musím konstatovat, že v rámci tohoto rešeršního přehledu nebylo možné podat kompletní obraz o časopisecké produkci k soudobým dějinám v dnešním Maďarsku. Mnoho důležitých historických studií a článků je totiž porůznu roztroušeno ve všeobecně kulturních, společenských či ekonomických časopisech, jako jsou například (převážně literární) *Jelenkor*, dále *Tiszatáj*, *Századvég*, *Világosság* a podobně, stejně jako v řadě regionálních periodik. Vzhledem k tomu, že v Maďarsku přestala být vydávána komplexní národní bibliografie, je zvláště pro zahraniční zájemce orientace v různorodé a přebohaté maďarské odborné historické literatuře poměrně složitá. Tato stať k ní může poskytnout alespoň základní vodítko.

*Dokumenty*

## **Poslední slova obžalovaných v procesu s Miladou Horákovou „a spol.“**

Karel Kaplan – Marek Janáč

V poválečném vývoji Československa, v zakladatelském období komunistického režimu a v historii první, největší a nejkřutější vlny politických procesů v letech 1948 až 1955 představuje proces s Miladou Horákovou a jejími „společníky“, který se odehrával od 31. května do 8. června 1950 před Státním soudem v Praze, významnou událost.<sup>1</sup> Z hlediska „výrobní technologie“ možno říci, že to byl bod změny mimořádné či zásadní důležitosti. Šlo o první monstproces v Československu, na jehož výrobě se podíleli sovětsští poradci. Do Prahy přišli na žádost Klementa Gottwalda a Rudolfa Slánského v říjnu 1949 dva pracovníci sovětské bezpečnosti. Oba předtím působili v Budapešti při výrobě procesu s bývalým maďarským ministrem zahraničí László Rajkem. Gottwaldova žádost omezovala jejich činnost na pomoc při hledání „československého Rajka“. Poradcům (v Československu známým jako Lichačov a Makarov, není však vyloučeno, že to byla krycí jména) se ovšem nedařilo splnit původní poslání – v krátké době „odhalit“ komunistické funkcionáře na potřebně vysoké úrovni. Přesunuli proto těžiště své činnosti na výrobu procesu s bývalými činiteli nekomunistických stran. První dva oficiálně pozvaní sovětsští bezpečnostní poradci se angažovali v počátečním stadiu, jejich dílo pak dokončo-

---

1 Viz IVANOV, Miroslav: *Justiční vražda Milady Horákové*. Praha, Betty 1991; KAPLAN, Karel: *Největší politický proces: Milada Horáková a spol.* Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Archiv hlavního města Prahy – Doplněk 1995; DVOŘÁKOVÁ, Zora – DOLEŽAL, Jiří: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě*. Praha, Eva 2001; *Dopisy Milady Horákové: Pankrác 24.6.–27.6.1950*. (Úvod a doslov Zdeněk Urbánek.) Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1990; KAPLAN, Karel: *Zprávy z cely Milady Horákové*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 1–2 (2003), s. 199–230.

vala skupina poradců v čele s Vladimírem Bojarským, která je vystřídala na jaře 1950. Českoslovenští kolegové samozřejmě doplňovali a obohacovali vlastní kruté praktiky o sovětské zkušenosti.

Sovětský přínos k „výrobní technologii“ politických procesů se vztahoval hlavně na dvě oblasti: na metody vyšetřování (například zavedení takzvaných otázkových protokolů, způsob jejich sestavování a vynucování jejich podpisu na vyšetřovaných) a na konstrukci obvinění neboli politickou koncepci procesu (výběr obžalovaných a jejich zmanipulování, aby splnili roli, kterou jim výrobci procesů přisoudili). Na chování obžalovaných ve veřejném procesu závisel jeho očekávaný politický výsledek a předpokládaný záměr. Tento poznatek získali sovětsští poradci nejen z procesů ve vlastní zemi ve třicátých letech minulého století, ale také z některých poválečných procesů v dalších státech sovětského bloku (například v Bulharsku, Albánii nebo Maďarsku). V prvním československém monstrprocesu, na kterém se podíleli, sice sovětsští poradci uplatnili své bohaté zkušenosti, nicméně ještě se jim nepodařilo prosadit je do důsledku. Příčiny nedůslednosti byly zřejmě dvě. Proces s Miladou Horákovou a dalšími politickými oběťmi se připravoval v době, kdy jeho domácí výrobci v bezpečnosti i justici ještě řádně nezvládli sovětské vzorové praktiky. Zadruhé, obžalovaní se lišili od těch, na které byli poradci zvyklí. Počítali totiž automaticky s takovými vystoupeními u soudu, která by nenarušila plánovaný plynulý průběh řízení a neoslabila předpokládaný politický efekt.

Posláním každého monstrprocesu bylo vyvolat ve veřejnosti šok, odhalit „pravou tvář nepřátel“ režimu. Většinu občanů měl přimět k zatracení, odsouzení obžalovaných, provázenému voláním po krvi. Zároveň měl vytvořit atmosféru strachu, která odradí případné stoupence obžalovaných od jakékoli „protistátní činnosti“.

Autoři zprávy pro bezpečnostní komisi Ústředního výboru KSČ z března 1950 poukazovali na slabinu chystaného procesu s Horákovou „a spol.“ a navrhovali podtrhnout jeho politické zaměření: „Není v dostatečné míře prokázána řídicí role imperialistů. Hlavně je však prokázáno, že u nich podzemí hledá oporu, a to zejména v jejich vlivu na mezinárodní politiku, a plně upíná své naděje na agresivní imperialistické akce, zejména na novou světovou válku USA proti SSSR a zemím lidové demokracie. Přelíčení je proto třeba vést tak, aby tato protistátní činnost nemohla být komentována jako projev spontánního odboje domácí reakce proti lidovědemokratickému režimu.“<sup>2</sup>

O měsíc později na poradě o přípravě procesu, která se konala v sídle Státní prokuratury v Praze, náměstek ministra spravedlnosti Karel Klos formuloval tento záměr s ohledem na úkoly justice takto: „S[oudruh] prezident Gottwald upozornil na okolnost, že nedostatečně využíváme procesní materiál ku poučení veřejnosti. Nynější akce má za úkol shrnouti procesní materiál, který dosud máme k dispozi-

---

2 *Národní archiv, Praha (NA), fond (f.) 05/11 (Branné a bezpečnostní oddělení ÚV KSČ), zápis ze schůze bezpečnostní komise ÚV KSČ 23.3.1950.*



ci, v politický dokument, který by zachycoval metody reakce v jejich změnách před únorem, po únoru a z poslední doby.<sup>3</sup>

Aby monstrproces splnil své poslání, potřeboval vytvořit představu mimořádně nebezpečných cílů a počinání obžalovaných. Konkrétně šlo o zformování početné skupiny protistátních nepřátel. Výrobci procesu s „direktoriem čs. odboje“ (jak nejdříve „vedení záškodnického spiknutí proti republice“ nazývali) v březnu 1950 oznamovali, že už zatkli šest set třicet osob. S počtem obětí souvisela i organizační struktura spiknutí, která se rozvětvovala do všech krajů v českých zemích. Ve většině z nich už výrobci zkonstruovali takzvané dílčí skupiny, ve zbývajících čtyřech alespoň uvěznilo vytipované vedoucí činitele a na zformování „protistátních“ skupin intenzivně pracovali. Dokonce už nakreslili „organizačního pavouka“, který zachycoval „hlavy spiknutí“ na celostátní úrovni a v krajích, jejich vzájemné spojení a také vazby na „nepřátelské kruhy“ a instituce v zahraničí. Konstrukce „záškodnického spiknutí“ s Miladou Horákovou „a spol.“ se vyznačovala právě tím, že byla strukturována z centra do jednotlivých krajů, ve kterých se poté konaly takzvané následné procesy. (Organizace „protistátního spikleneckého centra“ v čele s Rudolfem Slánským se nevětvila do krajů, ale do oborů státní sféry a komunistického aparátu.)

Klíčové postavení v organizační struktuře monstrprocesu připadalo vedoucí skupině. V jejím složení se už odrážel jeho politický záměr, profil a koncepce. Přesněji, její skladba se podřizovala politickému zaměření a také se podle něj upravovala. Koncepce procesu s Miladou Horákovou a dalšími osobami byla na počátku mlhavá a do své konečné podoby se vyvinula během nejméně půl roku, od podzimu 1949 do jara 1950. Vyšetřovatelé i informovaní vedoucí činitelé KSČ nejdříve počítali se zaměřením proti bývalým funkcionářům Československé strany národněsocialistické a soustředili se přitom na vnitropolitickou scénu a na spojení s politickým exilem. Jako vedoucí „nepřátelské skupiny“ přicházela v úvahu Františka Zemínová nebo Antonie Klenerová, případně i Josef Nestával.<sup>4</sup> Poté následovala náhlá změna konstrukce i koncepce.

„Centrum spiknutí“ se rozšířilo. Neomezovalo se už na národní socialisty, ale zahrnovalo reprezentanty všech předúnorových českých nekomunistických stran a trockisty. Konstrukce spiknutí se posunula na vyšší úroveň, prezentovala je jako velké spiknutí připravované spojenými silami politických nepřátel „lidové demokracie“. Vytvoření rozšířeného ústředí vedlo k tomu, že z chystaných procesů se sociálními demokraty a trockisty byli vyňati tři obžalovaní a přeřazeni do vedení „nepřátelské skupiny“. Potíž vznikla se zástupcem lidové strany, neboť proces s jejími funkcionáři proběhl už dříve. Organizátoři tedy museli sáhnout k náhradníkovi, za nějž byl určen Bedřich Hostička.

---

3 *Tamtéž*, f. Ministerstvo spravedlnosti, „Klosův archiv“, zápis z porady Státní prokuratury 14.4.1950.

4 Základní životopisné údaje o všech obžalovaných obsahují přehledné biogramy umístěné za editovaným dokumentem.

Těžiště politické koncepce „spiknutí“ se z iniciativy některých vedoucích komunistických funkcionářů přesunulo z domácí politické scény k mezinárodní. V procesu měly být odhaleny protičeskoslovenské záměry a činnost „světového imperialismu“, v jehož službách údajně působili obžalovaní. Uvedená koncepční změna si vyžádala postavit do čela „spiklenecké skupiny“ osobu, která se zabývala mezinárodní politikou. Tato role připadla Miladě Horákové, bývalé předsedkyni zahraničněpolitické komise národněsocialistické strany a člence zahraničního výboru předúnorového parlamentu. Kromě toho Státní bezpečnost získala různými cestami poznatky o jejích vazbách s národněsocialistickými politiky Petrem Zenklem a Hubertem Ripkou, poté co uprchli do exilu.

Aby monstrproces splnil jedno z politických poslání a šokoval veřejnost, musely se v obžalobě nahromadit ty nejhroznější trestné činy. Obvinění v procesu byli představováni jako nejodpornější zločinci. V obžalovacím spise a v rozsudku se u všech střídala velezrada, špionáž, úsilí o svržení režimu, protistátní činnost, spojenectví se strůjci války, u některých terorismus, příprava vraždy nebo i jiné kriminální činy. Koncepce postavená na zločinech nejvyššího stupně, motivovaných politickou a „třídní“ nenávistí, měla ještě další důvod. Plynula z vnitřní logiky takovýchto soudních případů: za nejtěžší zločiny musí následovat pouze vysoké a nejvyšší tresty.

K očekávanému úspěchu monstrprocesu podle jeho zanícených konstruktérů a k jeho předvídanému ohlasu ve veřejnosti podle přání vedoucích politiků chyběl už jen jediný krok: aby veřejné soudní přelíčení proběhlo jako dobře režírované divadlo, ve kterém všichni jeho účastníci odehrají bez kazu jim přidělené role. Splnění této podmínky patřilo mezi hlavní body „výrobní technologie“ monstrprocesů, která se právě s ohledem na ni vyvinula do nejvyššího stupně dokonalosti. Jednak se bezchybná režie procesu stala kritériem pro výběr skupiny obžalovaných, jednak všichni účastníci soudního líčení (kromě obhájců) odříkávali své role podle scénáře předem zpracovaného Státní bezpečností. Obžalovaní se učili své odpovědi nazpaměť a byli zkoušeni, jak pokročili ve zvládnutí své úlohy.

Příprava procesu s Miladou Horákovou „a spol.“ ještě nedospěla do vrcholné fáze, kdy se všichni obžalovaní museli učit svá vystoupení nazpaměť, aby je bezchybně odříkávali před soudem, tedy pro přítomnou veřejnost a sdělovací prostředky. Vyšetřovatelé a další konstruktéři procesu se snažili dosáhnout alespoň toho, že obžalovaní budou odpovídat v souladu s obsahem či duchem takzvaných administrativních protokolů. Avšak v případech „direktoria“ se vyskytovaly problémy. U některých obžalovaných si vyšetřovatelé byli jisti, že vystoupí u soudu podle jejich přání. Během vyšetřování ale také zjistili, že další z nich se budou bránit, tedy že nepřiznají svou vinu, jak ji formulovala žaloba, zejména kvalifikaci a rozsah trestné činnosti. V již citované zprávě pro bezpečnostní komisi ÚV KSČ z konce března 1950 vyšetřovatelé uváděli: „Jako otevření nepřátel lidovědemokratického režimu mohou před soudem vystoupit dr. Milada Horáková (lze to u ní předpokládat téměř s plnou určitostí), Františka Zemínová a Antonie Kleinerová... Dr. Pecl, dr. Peška a dr. ing. Hejda by se mohli před soudem pokusit o obhajobu svého politického kréda. Útočnost u nich ale není třeba předpokládat. Vhodnou přípravou



*Milada Horáková a Antonie Kleinerová*



*Oldřich Pecl*



*Závěš Kalandra*



*Jan Buchal*

Obžalovaní v procesu s Miladou Horákovou „a spol.“ před soudem (všechny fotografie jsou převzaty z knihy Karla Kaplana Největší politický proces: Milada Horáková a spol. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995)

se však pravděpodobně podaří (až na dr. Horákovou) docílit, že nevyužijí procesu jako tribuny k útoku na lidovědemokratickou republiku a KSČ.“ U Zemínové autoři zprávy poznamenali, že nelze vyloučit diskreditaci ministra sociální péče Evžena Erbana a tajemníka Ústřední rady odborů V. Cipra, přestože „je v poslední době otřesena ve svých předsevzetích“.<sup>5</sup>

V této souvislosti je nutné uvést některé skutečnosti, přesněji praktiky a metody, ze kterých se tehdy skládal ucelený systém vyšetřování, neboť ten z největší míry určoval postoje obžalovaných u soudu. Každý člověk je jiný v tom smyslu, že jinak prožívá důležité události, které se dotýkají jeho života. Tato rozdílnost se ještě zvětšovala u osob ve vazbě z politických důvodů. Ocitly se v úplně jiném prostředí, ve vězení, izolovány od světa, bez informací. Život ve vyšetřovací vazbě se zúžil na malou vězeňskou celu a kontakty se omezily na tři osoby: spoluvězně, o kterém nevěděl, zda není agentem Státní bezpečnosti, na jednoho či několik dozorců, kteří mu měli a většinou uměli různě krutými způsoby znepříjemňovat denní i noční čas prožitý na cele, a na jednoho nebo více vyšetřovatelů, kteří s ním jednali jako s nepochybným a nejhorším zločincem. Jejich úkolem bylo docílit, aby se k vykonstruovaným zločinům doznal. Používali k tomu nejružnější a nejhrůznější metody; u všech psychický nátlak, u většiny navíc fyzické násilí. Nešlo o jednotlivé, náhodné „výstřelky“ vyšetřovacích metod, ale o ucelený, s pomocí sovětských poradců propracovaný systém. Jeho jednotlivé prvky vyšetřovatelé uplatňovali vůči vyšetřovaným podle vlastních úvah, konkrétně podle stupně poslušnosti a ochoty, nebo naopak odporu, přiznávat vykonstruovaná obvinění a podepisovat zfalšované protokoly. Řídili se i jinými kritérii, například psychickým a zdravotním stavem, vyzporovaným slabým místem, kde byla jejich oběť snadno zranitelná, a podobně.

O používání rozličných a vynalézavých forem fyzického násilí a psychického nátlaku podaly oběti politických procesů už mnohá svědectví. Škála zločinných vyšetřovacích metod, jež Státní bezpečnost v padesátých letech běžně používala, byla velice rozsáhlá a stále doplňovaná novými praktikami. Již v šedesátých letech se i v oficiálních, nezveřejňovaných hodnoceních hovořilo o gestapáckých metodách. Fyzické násilí se zdaleka nevyčerpávalo bitím. Stejně utrpení způsobovala i řada jiných zákroků, jako například nepřetržité několikadenní nebo „pouze“ noční výslechy, pravidelně přerušovaný spánek, dlouhé samovazby, omezení stravy, zákaz sezení (tedy povinnost chodit na cele a stát u výslechů) a další tresty menší tvrdosti „za neposlušnost“. Obdobně tomu bylo i s psychickým nátlakem. Neomezoval se na výhrůžky nejvyšším trestem a uvězněním rodinných příslušníků. Patřilo k němu také neurvalé, hrubé chování k vyšetřovaným jako ke zločincům, jejich běžné častování osobními urážkami včetně sprostých nadávek. Na psychický stav vyšetřovaných působila i lhotejnost až rozhodné odmítání jejich připomínek a nesouhlasu s formulacemi protokolů zpracovaných vyšetřovatelem. Unavovaly

---

5 NA, f. 05/11, zápis ze schůze bezpečnostní komise ÚV KSČ z 23.3.1950.

rovněž dlouhé, často opakované spory o věty v protokolech. Vcelku šlo o nejhruznější ponižování lidské důstojnosti. Cílem psychologického nátlaku bylo vyvolávat a utvrzovat ve vyšetřovaném pocit bezmoci a dojem, že o jeho odsouzení bylo již rozhodnuto a že pouze „poslušným chováním“, vstřícností a požadovaným doznáním může ovlivnit stupeň trestu. Měl si také uvědomit, že není v rukou spravedlnosti a práva, ale v rukou Státní bezpečnosti, nosného sloupu komunistického režimu a vykonavatelky jeho moci, kterou ve vazbě představuje vyšetřovatel a jeho nadřízení.

Uvěznění zasáhlo postižené hlouběji než jen zásadní změnou životních podmínek – ztrátou osobní svobody, zaměstnání, izolací od rodiny a přátel. Ocitli se v postavení lidí druhého řádu, kteří dlouhodobě, ba většinou doživotně ponosou Kainovo znamení. U všech obětí politických procesů se po vstupu do brány vazební věznice rozhodovalo o jejich životním osudu. Bez ohledu na to, zda si to uvědomovaly či nikoliv, začal jejich zápas o to, aby přežily roky utrpení. Vyšetřování, fyzické násilí a psychický nátlak se stávaly bojem o přežití, který probíhal jako neustálý střet dvou nerovných aktérů a v němž naděje na úplné vítězství vyšetřovaných téměř neexistovala. Žili v izolovaném světě, kde pro spravedlnost, právo, pravdu nebylo místo a který se řídil jediným principem – vyrábět z nevinných zločince a případné přestupky povyšovat na nejhroznější trestné činy. Ve svém zápasu se vyšetřovaný mohl těšit pouze z velmi dílčích úspěchů, které alespoň v něčem zmírňovaly jeho strádání.

Ve střetnutí vyšetřovaný kontra vyšetřovatel, který vytvářel hlavní náplň vazebního života, připadla klíčová role momentu takzvaného psychologického zlomu. Jeho uplatnění lze řadit mezi „přínosy“ sovětských poradců. Od počátku směřovalo vyšetřování právě k tomuto bodu: Dostat vyšetřovaného do stavu, kdy si uvědomí beznadějnost až nesmyslnost svého odporu proti doznání. Zlomit jeho vůli a odvahu k odmítání, a naopak ho donutit ochotně přiznávat skutky, které nespáchal. Nepopírat příslušnost k „protistátní skupině“ a účast na jejích vykonstruovaných činech. Svou poslušnost vyjádřit podepisováním falešných protokolů.

Některé z vyšetřovaných, i když jich nebylo mnoho, se přes všechny krutosti nepodařilo k psychologickému zlomu dotlačit. Odolávali trvale nebo sice vyhověli nátlaku vyšetřovatele, ale při následném výslechu svou dřívější výpověď odvolali. U ostatních byla cesta k psychologickému zlomu velmi rozdílná, individuální, a také jeho výsledky byly různé. Někteří byli, obrazně řečeno, jen „nalomení“. Často přiznávali fakta, o nichž se vyšetřovatelé dověděli už z jiných výslechů. Přitom však odmítali jejich kvalifikaci jako trestného činu velezrady, členství v neexistující ilegální skupině a podobně. Vyšetřovatelé je pak ve svých hodnoceních zařazovali mezi osoby nebezpečné či nevypočitatelné pro monstrproces, neboť u nich hrozilo, že se před soudem budou bránit a odmítat obvinění.

Jiný psychologický zlom zasáhl silněji. Stále víc pociťovali ztrátu síly a neschopnost snášet hrůzy vyšetřování a drsný vězeňský život. Každodenně si uvědomovali narůstající bezmocnost a beznadějnost věcné obrany proti vykonstruovaným obviněním. Jejich úvahy o možnostech změnit tento stav je přiváděly k závěru, že jim nezbyvá než nějak vyhovět požadavkům vyšetřovatele. Trpěli přitom svárem své-

domí: mezi odmítáním a přiznáním k vykonstruovaným zločinům, mezi touhou po přežití a hájením pravdy. Věřili však, že takto vyostřenému dilematu mohou uniknout, když na vynucené doznání přistoupí v jedné dílčí věci; tím vyšetřovatele uspokojí a přesvědčí o dobré vůli vypovídat. Krutě se však mýlili. Dílčí falešné doznání naopak vyvolalo řetězovou reakci, změnilo se ve výchozí bod k jeho rozvíjení v řadu dalších doznání.

Většinou vyšetřovaní také doufali, že když se nebudou protivit svým vyšetřovatelům, ukončí tím své utrpení, zachrání si život, nebo alespoň zlepší své podmínky ve vězení. A oddávali se přitom myšlence, že před prokurátorem nebo před soudem nepravdivé a násilím vynucené výpovědi odvolají. Teprve na konci vyšetřování prožili šokující zklamání. Vyšetřovatelé je před takovým krokem varovali a k tomu vyhrožovali: Státní bezpečnosti se nezbavíte ani při výkonu trestu, a tam si s vámi vyřídíme účty, svou zradu zaplatíte. Jednoduchá argumentace, již po dosavadních zkušenostech nebylo možné nevěřit.

Vyšetřovatelé se navíc netajili tím, že za „neposlušnost“ každého čeká trest už během vazby: přijde do temnice a bude tam tak dlouho, než si to rozmyslí a jimi formulované protokoly podepíše, „i kdyby tam měl shnít“. Mnozí to ostatně poznali na vlastní kůži. Prokurátoři zase odmítali pokusy vyšetřovaných o odvolání výpovědi a soudci se řídili pokynem ministerstva spravedlnosti, podle něž se obvinění vyšetřovatele před soudem z fyzického násilí má žalovat a trestat jako křivé obvinění. To všechno vyšetřované utvrzovalo v závěru, že stojí proti drtivé mašinerii, proti níž je jakýkoli odpor marný a před níž není úniku.

Někteří vzdorovali delší dobu, než se je podařilo psychicky zlomit, jiní do tohoto stavu dospěli poměrně brzy. Pak dávali vyšetřovatelům a organizátorům monstrprocesů najevo, že v soudním řízení nezklamou a splní určenou roli. Stávalo se to hlavně těm, kteří byli od počátku vystaveni zvlášť brutálnímu násilí, ohrožujícímu jejich zdraví či život, anebo podlehli psychologickému nátlaku s použitím hrozeb, že svým jednáním přivolají represe i na vlastní rodinu. Až pozdě poznali, že falešnými výpověďmi, jež potvrzovaly koncepci procesu, zmírnili sice stupeň svého utrpení, avšak k očekávané a vyšetřovateli i slibované záchraně nevedly. V posledním československém monstrprocesu, zorganizovaném s vedoucími činiteli komunistické strany, přispívaly k psychologickému zlomu některých obětí ještě dva další faktory: jednak byli sami obeznámeni s „výrobní technologií“ politických procesů v jejich režimu a nedělali si iluze o beznadějném postavení „podezřelých“, jednak díky svému „stranickému uvědomění“ ctili povinnost vykonat službu straně, i kdyby to bylo za cenu přiznání k nikdy nespáchaným skutkům.

Všichni vězňové, kteří protřpěli psychologický zlom, nebyli viníky, ale pouze oběťmi. Odpovědnost zde padá jednoznačně a mnohdy výlučně na komunistický režim, konkrétně na nositele moci, politické iniciátory a stejně tak na „výrobce“ politických procesů ve Státní bezpečnosti a justici. Psychologický zlom u vyslychaných byl produktem systému padesátých let; systému, ve kterém vládla masová nezákonnost, perzekuce a represe se stávaly každodenností, spravedlnost a právo byly podřízeny politickým zájmům monopolní a diktátorsky vládnoucí strany. Takto tragicky většinou končil nerovný zápas „výrobců“ a obětí politických procesů,

v němž rozhodujícím faktorem na straně bezmocných byla nakonec touha uniknout nekonečnému utrpení a zachránit si život.

Cestu k psychologickému zlomu si v různé míře a podobě protrpěli i vyšetřovaní v procesu s Miladou Horákovou. Všichni se po dosavadních zkušenostech – z vyšetřování, z postupu prokurátora, z obžalovacího spisu – ujistili, že trestněprávní kvalifikace jejich činů vysoce překračuje jejich představy i skutečnou závažnost těchto činů. Užívaný název procesu – „spiknutí proti republice“ – to jasně charakterizoval a potvrzoval výčtem největších zločinů, jež byly obviněným přisouzeny.

Obžalovaní nepopírali svou politickou činnost po únoru 1948, ale už ve výpovědích u soudu odmítali jejich kvalifikaci podle žaloby. Odmítali obvinění z velezrady, formulované v žalobě i řečech a otázkách prokurátorů, stejně jako z přípravy „politického zvratu“ podle návodu emigrace. (Milada Horáková k tomu ve výpovědi před soudem řekla: „...otázka vnitřního zvratu vlastními silami. Myslím, že se v tom musím shodovat s ostatními, že jsme ho vyloučili, eliminovali.“<sup>6</sup> Potvrzoval to i Zdeněk Peška: „Na nějakou násilnou akci jsme nepomýšleli.“<sup>7</sup>) Rovněž nesouhlasili s obviněním, že tvořili „pátou kolonu v přípravě války“. Připouštěli jen, že počítali s tím, že Sovětský svaz bude nucen vzdát se kontroly nad střední Evropou, načež se uskuteční svobodné volby. Svou poúnorovou politickou činnost zdůvodňovali právě očekáváním těchto voleb, pro něž bylo nutné připravovat funkcionáře jejich stran. Obžalovaní se ohrazovali také proti tvrzení, že usilovali o obnovu kapitalistického systému. („Byl to program, který byl v rámci socializující demokracie. Byl to program proti přísnému uplatnění, bezvýjimečnému uplatnění socialistické linie [tj. sovětského modelu – pozn. autorů]. Pochopila jsem a snažila jsem se realizovat to, co jsem slyšela jako výklad od prezidenta dr. Edvarda Beneše o socializující demokracii,“ uvedla k tomu Milada Horáková ve své výpovědi u soudu.)<sup>8</sup>

V některých případech dali souzení nesouhlas s obžalobou a tvrzeními prokurátorů najevo i ve svých závěrečných vystoupeních. Za upozornění stojí tři momenty. Zaprvé poukazovali na to, že jejich činnost neodporovala tehdy platné ústavě ani zákonu na ochranu republiky (Zdeněk Peška). Zadruhé – a to dnes možná působí zarážejícím dojmem – často děkovali svým vyšetřovatelům za to, že jim osvětlili trestný a zločinný, „protistátní“ charakter jejich činnosti a přesvědčili je o něm. Pro pozorné a vnímavé posluchače však poskytovala tato slova nepřímý důkaz o vykonstruovanosti obvinění. Zatřetí, několik obžalovaných proneslo výzvy k občanům, aby se vyvarovali podobné činnosti, jaké se dopustili oni sami. To odpovídalo tehdejší směrnicím a vzkazům politického exilu, aby se bývalí funkcionáři, členové a příznivci nekomunistických stran omezovali na zachování takzvané ideové rezistence, kterou samu o sobě v daných poměrech považovali za hrdinství, a aby chránili své řady před perzekucí pro příští svobodné volby.

6 *Tamtéž*, f. Státní prokuratura, Pst I 774/50, stenografický záznam výpovědi M. Horákové před soudem z 31.5.1950, s. 18/5.

7 *Tamtéž*, stenografický záznam výpovědi Z. Pešky před soudem z 5.6.1950, s. 3/1.

8 *Tamtéž*, stenografický záznam výpovědi M. Horákové před soudem z 31.5.1950, s. 14/3.

Počínání obžalovaných při vyšetřování a před soudem, ať už bylo jakékoli – ani vyvracení některých bodů obžaloby, ani akceptování obsahu administrativních protokolů – nezměnilo koncepci monstrprocesu. Za vykonstruované zločiny v nezákonném politickém procesu byly vyneseny drastické tresty: čtyři tresty smrti, jimž náleží označení „politické vraždy“ (Milada Horáková, Jan Buchal, Oldřich Pecl a Závaš Kalandra), čtyři tresty doživotního žaláře (Josef Nestával, Jiří Hejda, František Přeučil a Antonie Kleinerová) a pět dlouholetých trestů odnětí svobody (Bedřich Hostička 28 let, Zdeněk Peška 25 let, Jiří Křížek 22 let, Františka Zemínová 20 let a Vojtěch Dundr 15 let).

### *Zvukový záznam*

Autentický zvukový záznam závěrečných řečí všech obžalovaných v procesu s Miladou Horákovou „a spol.“ byl součástí takzvaného Klosova archivu.<sup>9</sup> Na ministerstvu spravedlnosti ležel takřka pětapadesát let, dnes je uložen v Národním archivu. Magnetofonové pásy se záznamem jsou vloženy v papírových krabicích, označených číslicemi XXIII., XXIV. a XXV.<sup>10</sup> Narozdíl od XXIII. pásu měly ostatní dva záznamy jednu zvláštnost: do kotouče bylo během natáčení vloženo několik ústřížků papíru. Šlo o záložky, jimiž technik záznamu v jeho průběhu označoval důležité pasáže. Tato metoda se v Československém rozhlasu používala do konce analogové éry ke snazšímu hledání důležitých míst v natočeném záznamu.

V každé krabici byl vložen strojem psaný průvodní lístek se základní anotací natočeného materiálu. Pozoruhodný je zejména průvodní list XXIV. pásu, kde je zvýrazněna pasáž: „podle sdělení s. NEULSE /min. sprav. / z posledních slov nic nevysílat až na d a l š í. /vyřízeno v 16:08/“. Z časových údajů na průvodních lístcích a z porovnání se zvukovým záznamem vyplývá, že tento text byl zapsán asi třináct minut poté, kdy svou závěrečnou řeč dokončila Milada Horáková.

Průvodní listy dále obsahují odkazy ke konkrétním vloženým „papírkům“. U pásů XXIV. a XXV. byly papírkové záložky na původních místech. Pásy tedy s největší pravděpodobností nikdy nikdo nepřehrával. Pokud by to učinil, musel by si dát velkou práci s vrácením papírků tam, kam podle zápisu v kartě náležely. Ve XXIII. pásu lístkové záložky chyběly.

Všechny tři magnetofonové kotouče jsou natočeny na materiál značky Agfa s nápisem MAGNETOPHONBAND TYP C záznamovou rychlostí 76 centimetrů za sekundu. Zejména posledně jmenovaná veličina určuje, že se na každý pásek vejde maximálně dvacet minut nahrávky. Vzhledem k tomu, že se konec záznamu na jednom pásu překrývá se začátkem záznamu na pásu dalším, máme před sebou prokazatelně ucelený záznam – časovou osu dané části osmého dne procesu. Její

<sup>9</sup> Karel Klos byl náměstkem ministra spravedlnosti a hlavním výkonným organizátorem procesu.

<sup>10</sup> NA, f. Ministerstvo spravedlnosti, „Klosův archiv“ (nezpracováno, bez signatury).





*Josef Nestával*



*Františka Zeminová*



*Zdeněk Peška*



*František Přeučil*

porovnání s dalšími dochovanými prameny (zvukovou stopou filmových fragmentů v Národním filmovém archivu, stenografickým záznamem v Národním archivu a takzvanou Šedou knihou, vydanou ministerstvem spravedlnosti krátce po skončení procesu) přináší svědectví o výpovědní hodnotě jednotlivých pramenů.

### *Rozhlas*

V Archivu Českého rozhlasu se závěrečné řeči obžalovaných nedochovaly ani ve fragmentech. Do vysílání se nedostaly. Jsou zmíněny pouze lakonickým komentářem redaktora, který spolupracoval na sestřihu závěrečného dne procesu: „Po posledních slovech obžalovaných se odebral soud k poradě o rozsudku. Čtení rozsudku budeme vysílat ve zprávách ve dvaadvacet hodin, které dnes výjimečně vysílají současně všechny československé stanice.“<sup>11</sup> Dnes víme ze svědectví tehdejších rozhlasových zaměstnanců, že to bylo právě přenosové oddělení Československého rozhlasu, které natáčení procesu zajišťovalo. Vycházíme z předpokladu, že tak jako u ostatních politických procesů té doby se zvukově zaznamenával veškerý průběh hlavního líčení v soudní síni. To znamená, že na pásy č. I–XXII se nemohl vejít záznam celého procesu, který trval osm pracovních dnů. Těchto dvaadvacet páسů mohlo mít (při záznamu trvajícím osmnáct minut na každý z nich a k tomu dvě minuty na překryv s dalšími pásy) maximální stopáž 396 minut záznamu, tedy šest hodin a třicet šest minut. A my víme, že toho dne začalo líčení v 8:05. Do 15:47, kdy se začaly nahrávat závěrečné řeči, tedy zbývalo sedm hodin a osmatřicet minut. Od této doby musíme ještě odečíst tři přestávky: podle stenografického záznamu první začala v 9:54 a skončila v 10:16, takže trvala dvaadvacet minut, a druhá stejně jako třetí přestávka měla asi patnáct minut; dohromady to tedy dělá dvaapadesát minut. Z toho plyne, že poslední den procesu se soudilo šest hodin a dvacet šest minut čistého času. Na dvaadvacet páسů, které 8. června 1950 musely být natočeny ještě předtím, než kdosi na tři pásy se závěrečnými slovy obžalovaných napsal čísla XXIII., XXIV. a XXV., se celý záznam mohl vejít. Tato matematika vede k úvaze, že záznam z každého natočeného dne procesu měl vlastní číslování. Pak by muselo existovat zhruba sto sedmdesát necenzurovaných páсů se zvukovým záznamem celého procesu. Vzhledem k tomu, že o nich nic nevíme, opíráme se o další věrohodné dokumenty, které s větší či menší přesností zachycují tehdejší skutečnost, a z jejich vzájemného porovnání vytváříme obraz o průběhu hlavního líčení a nakládání dobové propagandy s realitou slov vyřčených v soudní síni.

### *Stenografický záznam*

Stenografický záznam je nejuplnějším pramenem pro poznání průběhu celého procesu, který máme k dispozici, a s nově nalezenou zvukovou stopou se v příslušných

---

11 Archiv Českého rozhlasu (Praha), AF 3859 – AF 3864/1, Proces s Miladou Horákovou a spol.

pasážích shoduje téměř doslova. Jako zdroj selhává v několika drobnostech, kde si předseda upřesňuje formulace obžalovaných. Zcela ovšem ve stenografickém záznamu chybí část výpovědi Fráni Zemínové od slov „Pokud se týče merita věci...“ až po konec její výpovědi „...pro které jsme tyto zločiny konali. Děkuji.“ Takto rozsáhlé vypuštění několika vět ve stenozáznamu podle dosavadních výsledků srovnávacího průzkumu nemá obdoby.

### *Filmový záznam*

Ve filmu je dochována celá závěrečná řeč Milady Horákové. Filmaři zastavili kameru, až když začal hovořit předseda senátu Karel Trudák. Ihned poté, co se ujal slova Josef Nestával, kamera opět spustila (chybí jen dvě první slova). Zanedlouho se ale kamera opět zastavila, a to po Nestávalových slovech „strany příliš podléhá“. Filmaři pak zaznamenali ještě dvě nesouvislé pasáže z Nestávalova proslovu a v záznamu pokračovali až na začátku třetí věty Jiřího Hejdy. Po jeho slovech „tak také svědkem“ je záznam přerušen a kamera přináší až konec Hejdova proslovu. Také z projevu Fráni Zemínové a Jiřího Křížka jsou ve filmu zaznamenány jen dvě pasáže. Pouze jediná pasáž je zachycena z proslovů Františka Přeučila, Bedřicha Hostičky, Jana Buchala a Antonie Kleinerové. Závěrečná řeč Oldřicha Pecla a Zdeňka Pešky ve filmu zcela chybí, zatímco proslov Závaše Kalandry je kromě krátkého přerušení mezi slovy „už půl roku před“ a „svým vyšetřujícím orgánům“ kompletní. Závěrečná řeč Vojtěcha Dundra je ve filmu zachycena ve třech fragmentech.

### *„Šedá kniha“*

Pramenem nejchudším, jelikož silně poznamenaným dobovou propagandou, je publikace přezdívaná jako „Šedá kniha“.<sup>12</sup> Jen v závěrečné řeči Milady Horákové je třináct vynechaných pasáží. Autoři tohoto „dokumentu“ přizpůsobovali text předem danému záměru. Výsledkem jejich úprav jsou velké významové posuny některých pasáží, patrné nejen při srovnání „Šedé knihy“ s nově nalezenými zvukovými záznamy, ale v celém průběhu procesu. Podívejme se detailněji na to, jak byl cenzurován projev Milady Horákové, a srovnajme dotyčné pasáže z „Šedé knihy“ s doslovným přepisem magnetofonových pásek, o jejichž celistvosti nemáme pochyby.

---

12 *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice*. I. vydání v počtu 140 000 výtisků vydalo v červnu 1950 ministerstvo spravedlnosti nákladem Orbisu. Písmem Ideal vytiskl Orbis, tiskařské závody, n.p., závod č. 1 v Praze XII, Stalinova 46. Brož. Kčs 20,-.

Magnetofonový záznam číslo XXIII.<sup>13</sup>

Slavný Státní soude. Je mi těžko, přetěžko<sup>14</sup> nalézt důvody na svoji obhajobu. Děkuji proto svému právnímu zástupci, že našel určitá a uplatnil je ve... v můj prospěch. Svě činy jsem dělala vědomě a chci nést také plnou a veškerou odpovědnost za ně a odevzdaně přijmu trest, který bude pro mě nalezen. Necítím se oprávněna dělat nějaká prohlášení ani mluvit ke komukoliv, ale přeče bych ráda, aby všichni slyšeli toto: jako žena a matka, která si opravdu osobně nepřála války, když důsledně a logicky promýšlím celou věc, učinila jsem cíle, za nimiž jsem šla, odvislé od války. Jako sociální pracovnice přesvědčená, že lepší příští lidské společnosti je v socialismu, jsem se dostala na cestu ke kapitalismu.

Jako příslušník tohoto národa milující nesmírně tento kousek světa a dokáz... prokázavší v době okupace, že dovede za něj také i položit svůj život, jsem se ocitla v nebezpečí, že jednoho dne mohu stát na stejném břehu s těmi, proti nimž jsem bojovala na život a na smrt – s nacistickými Němci. Jak jsem se dostala sem – jaké byly pohnutky mého jednání: Slavný Státní soude, myslím, že i během vyšetřování u Státní bezpečnosti vyšlo najevo, že jedno je jisté, že nebyly nízké a nečestné. My jsme dlouho diskutovali o tom, čemu se říká přesvědčení, protože tak jsem já odůvodňovala pohnutky svých činů. A musím prohlásit, že Státní bezpečnost a její orgány v té věci projeví více trpělivosti, aby mě přesvědčovali, než já jsem projevila té trpělivosti po únoru, abych se přesvědčila, zda různá ta násilí a nesprávnosti, které jsem já brala také jako pohnutky svého jednání, byla skutečná anebo jsem přechodná a v čem spočívala. Já bych lhala, Státní soude, kdybych řekla, že jsem změnila se úplně a že jsem změnila své přesvědčení a že jsem docela jiná. To by nebylo pravdivé a poctivé. Já jsem na mnohé věci dostala jiný názor a k mnohým věcem jsem také byla přivedena, abych o nich mohla přemýšlet. Ale v zásadě jsem prohlásila orgánům Státní bezpečnosti, že setrvávám ještě ve svém přesvědčení, a že také v tom setrvávám proto, že jsem ho opírala o názory, stanoviska, vyjádření a informace osob, které pro mě byly autoritou a mezi něž počítám také dva nejvýznamnější pro sebe lidi – dvě největší osobnosti – Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše, kteří na mě velmi působili během mého celého života. A já bych teď chtěla něco říct těm, kteří také od těchto dvou osobností odvozovali své přesvědčení a své názory. Chtěla bych jim říct jen toto: v tomto státě nikdo pro své přesvědčení nemusí umírat ani chodit do vězení. Může se svým přesvědčením žít, jestliže chce poctivě pracovat a jestliže nechce rušit, kazit a ohrožovat to, co se většina našeho lidovědemokratického a lidovědemokraticky přesvědčeného obyvatelstva rozhodla dělat. To je jedna věc. Možná, že si někdo zde nebo venku myslí, že jsou tato slova zbabělá. Nejsou zbabělá! Bylo by mně mnohem lehčí, slavný Státní soude, kdybych mohla do těch těžkých chvil, do které teď... do kterých teď odcházím a které nastupuji, jít třeba jenom s osobním přesvědčením hrdinství a jeho glorioly. Ale já myslím, že jediné statečné, co mohu udělat, ještě je to, když řeknu zcela naze, pravdivě, bez příkras všem: nedělejte to, co jsem dělala a udělala já. Nedělejte to, ledaže byste byli blázni nebo že byste se honili za falešným mučednictvím anebo jste chtěli za každou cenu zemřít. Slavný Státní soude, je mně opravdu těžko říct něco víc. Já mám jenom jednu prosbu: aby byli mírně a s největší blahosklonností posuzováni ti, jejichž trestná činnost, pokud bude zjištěna a pokud budou stát před vámi, se jakkoliv mohla odvozovat – ať už přímo nebo jenom mravním působením – ode mne.

Pokud jde o mě, věřím ve spravedlnost vašeho uvážení.

13 NA, „Klosův archiv“ (nezpracováno, bez signatury).

14 Pro snazší porovnání jsou vypuštěné pasáže vysázeny tučně.

„Šedá kniha“<sup>15</sup>

Slavný Státní soude. Je mi těžko  
dělala vědomě.

nalézt vývody na svoji obhajobu,  
*protože i teď musím přiznat, že*<sup>16</sup> jsem své činy

Když *nyiní* celou věc důsledně a logicky promyslím, *znovu si osvětluji, že* cíle, za nimiž  
jsem šla, jsem učinila odvislé od války.

A jako příslušník tohoto národa

jsem se ocitla v nebezpečí, že

jednoho dne mohu stát na stejném břehu s

– s nacistickými Němci. Jak jsem se dostala sem – jaké byly pohnutky mého jednání: Slavný  
Státní soude, myslím, že i během vyšetřování u Státní bezpečnosti vyšlo najevo.

bezpečnost a její orgány  
projevila té trpělivosti po únoru, abych se přesvědčila.

Musím prohlásit, že Státní

projevili více trpělivosti, aby mě přesvědčovali, než já jsem

Já

jsem na mnohé věci dostala jiný názor a k mnohým věcem jsem také byla přivedena, abych o nich  
mohla přemýšlet.

Chtěla bych jim říct jen toto: v tomto státě nikdo pro své přesvědčení nemusí umírat ani  
chodit do vězení. Může se svým přesvědčením žít, jestliže chce poctivě pracovat a jestliže nechce  
rušit, kazit a ohrožovat to, co se většina našeho lidovědemokratického a lidovědemokraticky  
přesvědčeného obyvatelstva rozhodla dělat.

Já myslím, že jediné statečné, co mohu udělat, ještě je to, když řeknu zcela naze, pravdivě, bez  
příkras všem: nedělejte to, co jsem dělala a udělala já. Nedělejte to, ledaže byste byli blázni nebo  
jste chtěli za každou cenu zemřít. Slavný

Státní soude, je mně opravdu těžko říct něco víc.

Pokud jde o mě, věřím ve spravedlnost vašeho uvážení.

15 *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice*, s. 264.

16 Pasáže, které „Šedá kniha“ přidává do úst Milady Horákové, jsou pro snazší orientaci vysázeny kurzívou.

Pravdou je, že v závěrečných řečech cenzura nečinila takové změny jako v některých pasážích z předchozích dnů procesu. Zde se v „Šedé knize“ objevují věty vložené do úst obžalovaných i prokurátorů či soudců, jež v soudní síni vůbec nezazněly a jež měly posílit negativní obraz obžalovaných v očích veřejnosti. Za nástroj takové manipulace s textem sloužilo také již zmíněné vypouštění nepřijemných nebo příliš podrobných a zdoluhavých pasáží, případně záměna zpravidla umírněných formulací obžalovaných za výrazy ostřejší, citově negativně zabarvené.

Jako ilustrace se nabízí porovnání dvou dialogů Milady Horákové s předsedou senátu Karlem Trudákem z prvního dne procesu, 31. května 1950:

*Předs.:* V jakém směru se mělo jednat, jakou linii Vám dal?

*Dr. Hor.:* Pro tuto věc mi linii nedal, dal mi linii a pokyny pro věc, která byla zaměřena do tábora soc[ialních] demokratů, pro illegalitu, která byla zaměřena do tábora sociálních demokratů.

*Předs.:* V jakém směru?

*Dr. Hor.:* Dr. Zenkl mne osobně nepověřil vedením illegality nár[odních] socialistů. Také v dopise, který jsem pak od něho dostala, výslovně stálo, že nikoho nepověřuje, ale já jsem se cítila vázána. Žádným způsobem mi nenaznačil, že bych si měla osobovat právo býti nějakým představitelem, ale pokyny, které mi dal, jsem považovala za závazné pro sebe, pro ilegální činnost a také jsem to potom realizovala tím, že jsem na podzim 1948 dala podnět...

*Předs.:* K tomu se dostaneme. Chci slyšet, jaké byly ty pokyny.

*Dr. Hor.:* Pokud je mohu přesně formulovat – jsou obsaženy v mé výpovědi – otázka vyplývala z těchto podnětů. Bylo to několik otázek. Předně se obraceli příslušníci strany a chtěli vědět v několika věcech direktivy.

*Předs.:* To by bylo příliš obsírné. Mám zájem jenom na tom, zdali dal nějaký pokyn k tomu, co mají členové strany nár[odně] soc[ialistické], kteří si přejí změny, dělat a jak mají postupovat.

*Dr. Hor.:* Předně si přáli lidé z našich řad vědět, zda mají vstupovati do komunistické strany. Na to byla odpověď, že hrozila-li by ztráta zaměstnání, existence, kterou my jim nemůžeme v té době zabezpečiti, mají vstupovat.<sup>17</sup>

Namísto toho v „Šedé knize“ stojí:

*Předseda:* A dal vám nějakou určitou linii?

*Horáková:* ...radil, jak máme postupovat, abychom se vzájemně spojili a tím naši protistátní činnost posílili.

*Předseda:* Instruoval vás také Zenkl o tom, jak se máte chovat k bývalým členům národně socialistické strany, o nichž jste si mysleli, že si přejí změny?

*Horáková:* Ano, např. nám radil, abychom těmto lidem, pokud byli na významných místech, jež jsme považovali pro naši budoucí protistátní činnost za důležité [!], doporučovali vetřít se do komunistické strany..<sup>18</sup>

17 NA, f. Státní prokuratura, Pst I 774/50, stenografický záznam z 31.5.1950, s. 12/5 a 12/6.

18 *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice*, s. 33.



*Antonie Kleinerová*



*Vojtěch Dundr*



*Bedřich Hostička*



*Jiří Hejda*

Na jiných místech tvůrci „Šedé knihy“ přesouvali celé bloky dialogů a vytvářeli vlastní kauzalitu událostí. Takových „přesouvaných“ míst je v dosud porovnaných dokumentech z průběhu procesu několik, nikoli však v závěrečných řečech obžalovaných. U nich se cenzura spokojila s „pouhými“ škrty: Závaši Kalandrovi vypustila dvě pasáže, Jiřímu Hejdovi, Zdeňku Peškovi a Vojtěchu Dundrovi po třech pasážích, u Josefa Nestávála, Jiřího Křížka a Jana Buchala jsme napočítali čtyři vypuštěná místa, Františka Přeučila a Bedřicha Hostičky se dotklo pět úprav a vypuštěných odstavců v závěrečné řeči, Oldřichu Peclovi v knize udělali jeden stříh a Františce Zemínové dokonce osm. „Nejlépe“ z cenzury vyšla závěrečná řeč Antonie Kleinerové, která se obešla bez podstatného zásahu.



*Praha, 1950, 8. června – Závěrečné řeči obžalovaných v procesu s Miladou Horákovou a jejími druhy*

**Předseda senátu Karel Trudák:**<sup>1</sup> Bude se pokračovati v přerušném hlavním přelíčení. Obžalovaní mají právo na poslední slovo. Chce tohoto práva, prosím, z obžalovaných někdo použít? Paní obžalovaná Horáková, prosím, předstupte.

**Dr. Milada Horáková:** – Slavný Státní soude. Je mi těžko, přetěžko nalézt důvody na svoji obhajobu. Děkuji proto svému právnímu zástupci,<sup>2</sup> že našel určitá [!] a uplatnil je ve... v můj prospěch. Svě činy jsem dělala vědomě a chci nést také plnou a veškerou odpovědnost za ně a odevzdaně přijmu trest, který bude pro mě nalezen. Necítím se oprávněna dělat nějaká prohlášení ani mluvit ke komukoliv, ale přece bych ráda, aby všichni slyšeli toto. Jako žena a matka, která si opravdu osobně nepřála války, když důsledně a logicky promýšlím celou věc, učinila jsem cíle, za nimiž jsem šla, odvislé od války. Jako sociální pracovnice přesvědčená, že lepší příští lidské společnosti je v socialismu, jsem se dostala na cestu ke kapitalismu.

Jako příslušník tohoto národa milující nesmírně tento kousek světa a dokáz... prokázavši v době okupace, že dovede za něj také i položit svůj život, jsem se ocitla v nebezpečí, že jednoho dne mohu stát na stejném břehu s těmi, proti nimž jsem bojovala na život a na smrt – s nacistickými Němci.<sup>3</sup> Jak jsem se dostala sem – jaké byly pohnutky mého jednání: Slavný Státní soude, myslím, že i během vyšetřování u Státní bezpečnosti vyšlo najevo, že jedno je jisté, že nebyly nízké a nečestné. My jsme dlouho diskutovali o tom, čemu se říká přesvědčení, protože tak jsem já odůvodňovala pohnutky svých činů. A musím prohlásit, že Státní bezpečnost a její orgánové v té věci projeví více trpělivosti, aby mě přesvědčovali, než já jsem projevila té trpělivosti po Únoru, abych se přesvědčila, zda různá ta násilí a nesprávnosti,

---

1 Karel Trudák (1907–1960) byl před únorem 1948 přednostou Okresního soudu v Kojetíně. V říjnu 1948 se stal na návrh ministra spravedlnosti Alexeje Čepičky soudcem u Státního soudu v Brně, od roku 1950 působil současně jako přednosta politického prezidia Nejvyššího soudu ČSR. Kromě své role při procesu s Miladou Horákovou, kde předsedal pětičlennému senátu, byl v roce 1952 také členem soudního tribunálu při procesu s Rudolfem Slánským a jeho „společníky“.

2 Miladě Horákové byl přidělen obhájce *ex officio* Vladimír Martin, dlouholetý a známý pražský advokát.

3 Horáková se po okupaci českých zemí zapojila do odbojového hnutí, spolupracovala s Politickým ústředím a byla ve vedení Petičního výboru Věrní zůstaneme. V srpnu 1940 ji zatklo gestapo. Při výsleších byla krutě mučena, hluboké jizvy na svém těle si nesla až do konce života, přesto neprozradila žádné významné informace. Prošla pražskými věznicemi na Pankráci a na Karlově náměstí a Malou pevností v Terezíně. Poté byla převezena do věznice v Lipsku a v říjnu 1944 odsouzena Lidovým soudem v Drážďanech na osm let vězení. Až do osvobození v květnu 1945 byla internována v ženské věznici v Aichachu u Mnichova.

kteří jsem já brala také jako pohnutky svého jednání, byla skutečná anebo jen přechodná a v čem spočívala. Já bych lhala, Státní soude, kdybych řekla, že jsem změnila se úplně a že jsem změnila své přesvědčení a že jsem docela jiná. To by nebylo pravdivé a poctivé. Já jsem na mnohé věci dostala jiný názor a k mnohým věcem jsem také byla přivedena, abych o nich mohla přemýšlet. Ale v zásadě jsem prohlásila orgánům Státní bezpečnosti, že setrvávám ještě ve svém přesvědčení, a že také v tom setrvávám proto, že jsem ho opírala o názory, stanoviska, vyjádření a informace osob, které pro mě byly autoritou a mezi něž počítám také dva nejvzácnější pro sebe lidi – dvě největší osobnosti – Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše, kteří na mě velmi působili během mého celého života. A já bych teď chtěla něco říct těm, kteří také od těchto dvou osobností odvozovali své přesvědčení a své názory. Chtěla bych jim říct jen toto: v tomto státě nikdo pro své přesvědčení nemusí umírat ani chodit do vězení. Může se svým přesvědčením žít, jestliže chce poctivě pracovat a jestliže nechce rušit, kazit a ohrožovat to, co se většina našeho lidovědemokratického a lidovědemokraticky přesvědčeného obyvatelstva rozhodla dělat. To je jedna věc. Možná, že si někdo zde nebo venku myslí, že jsou tato slova zbabělá. Nejsou zbabělá! Bylo by mně mnohem lehčí, slavný Státní soude, kdybych mohla do těch těžkých chvil, do které teď... do kterých teď odcházím a které nastupuji, jít třeba jenom s osobním přesvědčením hrdinství a jeho glorioly. Ale já myslím, že jediné statečné, co mohu udělat ještě, je to, když řeknu zcela naze, pravdivě, bez příkras, všem: nedělejte to, co jsem dělala a udělala já. Nedělejte to, ledaže byste byli blázni nebo že byste se honili za falešným mučednictvím anebo jste chtěli za každou cenu zemřít. Slavný Státní soude, je mně opravdu těžko říct něco víc. Já mám jenom jednu prosbu: aby byli mírně a s největší blahosklonností posuzováni ti, jejichž trestná činnost, pokud bude zjištěna a pokud budou stát před vámi, se jakkoliv mohla odvozovat – ať už přímo nebo jenom mravním působením – ode mne.

Pokud jde o mě, věřím ve spravedlnost vašeho uvážení.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Posadte se, paní obžalovaná. Pan obžalovaný doktor Nestával.

**Dr. Josef Nestával:** Pane předsedo, páni přísedící. Měl jsem v úmyslu se vzdát práva na závěrečné své slovo a prosím jenom, aby bylo omluveno tím, že pan prokurátor<sup>4</sup> ve svém projevu pokládal za vhodné označit jako motiv mé činnosti kariérnictví. Já bych chtěl jenom stručně poukázat na to, jak politická moje činnost

---

4 Prokurátorem v tomto procesu i v pozdějším procesu s Rudolfem Slánským byl Josef Urválek (1910–1979). Za první republiky byl soudcem u Okresního soudu v Českých Budějovicích. Po válce se stal konfidentem StB a zaznamenal prudký kariérní vzestup ve sféře Státní prokuratury. V roce 1952 se stal generálním prokurátorem, později předsedou Nejvyššího soudu ČSR a ředitelem Výzkumného ústavu kriminologického. Za obžalobu v procesu s Horákovou „a spol.“ měla spolu s Urválkem hlavní slovo prokurátorka z lidu Ludmila Brožová.

v tomto smyslu se projevovala, a ponechávám posouzení Státnímu soudu, aby ji zhodnotil. Ve studentstvu jsem stál vždy na levici, kterou jsem také vedl a za ni jsem byl postaven do čela Ústředního svazu československého studentstva, poněvadž neměli vhodnější osoby, a stálo mě to několik semestrů.<sup>5</sup> Přišel jsem do služeb strany národněsocialistické, a když jsem viděl – anebo zdálo se mně s mými politickými přáteli z levého křídla této strany – že vedení strany příliš podléhá pravicovým stranám v koalici, vystoupil jsem ze služeb a odešel jsem ně do teplého místečka nebo do místa, které bylo méně placené,<sup>6</sup> abych měl volnou ruku, a zorganizoval jsem tak právě ve straně – na sjezd v roce šestatřicátém – opozici, kterou jsme tam skutečně vyhráli.<sup>7</sup> Odmítl jsem kandidovat do předsednictva strany právě proto, aby se nezdálo, že tato moje činnost byla vedena motivy osobními. V roce osmatřicátém jsem byl znovu povolán po likvidaci strany – zástupci, likvidátoři této strany – do Národní jednoty, o níž pan prokurátor řekl, že jsem se účastnil s fašisty. Poukazuji na to, slavný Státní soude, že tato činnost několik měsíců od listopadu, když jsem tam přišel, byla právě stálým bojem s těmito fašisty, vedenými tehdy Locherem,<sup>8</sup> který je ještě dodnes venku, stálým bojem právě nás, který [!] jsme byli bití jako takzvaní představitelé levice. O okupaci nebudu mluvit, pane předsedo, poněvadž to bych pokládal[, že] byla moje povinnost [!], abych se boje proti Němcům – když jsem toho nemohl udělat jako voják – zúčastnil všemi prostředky. Nebudu mluvit ani o tom, že to nebylo jenom riziko osobní, že bysem [!] riskoval celou rodinu. Ale když jsem se vrátil po okupaci a když jsem byl zatčen, tak čekaly desítky přímo – a stovky nepřímě – lidí v Praze, vzhledem k mé rozsáhlé činnosti, že půjdou také do vězení.<sup>9</sup> Nešel ani jediný, pane předsedo. A když jsem se vrátil a musel jsem několik měsíců být léčen a oznámil jsem, že začátkem roku šestačtyřicátého se vrátím ně na nějaké nové teplé místo dobře

---

5 Josef Nestával se v době, kdy studoval Právnickou fakultu UK (absolvoval v roce 1929), aktivně zapojil do studentských organizací – stál nejen v čele Ústředního svazu československého studentstva, ale byl také místostarostou spolku českých právníků Všehrd. K životním osudům Josefa Nestávála blíže viz KOURA, Petr: „Měl jsem rád svou republiku“: Životní příběh politického vězně dvou totalit JUDr. Josefa Nestávála (1900–1976). In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, roč. 3, č. 4 (2006), v tisku.

6 Uvedená formulace byla snad přehnutím, zdá se být totiž v rozporu se smyslem Nestávalova sdělení. Logický na tomto místě by byl spíše výrok: „odešel jsem ně do teplého místečka, ale do místa, které bylo méně placené“.

7 V Československé straně národněsocialistické zastával Josef Nestával ve 30. letech linii, která požadovala více levicovou a sociální politiku. V roce 1934 odešel po programových sporech ze stranického aparátu a nastoupil jako právní referent do Ústředí nemocenských pojišťoven. JUDr. Nestával u soudu tuto událost zmínil, aby zdůraznil, že jeho politická činnost nebyla motivována osobním prospěchem, jak neustále podsouvali obžalovaným prokurátoři.

8 Karel Locher – krajně pravicový politik, představitel Národního sjednocení. Po odchodu do exilu se zapojil do protibenešovské opozice ve Velké Británii.

9 Josef Nestával byl zatčen 19. července 1940.

honorované, ale do místa starého, od kterého jsem byl zatčen, a přišel jsem tam, tak jsem tři dni musel chodit po chodbách, poněvadž ani židli pro mě neměli. To bylo to další kariérnictví v tom. [zakašlání v sále] A pokud mně vytýká pan prokurátor, já se nemíním dotýkat dalšího politického jaksi vývoje po pětáctýřicátém roce, prostě proto, poněvadž to byla věc, kterou jsme si měli vyřídit v rámci strany – jak už jsem řekl na Státní bezpečnosti – a né v souvislosti se svojí trestní [!] činností. Ale když mě v před... v únorových dnech, když jsem byl žádán, abych se účastnil schůze nově tvořené Národní fronty – obrozené Národní fronty – jistě to nebylo proto, že bych byl pokládán těmi, kdož [ji] svolávali, za nějakého pravičáka – anebo za nějakého člověka, který by sledoval osobní nebo kariéristické cíle. Jestliže jsem odmítl na ústředním výboru čtyřiadvacátého února vystoupit proti vedení strany, jak mně bylo... eh... – činiteli, kteří dnes... tenkrát hráli významnou roli, a ještě dneska hrají významnou roli v budování republiky – nabídnuto, udělal jsem to hlavně proto, že jsem nechtěl, aby se zdálo, že si své osobní účty vyřizuju při této příležitosti. Poněvadž jsem stál vždy na levém křídle, pane předsedo, nebyl mi Únor žádným zvláštním těžkým... eh... pro... problémem, jak se s ním vyrovnat. Poněvadž jsem byl – třeba z hlediska marxenistického [marx-leninského] – reformistickým socialistou, a byl jsem socialistou s upřímností. Proto jsem se snadno s Únorem vyrovnával. Teprve později jsem se dostával v rozhovory hlavně tím, že se dalo předpokládat, že mírovým dohodnutím může u nás dojít zase k obnovení možnosti uplatnění dřívějších politických stran k tomu, že jsem se účastnil prací na přípravě to... pro tento takzvaný vhodný okamžik. Já to nebudu rozebírat, pane předsedo, ačkoliv by to stálo jistě za to. Já jsem velmi mnoho zapomněl při svém konstitutu<sup>10</sup> a na velmi mnoho jsem zapomněl i při výslechu svědků. Já jsem chtěl uvést jen toto v celé stručnosti. Svoji vinu, pane předsedo, jsem podle pravdy přiznal, a také popravdě – jak já jsem ji viděl – popřel, pokud to nebylo správné, zejména pokud se týká těch příkazů špionáž... konečně to, pane předsedo, jsem uvedl – ve svém konstitutu. Její dosah a rozsah posoudí Státní soud a já rovněž tak, jak řekla moje předchůdkyně, jsem připraven přinést i rozhodnutí o... eh... o... vzít rozhodnutí o trestu tak, jak se sluší a patří na každého, kdo se provinil. Mám jenom jedno přání, respektive prosbu, aby za moji vinu netrpěla moje nevinná rodina.

A teď bych chtěl, v závěru, pane předsedo, říct několik slov, i když jsem si rozvažoval, mám-li je říci – vzhledem k tomu, že každé, třeba i upřímné dolitování zde, před Státním soudem, bylo pokládáno prostě za projev člověka-škůdce, záškodníka při... tisknutého do kouta, který již nemá už nic jiného na svoji obranu, nemůže se bránit, nemůže útočit, tak aspoň sténá nebo chce nějakým způsobem, pokorným doznáním něco říci. Já jsem stál před volksgerichtem, za předsednictví Thierac-

---

10 Konstitut – protokol z výslechu.

ka,<sup>11</sup> a byl jsem přímo dožadován svým právním zástupcem, abych vyslovil politování nad svými činy.<sup>12</sup> Byl mi také navrhován trest smrti a odmítl jsem to, poněvadž bych nemohl lhát a nemohl bych hrát komedii před Státním soudem<sup>13</sup> tehdy. Zde dnes stojím před Státním soudem československým a připojuji se k tomu, co... co řekla doktor Horáková o postupu při vyšetřování. I když to bylo jednání ochránců státní bezpečnosti s jeho [!] škůdci, zůstalo to jednáním lidí s lidmi a zůstalo to jednání i lidí-příslušníků stejného národa. Já mohu říci, že v celém mém vyšetřování – a bylo obtížné pro orgány Státní bezpečnosti – v celém svém vyšetřování jsem se nesetkal s jedinou ukázkou nějakého jednání, které se venku... o kterém se šířejí [!] pověsti jako [o] jednání, pokračování metod z doby okupace.<sup>14</sup> To pokládám za svoji povinnost, abych zde konstatoval. A právě vzhledem k tomu, že mě zná velmi mnoho lidí, pane předsedo, z dřívější mé činnosti ve študentstvu, ve športu [!] i v politickém životě a že vědí, že Josef Nestával není z těch, který když je v úzkých, by lhal, a že dovede přijmout trest, aniž by nějakým způsobem s... dožadoval milosti, právě proto pokládám za svoji povinnost [!] upozornit na to ty, kteří mě znali a kteří mně věří, a kteří také uvidí, že to, co říkám zde, neříkám poprvé, a že jsem z toho vycházel i v době, když jsem byl na svobodě. Já jsem nebyl přesvědčen o správnosti svého jednání. Proto jsme odkládali, a byl jsem právě v té šestce z těch, kteří jsme odkládali, rozhodování o celé té trestné činnosti, která je líčena jako hotová, až na takzvanou vhodnou dobu. Byly to přípravy velmi dalekosáhlé a velmi rozsáhlé, ale vím a vědí ti, se kterými jsem měl příležitost venku mluvit, že jsem se vyslovoval vždy proti protistátní činnosti jako romantické – jako [o činnosti] v... v důsledku odbojové literatury a podobně. A přece přes to všechno svoje přesvědčení jsem se dopustil činů, za které právem stojím zde, před Státním soudem. A chtěl bych říct jenom toto: byl jsem proti protistátní činnosti a měl jsem rád svou republiku. A jsem trestán za činnost, která republiku poško... a budu potrestán za činnost, která republiku poškozovala a která pracovala proti ní. Protože není žádné střední cesty. Není žádné polovičatosti, není možné... ab... žádného vyčkávání.

---

11 Otto Georg Thierack (1889–1946), nacistický právník, v letech 1936–1942 předseda německého Lidového soudu (*Volksgerichtshof*), od srpna 1942 říšský ministr spravedlnosti, v roce 1946 spáchal v britském zajetí sebevraždu.

12 Zasedání 1. senátu německého Lidového soudu, který Nestávala odsoudil k doživotnímu pobytu v káznici, se konalo 11.–12.3.1942 v Berlíně. Obhajoval ho pražský německý advokát Rolf Haller.

13 Nestával se zde přeřekl, když místo o nacistickém Lidovém soudu hovořil o komunistickém Státním soudu. Podle Petra Koury není zřejmé, „zda je to skutečně přeřeknutí anebo to byl úmysl, který měl poukázat na podobnost těchto dvou tribunálů“ (KOURA, P.: „Měl jsem rád svou republiku“).

14 Nestával v roce 1969 vypověděl při rehabilitačním řízení, že jeho první výslech po zatčení ráno 8. listopadu 1949 trval nepřetržitě čtyři dny: „Za ty 4 dny a 3 noci nepřetržitého výslechu jsem byl fyzicky zcela zdeptán, psychicky jsem se však snažil udržet všemi silami aspoň ve stavu, v němž bych se nedal přinutit k falešnému přiznání.“ (Viz tamtéž.)

Mezi prací pro národ a proti národu není střední cesty. Mezi prací pro dorozumění v národě anebo pro rozeštvávání není střední cesty. Mezi prací pro socialismus anebo proti němu není střední cesty. A rovněž není střední cesty mezi prací pro vlastní stát, pro vlastní republiku, a pro jeho blaho, a tím také i pro příští blaho celého lidstva, a mezi prací pro nepřátele tohoto dorozumění. Tolik jsem chtěl jenom říci k uvarování se všech, aby náš případ – který ať skončí jakýmikoliv tresty – sám o sobě působil i výchovným způsobem venku, aby lidé viděli, že nemá smyslu poškozovat práci, nemá smyslu brzdit vývoj, ale že naopak je naší povinností, abychom pracovali – hlavně ti, co budou moct pracovat venku – pro její rozvoj a pro blaho a příští klid svých dětí. Děkuju.

*Národní archiv (Praha), fond Ministerstvo spravedlnosti, Klosův archiv, Státní soud dr. Horáková a spol. 8. 6. 1950, magnetofonový záznam číslo XXIII, 15:47–16:05 h.*

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** [*velmi slabě*] Prosím. [*kašel v sále*] Pan obžalovaný doktor Hejda.

**Dr. Jiří Hejda:** Slavný Státní soude, pane předsedo, vážení pánové přísedící. Děkuji svému panu právnímu zástupci<sup>15</sup> za to, co řekl, a nemám, co bych k tomu v podstatě dodal na zmírnění své viny, jež [!] jsem si v plném rozsahu vědom. Chtěl bych jenom uvést to, že byl jsem zajištěn jednadvacátého prosince večer a po rozmluvách přesvědčovacích na Státní bezpečnosti již na Hod Boží pětadvacátého prosince – tedy nikoliv pod tíhou nějakých důkazů, které byly proti mně vzneseny – byl zcela spontánně jsem písemně, v plném rozsahu celou svoji vinu doznal, tak jak byla potvrzena zde spoluobžami... spoluobžalovanými, tak také svědkem. Doznal jsem to proto, poněvadž jsem právě o vánočních svátcích, které poprvé za svého života jsem strávil bez rodiny, měl možnost přemýšlet intenzivně o své činnosti. A pochopil jsem, že jsem se v ideologickém boji proti komunismu, kterým jsem se nikdy netajil, dostal tak daleko, až jsem konečně přišel do konfliktu se stávajícími zákony. Uvědomil jsem si, že jsem stál proti zdrcující většině národa. Uznávám to a chtěl bych jenom se připojit k tomu, co jste řekla, spoluobžado... spoluobžalovaná paní doktor Horáková. Varuji každého, ať je to doma nebo venku, aby nenastupoval tuto cestu, ke které jsem se dal strhnout já.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Posadte se. Paní obžalovaná Zemínová.

**Františka Zemínová:** [*odkašlán*] Vážený pane předsedo, vážení pání přísedící. Dnes je pro nás smutně památný den. Jsou tomu právě tři roky, kdy jsme vyvrcholo-

---

15 Jiřímu Hejdovi byl přidělen obhájce *ex officio* Richard Neumann.

vali jubilejní oslavy strany ná... bývalé strany národněsocialistické.<sup>16</sup> Byly to oslavy ohromné. Nejenom v Praze, ale také po všech venkovských krajích. A když si rozvážím, že za tři roky jsme se voctli [!] tam, kde jsme, že jsme vlastně hrstkou... trosečníků, jak se lidově říká, „opuštěných nebem i zemí“, je vidět, jak rychle jde vývoj lidstva kupředu, a že by to bylo tedy bývalo nemožné, abychom my, kteří jsme hájili kompromisní hospodářský řád, mohli nyní naléhat na to, abychom se vrátili před únor čtyřicet osm. Paní doktor Horáková zde řekla zajímavou větu: že snad někdo jí bude předhazovat, že by se chtěla chovat zbaběle. Ne, doktor Horáková se nechová zbaběle. Ale někdo zde byl zbabělý. A byl nemožný. A byl také sobecký. A mně to budiž jako staré příslušnici strany dovoleno, abych řekla, že tímto zbabělým a nemožným člověkem je doktor Hubert Ripka.<sup>17</sup> On to byl, který působil sugestivním přímo dojmem na členy našeho poslaneckého klubu, zejména také na Kleinerovou, která je politicky neškolená. Na poslance Tichotu.<sup>18</sup> Na... eh... Ur...u... na Přeučila, na všechny prostě. A jak ze soudního jednání bylo zjevno, i na činnost paní doktor Milady Horákové. Jsme potáp... byli jsme v tom únoru potápějící se koráb. A vedle námořních zvyklostí a zákonů je tu také takzvaný mravní vyšší zákon, který zakazuje, aby kapitán a lodní důstojníci se hrnuli první k záchraně. My jsme byli napadeni tou smrtí přímo, aniž jsme věděli, jak jsme do toho přišli. A tu, [místo] aby lodní kapitán a lodní důstojníci pustili do ochranných člunů nejdříve ženy a děti, potom cestující, napo... napo... po nich lodníky a naposled šli sami, v našem případě se stal pravý opak. Nejdřív opustil potápějící se koráb sám kapitán – nejenom u nás, ale také u strany lidové a u Strany demokratické slovenské<sup>19</sup> – nejdřív pan kapitán i lodní důstojníci utekli za hranice a použili právě žen, které mají se těšit zvláštní ochraně, k tomu, aby jim dodávaly zprávy a působily tam, kde oni nechť... [polkne] nechťeli nastrovat svoji kůži a svoji bezpečnost. To jsem povinná říci na mravní jakési odůvodnění toho, čeho se dopustili někteří moji kolegové a kolegyně.

---

16 V roce 1947 uplynulo padesát let od vzniku Strany národního dělnictva československého (od roku 1902 se začal používat oficiální název Česká strana národně sociální). Strana byla 4. dubna 1897 založena na veřejném shromáždění, které se konalo na Staroměstské radnici v Praze. Františka Zemínová patřila v roce 1898 k zakladatelkám ženského hnutí v rámci této strany.

17 Hubert Ripka (1895–1958), archivář, novinář a politik. V meziválečném období byl nejdříve členem národnědemokratické strany, později měl blízko k Hradu. Po přijetí mnichovské kapitulace odešel do exilu, od roku 1940 zastával v exilové vládě funkci státního tajemníka a státního ministra v ministerstvu zahraničních věcí. Po válce se stal členem předsednictva Československé strany národněsocialistické, poslancem a ministrem zahraničního obchodu. Po únoru 1948 odešel do exilu, kde nadále politicky působil, mj. jako člen vedení Rady svobodného Československa.

18 Vladimír Tichota (1899–?), odborový funkcionář a politik. V letech 1945–1948 byl poslancem za ČSNS v Prozatímním a poté Ústavodárném národním shromáždění. Podle výpovědi Františky Zemínové měl být Tichota po „politickém zvratu“ jmenován generálním tajemníkem odborové ústředny (viz *Archiv Ministerstva vnitra ČR* (Praha), V-6301-5, zápis o výpovědi F. Zemínové ze 4.5.1950).

19 Rozumí se slovenské Demokratické strany, jejímž předsedou byl Jozef Lettrich.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Ale o sobě, paní obžalovaná...

**Františka Zemínová:** ...prosím! Já chci říci, že mě se to netýká. Protože jsem nikdy s doktorem Hubertem Ripkou žádných tak příliš přátelských vztahů neměla a ve spojení jsem s ním nebyla. Pokud se týče mne, já jsem právě z těch oh... ohromných oslav v roce čtyřicátém sedmém, mně i ostatním našim lidem, zatočila se nám hlava. A my jsme si představovali, že jdeme velké politické budoucnosti vstříc. A najednou ten strašlivý zvrat. Byla to pro nás přímo tragika. [*zakašláni soudce*] A nemohli jsme to v sobě nějak... nějakým způsobem zkonsumovat... eh... spotřebovat. Proto také v roce čtyřicátém osmém jsem se vzdalovala čil... ve... vel... veškerého života politického. Až teprve když začaly ty zprávy, že bude docházet, během dvou let, k jenerálním [!] volbám v Evropě, že dojde k dohodování mezi Spojenými státy a Sovětským svazem – což nám také potvrzovali již 26. února 1948 v našem poslaneckém klubu [*předseda senátu chce skočit do řeči*] – tedy předpokládala jsem, že snad znovu nastala chvíle, kdy bude možno, aby láska mého života, strana národněsocialistická, mohla se znovu uplatnit. [*dojata*]

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Ale to už jste říkala ve svém konstitutu, paní obžalovaná.

**Františka Zemínová:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Tak jen abyste se neopakovala.

**Františka Zemínová:** Tedy... abychom... abych nešla od toho dále.

Proto tedy, z důvodů těchto, jsem udržovala – nejenom sama v sobě, ale také [v] těch, kteří měli podobnou víru – důvěru, že snad znovu bude naše strana moci se uplatnit v budoucí situaci politické a celkově státní. Nyní vidím, že by to bylo nemožné. Protože jakmile dal prezident republiky Klement Gottwald svoje krédo, za kterým šla velká majorita národa – „rychlou cestou k socialismu“ – vytvoření naší strany, i kdyby bylo přípustěno, by muselo vést co nejrychleji zase k těžkému konfliktu, protože by nemohl – lidovědemokratický stát – znovu se vrátet k oněm předúnorovým systémům hospodářským i politickým, jaké tenkrát vládly.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No...

**Františka Zemínová:** Tím tedy uznávám, že jaksí vlastně jsme dělali něco, co by bylo, tak jako tak, muselo přijít do konfliktu se stávajícím našim politickým eh... řá... e... mravním řádem. [*zakašláni předsedy senátu*] Pokud se týče merita věci, chci říci, že pro mě je to hrozně těžké, být souzená pro velezrádu [!]. Protože snad je mnohý z těch, kdo je přítomen, a kdo také spolupracuje v dnešním vedoucím režimu, mnohý z nich snad nebyl ještě na světě, když už já sama, před pětáctyřiceti lety, v roce 1905, jsem první v národě...



**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Paní...

**Františka Zemínová:** ...prohlásila za politický cíl bojů našeho národa vytvoření samostatné demokratické republiky.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No, paní obžalovaná, že byste snad jenom dokreslila...

**Františka Zemínová:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Ty pohnutky nějak... nebo já nevím, k čemu chcete hovořit.

**Františka Zemínová:** Vracím se tedy ke skutečnostem.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Prosím.

**Františka Zemínová:** Proto je mně těžko, že mám nyní... eh... zak... t... zakladatelce té myšlenky svobodné republiky býti souzena pro tak hrozný a těžký zločin. Ze zločinu špionáže věřím, že nebudu souzená – aspoň v tom smyslu, jak se špionáž... pod... co se všechno pod špionáží myslí. Protože nic nebylo pro mě hroznější, než abych z takového špinavého jednání, ve kterém i peníze často [*přeskakujícím hlasem*] hrají úlohu, mohla být viněna.

Moje vztahy k těm lidem, od kterých jsem chtěla nějaké informace v cizině, byly spíš toho druhu čistě politického. Chtěla jsem vědět...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** To už jste nám vysvětlila...

**Františka Zemínová:** Zdali s... Ano. Ano. [*posmrkne*]

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** ...paní obžalovaná.

**Františka Zemínová:** ...zdali k tomu dojde, k té dohodě, a jaké to bude mít důsledky. A nyní chci ještě říci, také k té – ačkoli jsem i to při... přitom prohlásila – nebyla jsem zúčastněna žádných příprav k nějakému puči na Moravskoostravsku. Nebyl u mě nikdo, až potom koncem května Buchal, když už měl svoji skupinu hotovou.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** To už jste nám také říkala.

**Františka Zemínová:** Potom také, když odešel, [*posmrkne*] nestarala jsem se o tu věc dál, když jsem to... abych tak, a lituji toho, hodila na krk poslanci... bývalému poslanci Přeučilovi. To jsou jaksi ty hlavní věci, které jsem chtěla uvést, abych jaksi odůvodnila tyv... ty důvody, které mě vedly k některé mojí nyní kvalifikované pro-

tistátní činnosti. A ku konci chci říci: pan předseda, při nadlidské přímo námoze... námaze, skutečně vedl celé líčení se vzácní... vzácnou objektivností. Prosím proto, jako nejstarší z naší skupiny, aby také s toutéž vzácnou objektivností byly posouzeny všechny naše činy a aby nám byly přisouzeny také tresty takové, jaké by odpovídaly pohnutkám, pro které jsme tyto zločiny konali. Děkuji.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Prosím. Pan obžalovaný Přeučil. Pane obžalovaný, neopakujte se prosím...

**František Přeučil:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Pokud půjde o činnost, kterou už jste vylíčil...

**František Přeučil:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** ...snad jenom to, co byste chtěl zdůraznit...

**František Přeučil:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** ...nebo dodat.

**František Přeučil:** Pane předsedo a páni přisedící, chci jaksí poukázat jenom k tomu, jak pan státní prokurátor [*tukání mikrofonu*] zmínil se, lze-li brát opravdově mé... u... doznání. Já jsem ho opravdu udělal upřímně a otevřeně, a už jak jsem ře... jak už bylo konstatováno, můj maloměstácký původ – pocházím z živnostenské rodiny<sup>20</sup> – a mé celé zaměření práci [!] k živnostníkům a podnikům mně dalo vlastně ráz k tomu, že jsem v květnu čtyřicet pět, když jsem četl Košický vládní program, kde bylo právě vytyčeno, že pro [!] malé a střední živnostenské podnikání bude zachováno [a] podporováno, že jsem v tomto směru začal své politické úsilí a stav vznikl tak [!], že prostě neměl jsem dost času politicky domýšlet ostatní vývojové cesty, čímž se stalo, že mě pak překvapil Únor a že jsem nedomyslel věci snad docela až do konce, a když pak ti... právě ti mnozí živnostníci a obchodníci přicházeli s těmi svými těžkostmi, které vznikaly z vývoje rychlé socializace podnikání, tak je pochopitelné, že se ve mně často objevily takové určité rozpory, které znamenaly tu cestu, že jsem začal vyhledávat ty ilegální spoje. Já bych prosil, aby mé přiznání, tak jak jsem ho učinil, bylo opravdu hodnoceno... hodnoceno věrohodně, s vírou... s vědomím, že jsem se snažil vnést světlo do celého případu, k vě-

---

20 Otec Františka Přeučila byl krejčí, matka byla v domácnosti a pomáhala manželovi v jeho dílně.

ci – pokud jde o špionážní činnost, už jsem včera k tomu poznamenal tu hodnotu zpráv – a zejména bych prosil, aby bylo konstatováno slavným soudem ta skutečnost [!], že jsem nebyl vlastně skutečným vedoucím těch skupin, nýbrž že jsem jenom se snažil najít pro ně pro... napojení a prostředníka, a poněvadž já sám, jak už jsem vypovídal, jsem neměl k tomu žádných předpokladů. A snad mám za povinnost – vzhledem k své početné rodině – poprosit slavný Státní soud, aby byl můj čin hodnocen tak, aby mně snad přeci jen byla dána ještě nějaká příležitost, kdy bych mohl dokázat, že svých činů upřímně lituji, protože jsem nechtěl, [s *pohnutím v hlase*] neměl jsem také žádnou zášť vůči lidu nebo národu, to způsobilo, jak už to tu bylo konečně konstatováno, to politické ideologické zaujetí, které člověka tak nějak strhlo. Já jsem příliš vnitřně přesvědčeným synem národa, než abych byl chtěl ubližovat tomuto lidu. [tiše] Děkuju.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Obžalovaný Buchal. Pane obžalovaný, také vás upozorňuji, abyste neopakoval to, co už jste nám řekl při svém výslechu.

**Jan Buchal:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Jen to, co snad chcete zdůraznit.

**Jan Buchal:** Ano. Pane předsedo, páni přísedící. Celou svoji podlou protistátní činnost... eh... považuji za nejtěžší a nejpodlejší zločin, kterého jsem se mohl jako příslušník svého národa proti němu dopustit. Pokládám ho však také za svůj největší životní omyl. Stejně bolestným je pro mě poznání, že celá moje protistátní činnost, kterou jsem prováděl, byla zaměřena pro... eh... nejen proti mé krvi vlastní, ale také proti krvi mých... eh... dětí, které jsem chtěl připravit svojí činností o spravedlivý krajíc chleba, který pro ně dělnická třída v Únoru zajistila. Jako příslušník strany národněsocialistické, do které jsem vstoupil v roce 1946, slepě..., tedy přímo fanaticky, jsem začal věřit vůdcům této strany a klamně jsem se domníval, že ti...to vůdcové skutečně hájí demokracii a socialismus v naší zemi. Věřil jsem také všem těm lžím a výmyslům, kteří tito vytvářeli [!] za tím účelem, aby pošpinili komunistickou stranu. Za... eh... tedy z toho důvodu moje nenávisť se také... eh... jaksi stále zvyšovala. Když tito zrádové... eh... tedy část jich uprchla za hranice a část jich zůstala doma – začal jsem poslouchat jejich nenávistné projevy..

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** To už jste nám říkal.

**Jan Buchal:** Těmto jsem věřil a... eh... tím... byl jsem stále... t... tedy jaksi udržován. Největším mým ale neštěstím bylo tedy moje setkání se Zemínovou, která mě upevnila v myšlence a poskytla morální podporu...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** To už jste taky říkal, pane obžalovaný.

**Jan Buchal:** Hm... hm... Chtěl bych dáti výstrahu všem dosud neodhaleným reakč-

ním živlům, a to zejména proto, že během své ilegální činnosti jsem se přesvědčil, že západní imperialisté nesledují... eh... věc míru v naší zemi, nýbrž že pilným zbrojením se připravují proti Sovětskému svazu na válku.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No, tak to už je myslím všechno, co jste chtěl říct.

**Jan Buchal:** Není to ještě, pane předsedo, chtěl bych ještě...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No tak jenom...

**Jan Buchal:** ...chtěl bych ještě říci to, tedy že zradil jsem, zradil jsem skutečně svůj národ, zradil jsem dělnickou třídu svými skutky, ale nezradil jsem srdcem. Měl jsem dělnickou třídu rád, měl jsem čtyry sestry, všechny musely za prvé republiky sloužit, a prosil bych, aby mně byla poskytnuta možnost nápravy. Na důkaz své upřímnosti chtěl bych se zapojit do budovatelského úsilí a jako odborník chtěl bych dáti svůj patent některé automobilce a prosím, aby mně toto bylo umožněno. Děkuji všem, který [!] mně dopřáli během vyšetřování, abych poznal sám sebe, abych poznal čistou a skutečnou pravdu, a kteří mně řekli a vysvětlili, co to vlastně myšlenka marx-leninismu je a jaké dobrodiní pro všechno lidstvo na celém světě přináší, když je tato uplatňována. [pauza] A na závěr bych... eh... chtěl... chtěl ještě říci, bude-li skutečně nade mnou vynesena ten nejtěžší trest, který očekávám, eh... prosím, aby před vykonáním byl ke mně poslán...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No to...

**Jan Buchal:** ...některý inženýr z továrny, abych mu myšlenku svého patentu – tedy ten patent je v Ostravě zabaven. Je ho jenom třeba p... přepr... je... já jsem ho udělal na...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Zatím nepředbíhejte ještě rozhodnutí soudu.

**Jan Buchal:** Promiňte, pane předsedo, že jsem se tak vyjádřil. A... aby byl... poslán ke mně inženýr, abych mu mohl toto...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No, to můžete...

**Jan Buchal:** ...jako přemlu...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** ...říct ještě dozorcí, který vás navštěvuje.

**Jan Buchal:** Ano. A chtěl bych říci na závěr, hlavně tam všem na Ostravsku, kde jsem působil, eh... toto: komunisté, přesvědčujte! A vy, nevěřící Tomášové, mezi

níž [!] jsem patřil i já, věřte jim a nechte se přesvědčit! Je to šťastná, nejšťastnější cesta pro náš národ.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No, tak se...

**Jan Buchal:** To je... tedy tím chci charakterizovat moje přesvědčení, [ke] kterému jsem dospěl.

*Národní archiv (Praha), fond Ministerstvo spravedlnosti, Klosův archiv, Státní soud Dr. Horáková a spol. 8. 6. 1950, magnetofonový záznam číslo XXIV, 16:05–16:24 h.*

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No tak se posadte. Posadte se. Další, prosím. Paní obžalovaná Kleinerová.

**Antonie Kleinerová:** Slavný soude, já nemám nic, co bych uvedla na svoji obhajobu. Já děkuju za laskavá slova svého právního zástupce<sup>21</sup> a jenom bych chtěla v zájmu pravdy ještě říci, že jsem, né tak jak on laskavě uvedl, že jsem se přiznala. Já jsem se nepřiznala po celé čtyři měsíce. Naopak jsem klamala Státní bezpečnost svými nepravdivými výpověďmi, abych tak zmátla všechny stopy svojí činnosti a činnosti svojí skupiny. Činila jsem tak jednak proto, abych... z... zmátla další vyšetřování, ale také jsem tak činila proto, abych zahalila možnost zajištění některých mých spolupracovníků. A prosím při této příležitosti slavný Státní soud, aby byl pro ty moje spoluúčastníky, které jsem sváděla k zločinné činnosti proti vlastnímu národu, brán zřetel na to, že to byla moje vina a moje instrukce, podle kterých svoji zločinnou činnost konali. Já sama jsem si plně vědoma odpovědnosti za to, co jsem činila, a jen bych chtěla říci, že ještě děkuju za trpělivost bezpečnostních orgánů, kteří po celé čtyři měsíce se mi snažili ukázat to, co jsem nakonec jasně a zřetelně pochopila, kde je základ mojí viny, jak byla namířena proti mému národu, a ukázali mi, že jsou jenom dvě možnosti v tomto světě dnes: starý svět, který umírá, a nový svět, který znamená budování. [*velmi tiše*] Děkuju.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Prosím, posadte se. Pan obžalovaný doktor Pecl.

**Dr. Oldřich Pecl:** [*rachot mikrofonu*] Slavný Státní soude, já nemám k výstižným vývodům svého obhájce<sup>22</sup> co dodat [*odkašlání řečníka*] proto, poněvadž vím, že moje činnost je tak těžká, že se těžko dá hájit. A těžko by mně bylo, abych... eh...

---

21 Antonii Kleinerové byl přidělen obhájce *ex officio* Vladimír Bartoš.

22 Oldřichu Peclovi byl přidělen obhájce *ex officio* Richard Aron.

dočkal další nějaké [!] slova na moji obhajobu, já jsem přesvědčen, že jenom činy mohou svoji činnost napravit. Ne slovy. Toto jsem chtěl jenom dodat.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Prosím, posadte se. Další? Pan obžalovaný Kalandra.

**Záviš Kalandra:** Slavný Státní soude, dovoluji mi nejprve, abych poděkoval svému obhájci,<sup>23</sup> zejména za to, že dovedl zdůraznit tu jedinou okolnost, která snad může být soudem příznivě posouzena, totiž tu, že jsem už půl roku před svým zatčením z... ze svého vlastního rozhodnutí upustil od své zločinné špionážní a velezrádné činnosti. Dále se cítím zavázán, abych i z... na tomto místě poděkoval svým vyšetřujícím orgánům za jejich bezpříkladnou korektnost [!], a to zejména proto, poněvadž cítím, jak uboze jsem jednal, když jsem právě v této věci předával známému Siru Bruce Lockhartovi<sup>24</sup> pomlouvačné a skrz naskrz – jak dneska vidím – nepravdivé, prohané zprávy o tom, jako by v té... v tomto úseku lidovědemokratické...ho st... našeho státu... docházelo k nějakým ukrutnostem, nebo třeba jen nesprávnostem. Jinak, slavný soude, chci jen konstatovat: dnes se moje politická minulost [!] láme už podruhé. Poprvé se zlomila v srpnu 1936, kdy jsem byl vyloučen z Komunistické strany Československa pro otevřený útok na Sovětský svaz a na Komunistickou internacionálu. Bylo to při příležitosti druhého moskevského procesu. A já jsem napsal pamflet, který byl diktován tím, že jsem tenkrát si nedovedl představit, že by bylo vůbec možné, aby někdo přešel od... e... pouhých úchylek, od sklouznutí ze stranické linie až do tábora kontrarevoluce.<sup>25</sup> Dnes mě můj vlastní příklad přesvědčuje o tom, že to možné je, že opravdu od úchylek, od nekorigovaných levě oportunistických nebo oportunistických omylů vede taková logická cesta přes nepřátelství ke komunistické straně až do otevřeného tábora kontrarevoluce. Mám-li dnes ještě někde nějaké politické přátele, nechť je jim můj osobní případ – který

23 Janu Kalandrovi byl přidělen obhájce *ex officio* J. Vízek.

24 Sir Robert Hamilton Bruce Lockhart (1887–1970), britský novinář, publicista a diplomat. Od roku 1912 byl britským vicekonzulem (později generálním konzulem) v Moskvě. Od ledna 1918 stál v čele diplomatické mise s tajným posláním, údajně měl připravit atentát na Vladimíra I. Lenina. V srpnu 1918 byl obviněn z přípravy protibolševického spiknutí, po svém zatčení byl vyměněn za Maxima M. Litvinova, vězněného v Británii. V letech 1919–1922 působil jako tajemník britského vyslanectví v Praze, později jako zástupce Anglo-International Bank pro ČSR, Rakousko a Jugoslávii, úzce se spřátelil s Janem Masarykem. V letech 1940 a 1941 byl britským zástupcem u československé exilové vlády v Londýně. Po únorovém převratu v roce 1948 podporoval československý politický exil ve Velké Británii.

25 Záviš Kalandra se v roce 1936 zásadně postavil proti stalinským represáliím v SSSR, za což byl vyloučen z KSČ. Od roku 1937 vydával „list komunistické opozice“ *Proletář*, kde se soustředil především na kritiku probíhajících moskevských procesů; otiskl v něm také fiktivní reportáž o politickém procesu s trockistou a „kontrarevolucionářem“ Závišem Kalandrou, završeném vynesením rozsudku smrti. Ke Kalandrovi nejnověji viz BOUČEK, Jaroslav: *27.6.1950: Poprava Záviše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ*. Praha, Havran 2006.

ostatně není ovšem [důrazně] jen mým osobním případem, nýbrž případem mezinárodního trockismu – nechť je jim výstrahou, nechť je jim ponaučením a nechť je jim pobídkou k tomu, aby korigovali svoje omyly a aby hledali poctivý a kladný poměr ke komunistické straně a k lidové demokracii. Pane předsedo, páni přísedící, mluvit v posledním okamžiku před vynesením rozsudku o lítosti bych považoval za příliš laciné. Co říci chci, je jen to, že zbývá-li mi něco z mého života, chtěl bych dokázat, že moje nynější, příliš pozdní lítost je lítostí účinnou.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Posadte se. Chce, prosím, ještě někdo z obžalovaných? Prosím, pan obžalovaný doktor Peška.

**Dr. Zdeněk Peška:** Slavný Státní soude! Prohlašuji, že hluboce lituji veškeré své činnosti, kterou jsem vyvíjel po únoru roku devatenáctistého čtyřicátého osmého. Na omluvu mou a mých přátel bych chtěl uvést jenom to, že ve víru tehdejších událostí nemohli jsme se ry... eh... dosti rychle orientovat a že jsme se dopustili několika osudných omylů. Především bych prosil slavný Státní soud, aby přihlédl k tomu – né z hlediska th... právní teorie, ale z hlediska čistě lidského – že jsme se nemohli řídit ustanoveními... přísnějšími ustanoveními zákona na ochranu lidovědemokratické republiky, poněvadž prostě těchto ustanovení tenkrát ještě nebylo. Dále bych chtěl uvést na o... naši omluvu, že jsme našli v tehdejší [cinknutí zvonku předsedy senátu] ústavě ustanovení, která nám dovolovala se domnívati, že činnost pro obnovení něk... nějaké politické... nebo založení nějaké politické strany nebude považována za ne... za nezákonnou. Máme tam totiž ustanovení, které praví, že občané se sdružují...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** ...pane obžalovaný, to Státní soud si prostuduje a uváží to.

**Dr. Zdeněk Peška:** [srká vodu ze sklenice]

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Nebude... nebylo by snad vhodné, kdybyste mu dával rady. Prosím.

**Dr. Zdeněk Peška:** Prosím. [odkašlání, pauza] Ale největší omyl, kterého jsme se dopustili, byl ten, že jsme nesprávně politicky hodnotili tehdejší situaci. Já sám jsem byl vychován v tradicích parlamentární demokracie. A díval jsem se na tehdejší únorovou krizi jako na běžnou parlamentární krizi, která se posuzuje z hlediska taktiky a která dává možnosti se domnívati, že... eh... politická strana, která se uchopila moci, časem zase bude z této moci... eh... vytlačena prostou cestou... eh... eh... práce, politické práce mezi voličstvem a účastí ve volbách. Pozdější vývoj mě uh... mě poučil, že zde nešlo o takovou prostou, jednoduchou parlamentní krizi, nýbrž že zde šlo o hlubokou státní krizi, o přerod celého státu do nových forem a k novým cílům. Vidím dnes, že ez... že jde zde o vybudování zcela jiného státního typu, než... a jiné organizace společenské... než existovala před únorem roku čtyřicátého osmého. A... mám...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Chcete něco říct na svou omluvu?

**Dr. Zdeněk Peška:** Ano.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No, [*nesrozumitelné slovo*]

**Dr. Zdeněk Peška:** A průběh tohoto procesu mě také poučil o tom, jaké jest zákulisí mezinárodního imperialismu, které usilovalo o... eh... o samostatnost naší republiky, o čemž jsem tenkrát neměl... neměl tušení. Prosím, aby slavný soud přihlédl k těmto okolnostem. Eh... oh... oh... Pan prokurátor uvedl dnes, že jsem vstoupil do sociálnědemokratické strany<sup>26</sup> z důvodů osobní kariéry. Jistěže, neodpovídá to situaci, která v té době zde byla. Naopak, v době, kdy jsem vstupoval do sociálnědemokratické strany, bych byl posloužil své kariéře lépe, kdybych se byl připojil k nějaké polofašistické nebo fašistické skupině. Páni soudcové jistě si vzpomínají na to, jak reakčně byly založeny právnické kruhy, a zejména pražská právnická fakulta. Uvádím jenom to: v Bratislavě, kde jsem působil asi deset let,<sup>27</sup> jsem byl považován za člověka... eh... za exponenta levice. Mým přičiněním byl vypuzen z univerzity pozdější velezrádce doktor Ferdinand Ďurčanský.<sup>28</sup> Byl jsem také... eh... byl jsem také vypuzen z této univerzity. Když se luďáci roku třicátého osmého na Slovensku domohli moci a když jsem se vrátil do Prahy, bylo mně řečeno na pražské právnické fakultě, že tam není pro mě místa, poněvadž jsem byl předsedou Výboru pro obranu demokratického Španělska. Rovněž tehdejší ministr školství, Kapras,<sup>29</sup> prohlásil, že musím zmizet z vysokých škol, poněvadž jsem považován za přítele bolševismu.

26 Zdeněk Peška vstoupil do Československé sociálně demokratické strany dělnické počátkem 20. let minulého století.

27 Zdeněk Peška se na Právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě stal v roce 1926 soukromým docentem ústavního práva, v roce 1929 byl jmenován mimořádným a roku 1934 řádným profesorem ústavního práva (v letech 1936 a 1937 zde působil zároveň jako děkan). Po vytvoření Slovenské republiky v březnu 1939 musel spolu s dalšími českými pedagogy odejít.

28 Ferdinand Ďurčanský (1906–1974), slovenský právník, novinář a politik. V meziválečném období pracoval v Hlinkově slovenské lidové straně, v roce 1938 se stal členem slovenské autonomní vlády, v letech 1939 a 1940 působil jako ministr zahraničí Slovenské republiky. Roku 1944 se navrátil do vysokých politických funkcí, před koncem války uprchl do zahraničí a byl odsouzen v nepřítomnosti Národním soudem v Bratislavě k trestu smrti. Angažoval se poté v krajně pravicových separatistických kruzích slovenské politické emigrace.

29 Jan Kapras (1880–1947), právní historik, univerzitní pedagog a politik. Před první světovou válkou byl členem státoprávní pokrokové strany, po roce 1918 působil v národní demokracii (v letech 1931–1935 zvolen senátorem). V roce 1938 byl jmenován ministrem školství a národní osvěty, stejnou funkci zastával do ledna 1942 v protektorátní vládě, poté odešel do ústraní. Po celou dobu okupace udržoval tajné kontakty s odbojovým hnutím. V roce 1947 stanul před Národním soudem, který ho neshledal vinným v žádném bodě obžaloby.



**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** No...

**Dr. Zdeněk Peška:** Když jsem se vrátil roku čtyřicátéh...

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Pane obžalovaný, to by snad bylo zbytečné, abyste nám celý svůj životopis líčil. Prosím, přidržte se ke své činnosti [!] – jestli snad chcete něco zdůraznit, tak na to upozorněte, vyzvedněte, ale neličte, prosím, celý svůj životopis. To by bylo příliš obsírné.

**Dr. Zdeněk Peška:** Eh... Mám jenom tuto prosbu k slavnému Státnímu soudu: Moje činnost byla jistě činností velmi povážlivou a činností, která je těžce hodnocena z hlediska trestního zákona. Nicméně... eh... nicméně v mém případě, je-li účelem trestu náprava zločincova, tedy v mém případě mohu... eh... je... je jasno, že jsem dospěl k přesvědčení, že není možno a není účelno pracovat proti lidovědemokratickému zřízení. A měl bych jenom to přání, aby [zatroubení auta] slavný Státní soud mně umožnil, abych mohl svou práci na jakémkoliv místě v budoucnosti odčinit omyly, kterých jsem se dopustil. Prosím, aby také bylo přihlédnuto k tomu, že jsem otcem malého tříletého děcka. Pokud zde bylo uváděno, že [cinknutí zvonku předsedy senátu] moje vystupování před Státním soudem působilo trapným dojmem, tedy bych prosil, aby bylo přihlédnuto k tomu, že jsem se vrátil z německého vězení nervově nemocen a že dlouhou vyšetřovací vazbou byla moje nervová nemoc neobyčejně zhoršena.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Nó, tak...

**Dr. Zdeněk Peška:** Vkládám svůj osud v ruce slavného Státního soudu, doufaje v jeho plnou a naprostou spravedlnost.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Děk... posadte se, pane obžalovaný. Pan obžalovaný Dundr.

**Vojtěch Dundr:** [odkašlání, ruch v soudní síni] Pane předsedo, slavný Státní soude! Já jsem nejstarší z obžalovaných. A proto považuju za svoji povinnost [!] zde říci – zejména na slova pana prokurátora – že již od svých mladých let, od dvaceti roků, jsem v dělnickém hnutí. V roce devět set<sup>30</sup> zúčastnil jsem se veliké hornické stávkou jako dělník, později jsem vedl stávku v Mladé Boleslavi a po letech jiné. Nikdy jsem se nehonil za funkcemi, za nějakým výnosným postavením. Nikdy jsem také nebyl ve službách Sicherheitsdienstu nebo Gestapa. Byl... napsal-li jsem článek, pak to bylo proto, že jsem k tomu byl donucen...<sup>31</sup>

---

30 Rozumí se v roce 1900.

31 Vojtěch Dundr napsal na nátlak Gestapa (pod pohrůžkou opětového uvěznění) protikomunistický článek „Nebezpečí z východu“, který vyšel v *Národní práci* 2.11.1944 (viz *Archiv Ministerstva vnitra ČR, V-6301-12, zápis o výpovědi V. Dundra z 5.5.1950*).

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** To už jste říkal.

**Vojtěch Dundr:** ...pod pohrůžkou, že budu znova zavřen a také moje nevinná rodina. To jsem chtěl říci. A připomenout ještě jednu nebo dvě okolnosti. Maje styk s některými čl... bývalými příslušníky sociální demokracie [!] ze zahraničí, nevyhledával jsem toto.<sup>32</sup> Tento styk. Byl jsem k němu vyzván. Nekoncipoval jsem jediný leták, o nichž zde byla řeč. Na žádném jsem také osobně nespolečně pracoval. Já měl jediný úkol, a sice dokončit dokumentární dějiny dělnického hnutí za posledních osmdesát roků, na něž jsem... na nichž jsem už přes dva roky pracoval a které jsem chtěl věnovat nejsilnější dělnické straně, straně komunistické [*zahučení v sále*]. A nyní nemám jiné [*cinknutí zvonku předsedy senátu*] přání, nežli aby můj případ byl upozorněním pro bývalé sociální demokraty [!] anebo pro ty, kdo se dosud nerozhodli a nevstoupili do komunistické strany. Aby byl upozorněním, ale současně poučením. Poučením, aby se věnovali práci na upevnění a dobudování republiky a na uskutečnění socialismu. Jinak děkuji mému právnímu zástupci<sup>33</sup> za slova, která zde pronesl, panu předsedovi za jeho naprosto objektivní řízení, a jsem přesvědčen, že rozsudek, který bude vynesen, bude spravedlivý.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Chce někdo z obžalovaných ještě, prosím? [*pauza, hukot v sále*] Pan obžalovaný doktor Hostička.

**Dr. Bedřich Hostička:** Dovolte mi, slavný soude, abych poděkoval svému obhájci<sup>34</sup> za skutečnou péči, kterou věnoval mému případu. Dovolte současně, abych nakonec řekl toto: byl jsem vychován vždy jako katolík. Vždy jsem zásadně se stavěl proti teroru. Zásadně jsem hlásal lásku k bližnímu. Po Únoru jsem se skutečně poctivě zapojil. Než přišel boj církve a vlády, a zde nastal rozpor mezi svědomím a povinnostmi. A sám teprve později, bohužel pozdě, jsem poznal, jak špatný a nesprávný byl vliv Vatikánu a toho všeho na naše celé státní zřízení a vůbec na mnoho našich příslušníků a prosím – nechci omlouvat svůj čin – ale prosím za všechny obžalované, trestejte ty, jejichž vinou jsme se octli na této lavici obžalovaných. [*silný hluk v sále a dvakrát cinknutí zvonku předsedy senátu*] A trestejte je přísně! Nás však suděte shovívavě. [*opět hluk v sále a dvakrát cinknutí zvonku předsedy senátu*]

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Pan obžalovaný doktor Křížek

**Dr. Jiří Křížek:** Slavný Státní soude! Velkou část toho, co jsem chtěl říci, řekla, a lépe, než já bych to byl asi učinil, paní doktor Horáková. Proto bych se rád jejích

32 Dundr byl v letech 1945–1948 řadovým členem Československé strany sociálnědemokratické a patřil k odpůrcům předsedy strany Zdeňka Fierlingera, jenž v ní zastával prokomunistickou linii.

33 Vojtěchu Dundrovi byl přidělen obhájce *ex officio* Vladimír Bartoš.

34 Bedřichu Hostičkovi byl přidělen obhájce *ex officio* Müller (křestní jméno se nepodařilo zjistit).

slov, s jejím laskavým dovolením, dovolal. Pokud mého případu zvlášť se týče, chtěl jsem docela stručně – nikoliv jako advokát, ale jako člověk – vylíčit příčiny, které mě vedly k páchání této trestní [!] činnosti. Nehledě na to, že jsem měšťáckého původu a byl jsem vychován v měšťácké ideologii, byla to ta okolnost, že mé zaměstnání advokáta – dvacet let v Bratislavě, deset let v Praze – přivádělo mě výlučně do styku s buržoazií, aristokracií a nakonec diplomacií. Byla to moje vlastní chyba, což dnes uznávám, že jsem nehledal nikdy styku s prostým lidem, a tak mně zůstaly jeho přání a tužby neznámy. Ale byly to ještě dvě zvláštní okolnosti, které přiostrly můj negativní poměr vůči tomuto režimu. V první řadě byla to ta neblahá okolnost, že jsem byl vysazen k tak častému styku s diplomaty a příliš pozdě prohlédl jsem jejich úlohu zde, k tomu se přiznávám. Dnes je mně ovšem jasné, a začínalo mi to již před určitou dobou býti jasné, že západní státy ve svých diplomatech vysílají sem emisary politické ideologie, kteří hledí zabrániti pokroku této země, kteří hledají... hledají zde oběti v tom smyslu, aby jich popouzeli [k] protistátní činnosti. Je to bohužel tak, že většina diplomatů, když odjíždí odsud – dobrovolně nebo nedobrovolně – zanechává za sebou četné oběti jejich činnosti, ke které [!] patřím také i já. A je to dnes pro mě velmi trpký pocit, že zatímco já zde jsem poprvé v životě jako obžalovaný před soudem, pan Gibson,<sup>35</sup> který mne k této činnosti získal, [se zřetelným pohnutím v hlase] klidně si hoví v pokojné Anglii. Já ovšem mohu říci, že jsem již před rokem prohlédl, neboť již od února loňského roku jsem se žádné trestné činnosti nedopustil. Bohužel neměl jsem tolik odvahy, abych to veřejně prohlásil. Já proto prosím slavný soud, aby laskavě vzal v okolnost... eh... v úvahu všechny polehčující okolnosti, které můj pan právní zástupce<sup>36</sup> laskavě přednesl, a prosím, aby rozsudek, který bude vyneseny, byl nejen spravedlivý, ale také milosrdný.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** [skoro šeptem] Posadte se.

[soudci šeptem mezi sebou, nesrozumitelná slova 2. soudce]

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** [šeptem velmi slabě] V půl sedmý?

**2. soudce:** [kašlání v sále, šeptem velmi slabě] K sedmý.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Tím, že obžalovaní se vyjádřili naposled ke své trestné činnosti, jest jednání skončeno. Soud se odebere k poradě o rozsudku a přerušuji proto hlavní přelíčení na dobu do osmi... do dvaceti hodin... do dvaceti hodin.

**2. soudce:** Do dvaceti hodin? [šum v soudní síni]

---

35 Harold C. L. Gibson, příslušník britské zpravodajské služby, první tajemník britského velvyslanectví v Praze.

36 Jiřímu Křížkovi byl přidělen obhájce *ex officio* Vladimír Martin.

**3. soudce:** Jo.

**Předseda senátu JUDr. Karel Trudák:** Do dvaceti... Ano.

*Národní archiv (Praha), fond Ministerstvo spravedlnosti, Klosův archiv, Státní soud  
Dr. Horáková a spol. 8.6.1950, magnetofonový záznam číslo XXV, 16:24 –16:44 h.*

## Stručné biogramy odsouzených<sup>1</sup>

### **JUDr. Milada Horáková**

(25. 12. 1901 Praha – 27. 6. 1950 Praha); právnička a politička, v letech 1927–1940 pracovala v Ústředním sociálním úřadu hlavního města Prahy, v roce 1929 vstoupila do ČSNS a zároveň působila jako funkcionářka ženského hnutí; roku 1939 se zapojila do odboje (Politické ústředí a Ústřední vedení odboje domácího), 2. srpna 1940 zatčena a poté žalářována v protektorátních a německých věznicích, v říjnu 1944 odsouzena v Drážďanech k osmi rokům žaláře; v letech 1945–1948 patřila k vedoucím osobnostem ČSNS, byla poslankyní v Prozatímním a Ústavodárném národním shromáždění a předsedkyní Rady československých žen; po únoru 1948 působila jako referentka Ústředního národního výboru v Praze, v září 1949 zatčena a v červnu 1950 popravena

### **JUDr. Josef Nestával**

(14. 12. 1900 Praha – 1. 4. 1976 Praha); právník a politik, od studentských let činný v ČSNS, v letech 1931–1935 byl zástupcem generálního tajemníka této strany a zároveň pracoval na pražské radnici; za okupace činný v domácím odboji, zároveň byl jmenován tajemníkem pražské organizace Národního souručenství, zatčen a odsouzen německým Lidovým soudem v Berlíně k doživotní káznici, z vězení se vrátil těžce nemocen; v letech 1945–1948 ředitel Ústředního svazu nemocenských pojišťoven, v létě 1948 patrně pověřen Petrem Zenklem řízením národněsocialistické strany v ilegalitě; v listopadu 1949 zatčen, odsouzen (podruhé) k doživotnímu vězení, propuštěn na podzim 1963

### **JUDr. Jiří Hejda**

(25. 2. 1895 Praha – 25. 4. 1985 Praha); národohospodář, podnikatel a publicista, vystudoval práva, ale pracoval jako novinář (mj. psal do *Tribuny*, *Přítomnosti*, *Lidových novin*, *Českého slova*, po válce do *Svobodného slova* a *Dneška*); od roku 1935 byl generálním tajemníkem a v letech 1937–1939 generálním ředitelem koncernu ČKD, poté do roku 1948 majitelem Továrny kuchyňských zařízení; za války činný v odboji (Politické ústředí a Ústřední vedení odboje domácího); v letech 1945–1948 byl zástupcem ČSNS v Ústřední plánovací komisi; v prosinci 1949 zatčen, odsouzen na doživotí, propuštěn v roce 1962 na amnestii, poté pracoval u geodézie; je autorem pamětí *Žil jsem zbytečně*, románu *Útěk* a *Věnce sonetů*, několika divadelních her a novinových karikatur

---

1 Na vypracování biogramů a poznámek k předešlému dokumentu se podílel Petr Blažek, jemuž za to patří dík autorů.

**Františka Zemínová**

(15. 8. 1882 Dolní Chvatliny – 26. 9. 1962 Velichovky); politička a představitelka ženského hnutí, původně dělnice, po absolvování obchodní školy účetní v knihkupectví; roku 1897 vstoupila do ČSNS, spoluzakládala Výbor pro volební právo žen, angažovala se v ženském a sociálním hnutí, publikovala v tisku a přednášela; v letech 1918–1938 a znovu 1945–1948 byla místopředsedkyní ČSNS, předsedkyní ženského ústředí strany, poslankyní a po válce předsedkyní poslaneckého klubu své strany v Prozatímním a Ústavodárném národním shromáždění; účastnila se odboje v první i druhé světové válce; v listopadu 1949 zatčena a odsouzena k dvacetiletému žaláři, roku 1954 spoluorganizovala ve vězení hromadnou hladovku, v roce 1960 propuštěna na amnestii

**František Přeučil**

(9. 10. 1907 Praha – 19. 3. 1996 Černošice); novinář, nakladatel a politik, původně krejčí, poté studoval gymnázium; v letech 1939–1941 působil jako šéfredaktor *Obchodních listů*, byl funkcionářem Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské, jako nakladatel založil Tiskařské a vydavatelské družstvo česko-moravského obchodnictva, v letech 1945–1949 byl majitelem nakladatelství Pamir; účastnil se protinacistického odboje jako spolupracovník generála Karla Kutlvašra; v letech 1946–1948 zvolen poslancem Ústavodárného národního shromáždění za ČSNS, zároveň byl předsedou živnostensko-obchodního odboru této strany; v listopadu 1949 zatčen, odsouzen na doživotí a roku 1963 podmínečně propuštěn; roku 1968 spoluzakládal Klub 231 i Klub angažovaných nestraníků, po roce 1989 stál u zrodu Masarykovy společnosti, Klubu Dr. Milady Horákové a Společnosti Edvarda Beneše, zároveň byl činný v socialistické straně a jejích nástupkyních

**Jan Buchal**

(1913–1950); policejní strážmistr Sboru národní bezpečnosti v Ostravě, od roku 1946 člen ČSNS; v procesu s Miladou Horákovou obžalován z terorismu, odsouzen k trestu smrti a popraven

**Antonie Kleinerová**

(23. 3. 1901 Praha – 23. 8. 1982 Praha); politička a funkcionářka ženského hnutí, v letech 1925–1941 zastávala vedoucí funkce v YWCA; za okupace činná v domácím odboji, do konce války vězněna v koncentračním táboře, její manžel byl popraven; v letech 1946–1948 byla poslankyní Ústavodárného národního shromáždění za ČSNS a zároveň působila jako sociální tajemnice Svazu národní revoluce; v listopadu 1949 zatčena a odsouzena na doživotí, roku 1962 propuštěna na amnestii

**JUDr. Oldřich Pecl**

(14. 9. 1903 Bohuslavice – 27. 6. 1950 Praha); právník a obchodník, na gymnáziu spolužák Závaš Kalandry (vydávali spolu studentský časopis), vystudoval práva;

v letech 1923–1924 byl předsedou Komunistické studentské frakce (Kostufra), do roku 1946 pracoval v Kontinentální společnosti jako vedoucí ředitel a předseda správní rady, majitel dolu Etna ve Lhoticích, který byl roku 1945 znárodněn; v listopadu 1949 zatčen, odsouzen k trestu smrti a popraven

### **Záviš Kalandra**

(10. 11. 1902 Frenštát pod Radhoštěm – 27. 6. 1950 Praha); novinář, publicista a historik, roku 1923 vstoupil do KSČ, od roku 1925 byl generálním sekretářem Komunistické studentské frakce (Kostufra), od roku 1927 působil postupně jako redaktor nebo šéfredaktor v řadě komunistických periodik (*Rudý večerník*, *Rudé právo*, *Haló noviny*, *Tvorba*); roku 1936 po veřejné kritice strategie Kominterny v Německu a moskevských procesů v SSSR vyloučen z KSČ, založil časopis *Proletář* jako tribunu komunistické opozice proti gottwaldovskému kurzu a kritiky stalinských represí; v roce 1938 redaktor Peroutkovy *Přítomnosti*, v letech 1939–1945 vězněn v koncentračních táborech, roku 1947 publikoval svou nejznámější knihu *České pohanství*; v listopadu 1949 zatčen, odsouzen k trestu smrti a popraven

### **JUDr. Zdeněk Peška**

(9. 5. 1900 – 23. 10. 1970); ústavní právník, politik a pedagog, studoval v Praze, Paříži a Londýně, od roku 1934 profesor na Univerzitě Komenského v Bratislavě, v letech 1938–1939 na Masarykově univerzitě v Brně a 1945–1949 na Univerzitě Karlově v Praze, autor řady odborných prací; za okupace činný v odboji (Politické ústředí a Petiční výbor Věrní zůstaneme), v prosinci 1939 zatčen a celou válku vězněn v koncentračním táboře; angažoval se jako expert na ústavní právo ve prospěch Československé strany sociálnědemokratické, v letech 1945–1946 byl poslancem Prozatímního národního shromáždění, po únoru 1948 spoluzakladatel ilegální Československé nezávislé sociální demokracie; v listopadu 1949 zatčen, odsouzen na 25 let žaláře, propuštěn na amnestii v roce 1960; po návratu z vězení pracoval v Národní knihovně, v roce 1968 se účastnil pokusu o třetí obnovu ČSSD

### **Vojtěch Dundr**

(25. 12. 1879 – 7. 9. 1957); politik, novinář a odborář, původně strojní zámečnick, v letech 1925–1939 zvolen senátorem za Československou stranu sociálnědemokratickou, zároveň vykonával funkci generálního tajemníka této strany; za okupace se účastnil odbojového hnutí a tři roky byl vězněn, přestože nebyl odsouzen; v letech 1945–1948 byl jako pravicový sociální demokrat odpůrcem Zdeňka Fierlingera; v listopadu 1949 zatčen, odsouzen na 15 let, zemřel ve vězení

### **JUDr. Bedřich Hostička**

(1914–2000); právník a politik, před únorem 1948 tajemník ústředí Československé strany lidové; v srpnu 1949 zatčen, odsouzen na 28 let žaláře, v roce 1962 amnestován, roku 1968 odešel s celou rodinou do švýcarského exilu

**JUDr. Jiří Křížek**

(1895–1970); právník, jako advokát zastupoval britské, indické a rakouské vyslanectví a některé české šlechtické rody (Lobkovicze, Kinské, Schwarzenberky); v únoru 1950 zatčen, dodatečně přiřazen ke skupině Milady Horákové, odsouzen na 22 let žaláře; po propuštění v roce 1963 byl nucen se živit jako knihkupecký příručí (nebyl mu přiznán starobní důchod)



*Diskuse*

## **Nad archivy StB a historickou etikou**

*Pod souhrnným názvem v této diskusní rubrice otiskujeme oba ohlasy na stať Jana Křena v minulém čísle Soudobých dějin, které došly do redakce, a obšírné Křenovo vyjádření včetně souvisejících dokumentárních příloh. Nejprve jsme obdrželi příspěvek Bořivoje Čelovského. Posléze nám Radek Schovánek zaslal s krátkým komentářem dopis Jana Křena a Michala Reimana předsedovi Úřadu na ochranu osobních údajů Igoru Němcovi ve znění, v jakém byl 7. listopadu 2005 odeslán a poté úředně parafován (faksimili dopisu dal redakci k dispozici pro případné uveřejnění), aby tak upozornil, že v minulém čísle byl tento dopis jako součást příloh ke Křenovu článku otištěn v jiné, dle jeho názoru falzifikované verzi. Poté co tuto domněnku zveřejnil Petr Zídek v Lidových novinách, zaslal nám také Jan Křen odeslanou verzi dopisu Igoru Němcovi spolu s omluvným vysvětlením, že nám omylem původně poskytl koncept tohoto listu. Požádali jsme pak autora o důkladnější reakci pro účely publikace v našem časopise – a také o poskytnutí jeho a Reimanova dopisu bývalému ministrovi vnitra Františku Bublanovi ze 7. listopadu 2005, který Křen nezařadil do příloh ke svému článku v minulém čísle (jeho znění se z velké části shodovalo s dopisem Němcovi), abychom tak předešli dalším případným nedorozuměním či spekulacím ohledně jeho obsahu. Oba dopisy nyní zveřejňujeme v rámci dokumentárních příloh k novému Křenovu textu, kam logicky patří.*

*Nechceme zastírat, že případnou debatu ke stati Jana Křena „Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti“ jsme si v Soudobých dějinách představovali jinak. Mělo jít v první řadě o věcnou, třeba i ostrou výměnu názorů zacílenou k jádru problému zacházení s archiváliemi vzešlými z činnosti Státní bezpečnosti: jak věrohodná fakta je možno z těchto materiálů vytěžít a jaký obraz komunistické minulosti lze na jejich základě rekonstruovat, jakým způsobem se dají využívat a zneužívat, v čem je vhodná či naopak nevhodná současná legislativní úprava jejich zpřístupňování, jaká je v tomto směru situace České republiky ve srovnání s jinými postkomunistickými zeměmi a podobně. Namísto toho se polemika soustředila na několik víceméně nepodstatných momentů a sklouzla do vyhroceně osobní roviny. Na pisatele obou ohlasů Křenova článku jsme se obrátili s prosbou, aby své názory a argumenty rozvinuli výše naznačeným směrem; Bořivoj Čelovský odmítl s tím, že o těchto věcech napsal již v jiných svých publikacích, Radek*

Schovánek původně přislíbil takto koncipovaný článek, později však pro zaneprázdnění jeho sepsání odložil. Ani další avizované příspěvky k tématu jsme nakonec neobdrželi.

Cítíme se nuceni zdůraznit, že časopis Soudobé dějiny nemůže sloužit jako tribuna pro povytce publicistické články, natož pak pro vyřizování osobních sporů. Jestliže se tyto spory široce a opakovaně přetřásají v různých médiích, naším úkolem je naopak zachovat odstup a věcný pohled. Dovolujeme si proto vyzvat všechny, kteří by chtěli přispět k pokračování této diskuse v našem časopise, aby respektovali tuto intenci a ušetřili redakční kruh Soudobých dějin případného nepřijemného rozhodnutí jejich příspěvek nepublikovat.

Oldřich Tůma, Milan Drápala

## Konjunkturální materialismus

Profesor Jan Křen v minulém dvojčísle *Soudobých dějin* publikoval rozsáhlý text o dokumentech Státní bezpečnosti jako historickém prameni pro poznání minulosti.<sup>1</sup> Na jeho začátku uvedl, že „článek vznikl postupně“. Prvním podnětem mu údajně bylo vyjádření historika Pavla Žáčka v září 2005 k případu Lud'ka Kanyzy (sic!)<sup>2</sup>. Teprve v dalších větách Křen přiznává hlavní motiv – údajně se již „od léta 2005“ objevovaly „známky úmyslů využívat zpřístupněné dokumenty StB k osobním skandalizacím“.<sup>3</sup> Jako konkrétní příklad (jediný!) uvádí moje dlouhodobé bádání nad eskamotérským kouskem, jak Bohumil Doležal trefně popsal životní etapu Jana Křena a Václava Kurala, kteří jako signatáři Charty 77 v první polovině osmdesátých let vycestovali do západního Německa na studijní pobyt, aby se nerušeně vrátili do socialistické vlasti. A to v době, kdy v akci „Asanace“ byly k vystěhování donuceny, často brutálním nátlakem, desítky disidentů.<sup>4</sup>

Profesor Křen v článku doslova uvádí: „Na internetu počal jednotlivé, ze souvislosti vytržené dokumenty zveřejňovat Bořivoj Čelovský a v odvetě proti kolegům, kteří s ním veřejně polemizovali, se nezastavil dokonce ani před otištěním dokumentů o jejich rodinných příslušnících.“<sup>5</sup> Co dodat k citovanému výroku pana profesora? Protože Křen neodkazuje na mé publikace, připomínám, že zmíněnou „diskusi“ o historizaci sudetoněmecké otázky v *Literárních novinách*, která spíše připomínala kamenování, jsem publikoval celou již v roce 2004 (!).<sup>6</sup> K publikovaným

1 KŘEN, Jan: Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 708–733.

2 Správně Jan Kanyza.

3 Tamtéž, s. 708.

4 Bohumil Doležal citovaná slova publikoval na svých internetových stránkách [www.bohumildolezal.cz](http://www.bohumildolezal.cz).

5 KŘEN, J.: Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti, s. 708.

6 Srv. ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Český historik*. Šenov u Ostravy, Tilia 2004.

dokumentům o rodinných příslušnících lze dodat pouze jediné – jednalo se o tajné spolupracovníky StB a dokumenty k jejich kauzám byly pro studovaný případ klíčové: Tamara Reimanová (krycí jméno „Máša“),<sup>7</sup> Jana Kuralová („Leoš“) a Dagmar Krátká („Eva“). Posledně jmenovaná sice nebyla přímou příbuznou, přesto právě ona byla pro tajnou policii možná nejdůležitějším pramenem zpráv o postojích Jana Křena (na základě schůzek s „Evou“ napsal její řídicí důstojník desítky agenturních záznamů), neboť s ním trávila poměrně hodně času. Všechny uvedené dokumenty (včetně faksimilí děkovných dopisů Václava Křena a Jana Kurala ministrům vnitra Jaromíru Obzinovi a Vratislavu Vajnarovi) jsem publikoval nejen na svých internetových stránkách, ale především ve své poslední knize, kterou Křen – jak je patrně jeho zvykem, pokud se jedná o nepohodlné argumenty – necituje.<sup>8</sup>

Je zajímavé, že Jan Křen začal své tažení proti využívání dokumentů StB k historickému bádání teprve tehdy, kdy k tomuto typu pramenů získala přístup nejen malá, privilegovaná skupina (z velké většiny bývalých komunistických) historiků,<sup>9</sup> ale podle nového archivního zákona č. 499/2004 Sb. celá veřejnost. Nikdy nenapsal – narozdíl od Pavla Žáčka či mne – ani jednu studii založenou na pramenech, o jejichž využívání se ve svém článku tak emotivně rozepisuje. Snad i proto v něm převažují obecná tvrzení, která nedokládá žádným konkrétním příkladem (s výjimkou historky o tom, jak si ho v roce 1976 příslušníci StB popletli s Karlem Kaplanem – Křen již ovšem necituje ze svého svazku, kde se dochovaly jeho následné loajální dopisy funkcionářům ministerstva vnitra, v nichž zdůrazňoval, že se nikdy nezabýval poválečnou historií a neměl nic společného s vysláním Rádia Svobodná Evropa atd.). Jan Křen zkrátka působí jako primán, který je hrdý na své znalosti, ačkoliv pouze absolvoval úvodní seminář o kritice pramenů. Ostatní historiky patrně považuje za nedouky.<sup>10</sup>

Shrnuji – zájem profesora Křena o dokumenty StB je účelový. Vyvěrá především z jeho osobních obav, aby se veřejně nezačalo hovořit o jeho vlastní minulosti. Jeden z mladých historiků v soukromém hovoru nazval jeho přístup k historii výstižně – konjunkturální materialismus. Lépe to nazvat neumím.

Bořivoj Čelovský

7 Její manžel Michal Reiman mě odsoudil v „Otevřeném dopise Bořivoji Čelovskému“, který publikoval ve *Zpravodaji Historického klubu* (roč. 16, č. 1 (2005), s. 85–88). Redaktor *Zpravodaje Jiří Kocian* odmítl po poradě s dalšími členy vedení Historického klubu moji odpověď otisknout, neboť jsem ji prý již publikoval na internetu. Navíc se podle jeho slov redakce chce věnovat také jiným tématům. V neotištěné odpovědi jsem zdůraznil, že jsem citované dokumenty otiskl, aniž bych je hodnotil. Profesor Reiman přitom doslova napsal, že jsem se „hrabal ve špíně“ a údajně jsem si k tomu dokonce najal jakési nejmenované „placené poskoky“ (tamtéž, s. 88). Zvláštní dialektika dějin...

8 Srv. ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Slova do větru*: [www.celovsky.cz](http://www.celovsky.cz). Šenov u Ostravy, Tilia 2006.

9 Srv. seznam signatářů petice bývalému předsedovi vlády Jiřímu Paroubkovi, kterého na podzim 2005 žádali, aby redukoval přístup veřejnosti k dokumentům StB. Petice nejvíce připomíná ponížené psaní carovi. Je otřesné, že v něm historici takřka desavuuji svého kolegu Pavla Žáčka.

10 Kritice pramenů jsem se věnoval již ve své publikaci *La méthode de la science de l'histoire: Esquisse de son évolution jusqu'à Ernst Bernheim*.

## Falzum aneb Spor o dopisy

Polemizovat se všemi omyly, nepřesnostmi a demagogickými tvrzeními Jana Křena snad ani nemá smysl. Proč? Nejdříve jednu ukázkou na ilustraci: „O jednu parádní akci se postaral například kdysi pověstný kapitán [Pavel] Minařík, který ve svých denunciacích obvinil i mne z autorství ‘pomlouvačné’ práce o dějinách komunismu; jeho televizní představení vylepšili však detailním záběrem příslušného dopisu z ukradené korespondence ‘Svobody’, kde se dalo přečíst, že to je práce, ‘jako by ji napsal Křen’ – obvinění z autorství bylo zjevnou nepravdou.“<sup>1</sup> Zmiňovaný dopis, který napsal Julius Firt, však uvedený citát neobsahuje a na obrazovce se proto nemohl objevit. Kdo nevěří, ať do archivu běží.<sup>2</sup>

Nepoměrně horší manipulaci lze nalézt v příloze citovaného článku, v níž Jan Křen publikoval údajný dopis předsedovi Úřadu na ochranu osobních údajů Igoru Němcovi. Jedná se totiž o falzum. Skutečný dopis Jana Křena a Michala Reimana byl předán na podatelnu Úřadu na ochranu osobních údajů až 8. listopadu 2005 – tedy celých šest dní poté, co náměstek ministra vnitra Vladimír Zeman rozhodl o zpřístupnění personálních svazků příslušníků Státní bezpečnosti. Pod tímto dopisem bylo připojeno sedmnáct jmen signatářů petice premiéru Jiřímu Paroubkovi. Ti ovšem signovali zcela jiný text. Dne 29. prosince 2005 jsem byl svědkem toho, jak Luboš Dobrovský – za přítomnosti Jana Křena – opakovaně lživě tvrdil Václavu Havlovi, že texty obou dopisů jsou totožné.

Závěrem opakuji otázku: Má smysl vést diskusi o dokumentech StB s někým, kdo v roce 2006 publikoval v odborném časopise Akademie věd České republiky zfalšovaný a antedatovaný dokument?

*Radek Schovánek*  
*místopředseda Občanského sdružení Archivy*

---

1 KŘEN, Jan: Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 708–733, cit. s. 711.

2 Viz *Archiv Ministerstva vnitra ČR* (Praha), fond A2/5, inventární jednotka 656.

## Historiky StB a paměť

Na požádání redakce časopisu *Soudobé dějiny* opakuji a rozvádím: Jednou z příloh k mému článku „Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti“<sup>1</sup> měl být dopis, který jsme s profesorem Michalem Reimanem 7. listopadu 2005 zaslali předsedovi Úřadu pro ochranu osobních údajů Igoru Němcovi.<sup>2</sup> Namísto toho jsem redakci omylem poslal koncept tohoto dopisu z 1. listopadu – mýlit se je lidské. Ve zlovolném článku v *Lidových novinách* však Petr Zídek koncept označil za falzum a mne nazval historikem-podvodníkem.<sup>3</sup> Ihned jsem vysvětlení té chyby poslal do *Lidových novin*, do *Práva* (zde bylo zveřejněno jako postskriptum k mému a Kuralovu článku)<sup>4</sup> a rovněž redakci *Soudobých dějin*, již jsem 2. září 2006 e-mailem mimo jiné sdělil: „Ve skutečnosti je to koncept zanesený v mém počítači, kde jsme ho ten den psali. Vskutku odeslaný dopis jsme pak psali u profesora Reimana a byl zanesen v jeho computeru; poněvadž jsem ještě tehdy neměl e-mail, v Reimanově computeru též zůstal a do mého počítače nebyl převeden. V době, kdy byla tato příloha potřebná, profesor Reiman byl v zahraničí a já jsem Vám do redakce omylem poslal onen koncept...“ Dodal jsem, že „je sice věcně stejný a stejný také s příslušnou pasáží mého článku,<sup>5</sup> ale byla to má chyba. Omlouvám se za ni a prosím Vás o zveřejnění vskutku odeslaného dopisu, který mi nyní profesor Reiman poslal a který Vám v příloze přeposílám.“ To mohu doplnit jen tím, že den po napsání konceptu dopisu Igoru Němcovi ohlásilo ministerstvo vnitřní, že konečně splní ustanovení zákonů č. 107/2002 Sb. a č. 499/2004 Sb. a uvolní spisy příslušníků Státní bezpečnosti k nahlížení; tím jedna pasáž konceptu ztratila smysl. Také jsme usoudili, že namísto citátu z článku Ferdinanda Peroutky bude lepší podrobněji zargumentovat náš názor na vady těchto zákonů, zvláště pak zákona č. 499/2004 Sb., který nezajišťuje ochranu osobních dat a obsahuje rozporné paragrafy; kritizovali jsme též praktiky při jeho provádění. Žádá-li redakce i další, podrobnější dopis, který jsme téhož dne s profesorem Reimanem napsali ministru vnitřní Františku Bublanovi, dávám jej samozřejmě k dispozici pro otištění,<sup>6</sup> i když jeho předmět i zaměření jsou stejné, jako je tomu u dopisu Igoru Němcovi.

K Zídkovi se přidal Bořivoj Čelovský,<sup>7</sup> který však jen opakuje své každoroční útoky, jež už nestojí za polemiku. Jedinou jeho letošní novinkou je, že na svých inter-

---

1 In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 708–733.

2 Viz první příloha k tomuto článku. Všechny přílohy jsou otištěny bez oslovení a pozdravu. Rozepsání zkratk a symbolů v nich užitých je dílem redakce. Přílohy byly redakci poskytnuty ve faksimilích a zde jsou otištěny v přepisu.

3 ZÍDEK, Petr: Historik podvodník: O moderní morálce historická lecke. In: *Lidové noviny*, příloha „Orientace“, (2.9.2006), s. 3.

4 KŘEN, Jan – KURAL, Václav: „Historikerstreit“ Lidových novin. In: *Právo*, příloha „Salon“, (7.9.2006), s. 3.

5 KŘEN, J.: Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti, s.716–719.

6 Viz druhá příloha k tomuto článku.

7 Viz jeho příspěvek „Konjunkturální materialismus“ v této diskusní rubrice.

netových stránkách uveřejnil faksimile dopisů, které mi údajně kdysi poslal a jež jsem nikdy nedostal:<sup>8</sup> teď je konečně jasno – byly-li odeslány, pak se špatnou a nedoručitelnou adresou. Známé římské přísloví *tres faciunt collegium* se člověku chce nahradit frivolní obměnou „tři fackují kolegu“: k Čelovskému a Zídkovi se pak připojil i Radek Schovánek, který se představuje jako místopředseda Občanského sdružení Archivy.<sup>9</sup> I on prohlásil náš koncept za „zfalšovaný a antedatovaný dokument“ a jako doklad redakci poslal jeho faksimile (což vzbuzuje otázku, jak je ze spisovny Úřadu pro ochranu osobních údajů získal).

Doplnil to směšnou kritikou několika řádek o historii pověstného kapitána StB Pavla Minaříka z článku, který jsem psal jako „historik a účastník“.<sup>10</sup> Stejně jako druzí moji kritikové i on však namísto věcné polemiky s obsáhlou argumentací historika polemizuje s pamětníkem a označuje mou třicet let starou vzpomínku na tehdejší televizní relaci za falzum či manipulaci. Pokud jde o toto médium, měl by být zdrženlivější. V televizním pořadu, který loni odstartoval hysterickou kampaň kolem dopisu sedmnácti signatářů tehdejšímu premiérovi Jiřímu Paroubkovi (pokud si pamatují, byla to relace „Události a komentáře“, odvysílaná krátce po odeslání tohoto dopisu), si nestydatě vymýšlel, co je v něm psáno, aby pak tyto výmysly kritizoval – ačkoli dopis ještě nečetl! Vymýšlí si však i mimo televizi, tentokrát o diskusi u Václava Havla. Postačí, když si čtenář přečte v příloze k mému článku z minulého dvojčísla *Soudobých dějin* dopis sedmnácti signatářů Paroubkovi a porovná jej s mým a Reimanovým dopisem Němcovi či Bublanovi: uvidí, zda měl Luboš Dobrovský pravdu, že předmět i smysl obou je stejný; netřeba snad dodávat, že jména signatářů dopisu předsedovi vlády byla v našem dopisu uvedena toliko k informaci pro adresáta v postskriptu, které nikdo nepotřebuje signovat.

Pro celou kampaň, která se vede, je vůbec charakteristické, že se pisatelé snaží zpochybnit mou vědeckou kvalifikaci i právo psát o tomto předmětu; jejich polemika je polemikou *ad personam*, nikoli *ad rem*. Nemohou totiž popřít, že zákon č. 499/2004 Sb. zrušil předchozími zákony, ústavou i mezinárodními akty zaručenou ochranu osobních dat,<sup>11</sup> a osobními insinuacemi a paušálními zkratkami zkreslují věcné námitky proti pochybným praktikám, které se tu vyskytují. K pozitivním návrhům mého článku na vyvážení ústavně zajištěného práva na ochranu osobnosti a práva na informace však není od nich slyšet ani slovo. Namísto toho do diskuze ve vědecké obci vnášejí nepatřičné způsoby; etický kodex historika aby splakal (kdyby existoval). Prostředky vždycky vrhají světlo na cíl, který sledují.

\* \* \*

8 Srv. [http://www.celovsky.cz/sc\\_news.php?paging.pageNo=3](http://www.celovsky.cz/sc_news.php?paging.pageNo=3) z 5.3.2006.

9 Viz jeho noticka „Falzum aneb Spor o dopisy“ v této diskusní rubrice.

10 KŘEN, J.: Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti, s. 710 n.

11 Příslušný počet poslanců Sněmovny Parlamentu České republiky podal počátkem tohoto roku Ústavnímu soudu žádost o přezkoumání závad a o novelizaci archivního zákona č. 499/2004 Sb.

Od této podstaty věci však zpět k oněm několika řádkům mého článku o historii s Pavlem Minaříkem. Příslušná pasáž z jeho televizní tiskovky 4. února 1976 mi dodnes utkvěla v hlavě tak, jak jsem v článku napsal: Minařík zde prezentoval „pomlouvačnou“ studii o únoru 1948, kterou prý Svobodná Evropa má, a mne označil za jejího autora (s krycím jménem „Švec“), což dokládal (ale nedoložil) ukradenou korespondencí ze Svobodné Evropy; zda to bylo či nebylo v dopise Julia Firta nebo – jak mně utkvělo v paměti – Milana Schulze, je bezvýznamná mrť. Vzpomínka však dobře ilustruje, proč byla v článku uvedena, že totiž StB netvrdila samou pravdu, ale že často lhala (a špatně lhala). Minaříkova vyprávěnka byla tak zjevně nepravdivá, že nebylo těžké ji vyvrátit – jinak bych si asi sotva mohl dovolit rezolutně protestovat. Ti, kteří už dlouho slídí v osobním svazku zhotoveném o mně Státní bezpečností, mají tam i jeden doklad – protest, který jsem hned druhý den po relaci, 5. února 1976, zaslal prezidentovi Gustávu Husákovi;<sup>12</sup> její kopii spolu s kopiemi dalších obdobných protestů ministři vnitra Jaromíru Obzinovi a řediteli Československé televize Janu Zelenkovi, jakož i jiné části své tehdejší korespondence, jsem si uchoval.

Jako řadový signatář Charty 77 a účastník disentu jsem nikdy své vzpomínky nepovažoval za tak důležité, abych je zveřejňoval – abych tuto historii popsal trochu podrobněji, nutí mne jen podlá osočení.

Minaříkovo veřejné obvinění ze spolupráce se Svobodnou Evropou zakládalo tehdy obvinění z trestného činu protistátní činnosti, které ostatně proti mně tehdy StB připravovala, jak o tom svědčí její záznam z 18. června 1975. V druhé televizní relaci s kapitánem Minaříkem počátkem března 1976 moderátor Oldřich Vejvoda sice zmínil můj protest proti lživým tvrzením, vzápětí se však nestyděl tato obvinění zopakovat. Proti tomu jsem znovu protestoval v dopisech týmž adresátům;<sup>13</sup> moderátorovi relace jsem dal pak najevo své opovržení dopisem, který končil slovy: „Že Vám není hanba – ten Váš honorářový a kariérní zisk snad ani nestojí za to propůjčovat se k takovým věcem.“

Vyvrátit Minaříkovu lež bylo samozřejmě nutné pro mne a mou rodinu. Obě relace vyvolaly velkou kampaň, dokonce se již objevily rezoluce požadující soud nad těmi, kteří byli Minaříkem obviněni; v podniku Vodní zdroje, kde jsem pracoval jako čerpač, hrozily mi pracovní postihy a perzekuce se musela obávat i má rodina, především syn, který právě maturoval a jemuž mělo být znemožněno přijetí na vysokou školu – o dalších odpudivých zákrocích se už nechci šírit.

Úsilí doložit, že Minařík lže, nebylo však jen osobní věcí, ale podkopem pod velkou kampaň, kterou tehdy režim proti Svobodné Evropě spustil. Dával jsem sice vždy a všude své protirežimní názory otevřeně najevo, a v souvislosti s Minaříkem ještě ostentativněji, ale to nestačilo. Teprve po pohrůžce, že důkazy Minaříkovy lži předložím pražským korespondentům západních listů, ministerstvu malér do-

---

12 Viz třetí příloha k tomuto článku.

13 Viz čtvrtá příloha k tomuto článku.

šel. Dalším adresátům i Husákovi jsem tak mohl 14. května s uspokojením napsat: „Na základě několika mých stížností federálnímu ministru vnitra a po několika telefonních urgencích byl jsem dne 11. května pozván na toto ministerstvo, kde mi ing. Filčík jménem ministra sdělil: Při identifikaci pseudonymu autora rukopisu o Únoru 1948, který je snad na Západě a za nějž kapitán Minařík označil mne, došlo k trapnému omylu. Dodatečným šetřením bylo zjištěno, že mne se celá věc vůbec netýká. Zároveň s omluvou mi bylo přislíbeno, že bude zařízeno, abychom ani já, ani moje rodina nebyli nadále za tuto aféru postihováni a že snad příležitostně se celá věc uvede na správnou míru i na veřejnosti. Věřím, že tyto přislíby budou dodrženy a že zejména můj syn nebude při přijetí na vysokou školu diskriminován.“ Ještě 17. září jsem však musel onoho Filčíka urgovat, aby věc byla uvedena na pravou míru i v podniku Vodní zdroje, kde mi stále hrozily postihy – veřejně ovšem Minaříkovy lži nikdy neodvolali.

Podezíračům a osočovatelům třeba ještě doložit důvody, proč jsem své protesty soustavně posílal i Husákovi. Po helsinských jednáních a podpisu Závěrečného aktu z 1. srpna 1975 totiž i pražští mocipáni poněkud zneklidněli: perzekuce po roce 1969 byly zjevným porušením helsinského „třetího koše“, a tak i do tisku propustili náznaky, že by se s nimi mohlo něco udělat – mnozí to považovali za příznak jakéhosi kádárovského obratu. Nakonec se však neudělalo nic – až do konce osmdesátých let.

Celý Minaříkův případ je jistě zdokumentován, vždyť s ním byl i soudní proces. Kdyby místopředsedovi Občanského sdružení Archivy šlo o rekonstrukci minulosti, a ne jen o detail, jímž chce pamětníka zpochybnit, musel by si položit otázku, proč StB pro svůj útok zvolila právě mne, o němž bylo tehdy obecně známo, že se poválečnou dobou a únorem 1948 nezabývá. Nelze jistě vyloučit prostou hloupost strýjců nebo odvetu za mou podporu protirežimních postojů Josefa Smrkovského, kvůli čemuž jsem byl roky vyslýchán a pronásledován, namísto je ale i úvaha o jiných důvodech – a o těch s dalšími přáteli něco víme.

Začít nutno ale krátkou odbočkou. V šedesátých letech se řada českých historiků (též Václav Kural a já) angažovala v opozici proti novotnovskému protislovenskému centralismu, jehož výronem byly i hrubé deformace obrazu Slovenského národního povstání, což všechno slovenská veřejnost těžce nesla. S řadou kolegů jsme napsali náčrt historie SNP<sup>14</sup> v němž jsme se pokusili o nový pohled na slovenský nekomunistický odboj, znehodnocovanou roli armády v povstání i o nápravu zkresleného obrazu tehdejší Komunistické strany Slovenska. Spolu s dalšími historiky jsem byl též členem takzvané barnabitské komise, která měla prověřit pověstná obvinění ze „slovenského buržoazního nacionalismu“ v procesech z padesátých let, mimo jiné též proti Gustávu Husákovi; byly to policejné-politické fabrikace a komise navrhla rehabilitaci postižených.

---

14 [BEER, Ferdinand a kol.]: *Dějinná křižovatka: Slovenské národní povstání – předpoklady a výsledky*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1964; paralelně kniha vyšla slovensky v Bratislavě.



To všechno nám získalo na Slovensku četná přátelství a otevřelo i cestu k tamním historikům a kritickým intelektuálům, například Edovi Frišovi, Soně Čechové, Jarovi Šolcovi, Haně Ponické – a také k Husákovi, třebaže se naše podání slovenského povstání od jeho sebechvalných memoárů lišilo. (To, co psal on, ale i mnohé z toho, co jsme před čtyřiceti lety publikovali my, je dnes už *passé*. Však jsme také po léta s radostí sledovali, jak dřívější historický obraz slovenského povstání začali překonávat, opravovat a prohlubovat slovenští kolegové, zvláště Jozef Jablonický, jehož návštěvy v našich maringotkách Vodních zdrojů mám dodnes v živé paměti.)

V roce 1975 nám slovenští přátelé také vyprávěli, že i Věru Milerovou, oddanou Husákovu ženu, kterou jsme znali jako vzdělanou redaktorku časopisu *Kultúrny život*, mrzí odcizení, jež kolem nich vzniklo, a že cítí i ztráty na intelektuálním potenciálu způsobené represemi po roce 1969. V Bratislavě se s ní občas setkávaly naše přítelkyně Anna Hučková-Štvrtecká a Zdena Holotíková, které toho využily, aby ji informovaly o vyhozených, zvláště jí známých historičích, jejichž situace byla v Čechách horší než na Slovensku; v paměti mi zůstalo jejich vyprávění o jednom z míst jejich jakoby náhodných setkání – při ranním nákupu v mlékárně. Někdy na podzim 1975 nám vyřídily též její vzkaz, že i u manželů Husákových se uvažuje o jakémsi „politickém řešení“ případů vyhozených intelektuálů, mezi nimiž měl být Kural i já; možná že k tomu přispěl i nedlouho předtím vyšlý hanopis na české historiky sepsaný Václavem Králem,<sup>15</sup> dávným nepřitelem Husáka, který mu také dlouho zdržoval jmenování profesorem – až se ukázalo, že ani první muž státu a strany neměl tolik moci a musel nakonec tomuto sovětskému exponentovi ustoupit.

Vraťme se však ke zmíněnému vzkazu. Přes silný argument, že se někde a malými kroky musí začít, myšlenku návratu do vědy pro nás dva nebo pro úzce vybraný okruh lidí jsme zdvořile, ale rozhodně odmítli – pokud by se to nemělo týkat celé obce vyhnané z vědy, pak raději zůstaneme ve svých manuálních zaměstnáních, na něž jsme si přece jen jakž takž zvykli; byli jsme ubezpečeni, že Husákově manželce tato odpověď byla vyřízena.

V téže době se také začal měnit tón a zaměření mých stálých výslechů na Státní bezpečnosti. Estébáci se odvolávali na údajné pověření nejvyšších politických a stranických míst, mluvili v tajemných narážkách o jakémsi politickém „řešení“, které ovšem podle nich mělo začít tím, že bych jim poskytl jakýsi písemný rozbor situace, v němž jsem měl odsoudit zahraniční propagandu proti Československu. Podobné pokusy jsem již předtím několikrát odmítl a záznam StB z 31. října 1975 dokládá, že jsem tak učinil i tentokrát: Křen „není ochoten to udělat“ a zdůraznil, že o takových věcech nelze jednat na policejní úrovni, ale jedině na úrovni politické. Pamatuji se, jak jsem důstojníkovi vysvětloval, že pokus převést politické kontakty do policejního kanálu už v roce 1914 v Čechách neslavně skončil pověstnou Švi-

---

15 KRÁL, Václav: *Myšlenkový svět historie*. (Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et historica monographia, sv. 54.) Praha, Univerzita Karlova 1974.

hovou aférou – marně: muž nic neznal, nerozuměl tomu a – jak jsem se po letech v záznamech přesvědčil – ani o tom nereferoval. Následovaly další výsledky a v záznamu z 27. listopadu 1975 se uvádí, že Křen už „reagoval na pozvání k pohovoru velmi ostře, že již má podobných invektiv (sic!) dost a že povede stížnost“. V tomto postoji jsem byl utvrzen i vzkazem oné „známé“ z Bratislavy, že policie k politickému jednání není příslušná.

Do toho přišel onen kapitán Minařík a mé protesty proti jeho lžím, které jsem otevřeně posílal Husákovi; a s podrobnostmi tajně, v dopisech doručených na domluvené „nezávadné“ adresy, i našim bratislavským přítelkyním, aby o nich mohly podrobněji svou „známou“ informovat.

Se svými protesty jsem nakonec uspěl, ale z „liberalizace“ ani ze zmíněného „řešení“ nebylo nic, a režim se spíše utvrdil; nahoře se dali přehrát „minaříkovskou“ policejní kampaní, a v Moskvě jim patrně řekli, že si s helsinským uvolněním nemusejí dělat hlavu. Vzkazy paní Věry Milerové z roku 1976 – později zahynula při leteckém neštěstí – se staly jen epizodou, která k ničemu nevedla. Tato historie snad ale skýtá jistý vhled do různých zákrutů tehdejšího dění; třeba i do toho, že Husák neměl v československé státostraně tak suverénní pozici jako János Kádár či Erich Honecker. To ovšem ctitelé ceny dokumentů StB v nich sotva naleznou, ačkoli už z mého dopisu Husákovi, který ve svazku je, historik mohl vytušit leccos o pozadí – kdyby ovšem pátral, a ne jen účelově usiloval o zpochybnění paměti účastníka.

\* \* \*

Minaříkova aféra mne jen utvrdila ve skepsi a odporu vůči režimu; pomohla mi však při výsleších, kterým byli všichni signatáři Charty podrobeni: v protestech proti Minaříkovým lžím jsem měl neprůstřelný argument, s nímž estébáci nemohli hnout. Do mých (a Kuralových) výsledků přišlo tehdy však nové téma, pozvání brémské univerzity ke studijnímu pobytu, které se pak táhlo až do roku 1983. Po léta o této historii šíří pomluvy Bořivoj Čelovský a naposledy je opakovl i Petr Zídek a pak Ján Mlynárik v *Lidových novinách*.<sup>16</sup> Poněvadž list polemiky se svými pomluvami většinou netiskne, budou aspoň některé z nich snad otištěny ve *Zpravodaji Historického klubu*. Tyto pomluvy byly několikrát pranýřovány i na nedávném sjezdu českých historiků v Pardubicích ve dnech 6.–8. září 2006. Mou a Kuralovu odpověď v této věci zveřejnil deník *Právo*;<sup>17</sup> řada dokumentů o této historii, které

---

16 ZÍDEK, Petr: Historikerstreit po česku. In: *Lidové noviny*, příloha „Orientace“, (29.7.2006), s. 3; MLYNÁRIK, Ján: Zatajované pozadí českého „historikerstreitu“. In: *Tamtéž*, (16.8.2006). Žinantní pro oba uživatele názvu tohoto sporu německých historiků je, že kromě Bedřicha Loewensteina byli Křen a Kural jeho jedinými českými účastníky (srv. KŘEN, Jan – KURAL, Václav: Der „Historikerstreit“ aus tschechischer Sicht: In: HAHN, Barbara – DESPOIX, Philippe (ed.): *Der deutsche Historikerstreit aus mitteleuropäischer Sicht*. Hamburg, Junius 1989, s. 63–72).

17 Viz pozn. 4.

jsme si uschovali, zde však nemohla být z rozsahových důvodů otištěna. Jen krátce bylo v článku zmíněno, jak jsme se po návratu z brémské gastprofesury snažili sdělit své nepříliš povzbudivé poznatky o stavu československých věcí ve Spolkové republice Německo i tehdejším vládním činitelům, kteří se však setkání s námi raději vyhnuli a chtěli, abychom je předali StB. To jsme ovšem odmítli a naše memorandum jsme zaslali Československé akademii věd a příslušnému vládnímu úřadu pro vědu a techniku.<sup>18</sup>

Prapočátkem dlouhé historie pomluv byl již zmíněný starý pamflet Václava Krále. Jeho referenční rámec, jak by se dnes řeklo, tvořil „revizionismus“ historiografie šedesátých let. Slovenské problematice se ovšem tento hlasatel pomluv „slovenského buržoazního nacionalismu“ raději vyhnul a předmětem svého hanopisu učinil desítky českých intelektuálů a historiků (jejich jména by tu zabrala snad půl stránky), aby nakonec v závěrečné kapitole (s. 172–176) své ataky soustředil na dvě jména – Josefa Macka a Jana Křena. Králův spisek byl ovšem typickým ideologicko-politickým pamfletem, který nebyl založen na věcném rozboru tehdejší historické produkce, ale na „usvědčovací“, „odhalovací“ a osočující metodě osobních útoků pomocí vybraných citátů z publicistiky či příležitostných přednášek, proložených zpravidla též zkresleným líčením dění v historických grémiích, konferencích a podobně.

Takových kousků bylo tenkrát víc – a v pozměněné podobě pokračovaly i po roce 1989. Pamatuji-li se dobře, prvním byl jeden z tehdejších komunistických plátků, který mne denuncoval ze „zrádného“ opuštění komunismu, za což prý Německo do mne „investovalo velmi mnoho peněz“; druhý, v *Necenzurovaných novinách*, tvrdil zase pravý opak a označil mne dokonce za agenta StB. Polemizovat s prvním pisatelem, známým „normalizátorem“ a udavačem Josefem Haubeltem, vylučoval ovšem jeho charakter; v druhém případě jsem se však poprvé poučil, jak těžké, neli nemožné, bylo i po roce 1989 domoci se pravdy a zadostiučinění. Na radu právníka jsem zaslal písemný dotaz redakci na jméno a adresu pisatele článku, aby mohla být podána žaloba. Oba údaje, které z pověření svého šéfa Petra Cibulky redakce poslala, byly však falešné: dopis s požadavkem omluvy a odvolání pomluv se vrátil – adresát neznámý; stíhat neznámého pachatele bylo však podle právníkova názoru téměř beznadějně.<sup>19</sup>

---

18 Viz pátá příloha k tomuto článku.

19 Už v té době jsem v *Literárních novinách* (20.8.1992) spolu s řadou přátel pranýřoval nevěrohodnost materiálů StB, a to ve zvlášť odpudivém případě, kdy o disent tolik zasloužilý profesor Bedřich Loewenstein byl uveden v pirátsky vydaných seznamech; dotyčný článek je přetištěn jako součást mého příspěvku ve sborníku na Loewensteinovu počest (KŘEN, Jan: Pěkná a nepěkná vzpomínka na počest Bedřicha Loewensteina. In: PREČAN, Vilém – JANIŠOVÁ, Milena – ROESER, Matthias (ed.): *Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Loewenstein / Grenzüberschreitungen oder Vermittler Bedřich Loewenstein*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Historický ústav AV ČR – Doplněk 1999, s. 266–270).

Obvinění ze spolupráce se Státní bezpečností využilo toho, že lustrační zákon obsahoval nesmyslnou a později Ústavním soudem zrušenou kategorii takzvaného kandidáta tajné spolupráce, do níž byl zařazen každý, koho chtěla StB získat. Také mne několikrát navrhovali a donucovali; pokaždé jsem odmítl, což oficiálně potvrdil i dnem 14. května 1992 datovaný nález zákonem tehdy zřízené nezávislé komise. Po letech Čelovský v sobě našel tolik nízkosti, že překroucením díkce zákona udělal ze mne „nevědomého spolupracovníka“.<sup>20</sup> Ještě dál šli skinové: když jsem v televizi potvrdil, že odznaky, které nosili, jsou vskutku nacistické, pomstili se tím, že na své nejbližší demonstraci nesli transparenty s nápisy, že Křen je agent StB. Pohotově to vyfotografoval a ostentativně otiskl *Týden*; redakce můj protest bagatelizovala<sup>21</sup> a ani Syndikát novinářů na mou stížnost na takovou neetickou novinářskou praktiku neodpověděl. Jediný výsledek byl, že mne po týdny v noci skinové budili telefonickými výhrůžkami, jaká násilná msta mne čeká.

V roce 1997 vydal Bořivoj Čelovský pamflet s názvem *Mnichovský syndrom*,<sup>22</sup> v němž napadl desítky intelektuálů a historiků. Podoba s někdejší pamfletem Královým je nabíledni, jen referenčním rámcem nebyl tentokrát revizionismus šedesátých let, nýbrž revizionismus nový, řekněme – poplatný Německu a sudetoněmeckým názorům. Společnost napadených byla však v tomto případě vskutku vybraná: v čele Václav Havel a Karel Schwarzenberg a za nimi desítky historiků, z nichž podle rejstříku (s. 215) byl nejčastěji probírán Křen. O Čelovského metodě se nedá říci nic jiného, než co jsem 12. února 1976 v dopise našim bratislavským přátelům napsal o metodě Králově, že totiž „z několika článků, nadto falešně interpretovaných, bez sebemenšího rozboru skutečných pozitivních děl zkonstruoval tak pokřivený obraz naší historiografie, jaký je v téměř dvousetleté její existenci prostě unikátní“ – Králův unikát získal následovníka.

Asi bylo chybou (možná i mou), že bylo pramálo chuti zabývat se touto hromadou pomluv a demagogie a že se zavádění takových manýr do historické obce dost nepranýřovalo. Čelovskému narostl hřebínek, své ataky začal opakovat, stupňovat a postupem doby je soustředil na Křena – činil tak v tisku, na svých internetových stránkách, a dokonce v několika knihách.<sup>23</sup> Podobně jako Král ani on se nikdy nepokusil o vědeckou kritiku, nebo aspoň recenzi děl těch, které napadal. Namísto toho mu stačilo pár citátů z padesát let starých a pochybných článků z komunistického mládí napadaných.

Pravou manou jeho nenávistné obsesi byl Křenův osobní svazek, k němuž mu dopomohlo několik historických specialistů na StB. Typický případ zneužití dokumentů, uvolněných bez sebemenší ochrany obětí režimu, jak to kritizoval dopis sedmnácti signatářů Paroubkovi z roku 2005: z šestnácti set stran svazku Čelovský vybral ně-

20 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Slova do větru*: [www.celovsky.cz](http://www.celovsky.cz). Šenov u Ostravy, Tilia 2006, s. 95.

21 V *Týdnu*, č. 22 z roku 2000.

22 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Mnichovský syndrom*. Ostrava, Syndikát novinářů 1997.

23 Např. *Český historik* (Šenov u Ostravy, Tilia 2004) nebo *Slova do větru*.

kolik dokumentů kolem Křenovy a Kuralovy gastprofesury v Brémách v letech 1983 a 1984, které vytrženy ze souvislosti měly na oba vrhnout křivé světlo. Když pak Čelovský na jaře 2006 pro nemoc ohlásil ukončení svých aktivit (a stejně neskončil), našel nástupce v Petru Zídkovi a Jánú Mlynárikovi – jeden nás vinil z protiněmeckého, druhý z proněmeckého konjunkturalismu, lze-li to tak ve zkratce říci. Nic nového pod sluncem: všechny dřívější i současné štvance vycházely a vycházejí z obdobných dvou protichůdných poloh, vždy se však shodují na stejných pomluvách.

Dlouho mne přátelé, kolegyně i kolegové, též zahraniční, přesvědčují, že nemá smysl zabývat se nízkými a zjevně falešnými osočeními; k mému vděku přesto řada z nich s pomluvami polemizovala, za což si většinou vysloužili jen to, že se sami též stali terčem. Poslední dobou se však štvance natolik rozmnožily a nabyly na takové nízkosti, že mne nutí vystoupit z rezervy.

Pravý důvod masivní kampaně z poslední doby se však přece jen nakonec klube: na otázku týdeníku *Respekt*, zda by se neměl vytvořit „jakýsi alternativní historický ústav, kde by byl prostor pro historiky s jiným viděním světa“, Petr Zídek uvedl kontroverzní projekt Ústavu národní paměti, který by mohl „poskytnout prostor a institucionální zakotvení lidem, kteří mají na věc trochu jiný názor, patří k jiné generaci“.<sup>24</sup>

V české historické obci si vskutku již svou tvorbou vydobývá místo mladá generace, jež má právo na své pohledy i na kritiku pohledů starších i nejstarších kolegů. Formuje se – ostatně jako jindy a jinde – na stávajících historických pracovištích, vytváří si či získává svá časopisecká a jiná fóra, v nich a ve svých dílech prezentuje vlastní historické vidění.

To však není případ, o který zde jde: už jen rozpětí dat narození hlasatelů tohoto projektu usvědčuje generační obraz z klamu. Předkládána také není žádná nová, ucelená vize soudobých dějin, nýbrž prostě jen zřízení nové instituce-úřadu; jejím programem – dá-li se to tak vůbec nazvat – má pak být zkoumání toliko jednoho druhu pramenů, totiž dokumentů vzešlých z činnosti Státní bezpečnosti, a tudíž zpracování jen jedné, totiž policejněrepresivní, oblasti rozsáhlé problematiky bývalé diktatury. A záměr dokreslují prostředky – osobní útoky. V jedné osobě či v politicky vybrané skupině našli někteří obhájci zmíněného projektu zástupný a krycí cíl: jejich diskvalifikaci mají být diskreditováni a zastrašeni všichni odpůrci a kritické. Jedna nevelká skupina chce prostě v takzvaném Ústavu národní paměti získat mocenskou pozici, a to nejen v bádání o soudobých dějinách; spojení s vadami současného archivního zákona činí věc ještě povážlivější.

To přesahuje osobní rozměr a k tomu již nelze mlčet – také proto, aby se hlukem pomluv neodváděla pozornost od věčné diskuse o tomto projektu, v níž mnozí archiváři a historici vyslovili velmi kvalifikované námitky, jež ostatně zazněly i na nedávném sjezdu českých historiků; senátním a nejnověji vládním návrhem na uzákonění tohoto ústavu nabyla tato diskuse na naléhavosti.

Jan Křen

---

24 Srv. Scházejí nám rebelové: S Petrem Zídkem o bílých místech v historii, komunistech a jednom šoku. In: *Respekt*, roč. 17, č. 37, (11.–17.9.2006), s. 16.

## Přílohy

### 1. Dopis předsedovi Úřadu pro ochranu osobních údajů Igoru Němcovi ze 7. listopadu 2005

Obracíme se na Vás v záležitosti, kterou pokládáme za naléhavou: v roce 2004 schválil Parlament ČR zákon o archivnictví a spisové službě (č. 499/2004 Sb.), upravující podmínky přístupu k dokumentům komunistického režimu, v to počítaje i dokumenty Státní bezpečnosti. Nejširší zpřístupnění materiálů o minulém režimu a zrušení třicetileté blokáce pro tyto materiály, zákonem nyní stanovené, je ovšem žádoucí a stejně jako většina historiků i my to vítáme.

Problémem však je, že se v odstavci 6 paragrafu 37 pro všechny tyto dokumenty výslovně ruší platnost odstavce 2, který zní: „Do archiválií vztahujících se k žijící fyzické osobě, jejichž obsahem jsou citlivé osobní údaje, lze nahlížet jen s předchozím souhlasem této osoby. Archiv vyrozumí dotčenou osobu o žádosti nahlížení a požádá ji o souhlas.“ V následujícím odstavci 1c) paragrafu 38 se ovšem praví, že nahlížení do archiválií se odepře, jestliže „fyzická osoba nedá souhlas k nahlížení do archiválií, jejichž obsahem jsou její citlivé údaje“. Nehledě ke zmatečnému a nesmyslnému znění následujícího odstavce 1d) paragrafu 38 činí však zrušení závěrečného ustanovení odstavce 2 paragrafu 37 (tj. že archiv vyrozumí dotčenou osobu o žádosti o nahlížení a požádá ji o souhlas) z odstavce 1c) paragrafu 38 prázdňou fikci – dotčená osoba se nemůže k žádosti vyslovit, jestliže není povinnost, aby o ní byla vyrozuměna. Některé části zákona, například 5.–8. řádek odstavce 6 paragrafu 37 i obdobný, téměř shodný text odstavce 4 paragrafu 82, jsou tak nejasné a složité, že budí dojem, jako by byly určeny pro různý výklad.

Problematické je podle našeho názoru již znění zákona č. 140/2002 Sb., který v paragrafu 1 jako svůj účel uvádí „zpřístupnit pronásledovaným osobám dokumenty o jejich pronásledování a zveřejnit údaje o vykonavatelích tohoto pronásledování“. Paragraf 5 tohoto zákona však narozdíl od jeho výslovně definovaného účelu kratičkou formulací, že „ministerstvo je dále povinno...“, rozšiřuje přístupnost těchto materiálů a vydávání jejich kopií na jakoukoli osobu, jejíž žádost splňuje formální podmínky uvedené v paragrafu 8. V paragrafu 10 se pak objevuje termín „oprávněný žadatel“, který není vyjasněn. Podle smyslu zákona a podle znění odstavce 3 tohoto paragrafu by jím měla být „pronásledovaná osoba“, a nikoli jakýkoli jiný žadatel, definovaný zde ostatně jako „fyzická osoba, která předloží souhlas oprávněného žadatele s jeho úředně ověřeným podpisem“. Této osobě se pak dokumenty „zpřístupňují v rozsahu a způsobem, jakým se zpřístupňují oprávněnému žadateli“, přičemž není dodržováno ustanovení, že osobní údaje „i všechny údaje o jejich soukromém a rodinném životě, o jejich trestné činnosti, zdraví a majetkových poměrech“ ministerstvo „znečitelní“ (s. 2973 Sb.).

Nejsme právníci, ale i z laického pohledu nám připadá podivné, že v praxi ministerstva vnitra se za „oprávněného žadatele“ nepovažuje jen pronásledovaná osoba,

kteřá musí dát svůj souhlas, nýbrž každý žadatel, aniž by tento souhlas musel předložit. Jedinou výjimkou, uvedenou v závěru odstavce 3 paragrafu 10 je, že o zpřístupnění rozhoduje „orgán Poslanecké sněmovny“. Vašemu úřadu zajisté přísluší vyšetření, zda a v kterých případech byla tato výjimka uplatněna anebo se ještě uplatňuje.

K rozporům, nejasnostem a dvojsmyslům zákonů č. 107/1996 Sb. a č. 140/2002 Sb. přidal tedy zákon č. 499/2004 Sb. rozpory a nejasnosti další, jimiž se možnosti manipulací ještě rozšiřují. To je také základ dosavadní pochybné praxe ministerstva vnitra, které – víme, že s vnitřním nesouhlasem mnoha archivářů – nechává archiválie pronásledovaných osob bez jejich souhlasu běžně vydávat k náhledu, a dokonce ke zveřejnění. Tato praxe je podle našeho názoru nepřijatelná. Archiválie jsou přece státním majetkem archivy spravovaným. Archiv by tudíž měl mít výlučné právo ke zhotovování autorizovaných kopií a ručit za dodržení zákonných předpisů. Soukromé kopírování dokumentů, navíc digitálními technikami apod., které umožňuje jejich libovolné šíření, by nemělo být přípustné. Svévolné zveřejňování archiválií s citlivými osobními údaji má být zákonem zakázáno a postihováno.

Podle našeho názoru dosavadní praxe ministerstva vnitra každopádně vede k tomu, že materiály orgánů represivních složek bývalého režimu jsou přístupny komukoliv bez omezení a že v těchto případech nejsou uplatněna zákonná ustanovení na ochranu osobnosti, která jsou zaručena ústavou a mezinárodními úmluvami a nad nimiž má Váš úřad bdít. V takto uvolněných svazcích je tedy k volnému použití, eventuálně i ke zveřejnění, vše, co StB získávala, i pomlvy, lži a též hojně sbírané intimní údaje o soukromém a rodinném životě mnoha občanů, především obětí, v dikci StB takzvaných objektů a takzvaných nepřátelských osob. Naproti tomu osobní svazky příslušníků StB nebyly až dosud považovány za archiválie a nebyly a nejsou tudíž přístupny: změnu do budoucna ohlásil teprve 2. listopadu tohoto roku náměstek ministra vnitra Vladimír Zeman.

Tato dosud uplatňovaná dvojí úprava tedy absurdně a protismyslně rozlišuje mezi oběťmi a pachatelí: pachatelům totiž státní správa ochranu dat poskytuje, zatímco obětem ji zákon upírá – v demokratickém státě je to skandální, a kritické zpracování minulosti se tak staví na hlavu. Naopak se otvírá prostor pro zneužívání těchto materiálů, které StB získávala nezákonnými metodami, jež by žádný zákon demokratického státu neměl ani nepřímo legalizovat. Je veřejným tajemstvím, že již dnes některé osoby tyto dokumenty shromažďují a objevují se již pokusy používat je k osobním nebo snad i politickým skandalizacím.

Na Vás, vážený pane předsedo, se obracíme především proto, že podle našeho názoru jde o závažnou otázku národní mravnosti a o flagrantní porušení ústavou zaručených svobod a práv občanů, jejichž obhájcem Vy ze zákona jste.

Jsmo názoru, že tento stav vyžaduje řádně provedenou novelizaci příslušných zákonných ustanovení. Dodáváme, že považujeme za samozřejmost, že se zákonná ochrana citlivých osobních dat musí vztahovat na všechny občany bez rozdílu.

Žádáme Vás proto o sdělení, zda a jak se Váš úřad bude touto otázkou zabývat a jaká opatření v této věci hodlá učinit.

Dodáváme, že se s řadou dalších osobností (uvádíme je v postskriptu) obracíme v této věci i na předsedu vlády pana Paroubka a že v tomto smyslu píšeme i ministroví vnitra panu Bublanovi.

Jan Křen, Michal Reiman

PS. Dopis ministerskému předsedovi Jiřímu Paroubkovi podepsali kromě nás též Jiří Dienstbier, Hana Mejdrová, Rudolf Slánský, Jiřina Šiklová, Miloš Hájek, Jiří Pešek, Václav Kural, Václav Havel, Luboš Dobrovský, Vilém Prečan, Milan Otáhal, Jaroslav Šedivý, Karel Kaplan, Pavel Seifert, Oldřich Tůma.

## 2. Dopis ministroví vnitra Františku Bublanovi ze 7. listopadu 2005

Obracíme se na Vás ve věci, která se Vašeho resortu přímo dotýká. V roce 2004 schválil Parlament ČR zákon o archivnictví a spisové službě (č. 499/2004 Sb.), upravující podmínky přístupu k dokumentům komunistického režimu, v to počítaje i dokumenty Státní bezpečnosti. Nejširší zpřístupnění materiálů o minulém režimu je žádoucí, a stejně jako většina historiků i my to vítáme.

Problém je však v tom, že odstavec 6 paragrafu 37 zmíněného zákona výslovně ruší pro všechny tyto dokumenty platnost odstavce 2 téhož paragrafu, který zní: „Do archiválií vztahujících se k žijící fyzické osobě, jejichž obsahem jsou citlivé osobní údaje, lze nahlížet jen s předchozím souhlasem této osoby. Archiv vyrozumí dotčenou osobu o žádosti (o) nahlížení a požádá ji o souhlas.“ V následujícím odstavci 1c) paragrafu 38 se však praví, že náhled do archiválií se odepře, jestliže „fyzická osoba nedá souhlas k nahlížení do archiválií, jejichž obsahem jsou její citlivé údaje“. Nehledě ke zmatečnému a nesmyslnému znění následujícího odstavce 1d) paragrafu 38 činí však zrušení závěrečného ustanovení odstavce 2 paragrafu 37 (že archiv vyrozumí dotčenou osobu o žádosti o nahlížení a požádá ji o souhlas) z odstavce 2 paragrafu 37 prázdnu fikci – dotyčná osoba se nemůže k žádosti vyslovit, jestliže není povinnost, aby o ní byla vyrozuměna. Některé závažné části zákona, jako například řádek 5.– 8. odstavce 6 paragrafu 37, jakož i téměř shodný text odstavce 4 paragrafu 82, jsou tak složité a nejasné, že v nás budí dojem, jako by vyžývaly k různému výkladu.

Manipulační praktiky s materiály StB umožnily a umožňují i nejasné a rozporné zákony předchozí. Zákon č. 107/1996 Sb. zpřístupnil osobní svazky a svazky s dalšími údaji o této osobě, jakož i svazky informátorů a sledování; uložil též znečitelnění údajů o soukromých a rodinných záležitostech jiných osob. Žadatele o přístup k těmto dokumentům vymežil jen občanstvím České republiky, takže není jasné, zda jimi jsou pronásledovaní, informátoři či třetí osoby. Druhý zákon, č. 140/2002 Sb., v paragrafu 1 honosně určil svůj účel, totiž „zpřístupnit pronásledovaným osobám dokumenty o jejich pronásledování a zveřejnit údaje o vykonavatelích tohoto pronásledování“ – to se však u vykonavatelů, příslušníků StB, ne-



stalo. Paragraf 5 tohoto zákona rozšířil však povolení i na „fyzické osoby“ – občané ČR starší osmnácti let, kteří požádají o svůj svazek a k němu se vztahující svazek či svazky spolupracovníků a příslušníků StB (§ 4) nebo o jakýkoli „objektový svazek“, o který požádají (§ 8). V odstavci 1 paragrafu 10 je každý žadatel, jehož žádosti ministerstvo vyhoví, nazván „oprávněným žadatelem“, zatímco v odstavci 3 téhož paragrafu se uvádí, že právo na zpřístupnění má „vedle oprávněného žadatele rovněž fyzická osoba, která předloží souhlas oprávněného žadatele“. Této osobě se dokumenty „zpřístupňují v rozsahu a způsobem, jakým se zpřístupňují oprávněnému žadateli“ (odstavec 3 paragrafu 10), přičemž osobní údaje „i všechny údaje o jejich soukromém a rodinném životě, o jejich trestné činnosti, zdraví a majetkových poměrech“ ministerstvo „znečitelní“. Rozpor obou odstavců a možnosti manipulací jsou nabíledni. Rádi bychom znali, v kolika případech byla uplatněna výjimka (odstavec 3 paragrafu 10), že zpřístupnění může povolit „orgán Poslanecké sněmovny“.

To má v praxi za následek, že dokumenty orgánů represivních složek bývalého režimu jsou komukoliv volně přístupny a že v těchto případech neplatí zákonná ustanovení na ochranu osobnosti, která jsou zaručena ústavou a mezinárodními úmluvami. V takto uvolněných svazcích je tedy k volnému použití a zveřejnění vše, co StB nezákonnými metodami získala, třeba i pomluvy, lži a hojně zde sbírané intimní údaje o soukromém a rodinném životě mnoha občanů, samozřejmě že hlavně obětí, tj. takzvaných objektů a takzvaných nepřátelských osob, na něž byla StB přednostně zaměřena. Naproti tomu osobní svazky příslušníků StB nebyly až dosud považovány za archiválie a nejsou tudíž přístupny, a to dokonce prý z toho důvodu, že na tyto příslušníky se prý občanská ochrana osobních dat vztahuje, jak veřejně (v *Lidových novinách* z 16. září tohoto roku) prohlásil ředitel Archivní správy Vašeho ministerstva Václav Babička. Víťame proto prohlášení Vašeho náměstka Vladimíra Zemana z 2. listopadu tohoto roku, že se zneprístupnění svazků příslušníků StB zruší. Jsme rádi, že jste změnil své stanovisko z rozhovoru s *Lidovými novinami* (16. září tohoto roku), že osobní spisy příslušníků StB nemají být přístupné. Plně naproti tomu souhlasíme s Vaším názorem z téhož rozhovoru, že „není dobře, že jsou volně zpřístupněny svazky lidí, kteří stáli na opačné straně. Je tam mnoho citlivých údajů a oběti StB by se mohly cítit nějak dotčeny.“ Konstatujeme však, že ve flagrantním rozporu s tímto Vaším názorem je dosavadní praxe Vašeho resortu, která rozporů a klíčků zákonů využívá.

Tato praxe a nejasná a dvojsmyslná zákonná úprava absurdně a protismyslně rozlišuje mezi oběťmi a pachateli: pachatelům totiž státní správa ochranu dat dosud poskytuje, zatímco obětem ji zákon upírá – v demokratickém státě je to skandální, a kritické zpracování minulosti se tak staví na hlavu. Naopak se otvírá prostor pro zneužívání těchto materiálů, které StB získávala nezákonnými metodami, jež by žádný zákon demokratického státu neměl ani nepřímou legalizovat.

K rozporům, nejasnostem a dvojsmyslům zákonů č. 107/1996 Sb. a č. 140/2002 Sb. přidal tedy zákon č. 499/2004 Sb. rozpory a nejasnosti další, jimiž se možnosti manipulací ještě rozšiřují. To je také základ dosavadní pochybné praxe Vašeho ministerstva, které – víme, že s vnitřním nesouhlasem mnoha archivářů – nechá-

vá archiválie pronásledovaných osob bez jejich souhlasu běžně vydávat k nahlédnutí, a dokonce ke zveřejnění. Tato praxe je podle našeho názoru nepřijatelná. Archiválie jsou přece státním majetkem archivu spravovaným. Archiv by tudíž měl mít výlučné právo ke zhotovování autorizovaných kopií a ručit za dodržení zákonných předpisů. Soukromé kopírování dokumentů, například digitálními technikami a podobně, které umožňuje jejich libovolné šíření, by nemělo být připuštěno. Svěvolné zveřejňování archiválií s citlivými osobními údaji má být zákonem zakázáno a postihováno.

Je veřejným tajemstvím, že již dnes některé osoby dokumenty StB shromažďují, nahrávají i na digitální nosiče a že se již také objevují pokusy používat je k osobním skandalizacím, eventuálně k účelům politickým. Soudě podle citovaného rozhovoru, Vy sám to víte. Podle našeho názoru by dosavadní zákony v této věci vyžadovaly řádně provedenou novelizaci a Vy byste měl do této doby zmíněné praktiky zastavit. Dodáváme, že považujeme za samozřejmé, že se ochrana citlivých osobních dat má vztahovat na všechny občany, postižené i pachatele.

Ostatně to není poprvé, kdy se tento problém objevil. Již v roce 1947 Ferdinand Peroutka napsal: „Bádání o historii odboje se nesmí zvrtnout v policejní vyšetřování, gestapáci nemají být považováni za hlavní historický pramen. Není slušné předpat zatčené komisaře gestapa nejdříve otázkami o vůdcích domácího odboje, kteří náhodou zůstali naživu a kteří jsou nyní prohlíženi ze všech stran jako podezřelá individua. Není důstojné dávat tak jasně najevo těm padlým démonům, jak rád by se Čech Čechovi dostal na kobytku.“ (*Svobodné noviny*, 9. března 1947) Po roce 1989 byla ovšem jiná situace a příslušníci StB nebyli zatýkáni, ale analogie s dneškem je nabíledni.

Stejně jako Vy i my jsme se účastnili odporu proti minulému režimu. My sami se cítíme osloveni výrokem, který pronesl Adam Michnik při nedávných oslavách výročí polské Solidarity: „Nechci a nemohu slavit s těmi, kteří své vědění o demokratické opozici a Solidaritě dnes těží z archivů Bezpečnostní služby (BS) a přitom pojednávají policejní denunce jako Bibli. Cítím se jimi pošpiněn.“

Považujeme za svou povinnost Vás, vážený pane ministře, informovat, že se spolu s námi i řada dalších osobností (uvádíme je v postskriptu) obrací v této věci na předsedu vlády pana Paroubka; o této záležitosti píšeme též řediteli Úřadu pro ochranu osobních údajů panu Němcovi.

Jan Křen, Michal Reiman

PS. Dopis zasláný ministerskému předsedovi Jiřímu Paroubkovi podepsali kromě nás též Jiří Dienstbier, Hana Mejdrová, Rudolf Slánský, Jiřina Šiklová, Miloš Hájek, Jiří Pešek, Václav Kural, Václav Havel, Luboš Dobrovský, Vilém Prečan, Milan Otáhal, Jaroslav Šedivý, Karel Kaplan, Pavel Seifter, Oldřich Tůma.

3. Dopis prezidentovi Československé socialistické republiky Gustávu Husákovi z 5. února 1976

Na upozornění přítel jsem včera večer vyslechl v Československé televizi rozhovor s jakýmsi kapitánem Minaříkem, který mimo jiné vykládal, že „historik Křen, bývalý pracovník Československé akademie věd“, měl prý Svobodné Evropě přislíbit jakési zpracování historie únorových událostí k jejich třicátému výročí v roce 1978.

Protože se taková veřejná „informace“ dotýká mé cti a může mne i mou rodinu vážně poškodit, chci k tomu se vši odpovědností prohlásit:

Toto tvrzení je od začátku do konce vylhané, a špatně vylhané. Nikdy jsem nebyl pracovníkem ČSAV, nikdy jsem se historií po roce 1945 nezabýval, nikdy jsem ani nepomyslel na práci o Únoru 1948 a se Svobodnou Evropou jsem také nikdy žádný přímý ani nepřímý styk neměl a nemám!

V tomto smyslu posílám současně stížnost ministru vnitra a též dementi řediteli Československé televize. Nedoufám však, že by mělo výsledek, stejně jako soudní zákrok, o který se pokusím, nebude-li nad mé skromné finanční možnosti. Vždyť výmysly zmíněného Minaříka nejsou v poslední době jediné. Nedávno vyšel nepěkný hanopis známého Václava Krále, proti němuž bych se též chtěl ohradit. Myslíte však, že je to pro člověka jako já možné? Co mám dělat? Mám se snad obrátit na pražské korespondenty zahraničních listů, abych nemusel mlčet k pomluvám a lžím?

Nepíši Vám však jen z těchto víceméně osobních důvodů. Myslím, že byste měl vědět aspoň o tomto jediném faktu z pozadí kampaně okolo zmíněného Minaříka. A zároveň chci upozornit: jestliže se až dosud – aspoň vůči mně – věci přinejmenším zkreslovaly, nyní se pokročilo dál, a nebezpečně – k úplným výmyslům, nadto s vysloveně kriminálními aspekty. Myslel jsem, že takové provokační fabrikace, známé z padesátých let, patří již minulosti, neboť jsou v rozporu s Vaší směrnicí o striktním dodržování socialistické zákonnosti.

S ohledem na toto politické hledisko obracím se na Vás s naléhavou prosbou o zákrok. Aspoň pan Minařík by měl svůj výmysl odvolat a být za to patřičně postižen.

Nebude-li se Vám snad zdát tato má reakce přiměřená, prosím Vás opravdu, abyste mne pochopil. Zažil jsem toho v poslední době, existenčních a jiných těžkostí, více než dost. A touto insinuací jsem obzvláště rozhořčen, a především – nešťasten. Víte, že jsem myslel – a stále myslím – na pozitivní řešení věcí, víte, že si opravdově vážím každého kroku v tomto směru. Tím víc se mne dotýká, když cítím, jak se toto úsilí podkopává.

Jan Křen

4. *Dopis prezidentovi Československé socialistické republiky Gustávu Husákovi z 11. března 1976*

Dne 6. února tohoto roku jsem Vám poslal stížnost na nepravdivá obvinění o mé údajné spolupráci se Svobodnou Evropou, jež vůči mně vznesl kapitán Minařík. Též mé stížnosti, které jsem zaslal řediteli Československé televize a federálnímu ministrovi vnitra, jehož jsem dvakrát již žádal o přešetření a osobní přijetí, zůstaly bezvýsledné. Namísto toho se mi v další relaci s kapitánem Minaříkem dostalo srozumitelné odpovědi: byl jsem nazván opozičníkem a mé jméno – podotýkám, že bez sebemenšího náznaku nějakého důkazu – bylo uvedeno v takových souvislostech, které mají ve veřejnosti vzbudit dojem věrohodnosti dřívějšího obvinění. Namísto vyjasnění pravdy byla tedy tato falešná fabrikace opakována a stvrzena.

Nežli podniknu kroky, abych tuto provokaci vyvrátil, obracím se na Vás ještě jednou s naléhavou prosbou o zásah proti nerozumu strůjčů této aféry. O totéž znovu žádám i ministra vnitra. Jsem přesvědčen, že všechny tyto kroky podávají sdostatek důkazů o mém postoji ke státněpolitickým zájmům, které by měly mít na mysli spíš orgány, jež to mají za povinnost. Věřím, že uznáte, že víc již v mých silách a možnostech není a že odpovědnost za eventuální důsledky nemůže padat na mne.

Nemohu uvěřit tomu, že se u nás člověk nemůže dovolat ani nejelementárnější spravedlnosti. Jsem si jist, že provokace tohoto druhu nemohou být socialismu na prospěch.

Jan Křen

5. *Dopis Československé akademii věd a Státní komisi pro vědeckotechnický a investiční rozvoj z května 1985<sup>1</sup>*

Na podnět místopředsedy vlády ČSSR dr. Jaromíra Obziny předkládáme některé poznatky a náměty týkající se Německé spolkové republiky. Rok, který jsme tam strávili jako hostující profesori ve zcela neoficiálním postavení, jakož i naše dlouholeté studium středoevropské národnostní problematiky, umožnily nám nahlédnout některé problémy ze zvláštního úhlu; zde se chceme ovšem omezit svým odborným zaměřením a soustředit se na historiografii.

Narozdíl od výmarské republiky, kdy německá historie byla jedním z hlavních činitelů revizionismu, prodělala západoněmecká historiografie proces dalekosáhlého odnacionalizování, jehož zdrojem byl samozřejmě především spektakulární krach národní státnosti. Státní rezona NSR se nezakládá v první řadě na úsilí o sjednoce-

---

1 Zachováváme autentickou grafickou podobu tohoto dokumentu, s vepsanými poznámkami v textu (tištěny kurzivou). Všechny poznámky pod čarou jsou z roku 2006.

ní Německa, ale na integraci se Západem, jež má ve státní doktríně NSR zjevnou prioritu. Tato společenská realita se odráží i v historiografii, v níž se v 60. a 70. letech etablovala škola, která považuje éru národní samostatnosti obecně za ukončenou a vyčerpanou a národní moment za překonaný anachronismus – *mode-out*. To se projektuje dokonce i do sféry metodologické: Proti dřívějšímu politickému, „rankovskému“ dějepisce s jeho silnou nacionální inklinací prosazuje se v NSR stále více škola „sociálního strukturalismu“, podníceného především anglosaskou a francouzskou vědou a nepřímo a vzdáleně inspirovaného i marxismem. Dnes tato škola, jejíž představitelé (střední a mladší generace) ovládají značnou část kateder, udává v západoněmecké historiografii tón. Právce s nacionalistickými sklony má v historické obci NSR mnohem menší vliv než v obecné politice, univerzity jsou obecně levější než politický průměr. Z povahy svého zaměření tenduje zmíněná škola strukturalismu k demokratickým (ve zjednodušené stranické terminologii by se dalo říci: od „levého“ liberalismu přes sociální demokracii až do blízkosti „alternativní“ scenerie) a nenacionálním, mnohdy dokonce protinacionalistickým postojům. Nejednou jsme se například setkali – lze-li tento detail uvést jako ilustraci *pars pro toto* – s názorem, že Němci ve skutečnosti nejsou žádným velkým národem a podobně.

Tato atmosféra má komplexní příčiny, z nichž za základní lze stále považovat zážitek z roku 1945 a konstelaci soupeření obou „supervelmocí“. Bezpříkladné ztroskotání německého nacionalismu a imperialismu a rozdělení Německa mělo za následek těžké otřesení německé národní identity vůbec a oslabení národního momentu v míře, jež je nesrovnatelně silnější, než je na Západě obvyklé. Z Francie a Anglie se například nejednou ozývají hlasy vytýkající NSR nedostatek národního sebevědomí, národní lhostejnost, ba attentismus. To se vztahuje i na historii. Třebaže někdejší ostře protinacionalistické tendence ze 60. a počátku 70. let (kritika německého imperialismu v diskusi kolem Fischerovy knihy o 1. světové válce apod.)<sup>2</sup> ustoupily vyváženějším stanoviskům, zůstávají nenacionální pozice i nadále směrodatné, a to i v otázkách výsostně nacionálních, kritickým vztahem k bismarckovské konstrukci německého sjednocení počínaje a rehabilitací německého státního pluralismu či partikularismu konče. Zvláštním projevem této tendence je i vývoj rakouské historie k „rakouskému“ národovectví.

V historické vědě k tomu přistupuje i střída generační – generace, jež se vědecky formovala před rokem 1945, již z vědeckého života odchází, což platí dokonce i pro takzvanou *Ostforschung*, která je v tomto ohledu přirozeně opožděna. I v historických institucích takzvaného krajanského hnutí byla někdejší zakladatelská

---

2 FISCHER, Fritz: *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914/1918*. Düsseldorf, Droste Verlag 1961. V jedné z nejvýznamnějších polemik západoněmecké historiografie, známé pod termínem *Fischer-Kontroverse*, šlo o motivy vstupu Německa do první světové války a vinu na jejím rozpoutání.

generace (se silným podílem neonacistického veteránství) odstavena již vesměs v průběhu 60. let; tam, kde si své pozice udržela, jsou tyto instituce vědecky marginalizovány a jsou ve vědeckém životě outsidersy. x/

---

*x/ Dost příznačný byl vývoj Collegia Carolina, kde již v 60. letech nové vedení profesora Karla Bosla nahradilo někdejší „sudetské“ veterány typu Emila Franzela; toto vedení začalo prosazovat namísto účelové prezentace čistě „sudetských“ tradic orientaci na vědeckou bohemistiku a koncipovat Collegium jako nezávislou vědeckou instituci. S další generační výměnou před několika lety (úmrtí Eugena Lemberga, předsednictví významného husitologa Ferdinanda Seibta a též Hanse Lemberga mladšího) tato orientace ještě zesílila, třebaže je brzděna finanční závislostí na bavorské vládě a nutností kompromisů.*

---

Tento vývoj měl v době, kdy jsme v NSR byli, i své politické pozadí, a to v prioritě západní orientace a v obecném rozšířeném přesvědčení, že ani znovusjednocení Německa není schopno podstatně změnit danou rovnováhu kontinentu, ba dokonce že by bylo s to prioritní integraci se západní Evropou oslabit, ne-li ohrozit, neboť by to bylo možné – o tom se často diskutuje – jen za cenu „finlandizace“ Německa; hledisko západní orientace a ohled na partnery ze Západu měly v NSR vůbec přednost před takzvanými celoněmeckými zájmy – a zřejmě má i dnes, i když poslední posun k celoněmeckému aspektu nejsme už ve stavu posoudit.

To neznamena, že by se německý národní moment dal považovat za mrtvý a bezperspektivní. Naopak, existují faktory, které jej budou asi potenciálně zesilovat. Aniž bychom chtěli stanovit pořadí – působí zde řada vlivů – můžeme za první už dnes vzít faktory politické: Ve scenerii současné vládní koalice pravého středu, eventuálně pravice, jsou patrné tendence k politické instrumentalizaci národního momentu – proti opozici, která *status quo* v zásadě akceptuje. To má svůj odraz i v historické obci, kde má nacionalistická pravice silnější pozice hlavně v Bavorsku; otevřeně nacionalistické tendence se ovšem objevují spíše v publicistice, namnoze dost okrajové, zatímco ve vědě se prezentují vesměs jen nepřímou a v transformované podobě. Za důležitý moment pro budoucnost je třeba považovat i nastupující a přirozený běh generací. Lze očekávat, že se v nezbytné opozici proti starší a střední generaci, jež dnes ovládá vědecký život a jejíž postoje se vyznačují – zjednodušeně řečeno – národní zdrženlivostí, budou aktivizovány i národní momenty, a to tím spíše, že nacionální tendence nelze hledat jen v pravicové části západoněmeckého politického spektra, ale i na levici, v „zeleně-alternativním“ prostředí.

Třetím důležitým momentem je podle našich zkušeností vliv evoluce NDR, dnes při intenzifikaci „německo-německých“ vztahů v NSR citelný. Obraz společnosti NDR ve veřejném mínění NSR se mění, na síle nabývá hledisko „druhého německého státu“ a vůbec respekt ke společnosti NDR, jež se ve srovnání s hektikou západního politického stylu jeví v mnohém ohledu – a zejména v ohledu národním – hlubší a vážnější. Evoluce NDR (například nedávno nejvyšším představitelem NDR nadhozená alternativa sjednocení Německa na socialistickém podkladě, obrat NDR k celoněmeckému historickému „dědictví“ a podobně) /x/

---

x/ V karikaturní zkratce „Die Zeit“, podle níž na ideové „nebe“ NDR k Marxovi a Engelsovi vstupuje již po žebříku Luther a dole čeká Bedřich Veliký.

---

nepochybně v NSR stimuluje nově národní moment, a to nejen z motivů politické konkurence. Charakteristická je v tomto ohledu kniha prezidenta Richarda von Weizsäckera, kterou podtrhl svou národní kvalifikaci.<sup>3</sup> Sami jsme měli možnost zažít svéráznou a velmi působivou reakci veřejnosti NSR na masové Lutherovy oslavy v NDR, jejímž základem byl jakýsi pocit udivení a studu, že chudší a sociálně lidovější společnost NDR je vlastně víc a hlouběji německá než hekticky žijící a na konzumní výkonnost orientovaná NSR. V obou německých státech – i když v rozdílném ideovém pojetí – vzrůstá od poloviny 70. let výrazně zájem o německé dějiny (v NDR vlna zahájená dílem *Grundriß der deutschen Geschichte*,<sup>4</sup> v NSR šlo doslovně o stovky publikací k výročí let 1866 a 1871, o velké výstavy s celonárodním ohlasem, jako byla výstava štaufská – srovnatelná s naší výstavou o Karlu IV. – výstava pruská a konečně Lutherovy oslavy), který dokumentuje, co se v NSR nazývá „hledáním nové národní identity“.

Problém současného hledání – politického, historicky ovšem podepřeného – není podle našeho názoru v eventuálním znovusjednocení Německa, jež je v dohledné perspektivě sotva pravděpodobné, ale v tom, co se – jak se nám zdá – stává již faktem, totiž ve vzniku či obnově německého kulturního národa, národa *im Werden*. Stará zkušenost vývoje národních hnutí ukazuje, že integrační procesy tohoto druhu, které mají nadto v německých dějinách zvlášť silnou tradici, nakonec vždy převrstvily rozdílné sociální reality, nehledě na to, že vzhledem k propojení ekonomik NSR a NDR nejsou tyto rozdíly tak velké, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Z československého státního a národního hlediska jde podle našeho soudu o zjev dalekosáhlého a vitálního významu: jako nejbližší sousedé Německa začínáme být svědky nové fáze německého národotvorného procesu. Přitom podmínky, v nichž probíhá, jeví se nám jako pro nás mimořádně příznivé. Třebaže paměť druhé světové války nenávratně odplývá, zážitek ztroskotání, zvráceného nacionálního maximalismu, vrcholícího hitlerovskou érou, je stále ještě v tomto procesu přítomen, ba je formotvorným činitelem prvního řádu. V prezentaci NDR je tento moment velmi jednoznačný, ale i v neoficiálnějších západoněmeckých publikacích se bere do úvahy, a to v podobě teze, že německá otázka není jen věcí Němců samotných, ale záležitostí střední Evropy a Evropy vůbec. To znamená uznání, že její řešení musí

---

3 Patrně byla míněna kniha: WEIZSÄCKER, Richard von: *Die deutsche Geschichte geht weiter*. Berlin, Siedler Verlag 1983.

4 DIEHL, Ernst – BARTEL, Horst a kol.: *Grundriß der deutschen Geschichte: Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft*. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften 1979.

bezpodmínečně brát v úvahu zájmy ostatních národů, jinak je národní prospěch Němců samotných ohrožen.

Podle našeho názoru je svrchovaně nutné, aby v tomto procesu byl slyšen a přiměřeně zastoupen i český, respektive československý hlas. Tento postoj ostatně odpovídá i naší národní tradici: český národněpolitický program, jak vidno například na Palackého „Psaní do Frankfurtu“ a dalších našich národněpolitických programových dokumentech, byl vždy formulován s ohledem na německou, či vlastně celoněmeckou otázku a byl ve skutečnosti zároveň alternativou jejího řešení. To je i dnes, zdá se nám, aktuální. Vyžaduje to podle našeho názoru z naší strany nové promyšlení této jedné z našich nejvitalnějších otázek, nové přístupy, metody i rétoriku – nikoliv „cementování“ tradicionálních postojů, ale aktivní dialog, který by měl být adresován nejen veřejnosti NDR, ale i NSR.

Přitom bychom rádi podtrhli naši zkušenost: Při vědecky kritickém poměru k naší vlastní realitě, vlastnímu nacionalismu a jeho historickým chybám není u německých demokratických vrstev, o něž nám musí v první řadě jít, nutné, ba dokonce je nežádoucí, jakékoliv podbízení, slevy z národního sebevědomí a „taktovní“ zamlžování kritiky německého imperialismu a nacionalismu. Postoj těchto demokratických vrstev a směrů k Československu není negativistický; to platí i o postoji historiografie k českým a československým dějinám – narozdíl kupříkladu od 50. let je přístup současné generace převážně pozitivní. K výslednému obrazu našich dějin, jak se podávají v NSR, jistě má a musí mít československé dějepisceví kritický postoj; jde však o to, aby dialog s Němci byl fundovaný, seriózní, respektive o to, aby vůbec byl.

V této situaci považujeme dnes z naší strany za nejdůležitější pružnou aktivitu. Pouhá deklarativní ohrazení, omezení na stereotypní kritiku revanšistických tendencí, nadto překonanou rétorikou poválečné doby, a na druhé straně praktická pasivita, ba ignorance nových zjevů v německém prostředí (či jejich redukce jen na opakování dřívějšího vývoje německého nacionalismu) se ve skutečnosti příliš nentuje a má nejspíš za následek oslabování tamních demokratických sil (jež potřebují aktivního partnera) a zvětšení prostoru pro protičesky či protičeskoslovensky zaměřené síly. Zvláště markantní je to v nejoblavějším bodě celých dějin česko-německého vztahu, v problematice vysídlení Němců.

Tento akt není dnes snad nikým posuzován se sympatiemi; část historiků ovšem uznává, že se tomu po zkušenostech s nacismem dalo těžko vyhnout. I zde se cítí nedostatečnost dosavadního objasnění z české strany, a protože naše nová a kompletní interpretace dosud chybí, dostávají se i eventuální naši partneři v NSR do obtíží. Argument o velkém českém národním triumfu vyznívá dnes – a nejen v Německu – hlouže, zvláště v souvislosti s překonáváním nacionalismu v německém dějepisceví, zmíněným již vpředu. Do středu pozornosti dnes vystupuje humanitární stránka věci a osudy řadových vysídlelců-nenacistů, přičemž princip kolektivní viny je za dosavadního stavu argumentace z naší strany stále problematičtější. Kritiku transferu (takřka unisono se mluví o *Vertreibung*), která se šíří, vede v historiografii skupina kolem mnichovského profesora Friedricha Prinze. Ta ji zakládá na přehnané a jednostranné tezi o vině českého nacionalismu, který znemožnil sude-



toněmecké národní sebeurčení, a na odtrhování transferu s jeho humanitními škodami od příčin – od politiky Hitlerova nacismu, jehož role se vzpomíná jen málo anebo jen formálně. Za hlavního viníka se zde považuje antiněmeckví Edvarda Beneše, zatímco úlohu *de facto* hlavního faktoru – reakci české veřejnosti a domácího odboje na německou okupační politiku – bagatelizuje anebo vůbec nezná.

A právě v tomto bodě a v této situaci (kdy směry vůči německému nacionalismu, a zvláště vůči nacismu, odmítavé nemají z české strany podporu v podobě věcné, fundované kritiky Prinzova směru a ve formě nového, fundovaného rozboru německo-českého vztahu vůbec a za okupace zvláště) se ukazuje, jak československá strana škodí sama sobě, když není s to navázat vědecký dialog, zúčastnit se seriózní a věcné polemiky, když mlčí anebo omezuje svůj přístup k věci na pár novinářských sloupků zastaralého propagandistického střihu, v nichž se nadto v této choulostivé věci připisuje ilegální KSČ iniciativa, kterou ta ve skutečnosti neměla, a přejímá se tak zbytečně břímě. Naše zkušenost z diskusí na několika univerzitách, z mnoha debat v soukromí i z našeho kolokvia na brémské univerzitě<sup>5</sup> přitom ukazuje, že ve věcné polemice – v uvedeném nejžhavějším bodě i ve všech dalších problémech dějin česko-německého vztahu do roku 1945, které byly naším tématem – může seriózním, zasvěceným rozbohem podložené stanovisko české strany se ctí obstat a podepřít v NSR vědeckou bohemistiku, o jejíž rozvoj bychom přece měli mít přirozený zájem.

To platí v historiografii i pro oblast takzvané *Ostforschung*, kterou nelze natrvalo redukovat jen na zdroj revanšismu a antikomunismu, a to tím spíše, že je to v NSR vlastně náš hlavní vědecký partner. Třebaže s jeho závěry nemusíme vždy souhlasit, byly v tomto oboru dosaženy úctyhodné a vážné vědecké výsledky – jediné vědeckou konfrontací s nimi, prezentací našich vlastních vědeckých výkonů, tedy na platformě vědecké kritické součinnosti, lze s úspěchem čelit i tendencím nám nepřijatelným. To je také předpoklad z naší strany, abychom zde podpořili vývoj k objektivní vědě. Tuto tendenci jsme ostatně sami mohli sledovat na brémské *Osteuropa-Forschungsstelle* a na jejím formování ve směru komplexního vědeckého přístupu, a to dokonce v delikátní problematice společenských pohybů v socialistických zemích. Přístup ze sovětské a polské strany je zde mnohem aktivnější a pozitivnější, a má také skutečné výsledky.

Podobně je tomu i v nejvýznamnějším bohemistickém centru NSR, v Collegiu Carolinu, které se oproti dřívějšímu výrazně změnilo, vymaňuje se z kurately landsmanšaftu a stává se ve svém jádře (s výjimkou malého zbytku veteránů apod.) seriózní historickou institucí s badatelskými výsledky, s nimiž lze souhlasit nebo nesusouhlasit, které se však musí v historiografii (i československé) brát na vědomí. Pokud budeme Collegium Carolinum paušálně a postaru traktovat jen jako centrum revanšismu a nevidět vnitřní diferenciaci, /x/

---

5 Sborník z kolokvia viz KŘEN, Jan – KURAL, Václav – BRANDES, Detlef (ed.): *Integration oder Ausgrenzung: Deutsche und Tschechen 1890–1945*. Bremen, Donat & Temen 1986.

---

x/ V posledních letech zde – zčásti i z osobní rivality kolem nástupnictví Boslova – vznikla jistá a dosud nepřilíš úspěšná secese kolem Mikuláše Lobkowicze a Friedricha Prinze, jejíž protagonisté se však také zcela neidentifikují s úsilím landsmanshaftu o pěstování čistě „sudetských tradicí“. I tato skupina pěstuje převážně bohemistiku, avšak s nepřímou revizionistickým zaměřením v podobě negativistické kritiky českého národního hnutí, jež vrcholí v tezi o ČSR jako „Fehlstartu“, podepírané masivní kritikou Beneše a podobně. Tato kritika, jež nejednou útočí na Beneše podobně ostře jako naše oficiální propaganda (třebaže s „opačnými znaménky“), je ve skutečnosti zaměřena ke zpochybnění československé státnosti vůbec; dost často kooperuje i se slovenským autonomismem luďácké provenience.

---

zbavujeme se předem možnosti pozitivního působení. Nezáměr z naší strany, nevšímavost a neúčast brzdí ve skutečnosti právě ty pozitivní tendence, na nichž bychom měli mít zájem, nehledě k tomu, že i vlastní úroveň bohemistických studií v NSR trpí, jestliže chybí československý partner a dialog s ním; naše absence ve skutečnosti jen nahrává konzervativním žvlům a snahám landsmanshaftu. Nezáměr z naší strany ztěžuje celobohemistické zaměření instituce a napomáhá úzké orientaci jen na „sudetské“ tradice, které – takto úzce a utilitárně pojaté – nutně nabývají protičeskoslovenských ostnů, máme-li se vyjádřit decentně.

Skutečně vážným problémem je, že v současné době je bohemistika, studium Československa vůbec, v NSR v hlubokém úpadku. Jako obor zabývající se jedním z německých sousedů, jehož mocenská váha, a tudíž atraktivita, je omezená, nemá už předem snadné postavení. Ale při naprostém nezájmu z naší strany (nepřístupnost archivního materiálu, nedostatek vědeckých kontaktů a nechuť či obavy z vědecké součinnosti a kritického dialogu) ztrácí poslední zbytky přitažlivosti. Zájem o bohemistiku klesl natolik, že v NSR není dnes pro vědce převážně bohemistického zaměření prakticky žádné místo, žádná profesura, nadaní vědci přecházejí k polonistice a rusistice, kde mají větší možnosti a lepší podmínky k práci. Typický je obor, který v poslední době zaznamenává zvláštní rozkvět – studium vzájemných představ národů o sobě (*Geschichtsbild – imago*). Zatímco s druhými socialistickými zeměmi je živá, či aspoň uspokojující součinnost, v našem případě není nic nebo skoro nic. Například v komparatistice historických učebnic vyšla řada publikací německo-polských, zpracovaných autory obou zemí; v československém případě jen jediná, a to ještě od autorů výlučně západoněmeckých, jejichž úsudky, třebaže vůči našim současným učebnicím nevyznívají negativně, jsou přece jen v mnohém jednostranné. Podobným, také ze strany UNESCO podporovaným projektem jsou dvoustranné historické sborníky (Německo–Itálie, Rakousko–Německo a podobně). Naší pasivitou se i zde připravujeme o možnost uplatnit svá stanoviska a vědecké výkony.

Zdá se nám, že ve vědě – a možná i v širším měřítku – bylo by třeba dosavadní přístup spíš obrátit: Navazovat v Německu víc na pozitivní hlasy, na kritiku nacismu a německého nacionalismu, a z této pozice teprve rozvíjet naši kritiku, a hlavně – naše pozitivní stanoviska; nikoli tedy vyhledávat přednostně v německé realitě negativní jevy, aby mohly být propagandisticky „usvědčeny.“ Mělo by být znát,

že do budoucna nechceme stavět na tragické minulosti, ale že chceme hledat cesty smíru s Němci (v obou státech) na platformě vzájemného porozumění a sousedství.

\* \* \*

Naše zkušenost a přehled jsou samozřejmě omezeny především na historiografii, jíž ovšem její společenská role a postavení dává širší výpovědní schopnost. Své názory a poznatky formulujeme zcela otevřeně, protože myslíme, že právě to je cesta, jak našim státním a národním zájmům prospět. Nikomu také své názory nevnucujeme a dáváme je k dispozici i vašemu ústavu v naději, že nebudou zneužity. Jsme též, bude-li zájem, ochotni doplnit tento elaborát v osobní diskusi o otázky, jež nemohl obsáhnout.

Jan Křen, Václav Kural

## Diskuse

### Recenzent v zajetí svých omylů

Nevím, jaký dává smysl recenzovat životopis Jana Slavíka, který byl vydán před čtyřmi lety<sup>1</sup> a byl již mnohokrát posuzován v odborném i běžném tisku.<sup>2</sup> Oproti starším recenzím nepřináší Jakub Rákosník v *Soudobých dějinách* nic nového,<sup>3</sup> zřejmě nešlo o to upozornit čtenáře na nový přírůstek historické literatury, ale pokračovat v polemice, která proběhla – také dost dávno – v *Českém časopise historickém* a jíž se Rákosník dovolává. Pokud má být článek považován za recenzi, je názornou ukázkou práce některých recenzentů.

Chyba je hned v prvním řádku recenze (s. 778), publikace nemá 190 stran, jak uvedl recenzent, ale 258 stran. Není to chyba v počtech ojedinělá, o kus dál se tvrdí, že vlastní životopis Slavíka v knize má 140 stran, ve skutečnosti je to ale 156 stran (bez obsáhlého poznámkového aparátu). Při takových „počtech“ nemohou vycházet ani odkazy na jednotlivé pasáže textu knihy. Když v recenzi stojí psáno, že posledních deset let Slavíkova života bylo „zhuštěno“ na strany 139 a 140, je to ve skutečnosti na stranách 155 a 156, a podobně. Při této „akribii“ je směšné, že se recenzent pokusil autora „nachytat“ s údajnou záměnou titulu v jednom ze stovek odkazů (s. 781, poznámka 5). Řadu svých historických článků otiskl Slavík pod různým titulem dvakrát, jednou v deníku *Národní osvobození*, jednou ve vlastním týdeníku *Sobota*. Články „Valdštejnské oslavy jako znamení doby“ (v *Sobotě*) a „Slavit Valdštejna nebo Prokopa Holého“ (v *Národním osvobození*) jsou v podsta-

---

1 BOUČEK, Jaroslav: *Jan Slavík: Příběh zakázaného historika*. Praha, Nakladatelství H&H 2002.

2 Namátkou jej recenzovala Irena Veverková v *Kladenském deníku* (6.2.2003), J. Zahradník v *Lidových novinách* (8.2.2003), Jiří Křesťan v *Archivním časopise* (roč. 53, č. 2 (2003), s. 137 n.), Martin Nodl v *Literárních novinách* (roč. 14, č. 12 (2003), s. 7), Zdeněk Šamberger v *Národním osvobození* (roč. 79, č. 18 (2003), s. 4), Radomír Vlček v *Časopise Matice moravské* (roč. 123, č. 1 (2004), s. 188 n.), Jerzy Tomaszewski v *Kwartalniku historycznym* (roč. 111, č. 1 (2004), s. 164 n.) a Pavel Holát v *Slovanském přehledu* (roč. 91, č. 4 (2005), s. 523–529).

3 RÁKOSNÍK, Jakub: Životopisec v zajetí svého historika: Boučkův příběh Jana Slavíka. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 778–783.

tě totožné. K žádné záměně nedošlo. Nemá ovšem smysl se zabývat drobnými lapáliemi recenzenta.

Pokud recenzent považoval za závažný nedostatek to, že se autor nezabýval zevrubněji vztahem Slavíka k metodologii Maxe Webera a jinými teoretickými problémy, nevzal prostě v úvahu, co autor předeslal v úvodu své práce. Kniha vydaná v soukromém nakladatelství není problémovou studií, je určena širšímu okruhu čtenářů, kterému zůstal historik Jan Slavík dokonale neznámý a kterému bylo jeho dílo zneprístupněno. Také dnes zůstává Slavíkovo dílo ve své většině dostupné jen v několika odborných knihovnách k prezenčnímu studiu. Obávám se, že pro tyto čtenáře by byl podrobný výklad vztahu Slavíka ke koncepcím Maxe Webera zcela nezáživný. Profesionálním historikům slouží studie Havelkova<sup>4</sup>, o které autor životopisu věděl a ve své knize na ni odkázal, stejně jako na starší studii Jana Horského.<sup>5</sup> Podobně se autor nemohl důkladněji zabývat Slavíkovým vztahem k marxistické teorii. Také například Slavíkova polemika proti takzvané Maketě<sup>6</sup> by se vymkla ze Slavíkova čtivého životopisu, redakce nakladatelství ji nechtěla otisknout v příloze jako příliš akademickou. Nakonec byla publikována ve sborníku z konference „Česká věda a pražské jaro“<sup>7</sup> (viz seznam literatury v knize), kde je možno se seznámit i se Slavíkovým vystoupením proti tezi o zbídačování poddaných v pobělohorském období.

Aby recenzent předvedl autora jako Slavíkova apologeta, vybral – právě jako exemplární případ jeho údajně předpojatého a tendenčního přístupu ke Slavíkovi pojetí českých dějin – výklad Slavíkova odmítnutí teze o zbídačování poddaných v pobělohorském období (s. 128 knihy) s tím, že Slavík – prý – převzal tyto názory od Josefa Pekaře či Kamila Krofty a autor to – prý – zamlčel (s. 782), což dovozoval mimo jiné odkazem v knize na Slavíkův článek o Kroftovi (?!), který ovšem nečetl. Tento nesmysl svědčí o tom, že recenzent se s názory Pekaře či Krofty na toto období našich dějin neseznámil ani v nejelementárnější podobě. I nejpohodlnější čtenář najde tezi o zbídačování poddaných v tomto období v Pekařově nejznámější *Knize o Kosti*. V druhém dílu došel Pekař k závěru, že povinnosti poddaných se v období vlády Karla VI. (1711–1740) zhoršily oproti období 1655 až 1680. Knihu zakončil slovy: „Náprava přijít musila. Neboť to *drancování* (zvyraznil J.B.) poddaných bylo by koneckonců vedlo ke katastrofě. Ale uslyšíme v díle třetím, jak podivně se poměry vyvinuly. Polevil-li na jedné straně stát v požadavcích kontribučních, způsobil

4 HAVELKA, Miloš: *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha, Torst 1995.

5 HORSKÝ, Jan: *Noetika kulturních věd Maxe Webera a české dějepisectví*. Ústí n/L., Albis international 1994.

6 *Přehled československých dějin*, sv. 1. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1959. Rákosník uvádí titul chybně jako „Maketa českých dějin“ (!).

7 SLAVÍK, Jan: *Přehled československých dějin*, Maketa, není spis marxistický, nýbrž staroburžoazně idealistický; publikováno v rámci článku: BOUČEK, Jaroslav: Jan Slavík a obnova činnosti Historického klubu. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Česká věda a pražské jaro*. Praha, Karolinum 2001, s. 319–338.

na druhé straně svými nešťastnými patenty, že gruntovní páni mohli své požadavky vůči poddaným až zdvojnásobit.“<sup>8</sup>

Snad není v odborném časopise nutné dokládat všeobecně známé obdobné stanovisko Kroftovo a historiků Gollovy školy dalšími citacemi. Tyto teze o zbídačování poddaných v pobělohorském období po druhé světové válce rozvíjela takzvaná marx-leninská historiografie, mimo jiné v takzvané Maketě. Slavík nepřevzal odmítnutí teze o zbídačování poddaných od Pekaře či Krofty, ale vystoupil s tímto odmítnutím přímo v polemice s jejich pojetím. Ocituji ze Slavíkovy polemiky proti „Maketě“:

„Autoři Makety velmi pohrdlivě vytýkají Josefu Pekařovi jeho nevědecký názor na situaci selského stavu před tereziánskými a josefinskými reformami. Pekař prý nesprávně vidí hlavního viníka vysávání sedláků ve státu, kdežto autoři Makety ‘zjistili’, že větší břemeno zatěžovala poddané vrchnost. V podstatě autoři vyznávají s Pekařem tutéž staromódní teorii, že v první polovici XVIII. století sedlák se měl nejhůře. Nápadně rychlý vzrůst obyvatelstva, stavba selských obydlí, jakých nikdy předtím na vesnici neznali, dokonalejší ošacení, rozvoj přepychových krojů, to vše nestačilo, aby autoři nepodlehli staré teorii, že sedlák měl se v XVIII. století nejhůře.“<sup>9</sup>

Klasický příklad, jak si recenzent troufá poučovat autora či čtenáře o věcech, které vůbec nezná. Pokud považuje autora za nekritického adoranta Slavíkova, za advokáta, který obhajuje i Slavíkovy omyly, kdo si knihu nezaujatě přečte, zjistí, že autor Slavíkovy (stejně jako Pekařovy) omyly nezakrývá, neodsuzuje ani neomlouvá, ale vysvětluje.

*Jaroslav Bouček*

8 PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti: Kus české historie*, sv. 2. Praha, vl. n. 1911, s. 204.

9 SLAVÍK, J.: *Přehled československých dějin...*, s. 330.

*Kronika*

## **Globalizace a digitální revoluce aneb Čtvrtá vývojová fáze orální historie**

*Ohlédnutí za 14. mezinárodní  
konferencí orální historie v Sydney*

Miroslav Vaněk

„Historie našeho hnutí prošla čtyřmi vývojovými fázemi: poválečnou renesancí paměti jako zdroje lidských dějin, historie lidí; vývojem od konce sedmdesátých let s postpozitivistickým přístupem k paměti a subjektivitě; transformací ve vnímání role orálního historika jakožto tazatele a analytika od konce osmdesátých let; a konečně, v devadesátých letech započatou a dodnes neukončenou fází digitální revoluce.“<sup>1</sup> Citovaná charakteristika z vystoupení Alistaira Thomsona z Centra pro pokračující vzdělávání a historii Sussexské univerzity na čtrnácté mezinárodní konferenci orální historie, která se konala pod názvem „Tančit s pamětí: Orální historie a její publikum“ ve dnech 12.–16. července 2006 v australském Sydney,<sup>2</sup> zapadala do proudu zde pronesených bilančních příspěvků, hodnotících proces etablování orální historie jako svébytné disciplíny, s důrazem na desetileté působení Mezinárodní asociace orální historie (*International Oral History Association* – IOHA). Tato zastřešující organizace byla založena právě před deseti lety, v roce 1996 na deváté mezinárodní konferenci orální historie v Göteborgu, její prehistorie je však mno-

---

1 THOMSON, Alistair: *Protančit paměti našeho hnutí: Čtyři paradigmatické revoluce v orální historii* (*Dancing through the Memory of our Movement: Four Paradigmatic Revolutions in Oral History*).

2 *Dancing with Memory: Oral History and its Audience*. Prezentované příspěvky vyšly na DVD, diskuse z desátého výročního plenárního zasedání je zachycena na audionosičích. DVD i CD jsou uložena v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze.

hem delší a sahá až do roku 1967, kdy ve Spojených státech vznikla Asociace orální historie (*Oral History Association* – OHA).

V tomto krátkém ohlédnutí za nedávno skončenou konferencí bych chtěl – s oporou v přednesených referátech zahraničních kolegů, kteří stáli u zrodu mezinárodní asociace – nejprve přiblížit klíčové momenty v rozvoji orální historie.<sup>3</sup> Poté se budu věnovat samotné konferenci a zmíním nejvýznamnější témata a debaty, které se dotýkají přítomnosti a možné budoucnosti orální historie jako vědecké metody, tak jak byly v Sydney prezentovány. V závěru se alespoň v několika větech dotknu podnětů a výzev ze Sydney směrem k národním asociacím a české orální historii.

Zlomovým momentem ve vývoji orální historie a jejího akceptování komunitou historiků v mezinárodním měřítku se podle Mariety Ferreirové de Moraes z Federální univerzity v Riu de Janeiru stal rok 1975, kdy se v rámci čtrnáctého Mezinárodního kongresu historických věd v San Francisku podařilo zorganizovat panel „Orální historie, nová metoda historického výzkumu“ (*Oral History, a New Methodology for Historical Research*).<sup>4</sup> V následujícím roce 1976 se uskutečnila v italské Boloni první mezinárodní konference *oral history* s názvem „Antropologie a historie: Orální prameny“ (*Anthropology and History: Oral sources*). Právě tyto dvě události se nejčastěji uvádějí při vymezení počáteční fáze orální historie, kdy docházelo ke vzniku a institucionalizaci sítě badatelů z různých zemí v mezinárodním orálněhistorickém hnutí. Většina protagonistů nové disciplíny zpočátku pocházela ze západní Evropy a Spojených států<sup>5</sup> a tato hegemonie se odrazila i ve výběru míst následujících mezinárodních konferencí, které se konaly výlučně v západoevropských zemích.<sup>6</sup> V úspěchu mezinárodních kongresů, jakož i ve stoupajícím počtu odborných, především metodologických publikací, vidí mnozí badatelé zabývající se orální historií (Marieta Ferreirová de Moraes, Alistair Thomson, Alexander von Plato, Ronald Grele, Alessandro Portelli a další) nejdůležitější faktor etablování orální historie v akademickém světě. V osmdesátých letech navíc došlo i v souvislosti se zpochybněním pozitivistického pojetí objektivit výzkumníka ke změnám v přístupu k his-

---

3 Více k vývoji orální historie jako disciplíny viz VANĚK, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. (Hlasy minulosti, sv. 1.) Praha, Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 2004, s. 16–37.

4 FERREIRA de MORAES, Marieta: Deset let IOHA.

5 Na konferenci v Sieně v roce 1993 byl podíl účastníků z jednotlivých geografických oblastí následující: 66 procent pocházelo z Evropy, 15 procent z USA, 14 procent připadalo na Latinskou Ameriku, čtyři procenta na Oceánii a jedno procento na Asii. Africký kontinent nebyl ještě na konferenci zastoupen. Akceptováno bylo 72 příspěvků z původně 97 předložených.

6 Mezi boloňskou konferencí v roce 1976 a zmíněnou zakládající 9. konferencí v Göteborgu o dvacet let později se sešlo celkem osm mezinárodních konferencí ve dvou až tříletých intervalech: 1978 Colchester (Velká Británie), 1980 Amsterdam (Nizozemsko), 1982 Aix-en-Provence (Francie), 1985 Barcelona (Španělsko), 1987 Oxford (Anglie), 1990 Essen (Německo), 1993 Siena (Itálie).



torickému bádání: studium nových témat silně akcentovalo nezastupitelnost kvalitativního výzkumu, který tak znovu nabyl na důležitosti. Znovu byla „objevena“ individuální zkušenost, badatelský zájem se odklonil od popisů, zdůraznil osobní prožitek a jedinečné individuální situace.<sup>7</sup>

Transformace moderních společností a následné politické změny na přelomu osmdesátých a devadesátých let znamenaly další impuls k přezkoumání role orálních a psaných pramenů a stimulovaly novou generaci badatelů, kteří stále více participovali na orálněhistorických projektech a mezinárodních konferencích. V tomto ohledu byla dalším ze zlomových okamžiků mezinárodní konference pořádaná z podnětu profesora Columbijské univerzity Ronalda Greleho v New Yorku v roce 1994. Předznamenala začátek nových časů a umožnila dialog s historiky působícími mimo západní Evropu a Spojené státy, především však odstartovala nebývalý zájem o orální historii v zemích Latinské Ameriky. Konference se zároveň stala setkáním „otců-zakladatelů“<sup>8</sup> a jejich žáků. V této souvislosti se hodí připomenout slova Alessandra Portelliho, který v Sydney vyzdvihl jako jeden z kladů komunity orálních historiků především způsob, jakým organizace akcentuje a vítá hlasy nováčků a začátečníků v oboru: „Nezpůsobila to pouze zásada rovnostářství instituce, která nezapomíná na své aktivistické kořeny, ale hlavně skutečnost, že každý začátečník, který vstoupí do terénu, ruší modely svých předchůdců. Můžeme říci, že se orální historie zabývá historií ‘zezdola’ především proto, že ji každý nováček nutí měnit názory.“<sup>9</sup>

Logickým vyústěním předešlého vývoje bylo o dva roky později založení Mezinárodní asociace orální historie, jejíž první předsedkyní se stala Mercedes Vilanová ze Španělska. V jejím zvolení se odrazil jak vzrůstající zájem španělsky mluvícího světa o orální historii,<sup>10</sup> tak i jistá feminizace oboru.<sup>11</sup> Silná pozice Latinské Ameriky byla

7 THOMSON, A.: Protančit paměti našeho hnutí.

8 K „otcům-zakladatelům“ (a „matkám-zakladatelkám“) lze kromě Ronalda Greleho přiřadit Selmu Leydesdorffovou, Lutze Niethammera, Luisu Passeriniovou, Alessandra Portelliho, Paula Thomsona, Mercedes Vilanovou, Alexandra von Plata a další osobnosti.

9 PORTELLI, Alessandro: Desáté výroční plenární zasedání: Mezinárodní orální historie v období 1996–2006 a po něm. Konverzace otců-zakladatelů.

10 Přípravný výbor akceptoval 164 příspěvků, jejichž rozložení podtrhuje vzrůstající zájem o orální historii v Latinské Americe: Brazílie 22 příspěvků, Velká Británie 20, Finsko 15, USA 14, Mexiko a Rusko devět, Švédsko osm, Argentina sedm, Itálie šest, Německo, Rakousko a Španělsko po pěti. Zbývajících 19 příspěvků přednesli účastníci z ostatních zemí.

11 V Sydney se Ronald Grele zamýšlel i nad tím, proč je vždy na konferencích orální historie více žen než mužů. Jedním z možných vysvětlení by podle něho mohl být fakt, že historie neměla po dlouhá léta pro ženy místo uvnitř převážně „mužských vědeckých institucí a center“ zaměřených především na tzv. velké dějiny, na mocenskou sféru, funkcionáře atd. Ženám pak byla shovívavě přenechána oblast mapující „obyčejný život“ a „každodennost“, tedy pole, na nichž se orální historie může zdatně rozvíjet. Další vysvětlení může podle Greleho souviset s tím, že orální historie neměla po dlouhá léta na různých ustláno a nebyla oceňována; snad také proto, že muži-historici, zahledení často až příliš do sebe a svých „velkých“ témat, ji příliš neakceptovali.

pak potvrzena také výběrem příští, desáté mezinárodní konference orální historie v Riu de Janeiru (1998), a především ustanovením španělštiny (vedle angličtiny) jako druhého oficiálního jazyka asociace. Založení zastřešující organizace mělo signalizovat zájem o zapojení odborníků, kteří pocházeli z jiných míst světa než ze západní Evropy a USA. Jak konstatoval v Sydney Alexander von Plato, asociace měla být „demokratičtější, než by mohlo být neformální sdružení bez voleb a ústavy (ačkoli její členové byli a jsou demokraté). Měla získávat více peněz na vydávání zpravodajů a časopisů, měla podporovat kolegy z chudších států, mezinárodní projekty a výměnu teoretických a metodologických podnětů v orální historii.“<sup>12</sup>

Rozhodnutí o konání mezinárodních konferencí orální historie (nyní již pod hlavičkou IOHA) každé dva roky, přijetí principu rotace vedoucích funkcí (prezidenta, viceprezidentů a devítičlenného výboru, v němž má každý kontinent své zastoupení), a především zásada cirkulace míst i kontinentů pro pořádání konferencí asociace, to vše se ukázalo jako velmi přínosné. V každé pořádající zemi podnítila konference nebývalý zájem o orální historii, což se shodovalo i s hlavními cíli asociace.<sup>13</sup>

Letošní, v pořadí čtrnácté konference se v australském Sydney zúčastnilo na čtyři sta badatelů a zájemců o orální historii z třiačtyřiceti zemí. Přípravný výbor akceptoval dvě stě tři příspěvky (tj. dvacet procent všech zaslaných přihlášek). Záštitu nad konferencí převzala guvernérka Nového Jižního Walesu profesorka Marie Bashirová spolu s ministrem umění a vzdělání tohoto státu Bobem Deusem. Jaký význam konferenci přikládali australští pořadatelé a jakému postavení se v této zemi orální historie těší, dokládá mimo jiné přijetí účastníků starostou města Sydney na slavnostní večeři uspořádané při této příležitosti, stejně jako obdobná recepce s bohatým kulturním programem následujícího dne v Parlamentu Nového Jižního Walesu. Konference se těšila rovněž značnému mediálnímu zájmu, zprostředkovanému rozhlasovou a televizní společností ABC, a podpoře dalších významných partnerů.<sup>14</sup>

12 PLATO, Alexander von: Mezinárodní orální historie: Reflexe výhledů a postupů.

13 Na 10. mezinárodní konferenci v Riu de Janeiru bylo z 224 akceptovaných příspěvků 85 z hostitelské země, na následující konferenci v roce 2000 v Istanbulu z 214 příspěvků pocházelo z Turecka 15, na 12. mezinárodní konferenci v roce 2002 v Pietermaritzburgu (Jihoafrická republika) bylo ze 154 příspěvků 21 z Afriky (kromě pořadatelské země z Konga a Nigérie), na 13. mezinárodní konferenci v roce 2004 v Římě patřilo domácím zástupcům z 327 akceptovaných příspěvků 27. Také letošní konference v Sydney potvrdila stávající trend a stala se doslova „živou vodou“ pro národní pořádající asociaci: z 203 akceptovaných příspěvků patřilo 60 australským kolegům a osm badatelům z relativně nedalekého Nového Zélandu.

14 Vedle IOHA se na pořádání konference podílely tyto instituce: Technická univerzita Sydney, Univerzita Nové Anglie, Univerzita společenských věd Nového Jižního Walesu, město Sydney, Státní knihovna Nového Jižního Walesu, Australská národní knihovna, Národní rozhlas ABC, Novozélandská národní asociace orální historie, Národní filmový a zvukový archiv, Australské národní muzeum, australská vláda, parlament a další.

Konferenční příspěvky byly rozděleny do třinácti tematických sekcí. K nejhojněji zastoupeným patřily: minulost a politika, paměť a komunita, paměť a trauma, archivování paměti, vyučování orální historii, národní asociace a IOHA, genderová studia. Jak bylo již uvedeno, mnohé příspěvky měly bilanční charakter a poukázaly jak na klady, tak i na neuskutečněná očekávání uplynulé dekády. Za jednoznačný klad bylo označeno fungování asociace se zvoleným prezidentem, sekretariátem, radou, bulletinem (*IOHA Newsletter*), webovou stránkou a vlastním časopisem (*Words and Silence*) stejně jako organizování mezinárodních konferencí v různých částech světa.<sup>15</sup> Byla oceněna cesta, která vedla k vytvoření mnoha center orální historie, jakož i příliv individuálních účastníků z celého světa, především pak z oblastí, kde politická situace nedovoluje pluralitní přístup k pramenům. Pozitivně byla hodnocena rovněž možnost publikovat v časopise *Words and Silence* ve dvou jazykových mutacích (anglicky a španělsky).<sup>16</sup> Zazněly však i kritické tóny. Alexander von Plato z Ústavu pro dějiny a biografii v německém Lüdenscheidu uvedl: „Nejsem si jistý, jestli se podařilo učinit náš časopis nástrojem pro mezinárodní debaty o metodách orální historie, navzdory práci, kterou odvedli editoři.“ Dále upozornil na skutečnost, že se nepovedlo zorganizovat společný mezinárodní výzkumný projekt, a konstatoval, že se s očekávaným úspěchem nesešlo ani oslovení kolegů z východní Evropy. Kriticky rovněž hodnotil poměrně velkou fluktuaci členů asociace a položil si v této souvislosti otázku: „Co společnosti chybí? Odráží to snad houpavou štěstěnou orální historie po politických změnách? Jsou za tím politické cíle orálních historiků, jejich mládí a nestálé působiště?“ Jako jeden z hlavních důvodů zdánlivé „fluktuace“ přitom uvedl, „že badatelé pracují s více prameny, a ne pouze s metodou orální historie, což je bezesporu správné, v mnoha případech jim však chybí institucionální zázemí (výzkumná centra a podobně).“<sup>17</sup> Za mírným odlivem Evropanů (především z bývalé střední a východní Evropy) může být podle něj rovněž skutečnost, že mnozí z nich nyní pracují v Evropské konferenci dějin sociálních věd (*European Social Science History Conference – ESSHC*), kde byla vytvořena sekce orální historie.<sup>18</sup>

I setkání v Sydney provázela debata, která se opakuje se železnou pravidelností na všech mezinárodních konferencích orální historie. Lze ji, alespoň schematicky, shrnout do několika bodů.

---

15 PLATO, A. von: Mezinárodní orální historie.

16 THOMSON, A.: Protančit paměti našeho hnutí; FERREIRA de MORAES, M.: Deset let IOHA.

17 PLATO, A. von: Mezinárodní orální historie.

18 Tento trend byl patrný i na letošním 6. setkání ESSHC, které se konalo 22.3.–25.3.2006 v nizozemském Amsterdamu. Orální historie zde tvořila vedle dalších dvaceti sekcí (např. Světová historie, Elity, Práce, Politika, Náboženství, Sexualita, Technologie, Genderová studia, Etnicita a migrace, Kultura, Vzdělání) rovnocennou součást programu, jak co do témat, tak i počtu panelistů. Zda bude tento trend, nastoupený na 5. konferenci v roce 2004 v Berlíně, pokračovat i nadále, se prokáže možná již na 7. setkání ESSHC v roce 2008 v Lisabonu.

Zaprvé: Orální historie je hlavní náplní práce orálních historiků a badatelů zabývajících se narativními vyprávěními v historickém výzkumu. Neměla by se však používat bez znalosti dalších pramenů, s nimiž je třeba konfrontovat dosažené výsledky.<sup>19</sup> Znalost všech relevantních pramenů, a to již před realizací interview, je důležitá a neocenitelná deviza, s níž badatel (historik, antropolog, etnolog) vstupuje do vlastního projektu. Podle Alessandra Portelliho z římské univerzity „La Sapienza“ jsou ostatní prameny klíčové pro interpretaci pramenů orálních. Existující práce o imaginaci, narativní konstrukci událostí, subjektivitě a smyšlené narativitě dávají smysl pouze tehdy, když víme, že jde o smyšlené, imaginativní příběhy. „Musíme proto spojit práci historika, který používá všechny dostupné nástroje, aby zjistil, co se stalo, s prací antropologa, který analyzuje, jaká existují vyprávění a v co lidé věří, a nakonec také s prací orálního historika, který analyzuje ‘zemi nikoho’, respektive prostor mezi ‘tvrdými’ fakty a ‘slabou’ narativitou, a zkoumá, jak tato fakta tvoří narativitu a jak narativita dává smysl faktům. Když hovoříme o orální historii, nemáme na mysli jen použití orálních pramenů, paměť nepoužíváme jen pro rekonstrukci faktů, nýbrž s pamětí zacházíme jako s faktem. Zabýváme se úlohou narativity, jazyka subjektivity, a konečně i samotného dialogu tazatele s narátorem.“<sup>20</sup>

Zadruhé: V posledních letech probíhá diskuse o individuální a kolektivní paměti z hlediska historického, psychologického a sociologického. Pro orální historiky je obzvláště důležitá. Podle Ronalda Greleho a Alexandra von Plata se musejí vystříhat pasti, která je na ně často „nastražena“ v podobě tvrzení, že lidská paměť je nestálý nástroj a nemá žádnou cenu pro historický výzkum: „Jak víme, jde o past, neboť orální historii nejde o rekonstrukci ‘tvrdých’ dat a čísel, její nejsilnější stránkou je interpretace živoucích, či lépe ‘pochopených’ dějin. Jsme schopni vypátrat kontinuitu postojů, názorů, vjemů, konsenzuálních elementů a jejich následků, které trvají mnohem déle než politické a sociální okolnosti, jež je zformovaly.“<sup>21</sup> Tato debata je bezesporu zajímavá také vzhledem k diskusím na toto téma v našich podmínkách, proto alespoň ještě několik poznámek, které v rámci panelu pronesl Alexander von Plato: „Kritikové využívání vzpomínkových svědectví jako pramene v historiografii jako by nechtěli vidět, že redukce na pouhé písemné prameny, především na akta státní správy, je dnes ještě problematičtější, než byla před několika

---

19 V tomto ohledu je současná orální historie v naprosté shodě s požadavky, které zazněly přesně před rokem na téže místě na 20. Mezinárodním kongresu historických věd. Viz např. informace Oldřicha Tůmy a Jiřího Kociana „Rekapitulace sydneyského kongresu“, kde referují o debatě v rámci kulatého stolu „Mezi sociální vědou a literaturou“ a o významu narativních vyprávění v historickém výzkumu (Historický summit u protinožců: Dvacátý Mezinárodní kongres historických věd v Sydney (3.–9. července 2005). In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 813–834, zde s. 819 n.).

20 PORTELLI, A.: Desáté výroční plenární zasedání.

21 PLATO, A. von: Mezinárodní orální historie.

desetiletími (nejenže nejsou 'objektivnější', ale také zde je a stále více bude mnoho nezajištěných pramenů, jako například e-maily atd.). Redukce na samotné písemné prameny je – a to musí být stále znovu zdůrazňováno – v pokušení zanedbávat subjekty rádo by pozitivistickým způsobem. Existuje však i nebezpečí opačné, když například ti, kteří pracují se subjektivními vzpomínkovými svědectvími, použijí tyto prameny bez odpovídající kontroly.“ Toto nebezpečí se však podle řečníka zmenšilo, „neboť se ve výzkumech dějin zkušeností prosadila mnohost metod, kterou naopak u tradičních historiků někdy postrádám“.<sup>22</sup>

Neméně závažné úskalí spočívá podle jiných referentů v přílišné identifikaci buď s oběťmi historických otřesů (politictí vězni, perzekvovaní příslušníci dřívějších elit a další), nebo naopak s reprezentanty politicky a historicky úspěšných skupin (příslušníci občanských iniciativ, „viditelné“ ženy-feministky, úspěšní podnikatelé a další); rubem tohoto přístupu je pak odmítání či přezírání „viníků“ těchto otřesů (funkcionáři a spolupracovníci tajných služeb autoritativních režimů) nebo společenských skupin stojících v pozadí (důchodci, ženy v domácnosti a další). Takovýto selektivní rastr pak může přispívat k vytváření unáhlených tezí a „politicky korektních“ interpretací<sup>23</sup> a omezovat kritiku pramenů. Podle řady kolegů je však již dnes překonána hermeneutická past, „do které jsme padali před dvaceti lety: Dnes nepřijímáme kvalitativní výzkum výpovědí dotazovaných ani naivně jako 'pravdu', ani nejsou subjekty 'přistřiženy' pro ilustrační účely odpovídající historickým domněnkám (výpovědi nejsou pouhými ilustracemi tezí získaných z jiných zdrojů).“<sup>24</sup>

V probíhající diskusi bylo možno vystopovat i jednu z příčin, proč někteří historici provádějící „orálněhistorický výzkum“ kritizují subjektivitu a nepřesnost paměti narátorů. Tito historici se totiž často zaměřují na takzvané expertní interview, v němž se dotazují na zcela určité události a úzce vymezená témata. Přitom narážejí na nedostatky ve výkonu paměti narátorů, které přičítají její subjektivitě, aniž by povahu této subjektivity vůbec prozkoumali. Ani několikahodinové „výtěžová-

---

22 Tamtéž; srv. TÝŽ: Zeitzeugen und historische Zunft: Erinnerung, kommunikative Tradierung und kollektives Gedächtnis in der qualitativen Geschichtswissenschaft – ein Problemaufriß. In: *BIOS: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, roč. 13, č. 1 (2000), s. 5–29.

23 O politicky zabarvených a nekorektních výzkumech (bez ohledu na ideologii, kterou měly podpořit) v rámci orální historie upozornili ve svých referátech především kolegové z Latinské Ameriky, Afriky a Asie: např. ALBERTI, Verena – ARAUJO PEREIRA, Amílcar: Radikální diskriminace v Brazílii: Interview s lídry černošského hnutí; BROWARNIK, Graciela: Na půli cesty... Vzpomínky radikálních umělců Komunistické strany Argentiny (*A Milad de camino... Memorias de artista militantes en el partido Comunista Argentino*); NGUYEN TA, Oanh: Protančit vzpomínkami Le Huu Boie a jeho posluchačů ve Vietnamu; CARNOVALE, Vera: Morálka a náboženství identity v utváření Revoluční dělnické strany – Revoluční armády lidu (*Moral y religiosidad en la construcción identitaria del Partido Revolucionario de los Trabajadores – Ejército Revolucionario del Pueblo*).

24 GRELE, Ronald: Desáté výroční plenární zasedání; srv. PLATO, A. von: Zeitzeugen und historische Zunft.

ní“ jejich „zdrojů“ pak samozřejmě nepřináší kýžené ovoce, spíše naopak. Unavený a často zmatený narátor má pocit, že u „zkoušky“ neobstál. Že jde v tomto případě o naprosté nepochopení možnosti orální historie, je nasnadě. Tato metoda sice umožňuje (i doporučuje) provádět životopisné rozhovory i k úzce specializovaným tématům; jejich účelem však má být evokovat síť vyprávění a nechat ji tkát tak, aby zahrnovala myšlenky narátora „před“ i „po“ dotazované události a umožnila jí vystoupit na pozadí co možná nejrozsáhlejšího úseku jeho životní historie. Do souvislostí pak mohou být propojeny dřívější zážitky s pozdějšími reflexemi, a úměrně tomu vzrůstají interpretační možnosti historika.<sup>25</sup>

Zatřetí: V rámci jednotlivých metodologických panelů konference byla často zdůrazňována nutnost komparace. Již vícekrát citovaný Alexander von Plato k tomu řekl: „Mnoho témat a aspektů naší práce vyžaduje srovnání mezi různými skupinami, pohlavími, generacemi, náboženstvími, etniky, nebo dokonce národy. Bez srovnávání našich výsledků bychom nebyli schopni sami sebe ani ostatní přesvědčit o správnosti našich tvrzení. Komparace je pro nás to nejpodstatnější. Je to základ naší práce a mezinárodní vědecké společnosti, jakou IOHA bezesporu je a nadále chce být. Na tomto poli budeme muset vynaložit ještě mnoho úsilí.“<sup>26</sup>

Někteří z diskutujících projeví obavy, aby se v moři různých projektů, nových témat a rozmanitých přístupů nevytratil hlavní zájem orální historie, jímž by měla zůstat sama historie. „Během dlouhého boje s komplikacemi, častými protimluvy i konfliktní povahou konverzace, kterou v terénu formujeme, jsme se začali zajímat o témata, jako je paměť, narace, trauma, komunita, kolektivní vědomí, mýtus, ideologie a jiné aspekty subjektivity. Často v této hojnosti zájmů zapomínáme, že naším úkolem je stále historie a porozumění minulosti, a to i v případě, kdy zjistíme, že hranice mezi minulostí a přítomností jsou prchavé, mnohdy dokonce neexistující.“<sup>27</sup>

Začtvrté: Nejobsáhlejší diskuse se točila kolem otázek, které by se ještě před deseti lety mohly zdát spíše futuristickou vizí. Řečníci hovořili shodně o čtvrté vývojové fázi, do níž orální historie právě vstupuje. Ronald Grele v této souvislosti zdůraznil fenomén globalizace: „Bude orální historie schopna přijmout tento svět, nejen prostřednictvím orientace na nové oblasti, ale také přehodnocením toho, co děláme v postkoloniálním světě?“ A jak je u tohoto permanentního revolucionáře a aktivisty orálněhistorického hnutí zvykem, připojil vzápětí i vlastní vizi budoucího směřování orální historie. Podle něj by se měla „v novém politickém kontextu snažit především o demystifikaci globalizace. Orální historici by se měli obracet přímo na lidi a zjišťovat, co nového přináší globalizace pro jejich životy, a takto se ji snažit demystifikovat. Poté bychom mohli přesně zjistit, co se děje ve světě, který se stává mezinárodním.“<sup>28</sup>

25 PLATO, A. von: Mezinárodní orální historie.

26 Tamtéž.

27 GRELE, R.: Desáté výroční plenární zasedání.

28 Tamtéž.

Alistair Thomson a Michael Frisch z Univerzity v Buffalu upozornili na fakt, že se ocitáme uprostřed zatím nedokončené etapy digitalizace, kdy především internet podněcuje mezinárodní dialog a kdy se díky digitálním technologiím zcela mění způsoby, jimiž nahráváme, uchováváme, katalogizujeme, interpretujeme, sdílíme a prezentujeme orálněhistorické sdělení. Velice brzy budeme podle Thomsona všichni nahrávat rozhovory na počítače a zpovídat lidi na druhém konci světa.<sup>29</sup> Audiovizuální digitální nahrávky budou okamžitě přístupné ve svém celku a nová umělá inteligence umožní každému, aby uskutečnil nová a tvůrčí spojení „v“ a „přes“ hranice orálněhistorických souborů s použitím zvuku a obrazu stejně jako textu.<sup>30</sup> Michael Frisch předpovídá, že digitalizace obrazu a zvuku a vnímání zvuku uchem bude představovat výzvu dosud dominantnímu přepisu, vnímání okem.<sup>31</sup> Hrozbou pro orální historii se může v tomto ohledu paradoxně stát obrovské množství nashromážděného materiálu, který nebude nikdo schopen interpretovat (a v interpretaci spočívá její nejdůležitější úkol). Tento materiál bude i snadno manipulovatelný, neboť bude pořízen na nejrůznější odborné úrovni, bez znalostí zásad orální historie, a především bez ohledu na zásady etické (sbírky politicky tendenční atd.).<sup>32</sup> Nebezpečí tkví pak především v tom, že takové sbírky už nebudou ani záznamem subjektivity jedince, ani nebudou mít platnost standardně zpracovaných sociologických vzorků.

Nově zvolený prezident Mezinárodní asociace orální historie Alistair Thomson zakončil celou konferenci zamyšlením, v němž mimo jiné uvedl: „Během minulého desetiletí se orální historikové střetávali s technickými, etickými a epistemologickými implikacemi nastupující digitální revoluce. Čtvrtá transformace v orální historii je ve všech jejích směrech stále ještě aktuálním procesem a odehrává se na vlně

---

29 Přes veškerý pokrok, který digitální technika přináší, se nedomnívám, že by mohla zcela suplovat reálný kontakt mezi narátorem a tazatelem (viz VANĚK, M.: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, s. 165).

30 THOMSON, A.: Protančit paměť našeho hnutí.

31 FRISCH, Michael: *A Shared Authority Essays on the Draft and Meaning of Oral and Public History*. New York, State University of New York Press 1990, s. 188.

32 Velmi často se v této souvislosti hovořilo v Sydney o úloze médií a jejich „orálněhistorických výstupů“ v rozhlasových nebo televizních pořadech (mimořádně vykazujících vysokou sledovanost). Nejenže jsou tyto „výstupy“ mnohdy na hony vzdálené skutečně vědecky vedeným projektům orální historie, ale – a to je ještě závažnější – samu metodu, na kterou se odvolávají, poškozují. Bohužel nezřídka jde o manipulované pořady bez hlubší znalosti tématu, aktivisticky nebo politicky zabarvené, v mnoha případech pak v honbě za senzací odporující základním etickým normám (vztah k narátorovi jako dárci), zakotveným např. v etickém kodexu IOHA nebo Mezinárodního antropologického sdružení (*International Anthropological Association – IAA*). Zároveň referenti poukazovali na velmi tenkou hranici oddělující skutečnou prezentaci orálněhistorických výstupů v médiích od snahy po vysoké sledovanosti za každou cenu. Že je ale i taková prezentace žádoucí a možná, předvedla řada kolegů v ukázkách ze svých rozhlasových a televizních pořadů.

těchto změn před stále se měnícím horizontem, který může být mnohdy nepohodlný. Budoucnost orální historie a orálního historika nebyla nikdy tak vzrušující, a zároveň tak nejistá.<sup>433</sup>

Pro českou orální historii byla velmi podnětná panelová diskuse o národních asociacích a jejich působení vzhledem k Mezinárodní asociaci orální historie a naopak. Padl v ní také dotaz na možné vytvoření národní asociace v České republice. Myšlenka jistě velmi zajímavá a podnětná, především však nezátížená reálnou znalostí prostředí, v jakém česká orální historie koexistuje. Mnozí zahraniční kolegové by se patrně divili, s jak sveřepým odmítáním ze strany některých historiků, často nedostatečně informovaných, se tato disciplína u nás dosud potýká. Bez ohledu na naznačené obtíže orální historie ve zdejší prostředí se však stále zřetelněji ukazuje, že by založení české národní asociace mohlo být velmi užitečné, pokud by si vytkla jasné, a především reálné cíle: vypracovat metodická pravidla a návody pro využití orální historie ve vědeckém výzkumu a tím samu orální historii „chránit“ před nevědeckým používáním, pomáhat nově vzniklým institucím, informovat o nových projektech a publikacích, vytvořit vlastní webovou stránku a pokusit se vydávat vlastní bulletin, popřípadě „odkazově“ propojit již existující archivy svědeckví pamětníků o naší nedávné historii. V této souvislosti se dokonce nabízí otázka, zda by nemělo smysl vytvořit asociaci nadnárodní, totiž česko-slovenskou; mluví pro to společné dějiny převážně části 20. století a jejich živá paměť, jazyková blízkost i fakt, že by se tímto způsobem vytvořila silnější asociace než v případě, kdyby vznikly dvě takové organizace na národních základech. To ovšem neznamená, že by takovýto projekt v sobě na druhé straně nenesl žádná rizika.

Na konferenci v Sydney bylo zvoleno nové vedení, a i když v některých referátech zazněl varovný tón před tím, že evropská *oral history* – úměrně doslova raketovému vzestupu orální historie v Latinské Americe, ale také v Asii (zejména v Japonsku, Indii, Koreji a Vietnamu) – opouští své výsadní pozice, alespoň co do jejího zastoupení ve vedení IOHA zůstává stále na špici orálněhistorického hnutí a má tak šanci je i nadále výrazně ovlivňovat. Vedení Mezinárodní asociace orální historie na příští dva roky připadlo výhradně Evropanům: Alistair Thomson z Velké Británie se stal novým prezidentem asociace, viceprezidenty byli zvoleni Němec Alexander von Plato a Španěl Pilar Dominguez. Bylo rozhodnuto také o konání příští, již patnácté mezinárodní konference orální historie, kterou bude hostit v září roku 2008 mexická Guadalajara.

V této souvislosti je namísto ještě jedna poznámka. V kuloárech se debatovalo již také o mezinárodní konferenci na rok 2010, která by se podle mnohých měla konat v některé zemi z bývalé „východní Evropy“. Pět členů nově ustaveného devítičlenného výboru IOHA<sup>34</sup> navrhovalo, aby byla uspořádána v Praze. Rozhodně by

33 THOMSON, A.: Protančit paměti našeho hnutí.

34 Do výboru byli zvoleni Don Ritchie a Anna Maria Castellanosová (Severní Amerika), Rob Perks a Tineke Jansen (Evropa), Sean Field (Afrika), Alison Laurieová a Megan Hutchingová (Oceánie), Marilda Aparecida de Menezesová (Jižní Amerika), Susan Butonová (Asie).



to znamenalo ocenění pro českou orální historii, především by to však byla velká výzva pro všechny zainteresované. Podobná konference by mohla viditelně přispět ke zvýšení zájmu o využívání orální historie ve vědeckém výzkumu nejen v České republice, ale zřejmě i v dalších zemích bývalého „východního bloku“.<sup>35</sup> Bezsporu je tato zatím jen hypotetická perspektiva „hosenou rukavicí“ nejen obci českých (orálních) historiků, ale také badatelům z dalších humanitních oborů, kteří ve své práci využívají osobní svědectví. Pokud by v České republice vznikla národní asociace orální historie, mohlo by být uspořádání podobné konference jedním z jejích hlavních střednědobých cílů. Dokáží si představit, že i u nás, stejně jako v daleké Austrálii, by na tak prestižní mezinárodní konferenci měly zájem participovat některé vysoké školy, Akademie věd České republiky, Národní knihovna, Národní archiv a další instituce.

Budoucnost orální historie nebyla také v českých podmínkách nikdy tak vzrušující, a zároveň nejistá, jako je tomu v dnešní době. Ať tak či onak, každá naše účast na velké mezinárodní konferenci přináší nejen mnohé inspirace, ale navíc působí motivačně a povzbudivě.<sup>36</sup>

---

35 Podle mého názoru často vzpomínané slabší zastoupení orálních historiků z bývalé střední a východní Evropy v Sydney nemusí být nutně důsledkem absence podobných center a institucí v těchto zemích, ale prostého faktu, že pro mnoho kolegů nebylo především z finančních důvodů možné do Austrálie (jako dříve do Brazílie či Jihoafrické republiky) přicestovat a seznámit ostatní s výsledky své práce.

36 Autor tohoto článku vystoupil na konferenci v Sydney s příspěvkem „Vítězové? Poražení?: Politické elity a disent v období takzvané normalizace (1968–1989) v Československu. Životopisná interview“, a to díky příspěvku Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a grantovému projektu Grantové agentury ČR č. 409/06/0878.

*Kronika*

## **Orální historie a (post)socialistické společnosti**

Jana Nosková

Mezinárodní konferenci „Orální historie a (post)socialistické společnosti“, která se konala ve Freiburgu ve dnech 3.–5. listopadu 2005, zorganizoval Historický seminář Oddělení dějin východní a jihovýchodní Evropy Univerzity Ludvíka Maxmiliána v Mnichově spolu s Historickým seminářem Katedry novějších a východoevropských dějin Univerzity Alberta Ludvíka ve Freiburgu, jejichž reprezentantkami na konferenci byly Anke Stephanová a Julie Obertreisová.

Ve Freiburgu zaznělo celkem čtyřiadvacet příspěvků přednesených mladými vědci z jedenácti zemí. Jednalo se především o historiky, etnology a antropology, ale také o sociology či demografy. Jak zdůraznily organizátorky, chtěly nabídnout možnost výměny zkušeností ohledně metodiky, cílů a výsledků výzkumů orální historie. Pozornost se soustředila na problematiku interview a na přístupy jednotlivých vědních disciplín k němu, na procesy a výzkum vzpomínání a paměti. Konference se také zaměřila na otázky, do jaké míry se ovlivňují kolektivní a individuální paměť, jaký vliv měly „ideologie“ na život v socialistické společnosti či zda existují „typické socialistické vzory vyprávění“ a jak se s nimi dá ve vyprávěních pracovat. Dalším často diskutovaným bodem byla problematika retrospektivnosti, tedy zda se ve vyprávěních objevuje pouze současný pohled na minulost nebo zda jsou v nich naopak zastoupeny i další vrstvy, které jsou v nich skryty a které mohou přinést hlubší vhled do minulých událostí. Posledním z témat, jež organizátorky během konference záměrně akcentovaly, bylo vytváření identit.

Konference byla rozdělena do pěti sekcí, z nichž dvě probíhaly paralelně. Každá sekce měla svého komentátora, což považuji za jeden z kladů konference. Všichni referující zaslali své referáty předem a komentátoři se k nim mohli vyjádřit. Někteří se zaměřili na jednotlivé příspěvky, jiní spíše na téma sekce – oba přístupy byly užitečné, sloužily jako odrazový můstek pro další diskusi.

Vstupní referát přednesl Alexander von Plato (Lüdenscheid, Německo). Přimlouval se v něm za srovnávací studium jednotlivých socialistických společností ve východní a střední Evropě. Hovořil o nutném zkoumání historických zlomů a jejich vlivu na životní osudy, jednání či konstrukci identit; zároveň zdůraznil, že stejně důležité je sledování kontinuity jevů a procesů, jež v současné době ovlivňují nové společnosti jak na Východě, tak na Západě. Výzkum socialistických společností se podle jeho názoru teprve rozbíhá, k adekvátním výsledkům lze dojít především kombinací různých metod a využíváním všech dostupných pramenů.

První sekce nesla název „Změna systému, konstrukce identit a aktuální debaty o minulosti“. Dva z přednesených referátů se vracely do minulosti východního Německa. Kobi Kabalek (Berlín/Beer Sheva, Izrael) analyzoval výpovědi mladých Němců z bývalé NDR o nacismu. V narativech se koncentroval na způsob, jakým se mísí „historické obrazy“ o tomto období vytvořené ještě v NDR s obrazy novými; zajímalo ho, které prameny mají vliv na utváření nových obrazů (vyzdvihl například film *Schindlerův seznam*). Ve svém příspěvku využil teorie Carla Ginzburga, když jednotlivé rozhovory zpracoval jako „mikrohistorie“.

Christien Muusseová (Amsterdam) se naopak zabývala vzpomínkami nejstarší generace obyvatel NDR. Srovnala příběh bývalého aktivního člena Jednotné socialistické strany Německa na jedné straně a aktivního člena evangelické církve (tedy přívržence opozice) na straně druhé, poukázala na jejich podobnosti a odlišnosti. Pozoruhodný byl pocit bezdomoví (*displacement*) u obou vypravěčů, jejich nostalgie (respektive „ostalgie“). Podle autorky lze bývalou NDR chápat jako jistý „mýtus“, jako symbolickou historickou a prostorovou konstrukci, která zároveň vysvětluje paradox, proč jsou si životní příběhy lidí s diametrálně odlišným pohledem na svět podobné.

Sidonia Gramaová (Kluž) se věnovala rozdílným diskurzům o rumunských před-revolučních událostech z prosince 1989 v Temešváru a jejich obrazům v kolektivní paměti. Diskurzy spolu soupeří, jelikož se ještě neutvořil jednotný výklad události. Jejich úspěšnost závisí do značné míry na mocenských vztazích a na tom, jak velkou symbolickou sílu budou schopny vyvinout.

Poslední referát první sekce patřil Meike Wulfově (Londýn/Braunschweig), která svou pozornost věnovala životním příběhům estonských historiků. Ti mají jako očití svědci vlastní subjektivní zkušenost s životem v sovětském Estonsku, s jeho každodenností, zároveň však jako „strážci pravdy“ vytvářejí svou prací oficiální podobu historie, což vede v jejich životních příbězích k řadě průniků a zajímavých interpretací.

Komentář k první sekci podala socioložka Ulrike Jureitová z Hamburku, která se věnovala především třem aspektům: kolik času musí uplynout od určité historické události, aby se dala zkoumat pomocí orální historie, jak probíhají procesy vytváření identit, jak se vzájemně ovlivňují individuální a kolektivní paměť.

Druhá sekce jednala pod titulem „Dědictví emancipace ‘shora’: zkušenosti žen a rodové (*gender*) role v socialismu a postsocialismu“. Do paralelně probíhající třetí sekce byly zařazeny příspěvky, které se týkaly „konkurujících historických obrazů: veřejného a privátního vzpomínání, regionálních a národních identit“. Silvíja

Kavčičová (Berlín) analyzovala vzpomínky slovinských vězňů z koncentračního tábora Ravensbrück. Mezní zážitek pobytu v koncentračním táboře byl pro narátory stejně důležitý jako bolestné vzpomínky na události po druhé světové válce, které souvisely s politickým vývojem bývalé Jugoslávie. Vzpomínky byly u mnohých silně ovlivněny oficiálním kánonem, měnily se však znovu po roce 1989.

Etnoložka Jekatěrina Melnikovová (Petrohrad) zaměřila svou pozornost na procesy adaptace ruských migrantů na území Karelíe. Ti přišli na toto území po jeho obsazení v letech 1940 až 1944, po vysídlení původního finského obyvatelstva. Na základě interview se referentka snažila ukázat, jak konstruovali a konstruují svou novou historii, jak hledají vztah k místu svého nového života. Tento proces adaptace ruských migrantů byl podle ní úspěšný, což dokazuje i skutečnost, že prezentují místní, původně finskou historii jako svou vlastní.

Eva Maederová (Curych) představila život ženy, příslušnice náboženské sekty starověrců z Burjatské republiky v dnešním Rusku. Její životní příběh a vyprávění o každodennosti ukázaly velmi plasticky, jak se vytvářejí vyprávění s křesťanskou tematikou a jak se proplétají s oficiálními sovětskými narativy. Autorka použila při vyhodnocování transkriptu rozhovorů koncept Gabriele Rosenthalové, tedy koncept „vyprávěné“ a „prožité“ historie, který pomáhá jednotlivci konstruovat svou identitu.

Komentátorkou třetí sekce byla Daniela Kolevová (Sofie). Vysoce vyzdvihla přínos orální historie pro studium období socialismu a postsocialismu, zároveň však upozornila na některé metodologické problémy. Prvním z nich byla otázka, čím hlas slyšíme? Důležité je podle Daniely Kolevové nezapomínat na skutečnost, že většinou v interview získáváme všeobecně přijímané interpretace, respektive přinejmenším interpretace přijímané skupinou, k níž narátor patří. I když tedy existuje multiplacita veřejných diskurzů, ve vyprávěních slyšíme většinou ten převažující. Historici pracující metodou orální historie by se proto měli stále vracet ke své premise „dát hlas“ různým lidem, aby tak byla historie multidimenzionální. Kolevová se vrátila i k problému, zda je možné najít v současných výzkumech minulé interpretace; toho lze dosáhnout především přesným hodnocením situace výzkumu. Poslední její poznámka patřila politickému užívání minulosti, tedy procesům legitimizace, ale i mobilizace minulosti.

Čtvrtá sekce nesla název „Oběti a viníci: zkušenosti s represivními systémy“. Zahájila ji Anselma Gallinatová (Durham, Velká Británie) referátem o vzpomínkách politických vězňů z bývalé NDR. Nezajímala se o historickou pravdu, ale spíše o způsob, jakým tito lidé hovoří o socialistické minulosti, jak ji konstruují v závislosti na změnách v současné východní části Německa. Upozornila také na důležitost kontextu vyprávění – vyprávění běží jinak v případě dotazování jednotlivců jako „svědků doby“, v okamžiku, kdy podléhají pravidlům „vytvoření velkého příběhu“ v rámci narativního žánru, a opět jinak v takzvaných mini-narativech, které provázejí každodenní interakci.

Smaranda Vulturová (Temešvár) ve svém příspěvku postavila do kontrastu dva typy „narativů“. Na jedné straně se jednalo o zápisy pocházející z archivu rumunské tajné policie Securitate, které vznikly v padesátých a šedesátých letech 20. sto-

letí a týkaly se lidí, kteří měli problémy s kolektivizací, a lidí nuceně přesídlených. Na druhé straně pak stála vyprávění těch samých osob, která vznikla o téměř padesát let později. Každý z těchto pramenů nabízí svou verzi „pravdy“, a je více než zajímavé je vzájemně porovnat stejně jako poukázat na jim vlastní pravidla.

James Mark (Exeter, Velká Británie) se věnoval srovnávacímu pohledu na ospravedlňující líčení členství v komunistické straně v Maďarsku a v Československu. Rozhovory vedl s bývalými členy strany a zaměřil se na několikanásobné znovuvytváření životního příběhu, tak aby odpovídal jednotlivým „politickým“ fázím: nejprve správnému životnímu příběhu člena strany, pak životnímu příběhu po odchodu z ní a nakonec životnímu příběhu po pádu starého režimu v roce 1989.

Čtvrtou sekci zakončila Patricie Hanzlová (Brno). Zabývala se osudy Němců, kteří zůstali po druhé světové válce v Československu. Analýzou dvou životních příběhů žen se snažila ukázat, jak různorodě probíhá *stigma-management*, v tomto případě vyrovnání se skutečností „být Němkou“, a jak její partnerky v rozhovoru konstruují svou osobní identitu.

Komentář Mary Beth Steinové (Washington) byl zaměřen především na používání pojmů „oběť“ a „viník“. Kromě doporučení obezřetnějšího zacházení s těmito pojmy upozornila také na nedostatečnou pozornost vůči oralitě textů v orální historii. Přimlouvala se za podrobnější studium osobní kreativity, otázek stylu a skutečností souvisejících s performativní stránkou každého interview, které je uměleckým výtvozem svého druhu. Komentář vyvolal diskusi, v níž někteří hájili existenci stálých, na kontextu nezávislých složek rozhovoru, jiní naopak zastávali názor, že každé vyprávění musí být hodnoceno pouze na základě kontextu, neboť to je rozhodující faktor, který mu dává neustále novou podobu.

Pátá a poslední sekce se věnovala každodennímu životu v období socialismu. Zahájila ji Simina Radu-Bucurenciová (Bukurešť) referátem o „určující zkušenosti“ obyvatel Rumunska v osmdesátých letech – stání ve frontách. Své úvahy rozvinula obecněji, když poukázala na základě analýzy jednoho vybraného interview na fakt, že především muži-intelektuálové se vracejí ke každodennosti dané doby neradi. V životních příbězích prezentují raději své představy intelektuála a jeho života v osmdesátých letech, tedy představy o relativní svobodě v malé skupině podobně smýšlejících lidí.

Kirsti Jõesaluovou (Tartu) zajímalo, jak lidé v dnešním Estonsku předávají své vzpomínky na každodenní život v sovětském Estonsku, přičemž vycházela z teorie sociální konstrukce reality. Jako materiál jí sloužily mluvené i psané vzpomínky. Základním znakem privátních vzpomínek je podle ní proklamace nároku na štěstí, který má každý člověk v každé společnosti. Oficiální vzpomínky na sovětskou éru zdůrazňují spíše utrpení nebo jsou prostoupeny diskurzem nostalgie.

Jana Nosková (Brno) hovořila o každodennosti disidentů v Brně, a to na základě interview shromážděných během projektu „Politické elity a disent v období takzvané normalizace“, který realizovalo Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny v Praze. Zaměřila se na jednu z mnoha tváří všedního dne, a to na skutečnost, jak se na všední den vzpomíná v souvislosti s pojmem „disidentské ghetto“.

Konferenci zakončila Blanka Kofferová (Berlín), která za použití diskurzivní ana-

lýzy zpracovala rozhovory s představiteli vědecké obce (především etnografy) z bývalé NDR. Na úvod svého referátu poukázala na rozdíly mezi orální historií a komunikativní pamětí, jak ji chápe Harald Welzer. Ptala se na podoby pracovního dne v kolektivních a osobních vzpomínkách. Plasticky ukázala, že vzpomínky závisejí na mnoha aspektech: na generaci vzpomínajících, na jejich pohlaví, vědecké pozici, politické příslušnosti atd.

Komentář k poslední sekci poskytla Dorothee Wierlingová (Hamburk). Zdůraznila, že všední den „mnohých“, tedy obyčejných lidí, je stále oblastí, jež by si zasloužila více pozornosti, a upozornila na skutečnosti důležité právě pro výzkum všedního dne. Každý narátor má „skript“, jakýsi scénář (a to i několik druhů), podle něž vypráví. Zásadním úkolem pro orální historii je působit tak, aby narátoři od těchto skriptů odhlédli a vyprávěli o tom, co prožili. Nutné je také mít při analýze vzpomínek na vědomí, zda se vypravěči při líčení jednotlivých zkušeností a událostí pohybují na poli osobní, kolektivní či oficiální vzpomínky. Komentátorka se také přimlouvala za srovnávací studium, neboť každá z bývalých socialistických zemí střední a východní Evropy vykazuje řadu specifik. Největší potenciál orální historie viděla v hledání odpovědí na otázky, které badatelé sami nepoložili, a ve zkoumání toho, proč naopak narátoři neodpovídají na otázky, které položeny byly.

V závěrečné diskusi a zhodnocení konference zdůraznila Anke Stephanová tři skutečnosti. Je důležité pamatovat na to, že: orální historie má charakter pramenu, je závislá na kontextu (na kontextu komunikační situace, tedy vztahu mezi tazatelem a dotazovaným, i na širším kontextu, tedy zařazení do širších souvislostí ve společnosti, skupinové paměti) a je výsledkem vztahu mezi osobní a nadosobní (kolektivní, skupinovou) složkou paměti. Julia Obertreisová pak jako jeden ze závěrů konference vyzdvihla fakt, že pro vzpomínání v socialistických společnostech byl charakteristický silný vztah k oficiálním diskurzům. Zároveň se ptala, zda je možno tuto skutečnost označit za určující znak „socialistické kultury vyprávění“, zda má vliv i na postsocialistická vyprávění a zda je to tím, že ještě nejsou vypracovány nové referenční rámce. Tento závěr vyvolal bouřlivou diskusi – další badatelé upozornili, že diskurzů existuje v současné době více, „starých“ i „nových“. Stejně tak se živě diskutovalo o pravdivosti získaných informací, o tom, zda je ve výzkumu orální historie místo pro „fakta“, zda a do jaké míry je důležitý kontext – tedy o problémech, které orální historii provázejí po desetiletí.

Zprávu o konferenci bych zakončila poznámkou Christiana Noacka (Bielefeld), který historikům a dalším badatelům pracujícím metodou orální historie popřál, aby se méně zabývali neustálým legitimizováním své činnosti a nezůstali v zajetí někdy planých teoretických diskusí, ale věnovali se svému bádání, které, jak se ukázalo během konference, přináší množství nesmírně zajímavých poznatků.

## Anotace

JEŘÁBEK, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Brno, Stilus 2005, 298 s.

Dějiny československého exilu po roce 1948 nacházejí v České republice stále větší počet zájemců. Zejména mladší badatelé snad budou schopni uchopit toto nelehké téma bez apriorní předpojatosti. Vzájemný poměr českého státu a Čechů (resp. Čechoslováků) v zahraničí není totiž oboustranně zcela harmonický a budování mostů, které by se po společenských změnách v roce 1989 zdálo být přirozeným a oboustranně žádoucím vyústěním vývoje, neprobíhá úplně plynule. Také autor předložené knihy si uchovává vůči vývoji po listopadu 1989 v mnoha směrech kritický vztah. Nemělo by to však nikomu bránit v tom, aby dokázal nezaujatě ocenit hodnotu jeho pozoruhodného knižního debutu, s nímž přišel ve svých osmdesáti osmi letech. Ostatně porozumění exilu v jeho rozmanitosti a vnitřní rozpornosti představuje možná jeden z klíčů k pochopení smyslu historie naší vlasti. Recenzovaná kniha k tomu přináší svůj neopomenutelný vklad.

Vojtěch Jeřábek (ročník 1917), bývalý důstojník československé armády (na konci roku 1938 se stal jako velitel jedním z hlavních aktérů krvavého střetu s maďarskou jednotkou u obce Rozvegovo na Podkarpatské Rusi, který si vyžádal více než sto obětí na životech), se po skončení poválečného odsunu Němců, ježž jako voják pomáhal organizovat, stal zpravodajským důstojníkem československé armády. V listopadu 1948 spolu s Otakarem Fejřarem a Karlem Tyrem přešli do Bavorska a předali americkým zpra-

vodajcům cenné dokumenty, jež umožnily účinně zasáhnout československou špionážní síť proti západním okupačním mocnostem v Německu. V roce 1950 se před ním otevřely nové perspektivy – přesídlil do New Yorku a záhy se stal prvním placeným zaměstnancem Amerického fondu pro československé uprchlíky (*American Fund for Czechoslovak Refugees* – AFCR). V jeho službách setrval neuvěřitelných pětapadesát let, až do roku 2005 (od roku 1987 byl prezidentem AFCR). Tato organizace, jež zahájila činnost v květnu 1948 na popud bývalého mimořádného vyslance a stálého delegáta ČSR u Organizace spojených národů Jána Papánka, se zapsala výrazným způsobem do dějin československého exilu. Je dobře, že Vojtěch Jeřábek se rozhodl zmapovat její vývoj. Sotva by to mohl kdokoli jiný učinit s větší znalostí reálií.

Knih je psána literárně úsporným, téměř strohým způsobem a opírá se o prokazatelná a ověřitelná fakta. Výklad se odvíjí od spontánního vzniku prvních pomocných výborů po únoru 1948 a shrnuje fungování pomocných organizací v jednotlivých zemích, přičemž zvláštní pozornost věnuje situaci uprchlíků z Československa v uprchlických táborech na území západního Německa. Autor obrací pozornost k problému právního statusu uprchlíků a věnuje se především změnám v legislativě a administrativě ve Spojených státech amerických, jež byly podstatné pro imigranty z naší vlasti. Zajímavé a po faktografické stránce jednoznačně přínosné jsou pasáže o vývoji AFCR, jeho postavení a významu i spolupráci s ostatními exilovými organizacemi, na prvním místě s Radou svobodného Československa. Plastické je vylíčení „všední-

ho dne uprchlíka“, včetně mnohdy komplikované imigrační procedury, již utečenci po roce 1948 museli podstupovat.

Samostatnou část knihy věnoval její autor situaci po srpnu 1968. Tehdy AFRC ve spolupráci s dalšími krajanskými a exilovými organizacemi přispěl významným způsobem k pomoci uprchlíkům, kteří přicházeli po sovětské okupaci Československa na Západ v nebyvalém množství. V 70. letech minulého století lze konečně zaznamenat rozšíření působnosti AFRC nejen na ostatní východoevropské země, ale i směrem k některým zemím takzvaného třetího světa (Uganda, země Indočíny). Závěrečná pasáž knihy pojednává o práci AFRC po listopadu 1989. Usidlovací činnost na území USA ukončil AFRC v červnu 1990 a v září následujícího roku organizace přijala nový název: Americký fond pro pomoc Československu (*American Fund for Czechoslovak Relief*). Ten se začal orientovat na pomoc českému a slovenskému školství, na podporu demokratických organizací a kulturních institucí, nezávislého tisku a publikační činnosti.

Publikace Vojtěcha Jeřábka se stane zatím užitečnou příručkou pro všechny zájemce o studium československého exilu po roce 1948. Jeřábek využil při jejím zpracování především bohatého archivu AFRC, který je v současnosti (k lítosti českých badatelů) uložen v archivu Minnesotské univerzity v Minneapolis. Kromě toho, že kniha podrobně mapuje činnost AFRC po celou dobu jeho existence, zachycuje rovněž podstatné informace o významných českých a slovenských exulantech: Jánovi a Elizabeth Papánkových, Libuši Drobílkové, Juliovi Firtovi, Janovi Hirdovi Pokorném, Otovi Koutném, Jozefu Lettrichovi, Františku Melounovi, Jaroslavu Pokorném, Mojmírovi Povolném, Juraji Slávikovi, Ivanovi Tábořském, Pavlu Tigridovi, Petru Zenklovi a v neposlední řadě také o samotném Vojtěchu Jeřábkovi. Jména těchto i dalších osob jsou posléze obsažena v biografickém slovníku, který tvoří platnou součást knihy. Text Vojtěcha Jeřábka je vhodně zarámován předmluvou Jiřího Pernese, která si všímá obecnějších problémů československého exilu po roce 1948, a informací o autorech, již zasvěceně zpracovali Zbyněk Březina

a Pavel Paleček. V knize postrádám alespoň stručnou ediční poznámku. Na druhé straně je vybavena řadou fotografií s mimořádnou dokumentační hodnotou, z nichž některé jsou výmluvným svědectvím žalostných životních podmínek, ve kterých bylo poúnorovým táborovým uprchlíkům dáno přebývat zejména v počátcích jejich anabáze.

Jiří Křesťan

MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 1–2. Brno, Doplněk 2005, 1828 s.

Obsažná dvousvazková příručka, připravená kolektivem vysokoškolských učitelů a vědeckých pracovníků z akademických pracovišť pod vedením renomovaných historiků Jiřího Malíře a Pavla Marka, si vytkla za cíl v přehledné podobě shrnout poznatky dosavadních historických a politologických výzkumů o dějinách politických stran a hnutí v českých zemích a Československu od 60. let 19. století po současnost. Vzhledem k úrovni poznání byli někteří autoři nuceni podstoupit v mnoha směrech vpravdě základní výzkum vybraných politických subjektů. Důležité podle mého názoru bylo, že vedoucí autorského kolektivu oslovili nejen dávno osvědčené matadory historické vědy typu Jiřího Kořalky, Josefa Harny, Miloše Trapla, Jana Kuklíka, Aleny Bartlové, Michala Barnovského či Pavly Vošahlíkové, ale neváhali přizvat ke spolupráci i nositele jmen možná zatím méně zvučných, kteří však byli schopni dostát vysokým nárokům publikace, což určitě není samozřejmé.

Anotovaná kniha navazuje na starší příručku vydanou před pěti lety katedrou politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (MAREK, Pavel a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Rosice u Brna, Gloria 2000), která je přítomnou publikací antikvována. Podstatného doplnění se pochopitelně dočkala především část věnovaná vývoji politického stranictví po roce 1989, ale nové či nově pojaté pasáže lze shledat i v částech soustředujících



se na starší období. Některé texty naopak zůstaly prakticky beze změny a je nutno zvážit, zda neopomenuly nejnovější výzkumy.

Výklad je strukturován chronologicky, přičemž za hraniční mezníky tvůrci publikace vybrali z pochopitelných důvodů roky 1918, 1938, 1945, 1948 a 1989. Každou periodu uvádí studie o obecných rysech a stavu historického výzkumu politického systému v daném období. Výklad pokrývá vytyčené periody celkem rovnoměrně a úměrně významu jednotlivých politických stran a hnutí. Zaslouží ocenění, že kromě českých politických subjektů reflektuje příručka i existenci stran národnostních menšin a pro období společného státu zobrazuje rovněž politické spektrum na Slovensku (je jen škoda, že absentuje výklad o politickém systému ve Slovenské republice v letech 1939–1945), a dokonce i na Podkarpatské Rusi, což zvláště vítám. Ke kvalitě práce nesporně přispělo, že ke společnému dílu se ochotně připojili i slovenští historikové.

Studie o jednotlivých stranách a hnutích se dále vnitřně člení (je třeba vyzvednout, že základní osnovu kapitol se přitom vcelku úspěšně podařilo udržet v celé práci) a všimají si jejich vzniku (případně znovuoobnovení či transformace), programových dokumentů, organizační struktury, satelitních („přidružených“) organizací (nápad zařadit subkapitoly věnované těmto organizacím považují za mimořádně podnětný a rád konstatuji, že přinesl řadu vskutku zásadních a objevných informací), stranického či stranou ovlivňovaného tisku, vnitrostranických poměrů (názorových a organizačních frakcí), zapojení do politického systému (zejména účasti ve volbách a parlamentní činnosti) a nakonec podávají celkové zhodnocení významu daného politického subjektu. Práce je vybavena rejstříkem politických stran a hnutí, jmenným rejstříkem, přehledem pramenů (archivních i vydaných tiskem) a seznamem odborné literatury. Soupis tištěných pramenů a literatury nalezne čtenář jak za jednotlivými kapitolami (zde je ovšem seřazen podle roků vydání, což nepovažuji za úplně šťastné) a jednak v sumární podobě v závěru publikace. Do souhrnů literatury jsou kromě knižních titulů užitečně zařazeny i vybrané závažné příspěvky otištěné v časopi-

sech. Archivní prameny jsou charakterizovány (způsobem nejednou poněkud nepřesným) pouze u jednotlivých kapitol.

Obsahová korektnost jednotlivých pasáží knihy bude ověřena jejím užíváním. Určité by bylo přínosné, kdyby uživatelé upozorňovali autory průběžně na případné nepřesnosti v textu publikace. Těm se při obrovské mase informací autorský kolektiv určitě nemohl zcela vyhnout, byť se bude jednat mnohdy jen o formulační zkratky. Například na s. 713 se uvádí, že v roce 1921 převedl Zdeněk Nejedlý své stoupence z Realistického klubu do řad Komunistické strany Československa. Skutečností je, že Nejedlý sám vstoupil do KSČ až v roce 1939 v sovětském exilu, v roce 1921 levým realistům přímo vstup do KSČ nedoporučil a pokusil se udržet širší názorovou platformu v podobě Socialistické společnosti (celkem přesně je epizoda popsána na s. 388). Recenzovaná příručka se stane nesporně užitečnou pomůckou pro historiky, sociology, politology a studenty těchto oborů. Neměla by chybět v žádné významnější knihovně spravující a doplňující knižní fondy společenskovědní literatury.

*Jiří Křestán*

NECOV, Neco Petkov: *Dějiny Vojvodova: Vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*. Uspořádali Marek Jakoubek, Zdeněk R. Nešpor a Tomáš Hirt. [Plzeň,] Občanské sdružení Vojvodovo – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2006, 144 s.

Narozdíl od řady kronik, které máme k dispozici z bývalých českých lokalit na ukrajinské Volyni z pera tamních českých rodáků, je kronika Vojvodova psána Bulharem, který ovšem v obci žil a zastával tam i vedoucí pozice, a tudíž znal tamní poměry z autopsie. Pohled na českou komunitu zvnějšíku tak přispívá k objektivnosti autorových sdělení, pokud pomíneme jeho komunistické přesvědčení. Kronika je retrospektivním pohledem na dějiny českého etnika ve Vojvodovu, které skončily reemigrací většiny jeho příslušníků v letech 1949–1950. Teprve poté autor přistoupil k sepsání svého díla. Jeho opis a překlad mají

k dispozici i reemigranti z Bulharska žijící na jižní Moravě a vycházela z něj i diplomová práce Petra Kovaříka obhájená na brněnské univerzitě v roce 1982.

Edice této unikátní kroniky je obohacena o dvě důležité studie. První je předmluva, jejímiž autory jsou Marek Jakoubek a Zdeněk R. Nešpor. Autoři, vycházející ze svých předchozích studií věnovaných problematice vojvodských Čechů, kladou důraz na náboženské důvody druhotné emigrace části banátských Čechů do Bulharska, i když neignorují jejich postupnou sekularizaci. Zdůrazňují, že vojvodští metodisté se považovali především za „věřící“ a teprve poté za Čechy.

Druhá studie je závěrečná stať z pera bulharského etnologa Vladimira Penčeva, který je jediným bulharským badatelem věnujícím se tomuto tématu. Text byl publikován již v roce 1996 v Sofii, jeho zařazení v této publikaci je však plně namístě. Také Penčev připomíná, že specifické evangelické vyznání působilo jako faktor etnikum diferencující a zachovávající. Dospěl k závěru, že česká diaspora se formovala jako etnokonfesionální společenství a právě náboženství bylo oním faktorem, který formoval a zachovával její identitu.

Kniha, vhodně doplněná několika vzpomínkami pamětníků a textovými a obrazovými přílohami, pojednává o zajímavém, pro českého čtenáře neznámém prostředí, a navíc obsahuje pozoruhodné postřehy. Proto je nutno její vydání jen uvítat.

Jaroslav Vaculík

SCHLEMMER, Thomas: *Aufbruch, Krise und Erneuerung: Die Christlich-Soziale Union 1945–1955*. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, sv. 41.) München, Oldenbourg Verlag 1998, 554 s.

Schlemmerova disertace o Křesťansko-sociální unii a jejím vývoji v letech 1945–1955 sleduje vnitřní proces vzniku, utváření, krize a definitivního zformování strany během prvního desetiletí její existence. Studie je rozčleněna do čtyř kapitol. V první, s názvem „Programový konflikt? Založení a vývoj CSU 1945/1946“, charakterizuje autor vedoucí

osobnosti, které stály u vzniku CSU, a snaží se analyzovat impulzy, které vedly k neshodám mezi různými křídly strany. Do popředí vystupuje otázka, zda tyto konflikty byly či nebyly strukturálně předprogramovány. Druhá kapitola „Boj o Bavorsko: Dualismus mezi stranou a frakcí 1946–48“ srovnává postoje politiků CSU k otázce uspořádání a budoucnosti Bavorska v rámci Spolkové republiky Německo. Toto téma odráželo problém teritoriální kontinuity Bavorska a zahrnovalo řadu státních a kulturních sporů, jejichž původ sahá až do počátku 19. století. Ty se nyní střetávaly při řešení koncepce znovuformování Německa. Na jedné straně stáli umírnění centralisté, kteří měli oporu v předsednictvu kolem lídra strany Josefa Müllera, na druhé straně radikální federalisté kolem předsedy frakce Aloise Hundhammera, kteří nakonec celkově převážili a vyjádřili se pro zvláštní postavení Bavorska i CSU v rámci Německa. Schlemmer v této kapitole přibližuje konflikty v otázce státního prezidenta i kolem vytvoření prvního Ehardova bavorského kabinetu a srovnává složení zemského předsednictva a parlamentní frakce s ohledem na odlišné názory v těchto dvou orgánech.

Ve třetí kapitole pod titulem „Konec Müllerovy éry 1948/1949“ pojednává autor o vzpouře krajského svazu Oberbayern proti předsednictvu strany v únoru 1948, rozebírá první volební neúspěchy, zhroucení stranického aparátu po méně reformě a jeho následky a nakonec líčí Müllerův pád na zemském sjezdu ve Straubingu v květnu 1949. V kapitole „Uklidnění a stagnace: CSU v Ehardově éře 1949–1955“ Schlemmer zkoumá katastrofální porážku CSU v prvních spolkových volbách, neřešené a pouze doutnající vnitrostranické spory po zvolení a nástupu Hanse Eharda do funkce stranického předsedy a postupné personální a strukturální změny ve složení CSU v první polovině 50. let. Takto se autor dostává až k přelomu let 1954/1955, který tvoří v historii CSU výrazný předěl (a logicky se jím završuje celá kniha): V prvé řadě byla CSU nucena odejít do opozice po vytvoření vlády čtyř stran v Bavorsku bez její účasti v prosinci 1954. Bezprostředně poté byl novým předsedou CSU zvolen Hanns Seidel, který se pus-

til ve velkém měřítku do neutralizace starého katolicko-konzervativního křídla strany, a tím i do dalekosáhlé výměny stranických elit. A nakonec byl jmenován Friedrich Zimmermann z mladé generace politiků hlavním vedoucím (později generálním tajemníkem) strany, což bylo signálem politickoorganizační obnovy CSU.

Jak Schlemmer píše v úvodu knihy, právě rok 1954 znamenal pro CSU počátek definitivního vzestupu jakožto „bavorské státní a hegemoniální strany“. V daném okamžiku však ještě nezískala naprostou převahu na bavorském politickém poli a v následujících letech musela zdolávat ještě další výzvy. Především nadále čelila politické konkurenci Strany Bavorska (*Bayernpartei*), jejíž vliv vymizel až po roce 1966. Velký úkol představovalo začlenění značného počtu uprchlíků a vyhnanců z území okupovaných či přivtělených Hitlerem k Německu mezi voliče, čehož CSU dosáhla také do poloviny 60. let. Od roku 1970 se jí dařilo získávat tradiční voličstvo SPD a FDP ve Frankách a v neposlední řadě se musela pokusit přiměřeně zohlednit i zájmy protestantské části obyvatelstva Bavorska (což pro ni zůstává určitým problémem i nadále). Těmto tematickým okruhům, které přesahují vytyčený časový rámec, ovšem už autor v knize pozornost nevěnoval.

Schlemmer zkoumá základní aspekty politických programů, dějiny stranické organizace a aparátu, výsledky voleb na komunální, zemské a spolkové úrovni, které nechápe jen jako indikátor úspěchu či neúspěchu CSU, ale také jako ukazatel odrážející vnitřní stav strany a její pozice ve stranickém systému. Přibližuje rovněž vedoucí personál CSU a sociální složení členské základny v zakladatelském období, což ho dovádí i k výkladu, jak se vnitrostranické pře zrcadlily v sociálním a politickém profilu jejich grémií. Ve středu jeho zájmu stojí vývoj CSU pod předsednictvím Josefa Müllera a Hanse Eharda a vnitrostranické konflikty, které byly pro dějiny CSU v prvních poválečných letech určující a zanechaly v ní trauma, jež svými důsledky sahalo daleko za rok 1954. Zkušenost mladé generace politiků, která se formovala během této rané fáze vývoje strany, vedla podle Schlemmera ke snaze nadobro se vyhnout podobným problémům a skoncovat

s osobními rivalitami a rozmíškami. To nakonec pomohlo k vykrytalizování dnes neobvykle dobře organizované a v Bavorsku hluboce zakořeněné CSU, která jako dominující politická síla stála u strukturální proměny Bavorska ze zemědělské na průmyslovou a technologicky vysoce vyspělou zemi.

Čtenář ovšem v knize nenajde srovnání s procesem utváření jiných politických stran ani nového politického systému v poválečné Spolkové republice. Autor nadto v úvodu říká, že mu nejde o celkové vylíčení dějin CSU mezi lety 1945 a 1955. Velmi okrajově bere v úvahu také vztah mezi CSU a CDU a obdobně i politiku křesťanských sociálů ve vládách v Mnichově a Bonnu, což je ovšem při rozsáhlosti tématu pochopitelné. Kniha obsahuje přílohy s přehledem vedoucích elit CSU v prvním poválečném desetiletí a analýzou stavu výzkumů a pramenů k dějinám a struktuře CSU. Samozřejmostí je přehledný seznam pramenů a literatury, nechybí ani rejstřík jmenný a místní.

Petra Dostálová

SKYBA, Peter: *Vom Hoffnungsträger zum Sicherheitsrisiko: Jugend in der DDR und Jugendpolitik der SED 1949–1961*. Köln/R., Böhlau Verlag 2000, 426 s.

Studie Petera Skyby, pracovníka Ústavu Hannah Arendtové pro výzkum totalitarismu při Technické univerzitě v Drážďanech, nabízí podrobné zpracování mládežnické politiky Jednotné socialistické strany Německa (SED) a monopolní mládežnické organizace Svobodná německá mládež (*Freie deutsche Jugend* – FDJ) v NDR, od menších úspěšných pokusů o prorežimní mobilizaci přes takřka zhroucení „práce s mládeží“ až po pokusy o překonání krize v letech před postavením Berlínské zdi. Autor vychází z nezveřejněných materiálů a dokumentů, především z archivů SED, FDJ a z písemnosti státního aparátu NDR, které byly zpřístupněny v roce 1990, ale i z dokumentů sovětských orgánů, zejména Sovětské kontrolní komise. S jejich využitím analyzuje programové cíle, problémy a rozhodovací procesy ve vedoucích grémiích a aparátu FDJ

v rámci „vedoucí úlohy“ SED. Fenoménu jiného, protirežimního chování mladých lidí, jako například zapojování do křesťanských mládežnických spolků a útěky z NDR na Západ, zkoumá jako důsledek a zároveň hybný činitel mládežnické politiky. V tomto směru poukazuje na snahy režimu SED mocensky ovlivňovat východoněmeckou společnost i na jejich hranice.

Skyba dochází k závěru, že FDJ neměla svým členům co nabídnout ani neměla vliv na širší vrstvy mládeže. Ještě pod vlivem šoku z „tání“ po odhalení „kultu osobnosti“ na podzim 1956, kdy mládež masově a veřejně odmítala stávající režim, se potvrdilo, že SED se svou mládežnickou politikou ztroskotala. V monopolní existenci FDJ už vládnoucí strana nespatovala šanci, nýbrž spíše překážku úspěšné realizace svých politických cílů mezi mládeží. Autora zajímaly hlavně důvody založení FDJ v roce 1946 a její krize o deset let později, která vedla k návrhům na rozpuštění organizace. Zamýšlí se nad tím, zda bylo cílem SED „pokrýt“ a kontrolovat prostřednictvím FDJ co největší část východoněmecké společnosti a zda měla FDJ propagovat politiku SED a mobilizovat své členy k uskutečňování cílů strany. Za nesporné považuje, že FDJ sloužila jako líheň „kádru“ pro SED, státní správu a hospodářství. Dále se autor ptá, jakou roli hrály „masové organizace“ při zajišťování zpětné vazby mezi zájmy a potřebami různých skupin východoněmecké společnosti a řídicím politickým centrem a nakolik se vzdálily od vlastních zájmů jejich členů. Na příkladu mládežnické politiky přitom formuluje zajímavou hypotézu, že loajalitu, normované chování, a především prorežimní angažovanost nebylo ani v diktatuře jedné strany možné dlouhodobě vytvářet jen pod tlakem, z donucení a represemi.

Autor se domnívá, že mládežnická politika v NDR až do vybudování Berlínské zdi scházela na úbytě, přestože se vedení SED pomocí FDJ podařilo do roku 1949 etablovat svůj mocenský monopol. Díky intenzivní reklamě se sice například počet členů FDJ v letech 1949–1950 zvýšil na jeden a půl milionu, nicméně se nepodařilo mládež formálním členstvím připoutat a vytvořit z FDJ loajální organiza-

ci. Mládež se opakovaně stavěla proti režimu a utíkala před vlivem SED do Spolkové republiky, jelikož panující ideologii chyběla přesvědčivost. Navíc u mládeže naráželo na odpor agresivní rekrutování FDJ do řad formující se východoněmecké armády, čímž byla od roku 1952 pověřena z vůle vládnoucí strany. Není divu, že pak působila málo přitažlivě, například ve srovnání s církevními spolky, jako byla Mladá obec (*Die Junge Gemeinde*); SED se jí proto v roce 1953 pokusila zlikvidovat.

Bez členství v FDJ nebylo možné dosáhnout vyššího vzdělání ani nastoupit úspěšnou kariéru, jinak ale tato organizace neměla mladým co nabídnout. Zkoušela je proto zaujmout organizováním volného času, ovšem teprve v letech 1960–1961 zareagovala na již etablovanou, západně orientovanou kulturu volného času mládeže. (Je charakteristické, že od roku 1948 získávala své členy v zaměstnání nebo ve škole, ale v místech, kde lidé bydleli a trávili svůj volný čas, se organizačně téměř neuchytila.) Další problém byl v tom, že nedokázala svou cílovou skupinu, tedy mladé lidi ve věku 14–25 let, diferencovaně oslovit. Starší členové po ukončení vzdělání neměli důvod setrvávat v FDJ nebo se jakkoli v ní angažovat.

Skybova práce podává dobrou analýzu dané problematiky a poskytuje bohatou sumu mnohdy detailních informací, autorovi by se však dalo vytknout, že hlavní výkladová linie se v nich občas ztrácí a rozměšňuje. Kniha obsahuje poznámkový aparát, seznam zkratk a grafická znázornění statistických údajů.

Katarína Kočišová

„Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...“  
*Pocta Jozefu Jablonickému*. Bratislava, Veda 2005, 400 s.

Přípravy jubilejního sborníku svému zakladateli se ujal Ústav politických věd SAV, což v bouřlivě klokotající realitě střední a východní Evropy a tůňkách vědeckých obcí není zase tak samozřejmé. Osobnost Jozefa Jablonického (ročník 1933) není určitě nutno českému čtenáři složitě přibližovat. Jeho jméno rezonovalo v českých zemích dokonce i po nuceném

odchodu do ústraní v 70. a 80. letech minulého století, kdy jeho práce byly kradmo půjčovány z oddělení knih zapovězených. Zejména monografie *Z ilegality do povstania* (1969) se stávala tajnou duchovní potravou dítek „normalizační“ historiografie. Zprávy o Jablonického vědecké činnosti v době umlčení přicházely v té době prostřednictvím českého disentu, s nímž udržoval čilé kontakty (historik Václav Kural byl například v roce 1978 v Bratislavě zatčen při převozu jedné Jablonického studie), i z exilu, kde mu někteří vydavatelé (jmenovitě je nutno zmínit Martina Kvetka) poskytli publikační platformu. Dodejme, že slovenská pouťorová emigrace nepřijala ve svém celku toto velkorysé gesto vždy s pochopením. Recepce díla Jozefa Jablonického, zmnožovaného po pět dlouhých desetiletí, reprezentuje ostatně zajímavé výzkumné téma. Podnětným způsobem je naznačil v úvodu ke sborníku Norbert Kmeť a objevuje se i v některých příspěvcích recenzovaného sborníku.

Životní badatelskou oblastí historika Jozefa Jablonického se stalo Slovenské národní povstání. Stalo se možná dokonce něčím více – mocným magnetem, vášní, intelektuální posedlostí, již rozumí každý, pro něhož není záliba v dějinách jen prostředkem k vylepšování osobního rozpočtu. Válečné roky byly pro Jablonického jakýmsi druhým světem, do něhož se nořil a jímž žil. Dramata zdánlivě dávno zašlá ukazují ovšem své bezprostřední spojitosti se světem, do něž se každý den probouzíme. A Jablonický se ukázal být jejich zdatným vypravěčem a analytikem. Logickým tematickým „prodloužením“ zájmu o dějiny povstání představuje potom Jablonického zájem o perzekuci odbojářů po roce 1948, jež ovšem mohl uspokojovat až po roce 1989, kdy se směl opět věnovat historii profesionálně. Dodejme, že mnohé podnětné studie Jablonický napsal rovněž o obecnějších problémech historiografie.

Chvályhodným záměrem inspirátorů sborníku bylo vytvořit svazek vpravdě mezinárodní, neboť Jablonického dílo zajisté přesahuje hranice Slovenska. Podařilo se to nejen díky tomu, že uctít jubilanta přispěchali historikové a politologové ze zahraničí, ale také proto,

že volena byla témata většinou nadnárodní, že jejich autoři usilovali o komparativní vhledy do vybrané problematiky. Sborník je uveden studií Jana Rychlíka, jež mapuje reflexi makedonské otázky v české a slovenské politice po roce 1918, zaměřuje se především na oblast diplomacie a problematiku sleduje na širším pozadí československo-jugoslávských a československo-bulharských vztahů. Další příspěvky se vracejí ke konci první světové války a vzniku Republiky československé. Yeshayahu Andrej Jelínek sleduje úděl Židů na Slovensku v letech 1918–1920 a nevyhýbá se ani projevům antisemitismu ze strany slovenských nacionalistů. K židovské problematice směřuje také obsahově závažná studie Zuzany Poláčkové, jež rozebírá významnou úlohu mezinárodních nestátních institucí a židovských organizací při koncipování dodatků na ochranu menšin v mírových smlouvách po první světové válce. Marián Hronský obrací pozornost k působení italské vojenské mise na Slovensku v období od prosince 1918 do května 1919, přičemž její činnost vhodně zazazuje do širšího rámce československo-italských vztahů.

Příspěvek Hanse Rennera posouvá čtenáře sborníku o dvě desetiletí dále, do doby mnichovské krize. Analyzuje tehdejší dění z perspektivy Holandska, jehož oficiální představitel (i značná část veřejnosti) v čele s premiérem Hendrikem Colijnem podlehl iluzi appeasementu (na obranu Československa se stavěli naopak socialisté a komunisté). Andrej Kopčok se zaměřil na téma antifašistické rezistence Slováků ve Vojvodině v letech 1935–1945, přičemž pečlivě mapuje přínos Jozefa Jablonického pro poznání dějin vojvodinských Slováků a osobností jejich odboje (především Jána Bulíka). Zlatica Zudová-Lešková prokázala své vynikající znalosti o působení československých vojenských zpravodajců na Slovensku za druhé světové války. Soustředí se především na osud Miroslava Bedřicha Švandy a na ověřených faktech hodnotí významnou roli abwehru při likvidaci vojenských zpravodajských skupin.

Zbývající příspěvky anotovaného sborníku se věnují poválečným dějinám. Metodologicky podnětně přispěl Heikki Larmola, který po

soudil německo-ruská dilemata mezinárodní politiky z pohledu dvou malých evropských zemí – Finska a Československa. Realitu poválečného světa konfrontuje s politologickými strukturalistickými koncepcemi. Pro českého čtenáře bude určitě zajímavé Larmolovo hodnocení koncepcí Tomáše Garrigua Masaryka, k nimž se v úvodním historickém exkurzu vrací. Vojtech Čelko seznamuje s nově zpřístupněnou korespondencí mezi Jozefem Lettrichem, někdejšíím předsedou Slovenské národní rady a Demokratické strany, a jeho tajemníkem Miro Haviarem z let 1948–1949, tedy z doby, kdy posledně jmenovaný pobýval v utečeneckých táborech v Německu. Zajímavé téma slovenského surrealismu si zvolil Ján Mlynárik a přehledně shrnul diskusi o něm, jež se na Slovensku odvíjela v letech 1964–1965. Autor v ní po právu spatřuje lakmusový papírek stalinismu, bdícího nad slovenským myšlením té doby. Příspěvek Juraje Marušiaka se vrací do roku 1956 a přínosným způsobem zaznamenává ohlasy maďarské revoluce na Slovensku, a to jak v širší veřejnosti, tak v mocenských špičkách. K maďarské či maďarsko-československé tematice se obrací také následující studie Ference Borose. Ten analyzuje vztah kádárovského Maďarska, uplatňujícího od roku 1963 reformní a emancipační snahy, k československému obrodnému pokusu z roku 1968. Autor realisticky hodnotí roli Jánose Kádára v roce 1968 a jeho vliv na československo-sovětské vztahy a koriguje tak některé postuláty, jež se objevily v historiografii po roce 1990.

Způsobem vpravdě rytířským přispěl do sborníku Vilém Prečan. Díky němu se mohl mezi autory objevit muž Jablonickému velice blízký, předčasně zesnulý filozof Milan Šimečka (1930–1990). Prečan vypravil vzornou edici pěti dopisů Milana Šimečky z let 1979–1985 a tří sice drobných, leč nesporně atraktivních textů (nekrolog Ladislava Kaliny z roku 1981, komentář ke čtvrtému dílu *Paměti Václava Černého* z roku 1983, samizdatová studie „Chvála menného registra“, napsaná k Jablonického padesátinám). Milan Šimečka a další slovenští disidenti (zejména Miroslav Kusý, v menší míře i představitelé katolického disentu Ján Čarnogurský a František Mi-

kloško) figurují ve studii Raisy Kopsové, která se zamýšlí nad recepcí díla Jozefa Jablonického ve slovenském disentu. Autorka registruje i kontakty Jablonického s pražskými historiky.

Svorníkem dalších dvou studií je vývoj v Polsku v 80. letech minulého století. János Tischler zaznamenává postoj Maďarska k polské krizi v letech 1980–1981 a Andrzej Paczkowski stopuje vývoj polské opozice v letech 1986–1989, který vyústil v pád komunistického systému v této zemi. Úvahou svým rozsahem drobnou, ale podnětnou, přispěl do sborníku Jan Křen, který nastínil otázku ekonomické efektivity a technického zdokonalování v Československu a Německé demokratické republice ve srovnání s Rakouskem a Spolkovou republikou Německo. Antonín Benčík se vrací k jednomu ze svých oblíbených témat – k osobnosti Alexandra Dubčeka. Velice čtivým a přitom vnitřně zaujatým způsobem se věnuje událostem předcházejícím Dubčekově tragickému úmrtí v roce 1992. Dva následující příspěvky cílí k uchopení slovensko-českých vztahů. Miroslav Pekník se vrací ve své úvaze až na konec 18. století a sleduje především diferencovanou recepci jednotného československého národa ve slovenském prostředí. Při analýze slovensko-českých vztahů po roce 1993 používá výsledků sociologických výzkumů. Norbert Kmeť se podnětným způsobem zamýšlí nad některými příčinami rozdělení Československa, přičemž čerpá z názorů českých a slovenských autorů a komentátorů dění. Sborník uzavírá Vladimír Bakoš úvahou o problému vyrovnávání s komunistickou minulostí. Zkoumá v ní dva modely přístupu k minulosti, které označuje jako konzervativně-traditionalistický a obranně-budovatelský (afirmativní).

Sborník věnovaný mimořádné osobnosti historika a politologa Jozefa Jablonického není jen čestným počinem, jímž mu byli povinováni přátelé a kolegové. Podařilo se v něm soustředit cenné příspěvky, které by se měly setkat s ohlasem historiků, politologů, sociologů a filozofů. Sborník je vybaven výběrovou (chtělo by se napsat: bohužel jen výběrovou) bibliografií Jozefa Jablonického a anglickými resumé příspěvků.

Jiří Křestán

## Summaries

### *Articles*

#### **Organized Spontaneous “Transfers”?**

**The Role of the Central State Organs in “Evacuating” the German Population, May to September 1945**

**Part 2: The Army Presents a *Fait Accompli*; the Government Legitimizes It for Foreign Consumption**

Tomáš Staněk and Adrian von Arburg

This long article is based on a large number of records that were till now either underused by scholars or completely unknown to them. Its aim is to outline the current state of what we know about the role of the top-level Czechoslovak authorities in the first phase of the mass deportations of Germans from the Bohemian Lands. The core of the problem, argue the authors, turns out to be how to determine the extent played in initiating and carrying out the expulsions in 1945 by, on the one hand, local “spontaneous,” uncoordinated activity, not directly run by the central authorities, and, on the other, the instructions and orders of the central state organs. Which influences were ultimately decisive in each of the particular cases and in the overall process? Each particular act or event, as it appears in the records cannot, however, be clearly classified according to the criterion of “central” versus “decentralized” or “local.” Among the actors in positions of influence one can distinguish different degrees and forms of responsibility, which were, among other things, manifested in the binding instructions, verbal incitements, more or less conscious acts rationalized by a whole range of arguments presented at the time, the formulating, pushing through, or at least acceptance or tolerance of the various standpoints and that were measures implemented.

Chronologically and concisely, the article attempts to present a basic overview of the important results of debates at the top level and the decisions resulting from them, which then in the form of set regulations also affected various sides of the preparations for, and carrying out, of the “evacuation” of the German population from Czechoslovakia by the autumn of 1945. The authors also pose questions relevant from the point of view of a more detailed, deeper clarification of the subject.

Is it possible to trace a certain development of opinion in individuals and bodies which were one way or another involved in the matter? What interactions came about amongst the participants and of what importance were they to the adopted solution to the “German Question”? The article seeks to present a well-rounded picture of the whole complex of phenomena connected with the “spontaneous (*divoký*) expulsion” including its organizational and technical aspects, the local conditions, and its special features. Various acts of discrimination and limitation against those labelled “politically unreliable” (*státně nespolehlivý*), acts of vengeance and post-war “excesses,” and the conditions in the camps and prisons are not the focus of the article, since the authors consider them in other works.

In the second part of the article, the last of which will appear in the next issue of *Soudobé dějiny*, the authors focus on the role of the Czechoslovak army in carrying out the expulsions and also on the foreign-policy aspects of what was officially described as an “evacuation.” During the first stage of the expulsion of people considered German, it was the army that became the most important actor. From as early as mid-May 1945, the army command issued a number of clear orders to carry out the “evacuation” of Germans, including people who had been settled in the country for years. The army was deployed to carry out this task with the full awareness of the Czechoslovak President and Government, and army commanders also referred to their having been entrusted with the task by the supreme organs of the State. Despite the considerable initiative and participation of other organs and units (including those of some ministries, local and regional authorities, state security organs, and various armed “revolutionary” groups), it would have hardly been possible to send the 700,000 to 820,000 people (the authors’ estimate) out of the country in the course of roughly four months had it not been for the leading role of the army, as well its manpower and equipment.

The Czechoslovak Government took up a consciously dual position towards its allies abroad. On the one hand, the transfer was, from the point of view of domestic policy, tacitly accepted but actively supported, in the knowledge that the attitude of the Soviets was accommodating and benevolent; on the other, it was then presented to the Western Allies as a *fait accompli*, despite the simultaneous attempt to play down its importance and impact, hushing up any complications connected with it.

### **From an Ideological Template to a Plurality of Historical Interpretations: Late-twentieth-century Soviet and Russian Reflections on Post-war Czechoslovak History**

Daniela Kolenovská

The author provides an overview of the relevant institutions, authors, and publications, which are concerned with Czechoslovak history after the Second World War. She discusses the sources they use, identifies key research topics, and points



to changes in the approach of Soviet and Russian historians regarding this area of research during the last thirty years. The milestones on this road from ideologically pre-fabricated conceptions to a diversity of interpretation were, argues the author, Gorbachev's *perestroika* in the mid-1980s and, in particular, the break-up of the Soviet bloc in the early 1990s. The focus of Soviet and Russian historians of post-war Czechoslovakia shifted from economic history to political and cultural history. An important role in this change was played by the declassification and use of great numbers of previously unknown documents in Soviet archives.

The author considers this change over three periods. For the years from the liberation of Czechoslovakia in May 1945 to Stalin's death in March 1953, Soviet and Russian historians (women historians, incidentally, held the main positions in this field) paid the most attention to the Czechoslovak road to socialism, the role of internal and external factors in the process, the personality of Edvard Beneš, the Communist takeover of February 1948, and repression that followed the takeover. All current Russian researchers, claims the author, agree that Soviet policy towards central and south-east Europe after the war was governed by the strategy of creating a zone of Soviet-friendly states along the western frontier of the USSR, which would make an attack on the Soviet Union or its isolation impossible. The February 1948 takeover in Czechoslovakia, the key event of this period, is interpreted, in accord with this orientation, as a rightful victory, a political crisis, or a coup. In their view of the subsequent repression the historians apply the theory of totalitarianism in a conceptually striking way.

The topic of Czechoslovak history from 1953 to 1969 was, remarks the author, long considered a taboo in Soviet historiography. Historians based themselves primarily on the official document *The Lessons from the Crisis in the Party and Society after the XIVth CPCz Congress*. Particularly after the break-up of the Soviet bloc, Soviet historians' interest was concentrated on the "Prague Spring" and the Soviet-led military intervention by states of the Warsaw Treaty Organization in late August 1968. Apart from the surviving ideological opinion about the rightness of the intervention, two main approaches to assessing the events have formed: the first emphasizes the forfeited opportunity of a renaissance of Socialism while it still had the potential to develop; the second approach argues that the search for a democratic alternative to Socialism was a blind alley. Proponents of each approach agree, however, that intervention meant the end of traditional Czech Russophilia and the popularity of Socialism in the country, and it plunged Czech society into long-term passivity.

The general tone of praise in Soviet scholarly works about the "Normalization" course taken by the Czechoslovak Communist Party after Gorbachev came to power was superseded, according to the author, by criticism of the automatic acceptance of "Soviet experience." An important place in the view of this period eventually came to be held by the memoirs of Soviet politicians, including Gorbachev. In reaction to the break-up of the Soviet bloc, Soviet and Russian historians mostly tended to see the reasons for the changes as residing in the economic backwardness of the bloc. In Russia there are now also essays on the break-up of Czechoslo-

vakia and the post-November-1989 economic and social transformation, including analyses of social microstructures. The range of Soviet experts' attitudes to Czechoslovak and Czech developments after November 1989 reveals their attitudes to Václav Havel: some consider him a hypocritical counter-revolutionary; others put him in the ranks of Andrei Sakharov and Alexander Solzhenitsyn; others have written about him as a humanist thinker "on the throne," who has great moral authority.

The originally established stereotypes of Soviet historiography about post-war Czechoslovakia – a kindred, traditionally Russophile, Slav state, a culturally and industrially developed society with (bourgeois) democratic traditions, and a country comprising two small nations, which had been restored after the Second World War thanks to liberation by the Soviet army – has, says the author, changed in recent years under the influence of a new stereotype of Czechoslovak society stricken with the "Munich syndrome" and the "syndrome of 1968." This has led to unwillingness to take risks but a willingness to subordinate its interests to currently stronger powers. This, say the historians, is ultimately a manifestation of the pragmatism peculiar to small nations, whose chief aim is survival.

The author finishes her article by stating that the number of institutions and researchers in Russia who are focused on contemporary Czechoslovak history has become considerably smaller since the 1980s and that the results of recent research have been published in small print-runs. The price for making this material more available to the general Russian public has been a tendency to comparative regional interpretation, which sometimes suffers from over-generalization. She stresses that one should not, however, overlook the fact that this research into the region of "central and southeast Europe" as whole has inspired Russian historians to consider new topics: the formation of Communist élites in the countries of the Socialist bloc and national questions. In the late twentieth century, Russian historiography as a whole thus made considerable progress in the interpretation of post-war Czechoslovak history.

## History Experienced and Written

Milan Hauner

The author discusses Edvard Beneš and Winston Churchill – two statesmen who were both also notable writers of memoirs – from the perspective of how they incorporated the history of the Second World War (of which they had personal experience) into their historical autobiographies. Whereas the Czechoslovak president in writing his *Paměti* relied for the most part only on the help of his archivist and confidant, the historian Jan Opočenský, the British Prime Minister (also thanks to his incomparably greater financial situation) used the services of a whole "syndicate" of assistants led by the historian William Deakin. Both memoirs are interesting, however, not only for what they say, but also for what they do not say. In this respect, the author focuses on the massacre of the Polish officers as a moral di-

lemma of British policy. After the discovery of the mass graves in 1943, both Beneš and Churchill accepted the Soviet version of the event, not because of the persuasiveness of the arguments provided by Moscow but out of political pragmatism, the logic of which few in the British political élite were able privately to deny. In the relevant passage of his multi-volume *The Second World War* Churchill for years avoided taking an explicit position on the Katyn massacre. In an unpublished part of his memoirs, Beneš makes only brief mention of it, calling it a German provocation.

## Horizons

### **In the Shadow of the Nazi Period: Contemporary History as a Paradigm of (Federal) Republic Historiography**

Martin H. Geyer

The article is a translation of “Im Schatten der NS-Zeit: Zeitgeschichte als Paradigma einer (bundes-)republikanischen Geschichtswissenschaft,” which was published in Alexander Nützenadel and Wolfgang Schieder (eds), *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2004, pp. 25–53. The translation of it opens a *Soudobé dějiny* series of discussions on the study of contemporary history, its current state, and the changes that the field has undergone in several countries. The author charts out the establishment and development of the field of contemporary history (*Zeitgeschichte*) in the Federal Republic of Germany as a process that was not only historiographical, but also, indeed mainly, political-historical and cultural-historical. His basic thesis is that the special nature of German contemporary history results from its having developed in the shadow of coming to terms with the legacy of the Nazi period and that with its “lessons from the past” it profoundly influenced the culture of the Federal Republic. Moreover, in this changing milieu a new, republican historiography was established as a whole, which further prepared the change of historical consciousness, the assessments, and the periodization of German history.

Geyer mentions Rothfels’s post-war definition of contemporary history as a history of the generation of contemporaries (*Generation der Mitlebenden*), which became the initial framework of work done in this field. He argues that is attractive because it both the delimitation of generations and topics, private history and “big history.” It is on the basis of this linking that one can discern three generations researching contemporary West German history: the first is concerned with the Weimar Republic and Nazism, the second with the Federal Republic, and the third, after 1990, with the history of the German Democratic Republic. Three generations of historians dealing with German dictatorships and three similar German state-

hoods thus correspond to the three political generations after 1945 with different historical experiences.

The paradigm of German contemporary history emerged in the 1950s in an atmosphere of the lasting shock from total defeat and also the attempt to repress the memory of it. The history of Nazism, it was argued, should be considered an anomaly of general German history. The general attempt was to avoid collective guilt. The new (west) German state also tried to put down roots in a new western, transatlantic identity. At the centre of attention, and not just that of the professional historians, were the burning questions about the transformation of memories in history, in which two views clashed: one, that the researcher can better understand the period if he or she has actually experienced it; the other, that personal distance enables a superior understanding. At the same time institutional prerequisites for the critical treatment of the Nazi past were established, which had previously been on the sidelines, in particular in the form of the establishment of the Institut für Zeitgeschichte, Munich. The point of reference in research here is not the defeat of 1945 but the year 1933, in other words, the rise of Nazism, its roots in the Weimar Republic, and the causes of the fall of democracy, the operation of the “Third Reich.” In the early 1960s, contemporary history in Germany experienced phenomenal success, which the author attributes not only to the quickly growing number of publications, but also to historians’ having worked with the courts at the trials of Nazi criminals and the use of their knowledge in critical journalism and public discourse. The language of historical description and interpretation also changed, and into them were projected new concepts at the expense of old clichés. In this connection the author recalls the controversy over the arguments of Fritz Fischer, which was about the causes of the First World War and the German role in it, in which German power politics were fundamentally cast into doubt, social prerequisites of political behaviour came to the fore, and systematic questions about the long-term continuities of German history began to be asked.

In West German historiography in the 1960s, writes the author, a new Republican historical realism was established. Among other things, it was marked by an emphasis on an objective, scholarly, unbiased interpretation of events. The focus of research was shifted to social history. “System” and “structure” became the key terms of this history, which called forth a sometimes critical reaction demanding a return of personalities (and with them specific responsibility) to history. The result was nevertheless to go beyond political history in favour of an interdisciplinary approach. This includes the recently revived interest in memory, but this time it consists in the recollections of the victims of dictatorship as the bearers of repressed historical memory. In this connection, disputes arose as to whether the destruction of the Jews of Europe should be considered the central point of German history. At the end of the article, the author points to a conceptualization of German history in the context of the theory of modernization, which, on the one hand, helps to explain the German “special road” (*Sonderweg*) from a lack of modernity, and, on the other, aids in the self-confirmation of the Federal Republic as a forward-looking modern state.

## Reviews

### In the Maze of Mistakes, Errors, Tragedies – and Hope

Jiří Křesťan

Císař, Čestmír. *Paměti: Nejen o zákulisí Pražského jara*. Prague: SinCon, 2005, 1,285 pp.

Using numerous examples, the author in the first part of this long review provides an outline of the typology of memoir literature about Czechoslovakia in 1968. He states that we are still lacking proper memoirs from the ranks of the victors of those times, that is to say, from members of the political élite in the period of “Normalization,” most of whom have instead remained silent about these events. By contrast, the defeated, the “Sixty-eighters,” have presented their experiences in numerous essays, both in this country and abroad. A third line comprises memoirs of political prisoners, longstanding democrats, and others who did not identify with Communism in any shape or form, and whose view typically involves detachment and scepticism about the reform-possibilities of the “Prague Spring.”

The second part of the review is devoted to the memoirs of Čestmír Císař, a Communist politician who was Minister of Education in the 1960s, and who, after twenty years of imposed silence, tried to make a comeback by seeking election to the office of Czechoslovak President in 1990. The reviewer finds in the memoirs the idea of a distinctly Czechoslovak road to Socialism to be the philosophical and political keystone of Císař’s life. He considers the most interesting part of the memoirs to be the one that deals with the “Prague Spring,” the high point of Císař’s career. In many ways the memoirs remain typical of those of a Communist intellectual. Yet, according to the reviewer, they are still considerably more than merely an historical source.

### Talking about Bedřich Fučík

Zuzana Jürgensová

Sak, Robert. *“Život na vidrohlci”: Příběh Bedřicha Fučíka*. Prague and Litomyšl: Paseka, 2004, 424 pp.

Sak’s work, which borrows its title from an essay about the same man by Václav Havel, is the first biography in book form about Bedřich Fučík (1900–1984), a Roman Catholic intellectual, and a leading literary historian and critic. In the 1930s, Fučík was the successful director of the Melantrich publishing house. In the 1950s, he spent many years in prison. During the 1970s and 1980s he was driven into the underground culture of *samizdat*. The reviewer praises the biographer’s insight into the history of publishing in interwar Czechoslovakia and his description of Fučík’s

trial and imprisonment. On the whole, however, he reproaches Sak for a simplistic orientation to literary history, a failure to provide a more profound judgement of his own, and a frequently insensitive paraphrasing of Fučík's writing.

### **About the Uprising at the End of the War**

Robert Kvaček

Kokoška, Stanislav. *Praha v květnu 1945: Historie jednoho povstání*, Prague: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, 277 pp.

According to the reviewer, Kokoška excels with his comprehensive knowledge of the diverse range of sources on the Prague Uprising at the end of the war and with his endeavour to provide a fair analysis of events, factors, and motives. His book is the first monograph to deal with the topic, and fully meets the requirements of critical writing today.

### **The Settling of Czechoslovak-German of Accounts**

Martina Miklová

Kučera, Jaroslav. *“Žralok nebude nikdy tak silný”: Československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*. Prague: Argo, 2005, 200 pp.

In his book, Kučera provides an interpretation of Czechoslovak foreign policy in the period between the liberation in May 1945 and the Communist takeover of February 1948, concentrating on Czechoslovak-German relations in the period and describing the development of the “German Question” in Czechoslovak politics after 1948. The work, according to the reviewer, is important because it fills in a gap in the historical treatment of the history of Czechoslovak diplomacy and presents a detailed analysis of post-war reparations.

### **The Third Reich, Alluring and Deceiving**

Pavel Mücke

Reichel, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: Fascinující a násilná tvář fašismu*. Trans. from the German by Josef Boček. Prague: Argo, 2004, 388 pp.

The reviewer first points to the rarity of historical research into the phenomenon of everyday life and culture in Germany under the Nazi régime. Reichel's work in this

respect is among the best, and, according to the reviewer, should inspire similar research into Czechoslovak everyday life and culture under the Communist régime. In this translation his *Der schöne Schein des Dritten Reiches. Faszination und Gewalt des Faschismus* (Munich, 1991), Reichel, however, does not deal merely with traditionally conceived relationship between culture and politics under the Nazis, but focuses instead on the omnipresent aestheticization of the régime as an instrument to bolster the sense of community, and he examines topics such as urban studies, leisure, and the consumption of goods in the Third Reich. His interpretation is based on the idea of the crisis of modernity, something widely discussed in Germany today.

### **Austrian Identity Changing with Myth**

Vlastimil Hála

Stachel, Peter. *Mythos Heldenplatz*. Vienna: Pichler Verlag, 2002, 119 pp.

The book under review considers the symbolic meaning of the Heldenplatz, Vienna, in its various contexts, particularly in the complicated formation of Austrian identity. He traces not only historical events and collective symbolic acts connected with this square, but also its depiction in art and the historical development of its architecture. The reviewer also praises Stachel's "Austrian self-irony" and problematization of the Habsburg myth.

### *Of Periodicals and Archives*

#### **Contemporary History in Hungarian Journals**

Eva Irmanová

The author provides a brief report on institutions in Hungary that are currently conducting research on contemporary history, describes Hungarian periodicals devoted to this subject, and names specific topics and contributions of interest to the Czech reader, dividing them into three groups. Among the journals that existed before the régime changed in Hungary in 1990 and continue to come out in more or less unchanged form today, Irmanová considers *Századok* (Centuries), *Hadtörténelmi Közlemények* (Military History Review), and the monthly *História, Történelmi Szemle* (History Review), and *Valóság* (Reality). An exceptional position among the "successor" journals is occupied by the culture and politics monthly *Beszélő* (Commentator). Started up in 1981 as a *samizdat* tribune for the views of critical intellectuals, it evolved into the centre of the political opposition, and has since 1990

been an influential forum for liberal views. In addition to proving a thorough description of this particular periodical, Irmanová presents *Múltunk* (Our Past), another of the “successor” journals. The most numerous are the journals concerned with contemporary history, which were started up in Hungary after 1989, and belong in the third group. Here she places *Rubicon*, *Eszmélet* (Consciousness), *Évkönyv* (Yearbook), *Külügyi Szemle* (Foreign Policy Review), *Klió*, *Debreceni Szemle* (Debrecen Review), *Egyenlítő* (Equality), *Korall*, *Politikatudományi Szemle* (Science, Scholarship, and Politics Review), *Info-Társadalaom-Tudományi* (Information, Society, Science and Scholarship), *Kisebbségi Kutatás* (Minorities Research), *Regio*, and *Pro Minoritate*. The author states that the great diversity of these periodicals, both in terms of general outlook and political orientation, accentuated by the topics and kinds of writing they contain, as well as their great number, testifies to the highly developed treatment of contemporary history in Hungary.

## Documents

### The Last Words of the Accused in the “Milada Horáková et al” Trial

Karel Kaplan and Marek Janáč

In this section of the journal the last words of all the accused in the trial of Milada Horáková “et al.” are being published for the first time in full, based on a recently discovered audio recording of what was said during the last session of the trial on 8 June 1950. The introduction to the documents clarifies how this show trial, the first in Czechoslovakia, was prepared. It discusses the role of Soviet advisers and describes the development of the construction of the conspiracy, which was originally aimed against representatives of the pre-February-1948 National Social Party, but gradually went after the whole spectrum of the former democratic opposition to Communism. The introduction also describes the circle of people singled out for persecution. It describes the practices and methods of interrogation used back then, discusses psychological aspects of the interrogated, the attempt to break them psychologically at any price and to force them to sign confessions. It points out characteristic elements in the statements of the accused in the police reports and their statements before the judge – the accused do not deny their political activity before the 1948 Communist takeover, insisting on its legality; they thank their interrogators for having made clear to them the “criminal nature” of their actions; and they warn their fellow citizens to forego similar political activity. The introduction also compares the audio recording of the accused with the extant stenographic and film records, both of which are incomplete, and show the manipulation of the wording of these speeches in the contemporaneous propaganda publication about the trial of the “leaders of the conspiracy of sabotage against the Republic.” It ends with a summary of the court’s verdicts: four death sentences, for Milada Horáková, Jan



Buchal, Oldřich Pecl, and Závaš Kalandra, four sentences of life imprisonment, for Josef Nestával, Jiří Hejda, František Přeučil, and Antonie Kleinerová, and five prison terms of between fifteen and twenty eight years, for Vojtěch Dundr, Františka Zemínová, Jiří Křížek, Zdeněk Peška, and Bedřich Hostička.

## *Discussion*

### **Concerning the Archives of the StB and History Ethics**

This contribution comprises responses by Bořivoj Čelovský and by Radek Schovánek, to the article by Jan Křen “Archivy StB jako pramen poznání minulosti” (Secret Police Records as a Source of Knowing the Past), which was published in the last number of *Soudobé dějiny*, and Křen’s long statement. Among the document supplements to the contribution is a long letter from Křen and his fellow historian Václav Kural, which they sent in May 1985 to the Czechoslovak Academy of Sciences, in which, after a year as visiting professors at the University of Bremen, they comment on the state of Czech studies in West Germany and make an appeal to expand relations with historians in the Federal Republic of Germany.

### **The Reviewer as a Captive of His Own Errors**

Jaroslav Bouček

The author takes issues with Jakub Rákosník’s review of his book about the historian Jan Slavík, which was published in the last number of *Soudobé dějiny*, and points to what, he argues, are the reviewer’s erroneous conclusions.

## *Chronicle*

### **Globalization and the Digital Revolution, the Fourth Phase in the Development of Oral History:**

#### **Looking Back at the 14th International Oral History Conference, Sydney**

Miroslav Vaněk

The author reports on the conference “Dancing with Memory: Oral History and its Audiences,” organized by the International Oral History Association (IOHA) in Sydney, Australia, 12–16 July 2006. In discussing the papers given there the author familiarizes us with the development of the field of oral history and its connection

with the establishment of the IOHA and the organization of international conferences. He then reports on some of the papers and topics discussed in Sydney, such as the relationship between oral history and other kinds of sources, the tension between individual and collective memory, the comparison of oral-history research and its results, and the globalization and digitalization of the field. In conclusion he raises the question of the possible founding of a Czech (or even Czech-Slovak) Oral History Association with links to the IOHA, which could in certain circumstances contribute to the development of the field in the Czech Republic, as would the holding of an international oral history conference in Prague in 2010, which was also discussed in Sydney.

### **Oral History and (Post-) Socialist Societies**

Jana Nosková

An international conference of this name took place in Freiburg on 3–5 November 2005. It was organized by the History Seminar of the Department of East and South-east Europe at the Ludwig-Maximilians-Universität, Munich, together with the History Seminar of the Department of Recent and East European History, Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg. The author reports on the remarkable papers given at the conference, which she considers to have been a highly successful contribution to our knowledge of the present and past of societies east of the former “Iron Curtain,” using the methods of oral history.

## Contributors

Adrian von Arburg (1974) read history at Berne, Vienna, and Prague. He is currently one of the chief researchers on the international publishing project “Migration and Transformation: Documents on the Implementation and Impact of the Expulsion, Forced Resettlement, and Internal Settlement Policy in the Bohemian Lands, 1945–50”. In addition, he is conducting research into migration and population policy in east-central Europe in the twentieth century as well as modern nationalism and national identities.

Martin H. Geyer is a Professor of Modern History at the Ludwig-Maximilians-Universität, Munich. His research is on topics in the history of the German Federal Republic and the Weimar Republic and the globalization of standards (time, space, and currency) in the nineteenth century. His publications include *Verkehrte Welt: Revolution, Inflation und Moderne. München 1914–1924* (Göttingen, 1998).

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher in the Institute of Philosophy, the Academy of Sciences, Prague. His chief research interest is ethics in the history of philosophy. Among his publications is *Impulsy Kantovy etiky* (Prague, 1994) as well as a number of articles on the history of philosophy and contemporary philosophy, including the ideas of Bolzano, Brentano, Höhle, and Habermas.

Milan Hauner (1940) read history at Prague and Cambridge, and is an Honorary Fellow of the University of Wisconsin. Since 1968, he has lived abroad. His chief research interests are the Second World War, German history and Czech-German relations, Russian and Soviet international politics, and the development of Asia and India. An expert on modern Middle Eastern history as well as aspects of World War II, he is author of eight books, including *What is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today* (Boston, 1990, and New York, 1992) and *Czechs and Germans: Yesterday and Today* (Washington, 1991). He is editor of the volume *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského* (Prague, 2000).

Eva Irmanová (1943) is a Senior Researcher in the Institute of History at the Academy of Sciences, Prague. Her chief scholarly interest is nineteenth and twentieth-

century Hungarian and Slovak history in the context of central Europe. She is author of *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze* (Prague, 1998).

Marek Janáč (1971) is a journalist at Czech Radio. His field is documentaries that seek to present modern history in a historically accurate, yet interesting manner. His work includes a programme about Milada Horáková (2006) and the award-winning radio documentaries *Mámo, já fetuju* (1996), *Komunismus* (2005), and the ten-part *Válečný dekameron* (2005), for which he received the Prix Bohemia, for Report and Documentary of the Year.

Zuzana Jürgensová (1975) is a doctoral student at the Institute of Czech Literature and Literary Studies, Charles University, Prague. Her area of interest is twentieth-century Czech literature and literary criticism.

Karel Kaplan (1928) was an émigré in West Germany from 1976 till the Changes of 1989. He was then a Senior Researcher at the Institute of Contemporary History, Prague, with which he now works externally. A leading expert on post-war Czechoslovak history, he has published a number of books in this country and abroad, including *Největší politický proces: "M. Horáková a spol."* (Prague and Brno, 1995), *Pět kapitol o Únoru* (Brno, 1997), and the two-volume *Kořeny československé reformy 1968* (Brno, 2000 and 2002).

Daniela Kolenovská (1976) is doctoral student of modern history at the Institute of International Studies, Charles University, Prague. Her area of specialization is Soviet foreign policy in the 1930s.

Jan Křen (1930) is Professor of History at Charles University, Prague, and lectures at Prague and universities in Austria and Germany. His area of specialization is the modern history of central Europe and Czech-German relations. Among his many publications are *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918* (Prague, 1991, and Munich, 1996) and, most recently, *Dvě století střední Evropy* (Prague, 2005).

Jiří Křesťan (1957), an archivist and historian, is in charge of Department VI of the National Archives, Prague. His chief research interest is the history of Communism and Socialism in the Bohemian Lands, particularly the life and work of Zdeněk Nejedlý, about whom he wrote *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého* (Prague, 1996).

Robert Kvaček (1932) is Professor of Nineteenth and Twentieth-century History at the Institute of Czech History, Charles University, Prague. He has published widely, particularly on Czechoslovakia in the international context, 1918–39, including, with Dušan Tomášek, *Causa Emil Hácha* (Prague, 1995), *Generál Alois Eliáš: Jeden český osud* (Prague, 1996, and Třebíč, 2001), and *První světová válka a česká otázka* (Prague, 2003).

Martina Miklová (1979) is an historian. She is involved in the international research project “Migration and Transformation” while studying political science at Masaryk University, Brno. Her chief research interest is Czechoslovak history in the period of Communist rule (in particular the student movement, opposition to the “Normalization” régime and its policies), Czech-German relations after the Second World War, the expulsion of the Germans, and Czechoslovak re-settlement policy in 1945–50.

Pavel Mücke (1978) is a researcher at the Centre for Oral History in the Institute of Contemporary History, Prague, and a doctoral student of Czech history at Charles University, Prague. The principal area of his interest is modern and contemporary history, history and memory, methods of oral history, and Czechoslovak resistance to German occupation.

Jana Nosková (1975) is a researcher both in the Brno branch of the Institute of Ethnography and in the Centre for Oral History at the Institute of Contemporary History, Prague. She is concerned with urban ethnology, oral history, and the biographic method in the second half of the twentieth century.

Tomáš Staněk (1952) is a senior researcher at the Silesian Institute of the Silesian Museum, Opava, and Docent at the Institute of Public Administration and Regional Policy, Silesian University, Opava. His research has long focused on the position of the Germans in Czechoslovakia after the Second World War and their expulsion from the country, the development of Czech-German relations in the broader central-European context, and aspects of public violence in post-war Czech society. Among his many publications are *Odsun Němců z Československa 1945–1947* (Prague, 1991), *Německá menšina v českých zemích 1948–1989* (Prague, 1993), *Tábory v českých zemích 1945–1948* (Šenov u Ostravy, 1996), and *Poválečné “excesy” v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (Prague, 2005).

Miroslav Vaněk (1961) is a senior researcher at the Institute of Contemporary History, Prague, and runs its Centre for Oral History. His research focuses on the period known as “Normalization,” in particular the natural environment, élites from the régime and the opposition, youth, and independent culture, for which he uses the methods of oral history. His publications include *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989* (Prague, 1996) and, with Milan Otáhal, *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Prague, 1999). He is currently preparing a two-volume publication of interviews conducted both with former members of the Communist régime and with dissidents from 1969 to 1989, called *Vítězové? Porážení?: Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview* (Prague, 2005).

# Contents

## Articles

- Tomáš Staněk and  
Adrian von Arburg      Organized Spontaneous “Transfers”?  
The Role of the Central State Organs in “Evacuating”  
the German Population, May to September 1945  
Part 2: The Army Presents a *Fait Accompli*;  
the Government Legitimizes It  
for Foreign Consumption ..... 13
- Daniela Kolenovská      From an Ideological Template  
to a Plurality of Historical Interpretations:  
Late-twentieth-century Soviet and Russian Reflections  
on Post-war Czechoslovak History ..... 50
- Milan Hauner      History Experienced and Written ..... 82

## Horizons

- Martin H. Geyer      In the Shadow of the Nazi Period:  
Contemporary History as a Paradigm of (Federal)  
Republic Historiography ..... 100

## Reviews

- Jiří Křesťan      In the Maze of Mistakes, Errors,  
Tragedies – and Hope ..... 127
- Zuzana Jürgensová      Talking about Bedřich Fučík ..... 153
- Robert Kvaček      About the Uprising at the End of the War ..... 159
- Martina Miklová      The Settling of Czechoslovak-German of Accounts ... 162

Pavel Mücke                      The Third Reich, Alluring and Deceiving ..... 167

Vlastimil Hála                    Austrian Identity Changing with Myth ..... 175

### *Of Periodicals and Archives*

Eva Irmanová                    Contemporary History in Hungarian Journals ..... 178

### *Documents*

Karel Kaplan  
and Marek Janáč                The Last Words of the Accused  
in the “Milada Horáková et al” Trial ..... 197

### *Discussion*

#### *Concerning the Archives of the StB and History Ethics*

Opportunist Materialism  
(Bořivoj Čelovský) ..... 240

Counterfeit, or The Dispute over the Letters  
(Radek Schovánek) ..... 242

StB Tales and Memory  
(Jan Křen) ..... 243

The Reviewer as a Captive of His Own Errors  
(Jaroslav Bouček) ..... 266

### *Chronicle*

Miroslav Vaněk                Globalization and the Digital Revolution,  
the Fourth Phase in the Development  
of Oral History:  
Looking Back at the 14th International  
Oral History Conference, Sydney ..... 269

Jana Nosková                Oral History and (Post-) Socialist Societies ..... 280

*Annotations* ..... 285

*Summaries* ..... 293

## Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorových archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce. *soudobe.dejiny@usd.cas.cz* nebo *drapala@usd.cas.cz*
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.  
b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku:** Autor stati (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.  
c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

## Soudobé dějiny

**budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopi-  
secké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.**

**Redakce**



Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Ročník XIII. Cena ve volném prodeji 136 Kč.



Tomáš Staněk –

**Adrian von Arburg** Organizované divoké odsuny?

*Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“  
německého obyvatelstva (květen až září 1945)*

*(2. část: Armáda vytváří „hotové skutečnosti“,  
vláda je před cizinou legitimizuje)*

**Daniela Kolenovská** Od ideologických šablon k pluralitě historických interpretací  
*Sovětská a ruská reflexe poválečných československých dějin  
na konci 20. století*

**Milan Hauner** O historii prožité a napsané

**Martin H. Geyer** Ve stínu nacistické epochy

*Soudobé dějiny jako paradigma západoněmecké historiografie*

**Eva Irmanová** Soudobé dějiny na stránkách dnešních maďarských časopisů

**Karel Kaplan** –

**Marek Janáč** Poslední slova obžalovaných v procesu s Miladou Horákovou „a spol.“

**Diskuse** Nad archivy StB a dopisem Igoru Němcovi

**Recenze – Kronika – Anotace**